

ЮЛИ 1914: ОБРАТНОТО БРОЕНЕ ДО ВОЙНАТА

автор Шон Макмикин. Издателство „Basic Books“ Ню Йорк, 2013.

*July 1914 : countdown to war. Sean McMeekin, Published by Basic Books,
New York, 2013.*

превод Живко Войников

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРОЛОГ: САРАЕВО, НЕДЕЛЯ, 28 ЮНИ 1914. – 3

ЧАСТ 1. РЕАКЦИЯТА

Глава 1. Виена: Гняв без съчувствие – 16

Глава 2. Санкт Петербург няма милост – 28

Глава 3. Париж и Лондон: Нежелано прекъсване – 36

Глава 4. Берлин: Съчувствие и нетърпение – 45

ЧАСТ 2. ОБРАТНОТО БРОЕНЕ

Глава 5. Мисията на граф Хойос в Берлин – 50

Глава 6. Военен съвет във Виена (I) – 58

Глава 7. Радиомълчание – 64

Глава 8. Влиза Сазонов – 70

Глава 9. Военен съвет във Виена (II) – 75

Глава 10. Поанкаре се среща с царя – 80

Глава 11. Заплахата на Сазонов – 83

Глава 12. Срещата на върха и шампанското – 87

Глава 13. Антиултиматумът и ултиматумът – 93

Глава 14. Сазонов нанася удар – 97

Глава 15. Русия, Франция и Сърбия втвърдяват позицията си – 106

Глава 16. Русия се готви за война – 115

Глава 17. Завръщането на кайзера – 123

Глава 18. „Вие ме вкарахте в тази голяма бъркотия“ – 134

Глава 19. „Няма да нося отговорност за чудовищната касапница!“ – 145

Глава 20. Това е касапница – 158

Глава 21. Салон „Последен шанс“ – 171

Глава 22. „Сега можете да правите каквото искате“ – 183

Глава 23. Великобритания се събужда изправена пред опасността – 196

Глава 24. Големият момент на сър Едуард Грей – 203

Глава 25. Световната война: Няма връщане назад – 209

ЕПИЛОГ: ВЪПРОСЪТ ЗА ОТГОВОРНОСТТА – 213

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА – 228

ПРОЛОГ: САРАЕВО, НЕДЕЛЯ, 28 ЮНИ 1914.

В НЕДЕЛЯТА СУТРИН, 28 юни 1914 г., ерцхерцог Франц Фердинанд се събужда в хотел „Босна“ с чувство на облекчение, че скоро ще си тръгне. Хотелът се намира в курортната местност Илиджа на 10 км западно от Сараево. Апартаментът е обзаведен в крещящ ориенталски стил, украсен с персийски килими, лампи в арабски стил и турски ятагани. Но трите дни ориенталско-мюсюлмански кич са достатъчни за католическият ерцхерцог.

След като пристига в четвъртък следобед, наследникът на хабсбургския трон

присъства на австроунгарските военни маневри, продължили два дни. В петък вечерта Фердинанд придружава съпругата си Софи на обиколка из пазара на Сараево.

Кметът на града, босненският мюсюлманин Фехим Ефенди е инструктирал своите разнородни по религия избиратели, да

покажат на височайшите гости най-доброто си „славянско гостоприемство“ и те не го разочароват, като обграждат с внимание Фердинанд и Софи навсякъде, където отиват.

След това ерцхерцогът се отблагодарява за това задължаващо гостоприемство, като посреща кмета, босненските чиновници и религиозните водачи (католически, православни и мюсюлмански), в хотел „Илиджа“ на „пищен банкет“ в събота вечер. Менюто е основно френско, но в знак на уважение към местните жители, аперитивите включват „жилавка“, или бяло вино от района на Мостар в Херцеговина.

След като изпраща гостите си, Фердинанд въздъхва: „Слава Богу, това босненско пътуване приключва“.

Франц Конрад фон Хьоцендорф, началникът на Генералния щаб ръководи военните учения, и след последните поздравии, се измъква тихо в 21,00 ч. Франц Фердинанд също иска да си тръгнат заедно с Конрад и почти решава да го направи, но съветниците му го предупреждават, че прекъсването на неделната програма, ще навреди на австроунагрския престиж в Босна.

Нали всичко ще свърши след няколко часа. Всичко, което остава в неделната програма, е снимка пред кметството, кратко посещение на музея и обяд в „Конака“, резиденцията на губернатора.

След като се облича за ранната литургия „в стая, специално превърната в параклис“ в хотела, Фердинанд изпраща телеграма на децата си, в която им казва, че „татко“ и „мама“ нямат търпение да ги видят във вторник.¹

Последният ден от посещението, 28 юни, е неприятна годишнина за ерцхерцогската двойка. На тази дата през 1900 г. наследникът на австроунгарския престол е принуден от чичо си, император Франц Йозеф I, да подпише клетвена декларация за отказ, че всички деца, родени от морганатичния му брак със София, ще бъдат изключени от императорското наследство. Въпреки че не е от простолюдието,

---

¹ Nikitsch-Boulles, 214.

София Хотек произхожда от чешко благородническо семейство, но твърде неизвестно и бедно за ранга на великите Хабсбурги.

Към скандалната нередност на брака се добавя и обстоятелството, че Софи е придворна дама на ерцхерцогинята Мария Кристина, определена за годеница на Франц Фердинанд.

Франц Фердинанд и София

Според слуховете, един ден Франц Фердинанд се преоблякъл, и отишъл да играе тенис, оставяйки медальона си в съблекалнята. Майката на предполагаемата годеница отворила медальона, очаквайки да намери снимка на дъщеря си, но вместо това видяла лицето на придворната си дама.

Вместо да се откаже от избраницата си в името на династичното достойнство, Франц Фердинанд се оженва за тайната си любов.

Повечето от Хабсбургите никога не му прощават това унижение. Нито пък на Софи ѝ е позволено да го забрави. Въпреки че получава титлата херцогиня Хохенберг, съпругата на Фердинанд е подложена на пренебрежително отношение, на императорските банкети, където според етикета, трябва да влиза последна, след многото по-млади, неомъжени ерцхерцогини, „сама и без придружител“, след което да сяде в края на масата, далече от съпруга си. Дори на съботния банкет в Илиджа, далеч от двора във Виена, Софи седна между двама архиепископи за да изтърпи „задължителния тост“ на съпруга си (Франц Фердинанд няма право да я споменава публично при официални поводи).²

Слуховете твърдят, че цялото пътуване на Фердинанд до Босна е замислено като жест към Софи, която е лишена от възможността да участва в сложните церемонии, които за повечето хабсбургски херцогини са нещо естествено.

Всъщност посещението е изключително политическо, поради което той толкова много бърза да приключи с него. Франц Фердинанд пламенно се противопоставя на анексирането на Босна и Херцеговина от Дуалистичната монархия през 1908 г., смятайки този акт, за ненужна провокация към южните славяни, и най-вече православните сърби, които съставляват повече от 40% от 1,9 мил. жители на Босна и Херцеговина през 1914 г. (мюсюлманите са 30%, хърватите католици 20% и останалата част от населението са евреите, протестантите и циганите).

Ерцхерцогът не се е интересува толкова от сърбите, които смята за „глупница крадци, убийци и негодници“.³ Той иска да подобри лошите отношения на Австро-Унгария със сръбскофилска Русия и затова не одобрява на цялата босненска акция.

Франц Фердинанд знае, че анексирането ще нарани дълбоко руската гордост, защото тогавашният външен министър барон Алоис Лекса фон Ерентал, излъга руския си колега Александър Изволски, че ще го подкрепи в сделката „услуга за услуга“, т.е. в замяна на руското одобрение на австроунгарската акция, ще подкрепи Русия, за руския военноморски достъп през османските Проливи, но впоследствие не го изпълни.

² “Alone and without escort”: Fay, vol. 2, 31n39. “Wifeless toast”: Morton, *Thunder at Twilight*, 241.

³ Albertini, vol. 2, 8. Б.пр. Много точно ги е определил, такива са, но трябва да добавим и маниаклни шовинисти.

След това Изволски се отказва от одобрението на анексията, и само косвена германска заплаха, предотврати войната между Австро-Унгария и Русия през март 1909 г.

Унижението на Изволски, нанесено му от Ерентал в тази Първа Босненска криза е достатъчно тежко, руският външен министър подава оставка, след което понижен в длъжност, заминава за Париж като руски посланик във Франция, и от този си пост започва да замисля план за отмъщение.

Анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария въпреки сръбската омраза (б. пр. поради мегаломанският сръбски шовинизъм) и руското негодувание се превръща в тиктакаща дипломатическа бомба със закъснител, която може да избухне по всяко време. Ерцхерцогът се надява, че тя няма да се взриви по време на посещението му.

Ерцхерцог Франц Фердинанд, със съпругата си София и трите им деца.

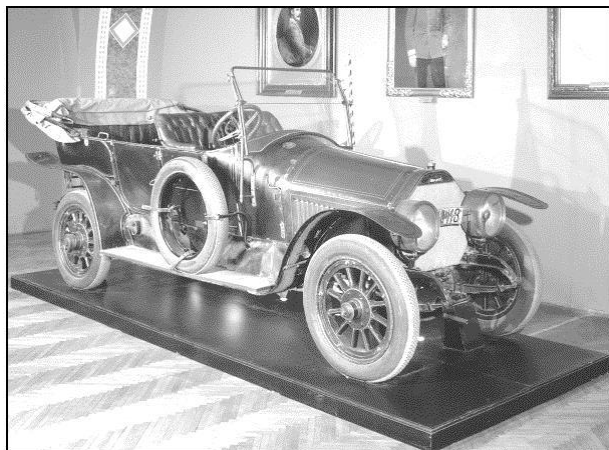
През 1910 г. Франц Йозеф I предприема обиколка в Босна и Херцеговина, за да спечели лоялността на неспокойните си нови поданици, но предварително, като намек към сръбската опозиция, Сараево е залято от гъсто полицейско присъствие.

След като посещава Румъния в такава напрегната обстановка на повишена сигурност, Франц Фердинанд изисква по-малко полицейско присъствие в Сараево, без да подозира опасността която го заплашва през лятото на 1914 г. Той настоява да посети Босна заедно с любимата си съпруга, която да е до него, през тези досадни официални поводи.

Въпреки това, осигуряването на сигурността е взета на сериозно, от собствения военен щаб на ерцхерцога, и с помощта на Конрад фон Хьотцендорф, Леон фон Билински, финансов министър и отговарящ за Босна и Херцеговина, и Оскар Потьорек, военен губернатор на провинцията.

Противно на твърденията на сръбските критици, маневрите на 15-ти и 16-ти армейски корпус, заради които идва Франц Фердинанд, са проведени не по босненско-сръбската граница, а в югозападна Херцеговина, близо до Адриатическо море, възможно най-далеч от Сърбия.

Освен разумното избягване на провокации близо до сръбската граница, организаторите, не успяват да се справят с доброто осигуряване на пътуването, което започва с поредица от лоши случайности. Луксозният вагон, на Франц Фердинанд, изработен по поръчка във фирмата „Рингхофер“ в Прага, се поврежда по пътя от чешко-австрийския курортен град Хлумец бай Витенгау (където Фердинанд и Софи

оставят децата си, до завръщането си във вторник).

След това ерцхерцогът е качен в обикновен вагон 1-ва класа до Виена, където се прехвърля в резервния императорски вагон за дългото пътуване до Триест, но електрическото му осветление, се поврежда, докато е все още на гарата. Тъй като няма достатъчно време за ремонт, ерцхерцогът и неговият екип продължават до Адриатическото крайбрежие във вагон, осветен от свещи. Франц Фердинанд отбелязва, че се чувства

при пътуването като „в гробница“.⁴ Най-лошата поличба от всички е изборът на дата за посещението в Сараево.

За Фердинанд и Софи, 28 юни носи неприятен спомен, заради условията на морганистичният им брак. А сърбите свързват тази дата с историческата битка на Косово поле, през 1389 г., когато турците унищожават независимата средновековна Сърбия. За сърбите обаче 28 юни не е само ден на траур. Тъй като сръбският юнак Милош Обилич беше убил османския султан Мурад I на бойното поле, годишнината е превърната в празник на националната съпротива, празник в чест на славянското божество на плодородието: Витовден⁵ или Видов дан.

Така поради случайността, престолонаследникът ерцхерцог Франц Фердинанд, демонстрира Хабсбургата власт над босненските сърби с официално посещение в Сараево, сърбите ще почетат паметта на техния герой убил турския завоевател на този ден 525 години по-рано.

Неотдавнашната история с убийството на сръбската кралска двойка през 1903 г. от терористичната организация на сръбски офицери – свърнационалистически настроени маниаклни шовинисти, създадена от бъдещия началник на сръбското военно разузнаване Драгутин Димитриевич („Апис“), подсказва, че от сърбите може да се очаква всичко, и организирането на посещението в Сараево на Видовден може да се тълкува като провокативно, ако не и откровено безразсъдно.

---

⁴ Nikitsch-Boulles, 212.

⁵ Според народно поверие празникът е в чест на *Вида*, сестра на двамата светци (наричани „градушкари“) Вартоломей и Елисей. Отбелязва се за предпазване от градушки. Църквата отбелязва на този ден, паметта на Свети Вит. Светецът е живял в края на III началото на IV век. Той е покровител на актьорите, танцьорите, кучетата, болните от епилепсия, пазител на хората от отровни змии, гръмотевици и градушки. Свети Вит е покровител също и на Прага (Чехия), и на областта Саксония (Германия). Смята се, че саксонските миньори (наричани саси) са донесли почитта към светеца в тази част на Балканите. (б. пр.)

За да направи неделната обиколка още по-рискована, новината за посещението е оповестена публично месеци предварително, така че всеки сърбин, който таи злоба срещу Двойната монархия, има достатъчно време да планира нещо.

Загребският вестник „Сърбобран“ оповестява основните подробности за предстоящото пътуване на ерцхерцога до Босна и Херцеговина през март 1914 г. Въпреки че точната дата на посещението в Сараево тогава не е известна, „Сърбобран“ обявява като категорично, че ерцхерцогът ще посети Босна в началото на лятото, за да наблюдава военните маневри.

Заинтригувани от новината, която достигна до Сараево, босненският сръбски активист от националистическата терористична група „Млада Босна“ изрязва съобщението и го изпраща по пощата на приятеля си Неджелко Чабринович в Белград, адресиран в бохемския стил на сръбския ъндърграунд – до кафенето „Айхелкранц“.

По време на обяд Чабринович показва изрезката на приятеля си Гаврило Принцип, радикален сръбски националист от Босна.

Оскар Потьорек

След като прекарал следобеда в размисъл върху новината, Принцип намира Чабринович същата вечер в друго белградско кафене, „Грюнер Кранц“, за да му предложи двамата да идат в Сараево, за да убият наследника на Хабсбургския трон.

19-годишният Чабринович, повече анархистки настроен от Принцип, смята, че трябва да се убие губернатора Потьорек, като представител на виенските правителствени чиновници, които босненските сърби не искат да приемат. Но Принцип убеждава Чабринович в своето предложение.⁶

Предложението на Принцип не е напразно. Въпреки че нито той, нито Чабринович притежават собствено оръжие, и двамата са във връзка с мрежата от полуофициални терористични групи в Сърбия. Принцип е бивш член на „Народна одбрана“ (Народна защита), организация, създадена през 1908 г., за да се противопостави на анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария, като обучава нелегални „комитски борци“ (б. пр. терористи) в „хвърляне на бомби, взривяване на железопътни линии и мостове“ и други различни изкуства на партизанската война. Принцип е обучен от „Народна одбрана“ през 1912 г. под ръководството на майор Воя Танкосич (който лично е убил братята на сръбската кралица през 1903 г.). През 1912 г., Танкосич иска да прехвърли Принцип тайно през турската граница преди да е започнала Първата Балканска война, на Балканския съюз (Сърбия, България, Гърция и Черна гора) срещу Османска Турция през октомври. Тогава едва 18-годишен, слаб и в лошо здраве, Принцип, прекъсва „обучението си“ (б. пр. в тероризъм), но поддържа контакти с „Народна одбрана“, и по-радикалната „Уединие или смърт“ (Съединение или Смърт), повече известна като „Црна ръка“ (Черна ръка). Черна ръка, се ръководи от много от същите хора, основали „Народна одбрана“, включително Апис и майор Танкосич и е била обвита с дълбока нелегалност. Новите членове са и отвеждани в „затъмнена стая, осветена само от восъчни свещи“, където се заклеват „в кръвта на моите предци... че от този момент до смъртта си... ще бъда готов да се жертвам за [Сърбия]“. Печатът на организацията подсказва каква жертва се има предвид: развято знаме, с череп и кости, кама, бомба и бутилка с отрова, предназначена за самия член, след като е извършил задачата си, да се самоубие но да не бъде заловен.⁷

Принцип и Чабринович не са активни членове на „Черна ръка“, но познават хора, които са. Милан Циганович, например, е сънародник босненски сърбин, който по-успешно от Принцип, заедно се обучават с под ръководството на майор Танкосич през

⁶ Фарос, 7 (показанията на Чабринович) и 23 (Принцип)

⁷ Fay, vol. 2, 88–89.

1912 г. Циганович притежава личен арсенал от шест ръчни бомби, с които се сдобива по време на Балканските войни.

Научавайки за идеята на Принцип, Циганович предлага да се използва скривалището му с експлозиви, но също двамата потенциални убийци да се сдобият с пистолети, в случай че бомбите не свършат работа.

Майор Танкосич, по заповед на Апис, надлежно им предоставя четири револвера „Браунинг“ с боеприпаси, 150 динара в брой и калиев цианид, с който убиецът трябва да се самоубие, след като убие ерцхерцога.

Накрая Танкосич инструктира Циганович, като по-старши и по-опитен, да упражнява Принцип и Чабринович в стрелба, за да не пропускат целта си.⁸

„Черна ръка“ осигурява на потенциалните убийци оръжие и обучение. През годините организацията изгражда нелегална терористична мрежа. Не е трудно да се прехвърлят хора с фалшиви документи на австроунгарска територия, но контрабандата на оръжия изисква сръчност.

На 26 май 1914 г., Принцип, Чабринович и третия заговорник, Трифко Грабеж, пристигат в граничния гр. Шабац, сръбският офицер майор Попович, ги чака с инструкции, получени от майор Танкосич. Чабринович, с документи предоставени от Попович, трябва да пресече границата по пътя към Зворник, от босненската страна; оттам друг доверен човек ще го закара до гр. Тузла, откъдето има жп-линия до Сараево. Принцип и Грабеж, носейки оръжията и боеприпасите, прекосяват р. Дрина, близо до Лешница в Босна, като са водени от в сръбски митничар, от един речен остров до друг, и след това сръбски селски водач ги завежда в гр. Прибой. Там ги посреща следващият водач, Велко Чубрилович, учител в града, таен член на „Народна одбрана“.

За да се срещнат с Чабринович в Тузла, те трябва да преминат през контролно-пропускателен пункт на австроунгарската жандармерия в Лопаре.

С хитра и дързост Принцип и Грабеж скриват бомбите, пистолетите и отровата в каруцата на селянина, с когото пътуват, а те заобикалят селото пеша и след това се срещат с него от другата страна.

Накрая, в Тузла, тримата терористи, се събират отново, предават смъртоносния си товар на друг доверен човек, Мишко Йованович, който като Чубрилович е зомжен местен гражданин (притежавал е банка и кино) но също е член на „Народна одбрана“. Йованович скрива оръжията на тавана си, докато терористите продължават към Сараево. В духа на нелегалната конспирация, четиримата се разбират, пети човек да се върне от Сараево, за да вземе оръжията, като се представи с таен знак „предлагайки пакет цигари „Стефани““.⁹

Докато Принцип, Чабринович и Грабеж чакат своя момент в босненската столица, техните помощници се заемат с работа. Данило Илич, бивш учител и банков чиновник, и пълноправен активист, който сега живее с майка си в Сараево, приютява Принцип и Чабринович в къщата си, а семейството на Грабеж живее наблизо.

Илич познава добре терористите от предишни посещения в Белград. Принцип му пише още през април, говорейки смътно за плановете си да убие Франц Фердинанд и предлагайки на Илич да вербува местни убийци в Сараево. Така Илич вече е замесен в конспирацията още преди тримата терористи да пристигнат.

След като представя пакета цигари „Стефани“ в Тузла, Илич казва на Йованович да занесе оръжията в Добой, страхувайки се, че ще го арестуван в Тузла, където не го познават. Йованович скрива оръжията в кутия със захар, който увил в бяла хартия и завързал с канап. Докато търси Илич в Добой, Йованович в един момент оставя кутията скрита под дъждобрана му в чакалнята на гарата, по-късно също я оставя без надзор за

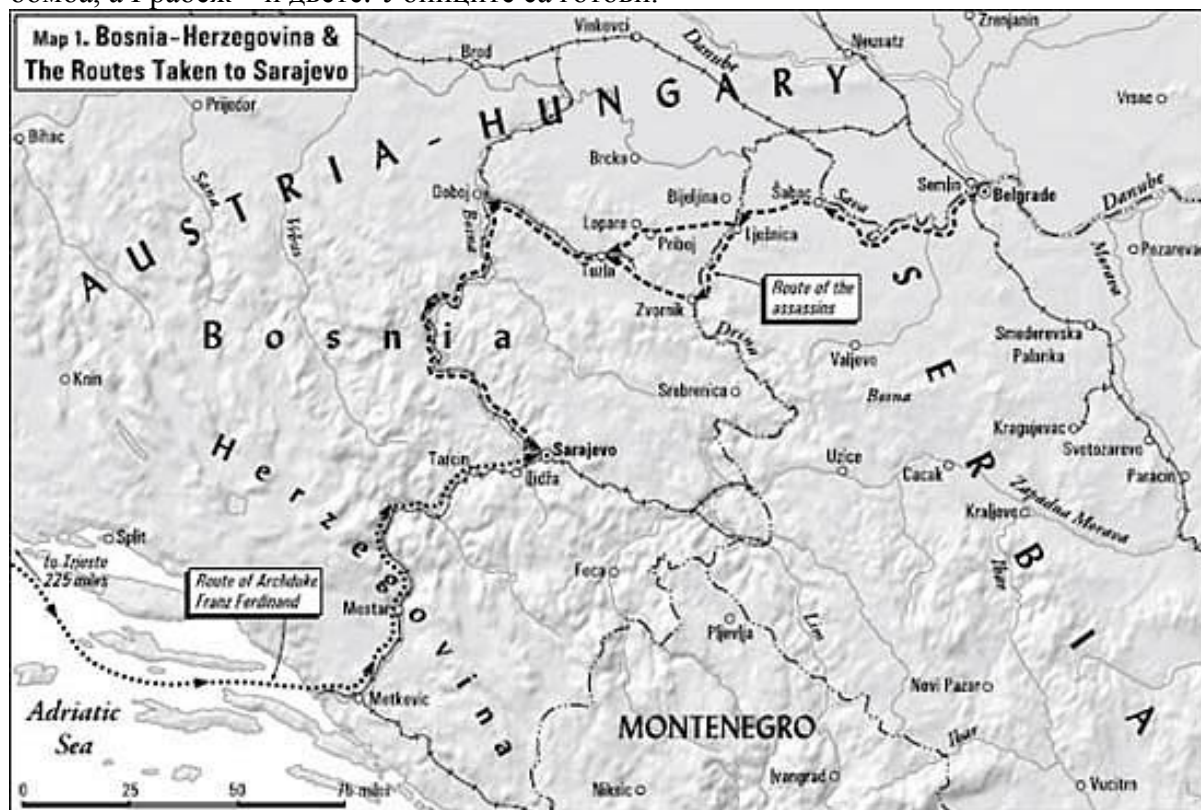
---

⁸ Също, vol. 2, 117.

⁹ Фарос, 27–29 (Свидетелство на Принцип) и 51–52 (Грабеж).

известно време в работилницата на свой приятел. След като най-накрая занася опасния товар в Сараево, Илич скрива оръжията „в малък сандък, който заключих под дивана“ в спалнята на майка си.

Сутринта на 28 юни 1914 г. Илич най-накрая връща „захарта“ на Принцип, Чабринович и Грабеж в сладкарницата на Влажинович (без няколко револвера, предадени на неговите местни помощници). Принцип взема пистолет, Чабринович – бомба, а Грабеж – и двете. Убийците са готови.¹⁰

Маршрутът, който ще следва кортежът на ерцхерцога тази сутрин, не е тайна. Сараево е малък град с достатъчно характерно разположени улици, че изобщо не е трудно да се досетят за маршрута. Сараево е град ниско разположен в долина, разделен по средата от река Миляцка („река“ е силно казано, защото в летните месеци, тя пресъхва и се превръща в малка вадичка), заобиколен от високи хълмове.

Очевидно високопоставените гости ще се движат по главния булевард „Апел“ успореден на Миляцка. Сякаш за да потвърди предположението на заговорниците, кметът Фехим Ефенди, оповестява гражданите за маршрута на престолонаследника по главната улица до кметството, за да изразят своето „славянско гостоприемство“, приветствайки го, а жителите и собствениците на магазини по маршрута, да украсят улиците със австроунгарските знамена и цветя. Много сараевци надминават кмета, поставят плакати с портрети на ерцхерцога по стените и прозорците си.

Съдейки по повсеместните прояви на гостоприемство, и искрената топлина, с която местните хора ги посрещнаха по време на обиколката на базара в петък вечер, Франц Фердинанд няма причина да очаква нещо различно в неделя.

Но в неделя е различно, защото маршрутът и времето на пътуването през града, е публикуван предварително. Личният секретар на ерцхерцога, Паул Никич-Булес, по-късно пише, че по време на обиколката на пазара в петък „всеки потенциален убиец имаше хиляда възможности да нападне Франц Фердинанд без защита“. Но въпреки че

¹⁰ Fay, vol. 2, 121; Фарос, 21 (показания на Чабринович), 63–64, 68 (Илич) и 105–106 (Йованович).

достъпът до жертвата е лесен, никой от убийците не е направил опит в петък, защото не са имали оръжия. А в неделя те са въоръжени.¹¹

Слънцето грее ярко над Босна в сутринта на Видовден, докато престолонаследника се готви да приключи с посещенията си. Франц Фердинанд носи униформата на австроунгарски кавалерийски генерал, със синя куртка и черни панталони с червени лампази, златножълта яка с трите сребърни звезди. Софи е елегантно облечена в „ефирен бял воал“ и бяла шапка украсена с рози.

Те пристигат заедно в Сараево с влак от Илиджа в 9,20 ч. сутринта, придружени от губернатора Потьорек, който се явява и екскурзовод. Последва кратък преглед на

местните войски, и Софи придружава съпруга си. След това ерцхерцогската двойка заема почетното място в откритият автомобил, следван от кортежа, в който се возят кметът и началника на полицията, с три други щабни автомобили, зад тях. Оръдията изстрелват „24-кратен салют“, за да обявят началото нависочайшата обиколка, последвани от виковете „Живио!“ („Да живее“) от тълпата. Всички в града знаят, че кортежът между 10 и 10,30 ч. сутринта, ще продължи по булеварда „Апел“ към кметството, по дясната страна на

реката, а на връщане кортежът ще продължи по лявата страна.¹² И там, по „Апел“, дебнат убийците. С Илич, те са общо седем. Чабринович, Грабеж и Принцип, току-що пристигнали от Белград, формират основната група на заговора. Илич е вербувал още трима местни жители: Васо Чубрилович и Цветко Попович, и двамата босненски сърби, и за да отклони разследващите от следата на престъплението, босненския мюсюлманин Мехмедбашич.

Организаторът Илич си избира пост от страната на „Апел“, срещу моста Джумурджа, заедно с Попович. С срещу него, Мехмедбашич, Чубрилович и Чабринович заемат ключови позиции по протежение на реката. Кортежът ще подмине първите двама, които са пистолети, точно преди да премине моста Джумурджа, а след това и Чабринович с бомбата. В случай че тримата пропуснат шанса си, Принцип чака с револвера си точно преди колите да стигнат до следващия мост Латейнер (Латинският мост). Накрая, ако първите четирима се провалят, кортежът ще да трябва да подмине преди Кайзеровия мост, Грабеж, единственият терорист който има бомба и пистолет.

Въпреки доброто подsigуряване в плана на Илич, има и очевидна слабост. Надценявайки всеотдайността на хората си, организаторът на заговора дава двете най-важни позиции на Васо Чубрилович, млад босненец слабо обучение и с още по-малка смелост, и на Мехмедбашич, мюсюлманин със съмнителна лоялност към сръбската кауза. Нито един от двамата не действа, когато кортежът ги подмина.

Само третият убиец и първи от белградските заговорници, Чабринович, действа. Докато кортежът минава покрай моста Джумурджа, Чабринович хвърля бомбата си по колата на ерцхерцога. За щастие, шофьорът видя, че убиецът се готви за удар, даде газ на автомобила и бомбата отскочи от задния капак и избухна под щабния автомобил, който следва зад него. Експлозията ранява адютанта на Потьорек и няколко минувачи. Чабринович скача в сухото речно корито, но е хванат от полицаите, преди да успее да глътне отровата (ако изобщо е възнамерявал).

¹¹ Nikitsch-Boules, 213.

¹² Morton, Thunder at Twilight, 243.

Никога спокойното достойнство на Хабсбургите не беше по-очевидно, отколкото в минутите след опита за покушение над ерцхерцога. Пренебрегвайки собствената си лека драскотина, Франц Фердинанд спокойно огледа щетите по колата, попита дали има ранени и се увери, че всички ранени са изпратени незабавно в гарнизонната болница.

И казва съвсем хладнокръвно „Този човек е луд, хайде господа, да продължим с програмата.“

Когато кортежът потегля отново по „Апел“ с по-висока скорост, за да предотврати по-нататъшни опити за покушение, Фердинанд, съвсем лекомислено кара шофьора си да намали скоростта, за да могат поданиците му да го видят по-добре. Инстинктът му не го подвежда: след като виждат, че бомбата на Чабринович не уцелва целта си, Принцип и Грабеж изоставят позициите си.¹³

Въпреки демонстрираната смелост при терористичния акт, ерцхерцогът е в лошо настроение, когато групата стига до кметството. Софи, невредима с изключение на малка драскотина, също не е уплашена и отива да се срещне с делегация от мюсюлманки, докато Фердинанд се готви да издържи за последен кръг публичните речи.

Сцената е обновена. Под „червено-златна лоджия (вид балкон) в мавритански стил, останал от османското минало на Сараево, ерцхерцогът е посрещнат от „молли с тюрбани, епископи с митри и тържествени одежди, равини с кафтани“. Но атмосферата е неловка и напрегната. Кметът Фехим Ефенди, е несигурен как да се държи след инцидента, просто прочете подготвения си текст с баналности и комплименти на немски, който говореше прилично добре за босненец. Фердинанд най-накрая се сопва, прекъсвайки Фехим Ефенди, с думите: „Това е прекалено! Идваме тук, за да посетим този град, и ни посрещат с бомби. Добре,... продължавайте.“¹⁴

Гаврило Принцип   Неделко Чабринович

наляво по първия мост, Кайзеровия, за да избегне мястото на инцидента Джумурджа по-надолу. От Кайзеровият мост, има директен път до „Конака“ (маршрута минава през мюсюлманския квартал, по-безопасен от сръбските квартали).

С характерното си чувство за чест, Фердинанд избра трети вариант: да посети в гарнизонната болница, адютанта на Потьорек и останалите ранени, преди да се отправи към „Конака“ за обяда, който най-накрая ще сложи край на престоя му в Босна. До болницата, както и де музея, се стига най-пряко по тясната улица „Франц Йозеф“, Потьорек настоява кортежът да продължи направо по широкия „Апел“ с висока скорост, за да осуети втори инцидент, достигайки гарнизонната болница по дългия, но вероятно по-безопасен път.¹⁵

¹³ Fay, vol. 2, 121–124, 138–140.

¹⁴ Morton, *Thunder at Twilight*, 245. “That’s rich . . .”: Würthle, 13.

¹⁵ Potiorek Abschrift, 28 June 1914, in HHSA, P.A.I. Liasse Krieg, Karton 810.

Планът е разумен. Междувременно Принцип и Грабеж все още се мотаят по крайбрежната улица, отчаяни след ареста на Чабринович. Илич и неговите босненски помощници, въпреки че са разположени на идеално място, за да действат, след като кортежът спря при атентата, се уплашват и се скриват. Грабеж също не се включва, дори след като кортежът продължава по маршрута, защото, както твърди по-късно, тълпата на моста Латеинер е била твърде гъста.

Единствената останала ръчна бомба на сърбите, е у Грабеж, и почти няма шанс да уцели кола, движеща се с пълна скорост. Грабеж и Принцип имат пистолети, но идеята, че някой от тях ще уцели, след няколко седмици стрелба по мишена, бързо движеща се кола, е нереална. Грабеж, знаейки това, заема нова позиция на Кайзерския мост, надявайки се, връщащата се колона да завие оттам към губернаторския „Конак“, и да се забави достатъчно, за да може да стреля отблизо.

Ако ерцхерцогът не настоява да посети ранените в гарнизонната болница, колата му ще забави за кратко, завивайки към моста, където Грабеж чака, въпреки че сърбинът ще има само секунда, най-много, за да се измъкне.¹⁶

Гаврило Принцип също не се отказва. Той, заедно с Чабринович, е задействал заговора. И двамата са убедени терористи. И двамата се заклелват да извършат това ужасно дело над сараевския надгробен камък на Богдан Жерайчич, херцеговски сърбин, почитан заради опита му за убийство на генерал Варешанин, предшественика на Потьорек като военен губернатор на Босна, през 1910 г.

Жерайчич, подобно на Принцип и Чабринович, е обучен от Черната ръка. Въпреки че не успява да убие губернатора, Жерайчич е прострелян с пет куршума, преди да се самоубие. В дните преди пристигането на ерцхерцога, Принцип прекарва часове до гроба на Жерайчич, събирайки сили за задачата си.

В нощта преди Видовден, Принцип направи последно поклонение, покривайки надгробния камък на терориста с цветя, за да освети очакваната си мъченическа смърт на следващия ден.¹⁷

Досега Принцип се проваля пред своя герой. Чабринович поне направи опит да убие ерцхерцога (но не успя да се самоубие, като Жерайчич). Досега Принцип не е направил дори толкова. Не по негово желание, Илич го постави четвърти в редица на брега на реката. В напрегнатата обстановка след атентата, много военни и очевидци, се струпваха около колата и беше невъзможно да се приближи достатъчно до ерцхерцога, за да стреля и улучи.

За сръбският терорист, решен да умре за каузата си, това не е извинение. Принцип не губи самообладание след ареста на Чабринович. Грабеж дебне по маршрута за Конака, а Принцип заема нова позиция по маршрута за музея, срещу моста Латеинер, пред магазина за подправки на Мориц Шилер на ъгъла на улица „Франц Йозеф“, където колата на ерцхерцога трябва да завие надясно от „Апел“, ако следва първоначалната програма.

Публикуването на маршрута на ерцхерцога е толкова опасно, и независимо дали ще продължи по някой от двата оставащи маршрута, кортежът ще намали скоростта на острия завой, където чака сръбски терорист със зареден пистолет в ръка.

Инатът на Франц Фердинанд при избора на трети маршрут и решението на Потьорек да изостави улица „Франц Йозеф“ и да се премине с висока скорост, драстично намаляват шансовете за успешен втори атентат. Ако всичко продължи по новия план, Грабеж, и Принцип щяха да гледат как кортежът преминава бързо пред тях, без да могат да направят нещо.

---

¹⁶ Фарос, 53 (показания на Грабеж).

¹⁷ Също, 40 (показания на Принцип).

Принцип ще е малко по-близо, на 9 м, но от новата му позиция, бързо движещата се кола е почти невъзможна цел.

Оръжието на престъплението, полуавтоматичен пистолет Browning, FN Model 1910, сериен № 19074, с патрон 9x17, с който Принцип убива престолонаследника и съпругата му. Съхранява се в Музея по военната история, Виена, Австрия.

Малко след 11 ч. предиобед, ерцхерцогът, съпругата му, Потьорек, кметът и засиленият полицейски ескорт напускат кметството, продължавайки с пълна газ по брега на реката по крайбрежната „Апел“. Като допълнителна предпазна мярка, редът на шофиране е променен, полицейската кола е начеол, колата на кмета – втора, следвана от колата с Фердинанд, Софи и Потьорек и още три щабни коли отзад. Близкият приятел на ерцхерцога, граф Харах, предлага доброволно да седне отляво в колата, за да отблъсне евентуална атака от посока на реката, откъдето е хвърлена предишната бомба.

Тъй като височайшите гости сега са в средата на дългата, стегната и бързо движеща се колона, те ще са по-трудни за разпознаване от терористите.

На Кайзеровия мост, Грабеж, само наблюдава колите, докато префучават покрай него, без да се обръща. Докато приближават моста Латейнер, на около четвърт миля от кметството, кортежът трябва да достигне пълна скорост, но не го направи. Дали защото са забравили за промяната на маршрута на Потьорек, или защото Потьорек е проявил небрежност да информира всички, първите две коли завиват надясно на улица „Франц Йозеф“. Третата кола, с Потьорек и ерцхерцогът, също завива. Осъзнавайки грешката, Потьорек нарежда на шофьора да се върне обратно точно когато завива зад острия ъгъл пред магазина за подправки.

Фаталният момент настъпва, след като шофьорът на ерцхерцога натиска спирачките, преди да успее да превключи на задна скорост. Тогава Гаврило Принцип вижда целта си неподвижна за 2-3 секунди, само на 2,5 метра разстояние, с граф Харах явяващ се бодигард, но застанал на грешната страна на колата. Приближавайки се, Принцип стреля два пъти от упор със своя Браунинг. Първият куршум прониза врата на Франц Фердинанд, а вторият – корема на Софи. Докато колата на ерцхерцога, се обръща, и се устремява в обратната посока към Конака, на останалите в колата все още не е ясно, че изстрелите са смъртоносни. Софи, усещайки, че нещо не е наред, мисли само за съпруга си и го пита: „Какво ти е?“ Франц Фердинанд знаейки, че е бил улучен, мисли само за Софи. „Софи, Софи“, успява да каже, докато кръвта капе от устата му, „Не умирай като мен. Живей за нашите деца.“

На въпроса на граф Харах дали е тежко ранен, ерцхерцогът отговори с цялата сдържаност, очаквана от един Хабсбург: „Няма нищо.“

Докато и той, и съпругата му бавно издъхват, повтаря по-тихо: „Няма нищо.“¹⁸
Към 11,30 ч., сутринта на 28 юни 1914 г. Фердинанд и Софи са вече мъртви.

На тръгване от кметството, преди атентата

Окървавената униформа

---

¹⁸ Würthle, 15–16.

Залавянето на убиеца, пребит от гражданите

Плакета в памет на Франц Фердинанд

ЧАСТ 1. РЕАКЦИЯТА

Глава 1. Виена: Гняв без съчувствие

БЕШЕ ПРЕКРАСЕН ДЕН В ЦЯЛА ЕВРОПА, типичен за извесното лято на 1914 г. „През дните и нощите“, спомня си писателят Стефан Цвайг, „небето беше копринено синьо, въздухът мек, но не зноен, ливадите ароматни и топли.“

В неделя следобед, 28 юни, Цвайг, както почти всички в Австрия, са навън, наслаждавайки се на прекрасното време, седнал на пейка в парка в курортния град Баден, четейки роман на Толстой. Малко след 14,00 часа близо до естрадата е поставено съобщение за убийството на престолонаследника.

Виждайки съобщението, музикантите внезапно спират да свирят, което предупреждава всички, че нещо не е наред. Не след дълго всички в града знаят за случилото се.¹⁹ Новината за двойното убийство в Сараево бързо се разпространява из цялата страна. Сред правителствените служители, началник-щаба Конрад фон Хьотцендорф, се сбогува с Франц Фердинанд само часове преди убийството, и първи научава за трагедията. Конрад отпътува с влака в 10,30 ч. от Сараево за Хърватия, където трябва да ръководи маневрите. В ранният следобяд в неделя, докато Конрад преминава през Загреб, барон Ремен, генерал от кавалерията, се качва в купето му и разказва ужасната история. На последната спирка, в Карлщат, Конрад получава официална телеграма, с която го уведомяват за смъртта на престолонаследника и съпругата му, и че убиецът е „босненец от сръбска националност“.

Конрад веднага заключава, че двойното убийство не може да е „дело на един-единствен фанатик“, а „дело на добре организиран заговор“. Всъщност убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд е равносилно „обявяването на война от Сърбия на Австро-Унгария“. И на този враждебен акт, смята началник-щаба, „може да се отговори само с война“.

Без да се бави Конрад фон Хьотцендорф изпраща телеграма на император Франц Йозеф I в алпийската му вила в Бад Ишл, с въпрос дали трябва да прекрати планираните маневри в Хърватия и да се върне в столицата. Отговорът е „да“.

Същата вечер Конрад се качва на нощния влак, и заминава за Виена.²⁰ Хладнокръвната войнствена реакция на Конрад на новината е типична за характера му. Слаб и жилав като телосложение, началник-щаба е също толкова упорит, колкото Франц Фердинанд, на когото дължи издигането си на поста. Убитият ерцхерцог осигурява назначаването на Конрад през 1906 г. и повторното му назначаване през 1912 г. след краткотрайно уволнение през ноември преди това, и двата пъти поради възраженията на император Франц Йозеф, който намира амбициозните военни реформи на Конрад за досадни. (Войнственият Конрад настоява за нахлуване в Италия, номиналния съюзник на Австро-Унгария, през ноември 1911 г., когато тя е във война с Османската империя.)

Конрад иска да смаже Сърбия, и това е обществена тайна в Европа. Както Катон Стари завършвал речите си в Римския сенат с напомнянето, че „Картаген трябва да бъде разрушен“, така и Конрад непрекъснато призовава колегите си да „решат сръбския въпрос веднъж завинаги“ след Първата босненска криза от 1908–1909 г. Например през 1913 г. във връзка с Българо-сръбският военен конфликт в хода на Второто Балканска война, Конрад е многократно предлага да бъде нападната Сърбия за да се помогне на България.

---

¹⁹ Zweig, *The World of Yesterday*, 215.

²⁰ Conrad, vol. 4, 17–18.

С помощта на твърдата подкрепа на Германия срещу Русия в тази криза, Виена получава европейско признание за анексирането на Босна и Херцеговина, коте сръбските националисти и шовинисти никога не приемат. Дейността на „Народна одбрана“, и „Черната ръка“ е изцяло насочена срещу т анексирането.

Сърбите не са в състояние да се противопоставят на австроунгарското управление в Босна, но печелят победа другаде. Сърбия удвоява по територия и население с Балканските войни от 1912–1913 г., печелейки изцяло за сметка на Турция и България.

Престижът на Сърбия нараства още, а на Австро-Унгария пада, поради неуспеха си да се намеси в Балканските войни.

Босненските сърби прегръщат национализма и политическия тероризъм.²¹

Отвърщайки на заплахите от Виена, Русия, която е покровителката на Сърбия сред Великите сили, отново демонстрира сила. В период на вътрешна слабост след поражението си в Руско-японската война и последвалата революция от 1905 г., Русия отстъпи по време на Първата босненска криза. Четири години по-късно нейният панславистки настроен посланик в Белград, Николай Хартвиг²², почти самостоятелно организира Балканския съюз (Сърбия, България, Гърция и Черна гора), която обявява война на Османската империя през октомври 1912 г.

Русия не се мобилизира и не участва в този конфликт, в който Турция е победена на всички фронтове, нито пък пряко във Втората Балканска война, започната от България срещу бившите ѝ

съюзници през юни 1913 г. в спор за териториите (спор, който България загуби решително, след като Румъния и Турция я нападнаха²³).

Австро-Унгария стои встрани²⁴ и по време на двете войни, дори когато нейният заклет сръбски враг, печели победа. Русия не е принудена да се намесва пряко.

²¹ „Трябва да решим сръбския въпрос веднъж завинаги“: цитирано в Albertini, том 1, 538. Конрад многократно настоява за война със Сърбия, през 1913 г.: виж Strachan, First World War, 69.

²² В руски се произнася Гартвиг. (б. пр.).

²³ Насочени и насърчени от Русия. (б. пр.).

След като сърбите побеждават Турция (после и България) и започват да се зъбят на Австро-Унгария дори без руска подкрепа.

Конрад фон Хьотцендорф се опасява, че времето на Двойната монархия изтича, когато трябва да разреши тлеещите проблеми със славянските малцинства (б. пр. основно сърбите, отличаващи се с маниакален шовинизъм).

Франц Фердинанд не одобрява войнствената линия на своя приятел Конрад по време на Балканските войни, а сега смъртта на ерцхерцога, разпалва още повече тези му настроения. Конрад не пести време за сантиментални изказвания, докато крои план за отмъщение на Австро-Унгария. „Сега или никога“.

Граф Леополд фон Берхтолд, външният министър на Австро-Унгария, е на селски панаир, близо до родовото му имение в Бухлау, когато научи новината. Той и съпругата му Нандин са приятели с Фердинанд и Софи. Неотдавна те гостуваха в имението на ерцхерцога и Софи в Конопище.

Берхтолд, симпатичен и богат аристократ, не е приет особено сериозно в двора, назначен за външен министър, едва като трети вариант от императора, през 1912 г. Той не притежава стоицизма на приятеля си Франц Фердинанд, нито съсредоточеността на Конрад. Берхтолд е смятан за човек, който се е страхува да взема окончателни решения. Именно Берхтолд не е съгласен с Конрад по време на Балканските войни, обединявайки се с Франц Фердинанд и императора срещу военната партия и очертава австроунагрската политика като апатична и пасивна, и не прави нищо, за да държи Сърбия под контрол.

Научавайки за случилото се, външният министър е смаян от мъка, и безмълвен. След като идва на себе си, Берхтолд се качва на следващия влак за Виена, пристигайки късно следобед в неделя.

Берхтолд заварва столицата „обхваната от чудовищна агитация“, защото правителството първоначално е предпазливо в разкриването на подробности за убийството, и в града се разпространяват всякакви слухове. Някои дори смятат, че атентатът е вътрешна работа, режисирана от германското или австроунагрското разузнаване; други обвиняват масоните, трети – синовете на починалия (б. пр. убит или самоубил се) престолонаследник Рудолф²⁵, които искали да отмъстят за самоубийството на баща си през 1889 г., защото са смятали, че Франц Фердинанд, следващ по ред престолонаследник, го е убил. Някои дори подозират Ищван Тиса, унгарския министър-председател, който вижда във Франц Фердинанд заплаха за привилегированото положение на Унгария в Двойната монархия

(ерцхерцогът не харесва Тиса).

Други са сигурни в сръбското участие в престъплението, посочвайки (правилно, както се оказва) шефа на разузнаването Апис, известен като „плашилото на сръбските злодеи“.

Франц Фердинанд не е обичан в двора и не е харесван във Виенското общество; убийството му не предизвиква толкова съчувствие сред столичната общественост, колкото като политически шок.

²⁴ Поради изричния натиск на Германия, която я възпира. (б. пр.).

²⁵ Рудолф няма синове, а само една дъщеря Елизабета-Мария. Страдал е от гонорея и заразява жена си, затова нямат повече деца. Рудолф е известен с напълно пропадналия си начин на живот – алкохол, жени, вкл. и проститутки и опиум. (б. пр.).

Обсъждането и гадаенето за мотивацията на престъплението става основна тема на разговор, салонна игра, през този празничен уикенд и понеделника, 29 юни, католическият църковен празник на светците Петър и Павел.

В Пратера, след кратко прекъсване, за да се осмисли новината от Сараево, музиката продължава да свири през нощта, сякаш напук на сараевските убийци, които и да са те.²⁶

Празничното веселие във Виена контрастира с националистическият екстаз от Видовден на „Косово поле“ достига своя връх, когато съобщението за убийството в Сараево достига до белградската тълпа около 17,00 ч. Правейки аналогия с убийството на турския султан от сръбския герой, сега убийството на австроунгарския престолонаследник от сърбин, се възприема като поличба.

Очевидец разказва на Ритер фон Щорк, австроунгарския шарже д'афер в Белград, че тълпите „се прегръщали от радост“, когато чули, че Франц Фердинанд е убит.

„Толкова дълго чакахме такава новина“, казал един от тях. Друг сърбин, по-политически настроен, заявил, че убийството е „малко отмъщение за анексията“ на Босна и Херцеговина. (След като цитира тази забележка, Ритер добавя: „И какво, чудя се, ще е голямото отмъщение?“)

Официалното отбелязване на „Видовдан“ приключва в 22 ч. вечерта, Ритер информира Берхтолд, че еуфоричното празненство е продължило до късно през нощта.²⁷

В Бад Ишл, алпийския курортен град югозападно от Виена, където императорът предпочита да прекарва летните месеци, атмосферата е по-мрачна. В неделя късно вечерта, телеграмата за убийството на престолонаследника, е връчена официално на Франц Йозеф I от неговия генерал-адютант, граф Паар. Подобно на Берхтолд, императорът за момент онемял от изненада, но не и от изблик на съчувствие. Накрая казва на адютантас и: „Ужасно! Ужасно! Това е Божията воля.“²⁸

Тъй като все още не знае за сръбската връзка, Франц Йозеф вижда в убийствата на божествено наказание за морганатичния брак на Франц Фердинанд със София Хотек, наказание, което поне е очистило хабсбургската линия от династична нечистота.

Императорът забранява погребението на убитата ерцхерцогска двойка да се извърши в гробницата на Хабсбургите в манастира на Капуцините, във Виена.²⁹

На Балплац, седалището на австроунгарското правителство, настроението е също толкова сериозно, както в Бад Ишл, но значително по-малко мрачно. Берхтолд отбелязва в дневника си, че по време на първото заседание на кабинета след Сараевския атентат, „се забелязва, ужас и възмущение, но също известно успокояване на настроението“. Картината, която започва да се очертава в докладите от Сараево, е обезпокоителна, но и изясняваща: на „Апел“ е имало множество убийци, всички те, са босненски сърби, поддържащи нелегални връзки с тайните общества в Сърбия. Все още не е ясно дали има официално сръбско участие в планирането на убийството, но силни доказателства сочат, че „нишките на заговора... се събират в Белград“, както Берхтолд казва на германския посланик Хайнрих фон Чиршки, с фраза, която той ще повтаря отново и отново през следващите седмици. Чиршки съчувства на опасенията на

---

²⁶ За Берхтолд и „чудовищната агитация“ е цитирано в Hantsch, 551. За атмосферата във Виена вижте също Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers*, 66.

²⁷ Ритер до Берхтолд, 29 юни 1914 г., HHSA Liasse Krieg, Karton 810.

²⁸ Има различни версии на думите, например „Всеомогъщият не може да се пренебрегва“, в смисъл, че морганатичният брак на Франц Фердинанд е обидил Бог. Но според онези, които са най-запознати с начина на говорене на Франц Йозеф, „Това е Божията воля“ е най-вероятната формулировка.

²⁹ Цитат и коментар (върху забележките на императора) в Albertini, том 2, 116, 116n2.

Берхтолд, но поради липса на ясни инструкции от Берлин настойчиво призовава за предпазливост.³⁰

Но малко австрийци го правят. „Думата „война“, спомня си Берхтолд за понеделника след убийството, „беше на устата на всички“. Сякаш за да предотврати евентуално колебание от страна на външния министър, Берхтолд е обсаден през целия ден от чиновници, надяващи се да го настроят за сблъсък със Сърбия.

Мнението е почти единодушно. Министър-председателят на Австрия, граф Карл Щюркх, е напълно готов за война, както и генерал Александър Кробатин, военният министър, и Леон фон Билински, общият имперски министър на финансите. Билински е и министър, отговарящ за Босна и Херцеговина, споделяйки вината с Потьорек за хлабавите мерки за сигурност в Сараево (по-късно Билински е оневинен от императора за случилото се), той има допълнителна мотивация да отмъсти за престъплението. Силата на военна партия нараства. Кръвта на Берхтолд също вече кипи.³¹

Това става ясно при съдбовната среща, която се състои в понеделник в късния следобед. Тиса, унгарският министър-президент, предвидливо посещава Франц Йозеф I сутринта, изказвайки съболезнованията си, за да види, дали убийството на престолонаследника ще окаже влияние върху имперската външна политика.

Тиса научава, че се готви нещо важно, когато отива на Балплац, където е учуден, че обикновено кроткия Берхтолд сега бълва огън. Няма записи за това какво са си казали, но разговорът прави силно впечатление на унгареца, който дори написва протестна нота до Франц Йозеф I, в която се опасява, че външният министър на възнамерява „да превърне Сараевската трагедия в повод за уреждане на сметките със Сърбия“. Тиса е важна фигура в Двойната монархия, и мнението му, Берхтолд не може да игнорира. Строг и сдържан, за разлика от емоционалният Берхтолд, Тиса е човек на малкото думи, но казани на място. Подобно на много амбициозни унгарци от неговото поколение, той предпочита Германия пред Австрия, виждайки в първата целия динамичен дух, който липсва на западащата Хабсбургска империя. Тиса е учил в Берлин и Хайделберг в началото на 1880-те, в разгара на славата и престижа на Ото фон Бисмарк, и се е възхищавал на основателя на Германския райх толкова пламенно, че му е посветил книга. Строг и донякъде мрачен калвинист, Тиса е по-близък по вяра и темперамент до трезвия, доминиран от пруските протестанти Райх, отколкото до католическа Австрия, с нейните сложни церемонии и претенции за величие.

Въпреки че смята Унгария за най-силната нация в империята, Тиса е лоялен към короната и вярва твърде много в германската ефикасност, за да толерира отслабването на австроунгарската армия чрез отстъпки пред унгарските националисти, които искат унгарският да приравнен към немския като втори език за командване.

Тиса не обича сърбите и Сърбия, но поради тази причина иска Двойната монархия да избегне по-дълбоко замесване в сръбските дела или на юг, на Балканите изобщо. Всяко разширяване на империята само ще подкопае привилегированото положение на Унгария в нея, като увеличи още повече славянското население (в момента унгарците едва съставляват мнозинство дори в самата Унгария).

Преди всичко Тиса смята за свой дълг, като калвинист, да се противопоставя на войната при всички случаи, освен при появата на най-изключителни обстоятелства.

Тиса казва на Берхтолд в понеделник (както твърди в протестната си нота до императора, предадена два дни по-късно): +Влизането във война със Сърбия е фатална грешка. ... Нямаме достатъчно основания да държим Сърбия отговорна [за престъплението] и да провокираме война с нея“.

---

³⁰ „Смушение и възмущение“: цитирано по Мортън, Гръм в здрач, 267. „Нишките на конспирацията“: Чиршки до Бетман Холвег от Виена, 30 юни 1914 г., PAAA R19865.

³¹ „Войната е на устата на всички“: цитирано в Hantsch, 551.

Тиса предупреждава и Франц Йозеф I, че „ако Австро-Унгария нахлуе в Сърбия в отговор на убийството на ерцхерцога, ние се явяваме пред света като нарушители на мира и ще разпалим огньовете на голяма война при най-неблагоприятни условия“.³²

В понеделник вечерта Конрад фон Хьотцендорф пристигна на Балплац, за да проследи Берхтолд, без да знае, че външният министър току-що е заел войнствена позиция в разговора с Тиса.

Началник-щаба стоически е изтърпяваше достатъчно през годините увъртанятия на Берхтолд и този път иска решителен курс на действие. Пропускайки обичайните любезности, Конрад веднага предлага Австро-Унгария да се мобилизира срещу Сърбия, считано от сряда, 1 юли.

Берхтолд, заемайки коренно различна позиция от тази пред Тиса, отговаря, че „външният повод [за мобилизация] липсва“ и че „общественото мнение първо трябва да бъде подготвено“. За да създаде необходимото впечатление, той предлага Балплац да изпрати остра нота до Белград, с искане към сръбското правителство да разпусне „някои дружества“ като „Народна одбрана“, легалното лице на тайната „Черна ръка“, чието съществуване очевидно не е известно на австрийците и да уволни министъра на полицията.

Конрад възразява, че това няма да постигне нищо: Сърбия просто ще назначи друг министър и ще продължи поведението си както преди. Начанки-щабът се аргументира: „Нищо няма да стане, дори и най-малък ефект, освен ако не използваме сила“.

Берхтолд се съгласява, че е дошло време за разплата със Сърбия, но предупреждава Конрад, че първо трябва да говори с императора, преди да разреши каквито и да е военни мерки. Конрад напуска Балплац с три прощални думи към Берхтолд, произнесени с монотонна сериозност, които Катон би одобрил: „Война, война, война.“³³

³² Тиса до Франц Йозеф I, 1 юли 1914 г., цитирано в Егеві, 245–246.

³³ Конрад, том 4, 33–34. „Война. Война. Война“: цитирано по Ханч, 558.

Въпреки ентусиазма си, началник-щаба сериозно се замисля за разразяващото се национално напрежение, което заплашва да разкъса Двойната монархия. Имперската армия (или Общата армия, както е официално наричана след Аусглайха, или Компромиса, даващ на Унгария автономия през 1867 г.) е умалена картина на многонационалната империя. Германците доминират в офицерския корпус, от който съставляват 76% (при 24% от цялото население), а немският език езикът на командванета. Останалата ¼ от офицерите са смесица от другите националности, съотв. унгарците (11%), чехите (5%) и хърватите (малко под 5%, въпреки че това е голям процент, в сравнение с дела на хърватите като население в империята).

От новобранците се очаква да научат поне основните думи от „командния немски“ (Kommandosprache) и немските термини за частите на пушката и другото основно оборудване и въоръжение, но от офицерите от се очаква да научат езика на своите войници (самият Конрад говори 7 езика), за което са насърчавани. И в армията това работи много по-добре, отколкото в двата парламента на империята, където различните езици създават трудности, като в легендата за „Вавилонската кула“ (главният Райхсрат във Виена е затворен за неопределено време до 1914 г.; унгарският парламент в Будапеща функционира едва-едва, само защото унгарците държат извън него повечето неунгарскоговорящи, сърби, словаци и особено румънци).³⁴

Според Конрад, даването на равен статут на Унгария в империята е груба политическа грешка, която води до потискане на малцинствата в самата Унгария, и поражда ревността на всички останали народи в империята, искащи автономия подобна на унгарската. Това е гледната точка, споделяна от убития му приятел Франц Фердинанд. Според Конрад, неенамесата на Австрия по време на Балканските войни създава „впечатление за безсилие“, насърчавайки иредентистите³⁵ от всякакъв национален произход и в крайна сметка е една от причините за Сараевското убийство, нещо толкова ясно, както, че след нощта следва деня.

Убийството на престолонаследника поставя империята пред последното изпитание за силата ѝ. Ще се бори ли Австрия да запази единството на Хабсбургската империя, или ще позволи на сърбите да откъснат Босна и Херцеговина, като дадат началото на окончателното разпадане на империята в кипящо блато от ревниви национализми?³⁶

Отговорът на този въпрос ще зависи от все още двоумящият се Берхтолд. Конрад, който говори от името на Общата армия, е решен на война, подкрепен от министър-председателя на Австрия и общите имперски министри на финансите и войната.

Тиса, говорейки от името на Унгария, е категорично против. За Конрад, Берхтолд звучи колебливо като обичайно, но за Тиса досега колебливият външен министър сега изглеждаше също толкова опасен подстрекател на войната, както и Конрад.

Всъщност Берхтолд все още не е сигурен какво да прави, както признава пред императора в двореца Шьонбрун на срещата си с него на 30 юни, вторник.

Всеки начин на действие е опасен, но най-лошото от всичко е да се покаже слабост. Берхтолд казва на императора, „ако Австрия остави този акт на терористична агресия ненаказан, нашите южни и източни съседи ще бъдат толкова сигурни в нашата безсилност, че доведат разрушението [на империята] до край“. Външният министър уверява императора, че няма да действа прибързано, не и докато не получи надеждна

---

³⁴ По въпросите на Общата армия, езика и националността вижте по-специално Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers*, 45, и Stone, *Europe Transformed*, 315. Конрад е говорил седем езика: Strachan, *First World War*, 282.

³⁵ Иредентисти – националисти и шовинисти, имащи териториални претенции към съседна държава въз основа на етнографски или исторически претенции. (б. пр.).

³⁶ Conrad, vol. 4, 30–31 (Конрад, том 4, с. 30–31)

информация, потвърждаваща участието на Сърбия в престъплението. След като бъде произнесена осъдителната присъда, Берхтолд иска да подготви „ясен план за действие срещу Сърбия“. Императорът се съгласява, че Берхтолд трябва да изчака, но неговата основна грижа не е разследването на самото престъпление, а необходимостта от имперско единство. Императорът настоява, всяка политика, която Берхтолд желае да следва, трябва да има пълната подкрепа на Тиса, и Унгария.³⁷

Император Франц Йозеф I, император на Австро-Унгария, последният горд пазител на хабсбургския мандат, „простиращ се хиляда години назад“.

Франц Йозеф I, вече 83-годишен, управлява Австрия, а след това и Австро-Унгария, от 1848 г. По онова време Свещената Римска империя все още беше жива, така че императорът се смята за наследник на „Небесния мандат, простиращ се хиляда години назад до неговия прародител, Карл Велики“. Императорът изисква от всички в двора стриктно придържане към „строгите бургундски ритуали“ на династията. Той говори всичките 15 официални езика на своята империя (или поне, както казват виенските шегаджии, може да произнесе по някоя фраза) и атакувайки шовинистичната тенденция на епохата, се стреми да не фаворитизира никоя отделна национална група.

В по-късните години на управлението си Франц Йозеф I наистина въплъщава древната империя като жив символ на нейната грация, маниери, стил и упорит отказ от модернизация (с изключение на Унгарския „аусглайх“, който приема по принуда). 83-годишният император току-що се е възстановил от пристъп на бронхит, достатъчно тежък, че през април Франц Фердинанд „държи локомотив на пара“ в продължение на няколко дни, за да го откара до Виена, ако императорът умре.³⁸

Мнозина се опасяват, дори преди убийството на престолонаследника, че щом старецът си отиде, империята също ще умре с него, тъй като почитта към августейшата му фигура е последната връзка, свързваща многобройните ѝ нации.³⁹

Въпреки напредналата си възраст и крехкото здраве, императорът остава напълно трезвомислещ. Той не е номинален държавен глава. По необходимост е уклончив с Берхтолд и Тиса, време на аудиенциите им, призовавайки и двамата да изградят обща имперска политика, но собствените възгледи на Франц Йозеф за сараевското престъпление, са отчасти по-близки до неговия външен министър, и отчасти не толкова войнствени, колкото тези на Конрад.

В четвъртък, 2 юли, денят след като получава писменото изявление на Тиса, противопоставящо се на войната със Сърбия, императорът каза на германския посланик Чиршки, че „не е сигурен колко дълго ситуацията на Балканите, може да остане спокойна“ и се надява, че германският суверен, кайзер Вилхелм II, „ще оцени опасността, която представлява за [Двойната] монархия присъствието на Сърбия като съсед“. Зад Сърбия стои Русия. Франц Йозеф вярва, че сръбският министър-председател „не е направил нищо, без да се консултира с [Николай] Хартвиг“, руския

³⁷ Hansch, 559–560.

³⁸ Без съмнение императорът е разбрал за това. Във Виена се носи слух, че изненадващо бързото възстановяване на Франц Йозеф се дължи на „силното му желание да разочарова племенника си“.

³⁹ „Небесен мандат... строги, бургундски ритуали“: Stone, *Europe Transformed*, 304–305., „Двигател под пара... силно желание да разочарова племенника си“: цитирано по Beatty, 201.

посланик в Сърбия. Императорът казва на Чиршки, „Хартвиг е истинският шеф в Белград“. Франц Йозеф е „особено обезпокоен от руската пробна мобилизация, планирана за есента, точно когато приемаме нашите новобранци“.⁴⁰

Показателно е, че императорът разкрива най-дълбоките си предчувствия за Русия не на Берхтолд или Тиса, а на посланика на Германия, единствения истински съюзник на Австрия.

Виена „красавицата на бала“ по времето на Метерних, е била опорна точка на „Свещният съюз“ на трите източни държави (Австрия, Прусия и Русия), които се споразумяват да потушават всякакви революционни или иредентистко-националистически оспорвания на статуквото след Френската революция и Наполеоновите войни, сега Австрия е западнала толкова рязко, че сега дори не я смятат, за достойна за съюзник от западните сили.

След скъсването си със Санкт Петербург по време на Кримската война от 1853-1856 г., когато тогавашният външен министър граф Буол иска руските войски да напуснат Дунавските княжества, когато Русия е във война с Великобритания, Франция, Сардиния и Османската империя, и Виена се лута в европейската дипломация.

Ото фон Бисмарк, архитектът на обединението на Германия под пруска егида през 1871 г., се опитва да обедини взаимно подозрителните Австрия и Русия в своя макиавелистичен „Съюз на тримата императори“ (1873-1879, 1881-1887), духът на който е запазен в неговия още по-макиавелистичен (и таен) договор за презастраховане от 1887 г., но това невероятно групиране работи само докато руснаците не прозреха истинската цел на Бисмарк, която е да попречи на Париж и Санкт Петербург да се обединят срещу Германия. Те правят това малко след падането на Бисмарк от власт през 1890 г., сключвайки двустранен френско-руски военен съюз срещу Германия през 1894 г.

След като Австрия загубва стратегическата си роля като „димна завеса“ за дипломатията на Бисмарк, Германия поддържа съюза си с Австрия поради дипломатическа инерция и поради обстоятелството, че след разпадането на системата на Бисмарк, двете империи сега имат общ руски враг.

Формално от 1882 г., Виена може да разчита на Италия, трето колело от Тройния съюз с Австро-Унгария и Германия, но

връзката с Рим е далеч по-слаба от тази с Берлин. Италия споделя общ потенциален военновременен враг с Германия (Франция), но не и с Австро-Унгария, която не граничи с Франция. Освен това, претенциите на Италия към австрийския Триест и Южен Тирол обезсмислят идеята, че Рим е съюзник на Виена.

⁴⁰ Чиршки до Бетман Хорвег, 2 юли 1914 г., в PAAA R19865.

Конрад отива още по-далече, предлагайки превантивна война с Италия през 1911 г., но никой на Балплац не си прави илюзии, че Италия ще заеме страната на Австро-Унгария в Балканска или Европейска война.

Пред лицето на сръбската заплаха австрийците знаят, че само Германия стои между тях и пълната изолация. Без германците те не могат да направят нищо. По този въпрос, всички във Виена и Будапеща са единодушни.

На 1 юли, същия ден, в който Тиса представи антивоенния си меморандум на императора, Конрад отново посещава Балплац, за да проучи настроенятия на външния министър. Берхтолд информира началник-щаба за твърдата опозиция на Тиса срещу война със Сърбия. Тиса смята, че Русия ще се намеси и „Германия ще ни остави сами в бедата“. Самият Конрад е принуден да признае, че ако основният съюзник на Австро-Унгария се въздържа от подкрепа, „ръцете ни ще бъдат вързани“.

Берхтолд споделя това безпокойство, добавяйки страха, че Румъния, която Виена активно ухажваше като евентуален съюзник на Балканите, няма да подкрепи австрийска война срещу Сърбия, освен ако войната има германската подкрепа.

Берхтолд казва на началник-щаба, че наскоро е подготвил меморандум, с който настоява пред Берлин да помогне за привличането на България и Румъния в Тройния съюз. Конрад е заинтригуван. Началник-щаба завършва срещата си с Берхтолд, казвайки: „Преди всичко, трябва да попитаме Германия дали възнамерява да ни подкрепи срещу Русия или не.“⁴¹

Показателно е, че Берхтолд споделя пред Конрад, че е подготвил меморандума за Балканската политика, за който и двамата смятат, че първо трябва да бъде изпратен в Берлин.

Всъщност оригиналният меморандум, очертаващ новата австроунгаро-германска „мирна инициатива“, целяща привличането на България, Румъния и Османска Турция в Тройния съюз, като пречка за руската експанзия на Балканите, е подготвен по инструкции на Тиса още през март. Последният проект е завършен на 24 юни, четири дни преди атентата в Сараево. Ако външният министър беше казал на Конрад, че Берлинската инициатива представлява псевдопацифистката идея на Тиса, началник-щаба вероятно нямаше да се съгласи.

Но Берхтолд дълго го обмисля, защото Берлинската мирна инициатива на Тиса му предлага възможен изход от настоящата безизходица. Уж свързан с дреболиите на Балканската политика, меморандумът на Тиса в основата си е за укрепване на германския съюз. Целта на Австро-Унгария, твърди Тиса, е да принуди Берлин да се потопи все по-дълбоко в балканските дела на Монархията, за да поеме съвместна отговорност за тях. „Не може да се говори за успех“, завършва Тиса, „освен ако нямаме пълна гаранция, че ще бъдем разбрани, уважавани и подкрепени от Германия. Германия трябва да види, че Балканите са от решаващо значение не само за нас, но и за Германската империя.“

Продължавайки същата линия в нотата си от 1 юли до императора, Тиса призовава Франц Йозеф I да се обърне към Вилхелм II на предстоящата панахида за ерцхерцога, използвайки „скорошните чудовищни събития“, за да го спечели за „всеотдайна подкрепа на [австроунгарската] политика на Балканите“.

Конрад иска да използва атентата в Сараево като претекст за разчистване на сметките със Сърбия. Тиса иска да го използва като претекст за постигане на хармония между Германия и Австро-Унгария по Балканските въпроси, за да предотврати друга разрушителна война, както предполага, че германците искат да направят. Идеята на

---

⁴¹ Conrad, vol. 4, 34.

Берхтолд е да се обърне към германците с мирната инициатива на Тиса, но да я използва, за да спечели подкрепата им за военната политика на Конрад.⁴²

Погребението на Франц Фердинанд, е насрочено за петък, 3 юли във Виена, и както предполага Тиса, ще предложи идеалната обстановка за сближаване с германците. За разлика от австроунгарския император, Вилхелм II и съпругата му са близки семейни приятели с Франц Фердинанд и София. Те ги бяха посетили в Конопище през юни, само няколко дни преди ерцхерцогът и съпругата му да замиат за Босна, където са убити.

Кайзерът е известен със своята импулсивност и емоционалност. Убийството на неговия близък приятел, член на Хабсбургската династия, неминуемо ще го разгневи. Стига австрийците да насочат тази ярост в правилната посока – срещу Сърбия, Германия ще бъде спечелена. Но това не се случва. На сутринта в четвъртък, 2 юли, докато трупове на Фердинанд и София са на път за Виена от пристанището Триест, е обявено, че кайзер Вилхелм II няма да присъства на погребението, поради пристъп на лумбаго.⁴³

Тиса няма да има шанс да убеди германския суверен в своята Балканска мирна инициатива, а Берхтолд, и Конрад не могат да се възползват от гнева на Вилхелм, за да спечелят германската подкрепа за сръбската война. Всъщност нито един чужд крал или държавник не идва във Виена за погребението.

Берхтолд твърди, че поканите са били отказани, за да се предпази твърде старият Франц Йозеф от умората, която със сигурност щеше да последва от дългата церемония. Вместо това австроунгарските посланици в чужбина ще организират отделни поменни служби. Собствените чувства на императора към починалия, както всички знаеха, не бяха топли. Въпреки силните протести от семейството, той не се отказва от решението си да не погребее ерцхерцогската двойка в гробницата на Хабсбургите.

По-интригуващо обяснение е предложено от хора от Балплац: Берхтолд не е искал чуждите владетели да имат преки разговори с императора, от страх, че ще упражнят усмиряващо влияние върху военната партия.⁴⁴

Скромната заупокойна служба за наследника на хабсбургския трон представлява поучително сравнение с грандиозното погребение на английския крал Едуард VII през май 1910 г., толкова запомнящо се описано от Барбара Такман в „Оръдията през август“. Тогава в Лондон идват девет крале, яздейки на разкошни коне „през дворцовите порти, с шлемове с пера, златни галони, пурпурни пояси и ордени със скъпоценни камъни, блестящи на слънцето“, последвани от „пет престолонаследника, още четиридесет имперски и кралски височества, седем кралици“ и „множеството посланици от други страни“.⁴⁵

Погребението на Франц Фердинанд във Виена е много по-скромно. Императорът отказва да посрещне погребалния влак от Триест, и не присъства на заупокойната служба. Малкото членове на династията, които желаят, могат да присъстват свободно, но им са дадени по-малко от 15 минути, за да се простят с мъртвите. На децата⁴⁶ на

---

⁴² Fay, v. 2, 191.

⁴³ Причината е съвсем друга, Вилхелм е предупреден от Бетман Холвег, че присъствието му във Виена може да вдъхнови друг атентатор да се възползва от случая и той не заминава от съображения за сигурност. (б. пр.).

⁴⁴ Запознати с Балплац: вижте дискусията в *ibid.*, 205–206.

⁴⁵ Tuchman, 15

⁴⁶ Децата на Франц Фердинанд и София са: 1. Принцеса София фон Хохенберг (1901 – 1990) – омъжва се за граф Фридрих фон Ношиц-Ринек (1891 – 1972) от когото има трима сина и една дъщеря. Най-големият ѝ син загива през 1949 в съветски трудов лагер. Вторият е убит на фронта през 1945 г. Едва най-малкият ѝ син и дъщеря ѝ се женят и оставят потомство. 2. Херцог Максимилиан фон Хохенберг (1902 – 1962) – жени се за графиня Елизабет фон Валдбург цу Волфег унд Валдзе (1904 –

Франц Фердинанд и София, не е позволено да присъстват на погребението на родителите си, единствено могат да изпратят цветя. Ковчегът на Фердинанд, е с отличителни знаци на втория по ранг принц на Двойната монархия, подобаващо украсен с ерцхерцогската корона, генералски шлем с пера, церемониалния му меч и основните ордени, включително Ордена на Златното руно. Ковчегът на София, е по-малък и много по-скромен. Върху него са положени само чифт бели ръкавици и черно ветрило, символизиращи предишното ѝ положение като обикновена придворна дама.

Телата са погребани в скромен параклис в Артщетен, „провинциална дупка“, далеч от имперска Виена, който Франц Фердинанд построи специално, в случай че на двойката бъде отказан достъп до императорската гробница. Това е хабсбургският еквивалент на безименен гроб.⁴⁷

Скованият и социално необщителен ерцхерцог никога не е бил толкова популярен, колкото общителния Едуард VII, нито пък Австрия е могъща страна, сравнима с Англия, която управлявала империя обхващаща земното кълбо.

Но резкият контраст между двата случая подсказва, че нещо важно е загубено през изминалите четири години. 1910 г. е година, в която се наблюдава своеобразното „циганско лято“ на Стара Европа, година, напълно свободна от международно напрежение, в периода между Първата Босненска криза от 1908–1909 г. и Мароканската криза от 1911 г., последвалите след нея Итало-турската и Балканските войни.

Тогава Австро-Унгария все още не е унижена, нито Сърбия разширена; нито Османската империя е получила поредица от почти смъртоносни удари от Италия и Балканския съюз. Монархическият принцип и солидарност все още действат през 1910 г.: независимо колко силно националистическият печат на всяка страна бълва кръвожадни призови срещу враговете си, но монарсите все още споделят брачни и роднински връзки, взаимната учтивост и доверие, което помага за разсейване на напрежението, преди нещата да отидат твърде далеч.

Ако това все още беше в сила през 1914 г., щеше да има мощен международен подем на съчувствие към убития ерцхерцог, чието брутално убийство е очевидно оскърбление за монархиите въобще (независимо от студените чувства на австроунгарският император, към собствения си наследник).

Вместо това, дори Вилхелм II, най-добрият и единствен истински приятел на Франц Фердинанд сред европейските монарси, не дойде във Виена, за да му отдаде последна почит. Но той има основателна и показателна причина, и тя не е официалното извинение заради болки в кръста. Германският канцлер Теобалд фон Бетман Холвег, информира Франц Йозеф I в тайна телеграма, изпратена през Балплац: „В резултат на предупрежденията, които получих от Сараево, първото датира от април тази година, бях принуден да поискам от Негово Величество Кайзера да се откаже от пътуването си до Виена.“ Убийствата като тези на ерцхерцога и съпругата му, обяснява Бетман, „са добре известни с внушителния си ефект върху престъпните елементи.“⁴⁸

Това е укор за Виена. Германците оценяват нивото на административна компетентност на своя съюзник след Сараево толкова ниско, и се опасават, че австрийците не могат да осигурят безопасността на германския кайзер в собствената си столица.

1993) и има шестима сина. 3. Принц Ернст фон Хохенберг (1904 – 1954) – жени се за Мария-Тереза Ууд (1910 – 1985) и има двама сина. Мъртвородено дете, момче (1908). По време на ВСВ Максимилиан и Ернст са затворени в концлагера Дахау, защото не одобряват Хитлер и политиката му. (б. пр.)

⁴⁷ Подробности за погребението на Франц Фердинанд в: Мортън, „Гръм в здрач“, 269. За София: Албертини, том 2, 117. „Провинциална дупка“: Цвайг, „Светът на вчерашния ден“, 217.

⁴⁸ Бетман до Франц Йозеф I (чрез Чиршки), 2 юли 1914 г., в DD, том. 1, бр. 66, 9–10.

Канцлерът посочва тероризмът, идващ от Босна, като основание за отмяна на държавно посещение, и това подсказва, че Берлин симпатизира на каузата на австрийската военна партия. От друга страна, Бетман Холвег внимава да не споменава сърбите или Сърбия като съучастници в Сараевското престъпление. В края на краищата, австрийците все още не свързват Белград пряко с престъплението.

Ищван Тиса

Германският канцлер, подобно на Тиса, Франц Йозеф I и Берхтолд, се нуждае от доказателства. Отражение на стратегическата безпомощност на Австро-Унгария през 1914 г. е обстоятелството, че нейните държавници не формулират отговор за Сараево, без първо да се съветват с германците.

Безизходицата е резултат и от вътрешна политическа динамика: присъствието на влиятелен унгарец във висшите етажи на правителството, който има уникалната способност да налага вето върху политиката, тъй като представлява половината от Двойната монархия. Невъзможно е да се разделят външната и вътрешната политика в империя от петнадесетте националности. „Пацифистките“ възгледи на Тиса за Балканската политика са тясно свързани с целта му да запази унгарското върховенство над подчинените в Унгария националности, точно както Конрад, а сега и Берхтолд, искат да смажат Сърбия, за да отслабят националния иредентизъм в империята, започвайки с непоносимите претенции на унгарци като Тиса. Интересите на Унгария, за доминираното от Австрия имперско външно министерство и Общата армия изглеждат непримирими – без някой отвън да ги насърчава. По този любопитен начин Германия до 1914 г. се превръща в арбитър не само на външната политика на Австро-Унгария, но и на нейните конституционни дилеми. Ако, и когато подозренията на Берхтолд и Конрад за сръбското участие в Сараевското престъпление бъдат потвърдени от разследващите, Балплац може да постави въпроса пред всички: Какво ще кажат германците? Засега всичко, което Берхтолд може да направи, е да чака.

Глава 2. Санкт Петербург няма милост.

ПРИЧИНАТА, поради която австроунгарските държавници се нуждаят от германска подкрепа в случай на война със Сърбия, е ясна като бял ден: Русия може да се намеси. Санкт Петербург воюва срещу Османска Турция от името на Балканските славяни (тогава българите) през 1877 г. и направи същото спрямо Австро-Унгария от името на Сърбия по време на Първата Босненска криза през 1909 г., само за да отстъпи пред лицето на неуловима заплахата от Берлин.

Русия не воювал в нито една от Балканските войни от 1912-1913 г., защото и двата пъти сръбските ѝ клиенти спечелеха, а Виена не направи нищо, за да ги спре: тогава нямаше нужда Петербург да спасява Белград, както би станало, ако Австро-Унгария нахлуе в Сърбия.

Популярното тогава клише за „руския ваяк“ силно преувеличава реалната ударна мощ на руската армия, но никой във Виена, или Петербург не се съмняваше, че Русия лесно ще победи Австро-Унгария ако е сама. Само с германската подкрепа срещу Русия австроунгарците можеха да обмислят идеята да воюват на Балканите; Само с германска подкрепа можеха да спечелят. Това е аргументът на Тиса, унгарския министър-председател, срещу войната със Сърбия: Русия ще се бие, а Германия няма да подкрепи Австро-Унгария. Линията, възприета от външния министър Берхтолд и войнствения началник-щаб Конрад, е обратна на линията на Тиса: Германия ще подкрепи Виена, а Русия няма да се бие, поне така се надяват.

След като доказателствата от Белград са получени, австрийците могат да предприемат директен подход към германците. Със Санкт Петербург е като скок в тъмното. Какво ще да направят руснаците?

Първите признаци не са окуражаващи за Австро-Унгария. Въпреки че малцина чужденци, освен кайзер Вилхелм II, наистина скърбят за загубата на Франц Фердинанд, британските, френските, италианските и германските консули в цяла Европа реагират на новините от Сараево със съчувствието и благоприличието, което се очаква от обучените дипломати. Изказани са сериозни официални съболезнования; знамената са спуснати наполовина; смирено, независимо че донякъде театрално, се изказва съчувствие за загубата на Австро-Унгария.

В рязък контраст с Европа, австроунагрските дипломати на Балканите се оплакват, че руските им колеги не изказват никакви съболезнования. В Рим руското посолство е единственото, което отказва да свали знамето си в памет на ерцхерцог Франц Фердинанд. По същия начин руската легация в Белград отказва да свали знамето си наполовина, дори по време на официалната погребална церемония за Франц Фердинанд, сякаш умишлено за да оскверни паметта на убития престолонаследник.⁴⁹ Тази пресметната обида е дело на Николай Хартвиг, панслависткият руски посланик, за когото император Франц Йозеф е казал на германския посланик, че е истинският „шеф на Белград“. Според италиански дипломат, след като чул новината от Сараево на 28 юни, Хартвиг възкликнал: „Стига да не е сърбин“ (*pourvu que ça ne soit pas un Serbe*). Както австроунгарският шарже д'афер в Белград, Ритер фон Щорк, интерпретира тази двусмислена забележка към Берхтолд, „Хартвиг, като човек, който знае нещо... очевидно е приел априори, че убиецът може да бъде само сърбин“.

Невъзмутим от новината, арогантният Хартвиг организира бридж парти същата вечер, на което споделя истинските си възгледи поверително с италианския дипломат (който по-късно го съобщава на австрийците).

Хартвиг му казал, че „убийството на Франц Фердинанд, трябва да се разглежда като благодат за [двойната] монархия“, тъй като „ерцхерцогът беше болен до мозъка на костите си“, защото „австрийската династия е изтощена раса“. Новият наследник на трона, племенникът на Франц Фердинанд, Карл, както Хартвиг казал не италианецабил „сифилитик“, което обезсмисля по-ранното му твърдение, че смъртта на Франц Фердинанд е добра новина, освен ако няма предвид добри новини за Русия.⁵⁰

За австрийците е трудно да не мислят най-лошото за Хартвиг, човекът, широко смятан за мозъка на хищническият славяно-православен съюз Сърбия-България-Гърция-Македония⁵¹, който започна Първата Балканска война срещу Турция през 1912 г., давайки мощен тласък на сръбския иредентизъм.

Твърдението на Франц Йозеф, че Хартвиг тайно управлява Сърбия, въпреки преувеличението, по същество е вярно. Министър-председателят и лидер на Сръбската народна радикална партия, Никола Пашич, е впечатляващ с политическата си кариера.

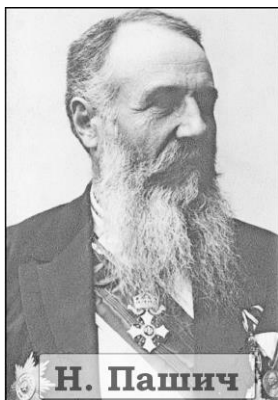
⁴⁹ Не са изразени съболезнования: Австроунгарски консулски доклади от Белград (29 юни 1914 г.) и Синая (5 юли 1914 г.). Руското посолство в Рим не е спуснало знамето си наполовина: Ритер от Белград, 6 юли 1914 г. Руската легация в Белград отказва да свали знамето по време на погребална заупокойна служба: Гизл от Белград, 13 юли 1914 г. Всички в HHSA, P.A.I. Liasse Krieg, Karton 810.

⁵⁰ Ритер до Берхтолд, 29 юни 1914 г. и отново на 13 юли 1914 г., в HHSA, P.A.I. Liasse Krieg, Karton 810.

⁵¹ Авторът принизява балканските народи, смятайки ги за протежета на Русия, а отношението му към Балканският съюз е куриозно, дори не е запомнил, че Македония не е страна в съюза, а територия на Османската империя, всъщност я бърка с Черна гора. (б. пр.).

Бивш кмет на Белград, Пашич е министър-председател на Сърбия почти непрекъснато от 1904 г. насам, като ръководи Сърбия по време на Балканските войни, и се справя със заговорите срещу него, кроени от още по-радикални сръбски и „югославски“ шовинисти, като полковник Димитриевич (Апис) и неговите конспиратори от Черна рька. С голямата си бяла брада Пашич изглеждал като православен монах от страниците на Достоевски, все още мъжествен на 68-те си години през 1914 г. Въпреки цялата си енергичност, Пашич и Сърбия нямаше да постигнат нищо, без подкрепата на Русия. С руски пари, руско и френско оръжие Сърбия воюва в Балканските войни и заплахите на Русия за намеса, държат австроунгарците далеч от Белград, докато сръбските армии воюват първо с Турция, после с България. Хартвиг стои зад всяко действие на Пашич по време на Балканските войни и е най-близкият му съветник.⁵²

Хартвиг не е единственият влиятелен руски покровител в града. Точно както руският посланик в Белград оказва публична панславистка подкрепа за популисткия режим на Пашич, така и руският военен аташе, генерал Виктор Артамонов, помага със съветите и въоръжаването на по-радикалното сръбско правителство в сянка. Апис не е просто тайният организатор на „Черната рька“ и (както знаем днес) на заговора за убийството на Франц Фердинанд; той е началник на сръбското военно разузнаване. Запитан от италиански журналист след войната колко тясно е работил с Апис в Белград, Артамонов с готовност признава, че „разбира се, бях в практически ежедневен контакт с Димитрий[евич]“. Както се очаква, руският аташе отрича да е знаел

Н. Пашич

предварително за заговора в Сараево, представяйки о алиби, бил е в отпуск от 19 юни до 28 юли 1914 г. и е странно, имайки предвид, че целият смисъл на злополучното посещение на ерцхерцог Фердинанд в Босна са австриоунгарските военни маневри, което трябва да представляват голям интерес за официалния военен наблюдател на Русия в Сърбия. Все пак, Артамонов се разкрива като признава, че „в малкия Белград по онова време, където

Николай Хартвиг

общественият живот се ограничаваше до малкото кафенета, заговорът не е можеше да бъде пазен в тайна“.

Руският военен аташе е извън града на 28 юни, но е в Белград в края на май и началото на юни, когато заговорът е замислен и подготвен.⁵³

Междувременно Хартвиг е в града в този съдбовен ден, домакин на печално известното бридж парти. От следвоенните признания знаем, че премиерът Пашич е знаел за заговора за убийството; всъщност той се опитал дискретно, чрез посланика си, да предупреди Виена в началото на юни, не желаейки да даде на Австро-Унгария претекст за война, докато Сърбия все още се възстановява от Балканските войни. (Предупреждението на Пашич е или игнорирано, или по-късно забравено от министъра на Босна и Херцеговина Билински, които са гузни, че не му обръщат внимание.)

Сръбският министър-председател и неговите руски съветници не са преки съучастници в заговора на „Черната рька“ за убийството на ерцхерцога, но със сигурност знаят, че е замислен заговор и Пашич не прави нищо решително, за да го осуети.⁵⁴

⁵² За Пашич и Хартвиг вижте Търнър, 81.

⁵³ Albertini, vol. 2, 85.

⁵⁴ За Пашич и заговора вижте Фау, том 2, 152; Albertini, том 2, 98 и сл.

Франц Йозеф не е сгрешил, като посочва Хартвиг като подстрекател на сръбската агресия и заплахата за мира на Балканите. Все още обаче не е ясно дали възгледите на посланика в Белград са представителни и за руските политици в Санкт Петербург.

По време на Балканските войни Хартвиг се държи доста самостоятелно, често прекривайки наставленията на своя началник – по-предпазливия външен министър на Русия, Сергей Сазонов. Малко преди избухването на Първата Балканска война през октомври 1912 г., Хартвиг се отнася с пренебрежение към Сазонов: след като външният министър издава предварителна декларация, гарантираща териториалното статукво на Балканите, Хартвиг казва на сърбите да нападнат Турция и да не се тревожат заради „глупавия Сазонов“.⁵⁵

Сазонов никога не е бил смятан за силен човек. Като начало, той не изглежда и такъв на външен вид. Слаб, дребен на ръст, с безизразно лице и оредяла коса, Сазонов има класическото изражение на руски бюрократ: той би могъл да бъде вдъхнови Гогол, за да напише „Шинел“.

Външният министър не е обичан от панславистите в Петербург заради кроткия си характер по време на Балканските войни, а Хартвиг се очертава като техен герой-завоевател. По това време в Петербург се носят слухове, че Хартвиг ще замени Сазонов, но цар Николай II запази своя човек от обикновена лоялност. Подобно на Берхтолд във Виена, руският външен министър е в несигурно положение по време на атентата в Сараево. По-рано по време на суматоката на Балканските войни, той едва оцелява на поста си.

В Петербург има франкофилска (тоест антигерманска) „военна партия“ водена от министъра на земеделието А. В. Кривошеин, подобна на „военната партия“ на Конрад във Виена. Може да изглежда странно, че министър на земеделието е виден представител на войнствена външна политика, но царска Русия е доста странна страна.

Внушителна по територия, с демографски и икономически темпове на растеж, плашеща германците, че е неудържим „валяк“, Руската империя в действителност е крехка и западаща, заплашена да се разпадне под външен или вътрешен натиск, което почти се случва по време на Революцията от 1905 г., след унижителното ѝ поражение в Руско-японската война.

Въпреки че руската индустриализация продължи с бързи темпове, селяните все още съставляват 80% от населението. Поземлената реформа е ключовият елемент на социалната политика, което придава огромно значение на Министерството на земеделието. Кривошеин е пръв помощник на Пьотър Столипин, председател на Министерския съвет от 1906 до 1911 г., който се стреми, чрез реформиране на поземленото земевладение, да създаде стабилна и просперираща класа от дребни селяни собственици, които да служат като бастион срещу бъдеща анархическа социална революция. „Програмата на Столипин“ изисква агресивни тарифи за блокиране на вноса на германска пшеница, френски капиталови инвестиции в руски железници и безпрепятствен достъп до пазарите за износ на зърно. Тъй като по-голямата част от руската пшеница се отглеждала в южните ѝ райони, близки до Черно море, а пристанищата ѝ в Балтийско море и Арктическият океан са заледени през по-голямата част от годината (Владивосток, на Тихия океан, е твърде далеч, за да бъде практичен вариант), руските износители на зърно, отчаяно се нуждаят от достъп до Средиземно море през османските проливи (Босфора, Мраморно море и Дарданелите). През Проливите, в обратна посока, идва вносът от Запада, необходим за руската индустрия, и заплащан от руския износ на зърно. Всяко прекъсване на достъпа на Русия до Средиземно море подкопава програмата за поземлена реформа на Столипин, от която

---

⁵⁵ Цитирано по Търнър, 38.

зависи всичко останало. След убийството на Столипин през 1911 г., Кривошеин става старши член на Министерския съвет, значително по-старши от Сазонов.

Докато Столипин се застъпва за „двадесет години мир“ за завършване на икономическата модернизация на Русия, Италианската и Балканската война от 1911-1913 г. подсказват на Кривошеин, че Петербург няма да има толкова много време.

През лятото на 1912 г. намиращото се във война османско правителство, за кратко затваря Проливите за търговско корабоплаване, разкривайки уязвимостта на руската икономика, свързана със зърноизноса: обемът на черноморския ѝ износ спадна с 1/3, а тежката промишленост в Украйна⁵⁶ почти замира.

Още по-тревожна е ситуацията с „мисията Лиман фон Сандерс“ от декември 1913 г. до януари 1914 г., когато германски генерал е назначен за командващ османския армейски корпус, отговарящ за защитата на Проливите.

Германските офицери обучават османската армия от 80-те год. на XIX в. (б. пр. след пенсионирането на Бисмарк), отношенията между Берлин и Константинопол са добри, но това е нещо ново: командването на Лиман фон Сандерс на охраната на Проливите ще остави достъпа на Русия до Средиземно море на милостта на Германия, нейния най-могъщ враг.⁵⁷ Не е чудно, че Кривошеин е нервен през 1914 г. Министърът на земеделието е темпераментен германофоб: той е любимият руснак на Франция. Сазонов, също е франкофил, виждайки военния съюз с Франция, сключен през 1894 г., като съществена част от руската външна политика, а Франция като модел за изостанала Русия, не толкова заради нейния радикализъм, колкото заради нейния страстен национализъм. Позицията на Сазонов е руската „националнолиберална идея“, която се противопоставя на консервативната или „германофилската“ антивоенна опозиция, най-добре представена от Сергей Вите, държавникът, ръководещ индустриализационния процес на Русия от 90-те год. на XIX в., чиято звезда залязва след падането му от власт през 1906 г.

Кривошеин и неговите френски почитатели не са несъгласни с франкофилската външна политика на Сазонов, но го подозират, че е колеблив, точно както Конрад не се доверява на характера на Берхтолд. Австроунгарският външен министър, както видяхме, е изваден от пасивното си поведение от атентата в Сараево. Дали Сазонов също ще бъде подтикнат към Кривошеин и военната партия от драмата на Балканите, или ще отстъпи отново, когато Австро-Унгария предприеме своя ход? От отговора на този въпрос, през юли 1914 г. ще зависи много.

И въпреки това днес той остава също толкова труден за отговор, колкото е за австрийците тогава. Сазонов, за разлика от Берхтолд, забулва целия този период в мемоарите си, като прескача директно от формалното споменаване на инцидента в Сараево, на 24 юли, без да разкрива нищо за мисленето или намеренията си през този период. Документите от това време не са от полза.

След войната, стремейки се да очернят „империализма“ на царския руски режим, болшевиките публикуват стотици томове тайна дипломация, свързани с причините и хода на Първата световна война. Тези томове обхващат в огромна дълбочина големи и малки събития от XIX век до 1917 г. – всичко с изключение на дните след убийството на Франц Фердинанд на 28 юни 1914 г., когато те на практика замлъкват.

---

⁵⁶ Неправилно използва едно название появило се едва след ПСВ и Брест-Литовския мир. Става дума за Новорусия и Донецкия въглищен басейн. (б. пр.).

⁵⁷ Относно износа на Русия за Черно море вижте проучването на британското външно министерство на „Руското финансово положение“ от 25 юли 1914 г., в PRO, FO 371/2094.

По подобен начин, във френските дипломатически архиви, депешите на Морис Палеолог, посланик на Франция в Русия, просто изчезват между 28 юни и 6 юли 1914 г.⁵⁸

Още по-странно са липсващите писма на Александър Изволски, предшественик на Сазонов като външен министър и през 1914 г. посланик във Франция, най-важният съюзник на Русия. Принуден да подаде оставка като външен министър след Първата Босненска криза, Изволски получава утешителната награда на парижкото посолство, където работи усърдно, за да си отмъсти на Виена.⁵⁹

Някои в Париж виждат ролята на Изволски в националистическото възраждане на Франция и нейния стремеж към превъзрождаване в годините преди 1914 г. По този повод, един социалистически лидер казва, „няма ли [Франция] друга слава, освен да служи на злобата на г-н Изволски?“

След Първата световна война е публикувана цяла „черна книга“ с тайната кореспонденция на Изволски, която е значителна: в много от дните имат пет или повече депеша. Но между 19 юни и 22 юли 1914 г. има едно-единствено писмо до Сазонов и то се отнася не до Сараево или руската външна политика, а до френските вътрешни работи.⁶⁰

По подобен начин британският посланик в Русия, сър Джордж Бюканън, на когото Сазонов рядко се е доверявал, не е докладвал за руските реакции към Сараево до 9 юли 1914 г., единадесет дни след Сараево. Дори тогава той предлага само типично неподкрепено от източници и не просветляващо мнение, че „общото впечатление“ в Петербург е „облекчение, че толкова опасна личност [Франц Фердинанд] е била отстранена от наследяването на трона“.⁶¹

Поради мълчанието на руските, френските и британските източници, вижданията на Сазонов в дните след Сараево, трябва да бъдат разгадани от докладите на „враждебните“ австроунгарски и германски дипломати. Те са по-информативни, но все още двусмислени.

Ото Чернин, секретарят на австроунгарската легация в Петербург, заместващ посланика Фридрих Сапари в негово отсъствие, докладва на Берхтолд на 3 юли, че Сазонов е изразил искрени и сърдечни съболезнования за смъртта на хабсбургския наследник. Руският външен министър обаче хитро намеква, че неговите топли чувства не са широко споделяни в Русия, където Франц Фердинанд е всеобщо (и неправилно) възприеман като „мразещ Русия“. Смъртта на ерцхерцога, заключава тъжно Чернин, няма да направи нищо, за да спре „екстравагантните антиавстрийски подстрекателства, които руските националисти правят от години“.⁶²

На последваща среща през почивните дни, съчувствието на Сазонов бързо се изпарява. Той предупреждава Чернин, че „атаките“ на австроунгарският печат срещу Сърбия предизвикват „тревожно раздразнение“ в Русия. Чернин информира Сазонов, че Австро-Унгария ще потърси възмездие, като извърши разследването на престъплението на сръбска територия. Чувайки това, Сазонов „го прекъсна“ с думите „Никоя държава не е страдала повече от Русия от безчинства, подготвени на чужда територия. Някога твърдели ли сме, че ще приложим срещу някоя държава процедурата, с която вашите вестници заплашват Сърбия?“

---

⁵⁸ Относно липсващата руска и френска кореспонденция вижте Макмикин, „Руските корени на ПСВ“, глава 2.

⁵⁹ Когато научил, че през юли 1914 г. е обявена руската мобилизация, Изволски, според съобщенията, възкликнал: „Това е моята война!“

⁶⁰ „Няма ли [Франция] друга слава, освен да служи на злобата на г-н Изволски?“, цитирано в Beatty, 238. За кореспонденцията на Изволски вижте LN.

⁶¹ Бюканън до Николсън, 9 юли 1914 г., в BD, том 11, № 49, 39.

⁶² Чернин до Берхтолд, 3 юли 1914 г., № 10017 в Oe-U, том 8.

За да се увери, че австроунгарците разбират гледната му точка, Сазонов завършва срещата с едва прикрита заплаха: „Не тръгвайте по този път; той е опасен.“⁶³

Сазонов говори още по-откровено с германския посланик Фридрих Пурталес малко след инцидента в Сараево. Както Пурталес докладва на Берлин на 13 юли, Сазонов „се спира само накратко върху осъждането на престъплението, като същевременно не може да намери достатъчно думи, за да осъди поведението на австроунгарските власти, които са допуснали ексцесии срещу сърбите... и умишлено са дали воля на народния гняв [срещу Сърбия]“. Сазонов категорично отрича, че убийствата биха могли да са резултат от някакъв „пансърбски заговор“; по-скоро това е дело на „няколко неопитни младежи“ от Босна и Херцеговина, територия, в която, както твърди Сазонов в привидно противоречие, „само няколко мюсюлмани и католици са лоялни към [Австро-Унгария]“. Сръбското правителство не просто е невинно, но се държай с „абсолютна коректност“.

Когато Пурталес се опитва да повдигне тезата за монархичната солидарност, като напомня на Сазонов за важността на монархическия принцип за страна като Царска Русия и как този принцип е застрашено от убийството в Сараево, Пурталес коментира, че „Сазонов не можеше да не се съгласи с тази забележка, но доста по-студено, отколкото обикновено говори [по тази тема]“.

Тълкувайки пълната липса на съчувствие от страна на Сазонов за убития престолонаследник, Пурталес съобщава в Берлин, че враждебният тон може да се обясни само „с непримиримата омраза на министъра към Австро-Унгария, омраза, която тук все повече и повече замъглява всяка ясна, спокойна преценка“. Като цяло, отношението в руските официални кръгове към Виена, заключил Пурталес, е на „безгранично презрение към обстановката там“.

Германският посланик отбелязва още, че „не само в печата, но и в обществото, има само неприятелски оценки за убития ерцхерцог“.

Ако Пурталес е прав, тогава е ясно, че Сазонов, яхва вълна от народно антиавстрийско негодувание, и е привърженик войната не по-малко от Берхтолд във Виена.⁶⁴

Идвайки от посланика на враждебна страна и написана близо две седмици след разговорите, които твърди, че описва, депешата на Пурталес от 13 юли 1914 г. може лесно да бъде отхвърлена като пристрастен и ненадежден доклад за руските реакции на атентата в Сараево. Депешата е пречупана през собствените страхове и притеснения на германския посланик, може да не предава точно какво е казал Сазонов, и какво наистина е мислил. Каквото и да са казали Сазонов и други висши руски чиновници след Сараево, все пак можем да си съставим картината на руските намерения въз основа на руските действия. Действията говорят по-силно от думите, а действията на Русия, след като научава новината за убийството, са решаващи. Независимо дали сръбското правителство се е държало с „абсолютна коректност“, докато Австрия е разследвала престъплението в Сараево, Пашич се готви за най-лошото. От февруари насам той с нарастващо нетърпение се обръща към Петербург за оръжие и боеприпаси, за да попълни запасите, изчерпани по време на Балканските войни – освен пушки, оръдия и боеприпаси, сръбската армия се е нуждае от облекло за 250 000 войници, и от „телеграфи, телефони и четири радиостанции“.

Сазонов отговора на сърбите благоприятно през март, но искането му е отхвърлено от военният министър В. А. Сухомлинов, който не иска да лишава руската армия от необходимите доставки. В началото на юни, когато заговорът за убийството на ерцхерцога е замислен в Белград, молбите на Пашич за въоръжение стават почти

---

⁶³ Палеолог ди Вивiani, 6 юли 1914 г., бр. 477 в DDF, сер. 3, кн. 10.

⁶⁴ Пурталес до Бетман от Петербург, 13 юли 1914 г., у Пурталес, 81–83.

ежедневни. Накрая, на 30 юни, два дни след атентата в Сараево, руският генерален щаб, под натиск от цар Николай II, одобрява изпращането на 120 000 трилинейни пушки със 120 милиона патрона за Сърбия.⁶⁵

В същия ден Сазонов изпраща „много секретно и спешно“ искане до руския военноморски министър И. К. Григоревич за информация относно бойната готовност на руския Черноморски флот. Контекстът и съдържанието на са важни. По-конкретно, външният министър иска да знае какво е направено досега за прилагане на мерките, приети от конференция по военно планиране, проведена в Петербург на 21 февруари 1914 г., събиране на водещите руски генерали, адмирали и дипломати, председателствано от самия Сазонов.

Февруарският военен съвет първоначално е свикан в края на декември 1913 г., в разгара на международното напрежение около аферата с Лиман, но е отложен за края на февруари поради болестта на важен адмирал, председател на Военноморския щаб.

На 13 януари 1914 г. Сазонов свиква извънредно заседание на Министерския съвет, на което военната партия, водена от Кривошеин, открито обсъжда идеята за провокиране на европейски конфликт заради мисията на Лиман фон Сандерс и въпроса за Проливите. Тогавашният председател на Министерския съвет В. Н. Коковцов директно пита руския военен министър: „Желателна ли е войната с Германия и може ли Русия да я води?“ Сухомлинов отговори без колебание, че „Русия е напълно подготвена за дуел с Германия, да не говорим за такъв с Австро-Унгария“.

След това Коковцов попита Сазонов дали Англия и Франция ще подкрепят Русия. Сазонов отговори, че заминаващият френски посланик, Теофил Делкасе, му е казал, „Франция ще стигне дотам, докъдето Русия желае“. Относно британската намеса от името на Русия, Сазонов казва, че е лично уверен, но по-малко сигурен и не може да гарантира. Сазонов се наклонява към военната партия, но както обикновено отказва да заеме твърда позиция, и Коковцов има достатъчно политическо прикритие, за да наложи вето върху идеята за намеса, като издава резолюция, според която Русия ще рискувала война по въпроса за Проливите само ако „активното участие на Франция, и Англия в съвместните мерки бъде... гарантирано“.⁶⁶

Докато се провежда тази конференцията на 21 февруари, непосредствената опасност, породена от мисията на Лиман фон Сандерс, е отминала. Но все още има усещане за стратегическа неотложност в заседанията, защото Коковцов, който блокира военната група през януари, е свален на 12 февруари и заменен от И. Л. Горемкин, широко възприеман като протеже на Кривошеин.

Както се казва в темата на конференцията, Русия трябва да се съобрази с „възможността въпросът за Проливите да бъде отворен, ако е възможно в близко бъдеще“. Разбира се, никой не знае точно как ще бъде отворен въпросът за Проливите, но той ще да бъде отворен в някакъв момент и Русия трябва да е готова.⁶⁷

Сазонов си спомня в мемоарите си, че всички присъстващи „считаха нападението срещу Константинопол за неизбежно, в случай че избухне европейска война“. За тази цел Сазонов, Сухомлинов и Григоревич изготвят подробен план за подготовка на Русия да превземе Константинопол и османските Проливи в случай на война. Планът обхваща усиляването на десантните сили, налични по крайбрежието на Черно море в Одеския военен окръг; засилена артилерийска подготовка; ускоряването на графика за

---

⁶⁵ Меморандум на руския Генерален щаб до Сазонов, 3 юли 1914 г., № 74 в ИБЗИ, том 4. За „телеграфи, телефони и четири радиостанции“ и трескавия тон на исканията: документи и анотации на Gooch, Recent Revelations, 173, 176.

⁶⁶ Протокол от конференцията, у Покровски, Три конференции (Drei Konferenzen), 40–42.

⁶⁷ Оригинален препис от конференцията от 21 февруари 1914 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, част 462.

мобилизация, което ще ускори първия ден, в който войските ще слязат на Босфора, от Деня на мобилизацията (М) + 10 на М + 5; ускоряването на строителството на дредноути в (или вносът им в) Черно море, където Русия понастоящем не разполага с такива кораби (очаква се два най-съвременни британски дредноута, изработени по поръчка за Турция, да пристигнат скоро в Константинопол, първият през юли 1914 г.); и накрая удължаването на жп-линиите в Кавказ до турско-анадолската граница.

През май и юни Сазонов води кампания, чрез руския посланик в Лондон, за да блокира доставката на британските дредноути за Турция.

Времето изтича. След като научава новините от Сараево, Сазонов моли Григоревич да му каже кога ще бъдат готови руските черноморски дредноути. Спешно той иска да знае дали, според решенията взети през февруари, първите руски войски ще могат да дебаркират в Босфора в рамките на „четири или пет дни“ от мобилизацията.⁶⁸

Сазонов може да е вярвал искрено (б. пр. твърде съмнително и невероятно), че Сърбия няма нищо общо със заговора за убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд, както протестира пред германския посланик. Но той ясно оценя колко сериозна е новината и очаква, че Австро-Унгария ще реагира остро. Изпращайки оръжие на Белград, Русия подготвя съюзника си за война с Австро-Унгария. Подготвяйки Черноморския флот, Сазонов се подготвя за европейска война, в която ключовата стратегическа цел на Русия е да завземе Константинопол и Проливите.

Щом австроунгарският външен министър Берхтолд, въпреки репутацията си на кротък човек, както се опасява унгарският министър-председател Тиса, ще използва Сараево като претекст за „разчистването на сметките“ със Сърбия, така и притиснатият от обстоятелствата Сазонов тихо се изправя срещу предизвикателството на Берхтолд. Сцената се подготвя за дипломатически сблъсък.

Глава 3. Париж и Лондон: Нежелано прекъсване.

В НЕДЕЛЯ, 28 ЮНИ 1914 г., по-голямата част от френското правителство, европейските посланици във Франция и голяма част от парижкото общество се наслаждават на един прекрасен пролетен следобед на хиподрума Лоншан в Булонската гора. Лоншан е френският аналог на английския Аскот, мястото, където можеш да видиш много хора и да бъдеш видян.

Цветята около пистата и известната вятърна мелница са напълно разцъфтели. Слънцето огрява елегантно облечените посетители, докато се наслаждават на състезанията, е на неделната вечеря с четири ястия – все пак това е Франция.

Между третото и четвъртото ястие, армейски офицер тихо се приближава до президента Реймон Поанкаре и го информира, че „австроунгарският престолонаследник и неговата съпруга току-що са били убити в Сараево от фанатик, за когото се смята, че е от сръбски произход“.

Въпреки че е заинтригуван от доклада, Поанкаре не става от мястото си, не желаейки да пропусне финала на едва започналото. Със сигурност, това не беше нещо, което да попречи на вечерята му.⁶⁹

Нито пък френските вестници обръщат особено внимание на истории от Балканите. Първите страници през този уикенд са запълнени от скандала с Кайо, най-сензационната тема, която разтърсва Франция след аферата Драйфус.

Жозеф Кайо е лидер на френската лявоцентристка Радикална партия и виден член на френското правителство в годините преди 1914 г. Той е премиер в продължение на

---

⁶⁸ Сазонов до Григоревич, 30 юни 1914 г., бр. 24 в ИБЗИ, кн. 4. „Смятаме настъплението срещу Константинопол за неизбежно“: Сазонов, 126–127.

⁶⁹ Messimy, *Souvenirs*, 125–126.

близо шест месеца през 1911-12 г. – мандат, който в обзетата от избори Трета република се определя почти като легендарен.

Истинското призвание на Кайо са финансите, министерство, което той ръководи при повечето леви кабинети през последното десетилетие.

Кайо отново става министър на финансите в началото на 1914 г. С наближаването на нови избори през май, Гастон Калмет, редактор на националистическия вестник „Фигаро“, започва кампания срещу него. Калмет избира добре целта си. Кайо неизбежно е бъркал в касата през годините, в които отговаря за финансите на Франция, и не е трудно да намери противници, нетърпеливи да му навредят.

Според слуховете, недоволните помощници на Кайо изфабрикуват клеветнически материал, който започва да смуцава политическите му съюзници.

Калмет започва да публикува любовните писма между Кайо и неговата любовница Анриет, и любовната афера а привлича вниманието на обществеността.⁷⁰ Дългокраката Анриет вече е втората мадам Кайо, но се оказва, че е започнала да спи с него по време на премиерството му, когато той все още е женен за първата си жена. Дори този горещ скандал щеше да затихне, ако Анриет Кайо не го разпалва, нажежавайки го до бяло, като взема нещата в свои ръце.

В 18 ч. вечерта на 16 март 1914 г. тя посещава Калмет в редакцията на „Фигаро“. „Знаете ли защо дойдох?“, пита тя.

„Изобщо не, госпожо“, отговоря Калмет.

След това, „без да каже нито дума“, г-жа Кайо вади малък кафяв пистолет, който е „скрила сред кожения си маншон“, и стреля шест пъти от упор.⁷¹

Самият Жозеф Кайо, не е виновен за съучастие в престъплението. Стилното убийство всъщност му навреди: съпругата му не вярва, че ще бъде достатъчно мъжествен, за да се бори сам. Но Кайо не можа да остане на поста си, докато съпругата му е разследвана за убийство, извършено от негово име.

Делото срещу г-жа Кайо трябва да започне през юли⁷², което дава повод на френските вестникари да публикуват сензационни заглавия през цялата пролет, изграждайки очакването за процеса на века. Добавяйки политическа тръпка към скандала, триумфът на левицата на изборите през май 1914 г. сякаш оправдава каузата на Кайо.

Анриет Кайо

Самият Кайо лесно е преизбран на парламентарния си пост, но поради скандала той не може да стане премиер, както по политическо право би трябвало да стане.

Вместо това, Кайо трябва да се задоволи с формирането на своеобразно правителство в сянка, готово да встъпи в длъжност, ако и когато името на съпругата му бъде изчистено.

Неговият министър на външните работи в сянка е Жан Жорес, лидер на Обединената социалистическа партия на Франция (SFIO) и водещ пацифистки оратор в Европа, който произнася речи срещу милитаризма на международните социалистически конгреси, застъпвайки се за „обща стачка“, чрез която работниците да предотвратят европейска война, ако тя се стигне до нея.

Заедно Кайо и Жорес водят борбата срещу Закона за тригодишната военна служба на Поанкаре през 1913 г., чрез който се засилва военната готовност срещу Германия с увеличаването числеността на френската армия. Заедно те смятат, след встъпването си

⁷⁰ Не е трудно да се разбере защо. В едно от писмата на Кайо до любовницата му, прихванато от съпругата му, той го подписва с „хиляда целувки по цялото ти очарователно тяло“.

⁷¹ Ahmed, *Lords of Finance*, 63. “A thousand kisses”: cited in Beatty, 212.

⁷² Анриет Кайо е оправдана в деня, в който Австро-Унгария обявява война на Сърбия.

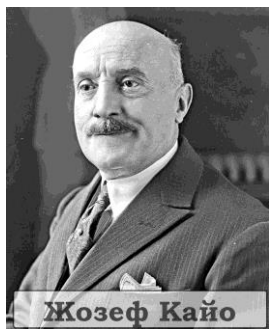
в длъжност, да „настояват за политика на европейски мир“, започвайки със сближаване с Германия. Правителството на Кайо-Жорес, вкопчено в битка с президента Поанкаре, трябва да се определи като най-великите възможни проекти в историята.⁷³

След няколко седмици интриги, Поанкаре най-накрая извиква Рене Вивиани, радикал (и бивш социалист), достатъчно гъвкав, за да сформира правителство, което да не е изрично враждебно към него.

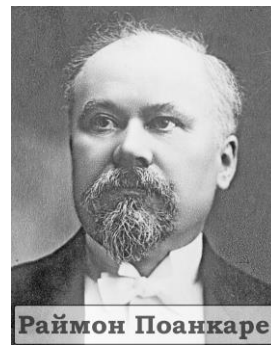
Подобно на Кайо и Жорес, Вивиани гласува против Закона за тригодишната служба. За разлика от тях обаче, той се въздържа от речи срещу милитаризма на Поанкаре, не го обвинява, че е „по-руснак от руснаците“ (Жорес), нито се заклева да отмени Тригодишния закон и да постигне разведряване с Германия, след като встъпи в длъжност. Вивиани се съгласява да подкрепи Тригодишния закон като условие за встъпването си в длъжност едновременно като министър-председател и външен министър, което става на 16 юни 1914 г.

Въпреки че е уважаван в Радикалната партия заради искрената си прогресивност, Вивиани е толкова безизразна личност, и повечето подозират, че е поставено лице, което ще се оттегли и отстъпи място на Кайо, веднага щом г-жа Кайо бъде освободена от отговорност.

Към 1914 г. съперничеството между Кайо и Поанкаре е толкова експлозивно, че за Вивиани е добре да се оттегли веднага след края на процеса.

Президентът Поанкаре, основател на дясноцентристкия Демократически народен алианс, е адвокат от средната класа, нисък, педантичен и доста сдържан. Той предпочита да чете официалните документи в кабинета си вечер, отколкото да общува с известни личности на банкетите. Лотарингец, роден в територията, загубена от Германия във Френско-пруската война от 1871 г., Поанкаре достига върха на

френската политика заради чистотата на националистическите си убеждения⁷⁴, проникателния си интелект и изключителната си работна етика. Или, както критиците му казват, той е спечелил президентския пост през 1913 г. благодарение на руските подкупи, като до два милиона франка годишно са изпращани от Петербург, и с помощта на корумпирани журналисти като Калмет.

Руският посланик Александър Изволски се охвали пред външния министър Сазонов, след като помага за триумфа на Поанкаре: „Следователно, за периода на неговия седемгодишен мандат, ние сме напълно защитени от появата на хора като Кайо... начело на френското правителство.“⁷⁵

Кайо е всичко, което президентът не е: богат, с добри връзки, елегантен женкар. Учил в най-добрите училища, завършва Института за политически изследвания в Париж (Sciences Po), където се подготвя френския политически елит. Въпреки различията си в произхода и темперамента, Кайо и Поанкаре някога бяха близки. В ергенските си години те обикалят Италия заедно с любовниците си. Дори тук обаче контрастът в стиловете е поразителен. Както си спомня Кайо: „Аз държах да се изтъкна, Поанкаре беше свит.“

⁷³ Цитат по Beatty, 234, 237–238.

⁷⁴ „През всичките ми години в училище“, пише Поанкаре, „не виждах друг смисъл на живота освен възвръщането загубените провинции.“

⁷⁵ Цитирано в *ibid.*, 235. За руските подкупи: Fay, том 1, 270 и 270n79.

Поанкаре винаги е уважавал Кайо като равен нему по политически статус и безспорно по-харизматичен от него.⁷⁶ През последните години двамата съперници започват остро да се сблъскват по въпросите на външните работи. Като министър-председател, Кайо прави отстъпки на Германия в Африка, които помагат за разведряването на Мароканската криза през 1911 г. но разпалват националистите като Поанкаре, които вярват във френското „*reveil national*“ – един вид национално пробуждане, неприемащо никакво отстъпление пред германците.

Двамата отново кръстосват политически мечове заради Тригодишния закон през 1913 г., и Кайо става толкова радикален, колкото е Жорес.

До 1914 г. националистите сред които е редактора на „Фигаро“ Гастон Калмет гледат на Кайо като на пацифистка заплаха за военната готовност на републиката, дори го смятат за откровен предател, приемащ подкупи от Германия.

Говори се, че „Фигаро“ притежава документи, свързващи Кайо с германски чиновници. Мнозина вярват, че Кайо, притежава компрометиращи материали, свързващи Поанкаре с Изволски и руснаците, и е изнудвал президента. Освен слуховете за руски подкупи, като външен министър, Поанкаре посещава Русия през 1912 г., за да укрепи военните връзки – жест, възприеман като светотатство от френската левица, която смята Русия за най-изостаналата, антиработническа страна в Европа, земята на камшика и насилието. Сега, като президент, Поанкаре планира още по-грандиозна среща с цар Николай II през юли 1914 г.: подготовката за нея е в ход от януари.

Във Франция, точно както в Австрия и Русия, в тази епоха на постоянно международно напрежение, външната и вътрешната политика са преплетени. По време на атентата в Сараево в Париж се интересуват от вътрешните, а не от външните дела. Победата на левицата на майските избори заплашва да провали предстоящата среща в Петербург, тъй като Поанкаре ще трябва да бъде придружаван от Вивиани, политикът който, въпреки неохотното си приемане на Тригодишния закон, не обича външните работи и военните дела, и възприема автократична, враждебно настроена към труда Русия също така лошо, както Кайо и Жорес.

Рене Вивиани

Изволски докладва на Сазонов, че Вивиани, а не Поанкаре, е героят на деня, докато Вивиани е лоша новина за руснаците (все пак не толкова лоша, колкото Кайо).⁷⁷

Министър на образованието, преди да бъде издигнат от Поанкаре, Вивиани не си прави труда да се преструва, че се интересува от външната политика, още по-малко от съюзническите задължения към Русия, по която тема президентът Поанкаре сега се опитва, но не успява, да го просветли.

Убийството на австроунгарският престолонаследник не е достатъчно, за да изхвърли мадам Кайо от първите страници на вестниците, и да размърда Поанкаре от мястото му на състезанията в Лоншан, то със сигурност няма да превърне Вивиани във войнствено настроен.

На първото заседание на кабинета, проведено след атентата в Сараево, един министър си спомня по-късно, че убийствата на Франц Фердинанд и съпругата му „почти не бяха споменати“.⁷⁸

Вивиани, не по-малко от Поанкаре и френската общественост, е зает с аферата Кайо, на която дължи неотдавнашното си повишение. Политическата съдба на Вивиани, подобно на тази на Кайо, Жорес и Поанкаре, ще зависи от присъдата на процеса срещу мадам Кайо през юли. Той не иска да пропусне нито един обрат в

⁷⁶ Keiger, Poincaré, 102. “Possibility of recovering our lost provinces”: по Beatty, 232.

⁷⁷ Изволски до Сазонов, 21 май 1914 г., в LN, 267.

⁷⁸ Цитат по Keiger, Poincaré, 164.

историята. Нито пък привържениците на Кайо и Поанкаре, които вече се сбиват по улиците.

***

В ЛОНДОН ЧЕТАЩАТА ПУБЛИКА, свикнала чрез дългия си опит в имперския период да се интересува от инциденти в далечните краища на земното кълбо, е по-склонна да следи най-новата Балканска бъркотия, отколкото френския вътрешен скандал.

„Таймс“ е вестник, смятан за водещ документ за наблюдателите на световните събития, и не може да игнорира събитието. Сараевският кореспондент на вестника не разочарова читателите, предоставяйки подробности за убийствата (включително неуспешния опит за бомбен атентат, предшестваш стрелбата), отбелязвайки наличието на множество убийци и заключава разумно, че атаките са „очевидно плод на внимателно организиран заговор“.

Другите съобщения от Виена допълват австрийската страна на историята, изплитайки голяма драма от проваления и обречен брак на Фердинанд и София и (силно преувеличената) скръб на император Франц Йозеф I.

В понеделник, 29 юни, атентатът в Сараево е новина на първа страница в лондонските вестници, отразена с целия ентузиазъм, очакван от Флийт Стрийт⁷⁹. Същата сутрин има дори рязък спад на Лондонската фондова борса, отразявайки страховете на инвеститорите, от европейски усложнения на Балканите.

До понеделник следобед лондонското Сити напълно се възстанови. Във вторник дори глобално настроеният „Таймс“ връща Сараево обратно на страниците си.⁸⁰

Балканската драма заслужава редакционната статия този ден, но целта ѝ е да обясни защо, въпреки че историята трябва да „ангажира вниманието на всички изследователи на европейската политика“, тя не бива прекомерно да тревожи никого във Великобритания, където „трябва да обръщаме внимание на нашите собствени дела“.

До следващия понеделник редакционна статия на „Таймс“ забравя атентата в Сараево като стара история: той вече не е въпрос „от европейско значение“.⁸¹

Под „нашите собствени дела“ „Таймс“ има предвид Ирландия. Точно както Франция е погълната от аферата Кайо, така и Англия е разтърсена от инцидента в Къра от март 1914 г. През пролетта ирландските лоялисти доброволци от Ълстър („Ълстърмените“) се въоръжават достигайки 100 000 души, за да блокират всякакви усилия на британското правителство да наложи самоуправление (тоест, независимост) на Ирландия – поне не и в северните графства на Ълстър. В началото на март либералното правителство в Лондон предлага „компромис“, освобождавайки Ълстър от самоуправление за шест години. Предложението е отхвърлено, а документи, открити от военното разузнаване, предполага, че доброволците планират преврат.

Уинстън Чърчил, първи лорд на Адмиралтейството, заповядва на военните кораби „Pathfinder“ и „Attentive“ да се приближат до ирландския бряг, и ако ълстърмените се вдигнат на оръжие срещу британската армия, „той ще обсипе с достатъчно снаряжи Белфаст, за да го превърне в руини“.

---

⁷⁹ Известна е като улицата на вестникарите и юристите в Лондон. Тук са редакциите на известните вестници „Evening News“, „Daily Mirror“, „News of the World“, „Daily Mail“, „Observer“, „Sun“ и „Reuters“. (б. пр.).

⁸⁰ Цитирани източници в Neiberg, 29, 31; Fromkin, 140.

⁸¹ Цитирано по Marcus, 93.

След това Чърчил произнася публична реч на 14 март, подавайки „приятелска ръка“ на ълстърмените, ако желаят, или конфронтация, ако не желаят („нека подложим тези сериозни въпроси на проверка“).

Страхувайки се с основание, че правителството е решено на военен удар, в петък, 20 март, 50 английски кавалерийски офицери в казармата Къра в Ирландия обявяват, че няма да се вдигнат на оръжие срещу ълстърмените – вид бунт, както го наричат критиците, въпреки че все още няма дадени заповеди, на които да не се подчинят. Генерал Хюбърт Гоф, главният „бунтовник“, подава оставка заедно с всичките си офицери, което кара сър Джон Френч, началник на Генералния щаб, също да подаде оставка, което предизвиква оставката на държавния секретар по военните въпроси и колониите, полковник Джон Сийли.

Точно както аферата „Кайо“ разделя десницата и левията във Франция, самоуправлението противопоставя про-независимите ирландски католици срещу лоялистките протестанти, про-самоуправленските либерали срещу консерваторите и юнионистите, а контролираната от либералите Ирландската партия и Камара на общините (която продължава да приема законопроекти за самоуправление, с трето четене, насрочено за май 1914 г.) срещу по-консервативната и благосклонна към юнионистите Камара на лордовете (която продължава да ги отхвърля).

Имаше дори аспект на „държавна измяна“, тъй като е широко съобщено, че германски фирми в края на април са продавали оръжие на Ълстър с надеждата да провокират гражданска война в Ирландия. (Общото количество заловено оръжие по-късно потвърдено е 35 000 пушки Маузер и 3 мил. патрона.)

Инцидентът в Къра и всички негови отгласи, според „Daily Mail“, „е най-голямата история след Бурската война“ от 1899–1902 г.⁸²

Макар че тук липсва сексапилът на аферата Кайо във Франция, ирландската криза във Великобритания е по-сериозна по природа. Опитът на премиера Уилям Юарт Гладстон да приеме първия законопроект за самоуправление, разрушава Либералната партия през 1886 г., слагайки началото на години господство на консерваторите и юнионистите; опитът му да приеме втория законопроект през 1893 г. води до още една убедителна победа на торите и юнионистите през 1895 г.

Въпросът е толкова експлозивен, че либералите, въпреки убедителната си победа през 1905 г., чакат близо 7 години, преди да внесат отново законопроекта за самоуправление през 1912 г. Мнозина в армията съжаляват, че не бяха чакали още едно десетилетие.

Сър Хенри Уилсън, ирландски юнионистки генерал-майор, който е ключов офицер за връзка на Великобритания с френското висше командване, отговарящ за планирането на съвместни операции в случай на европейска война, смята че използването на армията за налагане на самоуправление ще я раздели „от горе до долу“. Това едва ли е малко вероятен сценарий, като се има предвид, че самият слух за предстоящо самоуправление вече е разделил армията през март.

Подобно на Уилсън, голям брой британски офицери са от Северна Ирландия и по убеждения са юнионисти. Ако либералното правителство реши да въведе и наложи самоуправление, мнозина се опасяват, че това ще доведе до истински бунт или дори до гражданска война.

По време на атентата в Сараево, в резултат от инцидента в Къра, Великобритания дори няма държавен секретар по военните въпроси. Този пост на теория се заема временно от либералния министър-председател Хърбърт Аскуит, но той има много други задачи, започвайки с самоуправлението. След като е отхвърлен от Камарата на

---

⁸² Цитирано по Marcus, 192–193.

лордовете след третото четене в края на май, законопроектът за самоуправлението вече можеше да бъде приет само с кралско съгласие, но Аскуит не смята да следва примера на Гладстон и да рискува гражданска война в Ирландия, както го направи, без да договори компромис.

През целия юни се водят тайни преговори за някакъв вид разделяне, освобождаващо Ълстър от самоуправлението – преговори, които заплашват да разгневят либералите и ирландските националисти, поддръжници на Аскуит, ако разберат за тях.

В Камарата на общините на 30 юни Аскуит оставя настрана наболелия ирландски въпрос достатъчно дълго, за да изрази „възмущение и дълбока загриженост“ от името на Камарата относно престъплението в Сараево, което той нарече „едно от онези невероятни престъпления, които ни карат да се отчайваме от прогреса на човечеството“. Но това е всичко, което има да каже по въпроса.

С Аскуит, затънал до гуша в ирландските дела, и без военен министър в кабинета, външната и политика и отбраната, са оставена на сър Едуард Грей, външния министър и Чърчил, първият лорд на Адмиралтейството.

Въпреки че нито един от двамата не е толкова пряко замесен в делата за самоуправлението, колкото Аскуит, те все още доминират в дискусиите на кабинета, и не може да се игнорират.

Грей е замесен и в друг спор през юни. Германските вестници, водени от „Берлинер Тагеблат“, научават за продължаващите военноморски преговори между Великобритания и Русия, които използват, за да разтръбят за кошмара на обкръжението: идеята е че британският и руският флот ще се обединят срещу Балтийския флот на Германия.

Германският канцлер Теобалд фон Бетман Холвег отправя официален протест до Лондон чрез своя посланик принц Карл Макс Лихновски на 24 юни. Бетман, чиято външна политика се крепи на сближаване с Великобритания, вижда това като „въпрос на живот и смърт за Германия“ и очевидно е разстроен.

Грей също, когато научава колко разстроени са германците. В разговор с Лихновски, Грей отхвърля слухове за англо-руска военноморска конвенция, посочвайки, че Великобритания няма официален съюз, „който да ни ангажира с действия“ нито с Франция, нито с Русия, но признава, че „от време на време разговаряхме доста близко като съюзници“. Тази „близост“, настоява Грей, абсолютно „не е била използвана за агресия срещу Германия“.

Лихновски, известен англофил, „сърдечно подкрепя“ подозрително неясното уверение на Грей, но въпросът е дали по-малко англофилски настроените държавници в Берлин ще го направят.⁸³

Това, което Грей казва на Лихновски, е дълбоко подвеждащо. Въпреки, че „Сърдечното съглашение“ на Англия с Франция, договорено за пръв път през 1904 г. по колониалните въпроси в Африка, далеч не достига двустранен военен съюз, какъвто Франция има с Русия, през годините, британските военноморски и армейски офицери започват да си сътрудничат все по-тясно с френските си колеги в изготвянето на съвместни военни планове срещу Германия, без техните началници някога публично да признаят това. През 1912 г., самият Грей лично разработва тайното военноморско споразумение с Пол Камбон френския посланик в Лондон, според което френският флот ще „покрива“ Средиземно море, оставяйки северното и западното крайбрежие на Франция незащитени срещу Германия, с уговорката, че британският флот, покриващ Ламанша, ще ги защитава от името на Франция, като възпрепятства германския флот.

---

⁸³Грей до Гошен, 24 юни 1914 г., възпроизведено в Грей, том 1, 294. „Въпрос на живот и смърт за Германия“. Ярауш, 156.

Още по-секретните щабни преговори между френската и британската армия, до юни 1914 г., стигат до точката, в която строго секретно споразумение уточнява, че британски експедиционни сили (BEF) от 6 дивизии ще бъдат изпратени през Ламанша, ако германските армии нарушат белгийската територия в европейска война, както предполага френско-британското разузнаване. Всички сили, включително Германия, гарантират неутралитета на Белгия с договор, но страната, поради местоположението си край Ламанша срещу южната част на Англия, има огромно стратегическо значение за Великобритания.

Договорът за създаване на независимата (б. пр. изкуствена) държава Белгия е подписан в Лондон през 1839 г. под зоркия поглед на един от най-великите британски външни министри, лорд Палмерстън.

Не всички британски държавници са съгласни, че белгийският неутралитет си заслужава война: лорд Солсбъри, титанът на торите от 1880-те и 1890-те, предпочита да смекчи задължението, защото или Франция, или Германия неизбежно ще трябва да нарушат белгийската територия, ако влязат във война. Но дори Солсбъри не успява да промени Лондонския договор.

Повечето обикновени британци, и дори повечето британски членове на парламента, ще са изумени да научат, че страната им може да започне война заради договорно задължение за поддържане на неутралитета на Белгия, датиращо от 1839 г.

Новсе пак работата на щаба през последните години, заедно с хитрата тайна дипломатия на Грей, прави този сценарий все по-правдоподобен.

Сър Хенри Уилсън, ирландският юнионистки генерал, отговарящ за съвместното планиране с французите в случай, че германците нарушат неутралитета на Белгия, е свършил работата си толкова старателно, че планът за разполагане на британския експедиционен корпус във Франция вече е „завършен до последния батальон, дори до местата, където ще пият кафето си“.⁸⁴

Любопитно е, че до 1914 г. не само френската армия, но дори и висшите германските щабни офицери имат бегла представа какво да очакват от британския експедиционен корпус (защото германският военен план „Шлифен“ изисква преминаване през белгийска територия, и трябва да се съобразяват с възможната британска намеса), но собственото британско цивилно правителство, включително и Грей, е държано в неведение.

Освен че излъга за френско-британското военноморско споразумение с Камбон, Грей казва на Лихновски истината, каквато я знае, но той самия не знае много. Почти същото може да се каже и за англо-руските военноморски преговори.

Въпреки германските страхове, до юни 1914 г. дискусиите за съвместни маневри едва са започнали, и Грей не чувства нужда да съобщава Лихновски за тях. Но сериозни военноморски преговори наистина започват през пролетта между Лондон и Санкт Петербург, но не за Балтийския, а за Черноморския флот на Русия.

Тъй като руснаците изостават в конструирането на собствени черноморски дредноути, са ужасени, че турците са на път да придобият свои собствени, свръхмодерни британски дредноути в Босфора, което изключва всеки бъдещ руски опит да завземат Константинопол и Проливите.

Точно когато германците на Лиман фон Сандерс обучават османската армия, британска мисия под командването на адмирал сър Артър Лимпус модернизира турския флот. Кадрирани екипажи са обучавани да поемат първия построен във Великобритания дредноут, планиран да достигне османските териториални води през юли. Това е „Султан Осман I“, който ще има 13,5-инчови оръдия, по-големи, по-

---

⁸⁴ Tuchman, 74.

скорострелни и по-точни, от руските 12-инчови. А по-слабите руски дредноути няма да бъдат завършени преди 1916 г., което дава на турците близо две години преднина, да утвърдят превъзходството си над руския изостаналия черноморски флот.

Не е чудно, че Сазонов, чрез руския посланик във Великобритания, граф Бенкендорф, иска британското правителство да блокира или поне да забави доставката на „Султан Осман I“, първият от четирите договорени дредноута, които британските корабостроителници строят за османския флот.

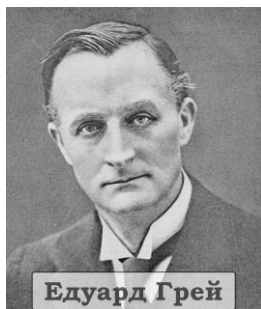
Но за разочарование на Русия, на 12 юни 1914 г. Грей и Чърчил, отказват чрез класическото либерално оправдание, че британското правителство не може да се намесва в частни търговски договори.⁸⁵

Любопитно е, че нито Чърчил, нито Грей, споменават за тези важни дискусии в мемоарите си. В случая с Грей, пропусъкът му може да е резултат от общото му незнание за случващото се около него през 1914 г. или се дължи на лоша памет, поради влошаващото му здраве.⁸⁶ През цялата година той има влошаване на зрението. През май му е казано, че състоянието е „вероятно необратимо“.

След като няма късмет с английските лекари, Грей смята да иде в Германия, за да се види с очен специалист някъде през лятото, ако успее да намери време. Влошаващото се зрение, заедно с разрастващата се криза със самоуправлението, го занимава до такава степен, че Грей едва е разбирал за какво говори Бенкендорф, когато отправя протестите си за турските дредноути през май и началото на юни.

Нито тогава, нито по-късно Грей не осъзнава естеството на стратегическите опасения на Русия относно засилването на османски военноморски сили.

Той не е прекалено обезпокоен и от атентата в Сараево или поне не достатъчно, за

Едуард Грей

да отмени риболова си през седмицата. Запален любител на „риболова с муха“ той дори е написал книга по темата. Грей е нетърпелив да се наслаждава на любимото си хоби, докато отслабващото му зрение още му позволяваха.⁸⁷

В случая на Чърчил е малко вероятно слабата памет да обясни, че е забравил разговорите за дредноутите с Русия. Само на

Уинстън Чърчил

39 години, Чърчил навлиза в своя енергичен разцвет през пролетта на 1914 г.

Грей, след като не успява да информира Чърчил за случващото се през целия май, включва първия лорд на Адмиралтейството в разговорите с Бенкендорф едва в последния момент, в началото на юни и дори тогава не прави нищо, за да обясни същината на въпрос. Приоритетът на Чърчил през юни изобщо не са руските военноморски преговори, а подготовката за Седмичката на флота в Кил, където германският и британският флот организират съвместни маневри като част от продължаващото разведряване между съперническите си флоти.

Чърчил отива за откриването и церемониите в Кил в сряда, 24 юни, преди да се върне в Англия през уикенда. В понеделник, 29 юни, той научава за убийствата, както

⁸⁵ Бенкендорф до Сазонов, 30 май/12 юни 1914 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 462. Имперска Русия е използвала юлианския календар, който през 1914 г. е бил с 13 дни назад от григорианския, използван днес. За всички руски документи, датирани по юлианския календар, съм посочил григорианската дата след наклонена черта, както тук.

⁸⁶ Твърде наивно обяснение, за да е вярно. (б. пр.).

⁸⁷ „Вероятно необратимо“: Jannen Jr., 51.

повечето британци, от сутрешните вестници, които взема от фериботния терминал в Портсмут по пътя си към Лондон и Адмиралтейството.

В книгата си „Световната криза“ Чърчил си спомня как е обзет от „внезапно и ярко чувство, че се е случило нещо зловещо и безмерно... Размишлявах, че ще е хубаво по-скоро да си върнем големите кораби от Балтийско море“.⁸⁸

Колкото и интригуващо да е това предположение за геополитическа проникателност, забележката му звучи безпогрешно. Всъщност няма доказателства, че Чърчил, след като научава новините от Сараево, е наредил никакви предпазни военноморски мерки или е променил ежедневието си повече от Грей.

Ако ясно заявеното желание на Русия да попречи на Великобритания да разруши стратегическата ѝ позиция в Черно море, като продаде дредноути на османския флот, не е запомнено от Чърчил или Грей през юни 1914 г., едва ли е изненадващо, че нито един от двамата не проявява особен интерес към новините от Балканите.

Премиерът Аскуит, зает с Ирландия, няма почти никакво време за външна политика. Неспособността на ключовите политици на Великобритания да обърнат внимание на убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд е разбираема. Това обаче не веща нищо добро за способността им да овладеят събитията, в случай че атентатът в Сараево се превърне в истинска криза.

Глава 4. Берлин: Съчувствие и нетърпение.

КАЙЗЕР ВИЛХЕЛМ II участва с яхтата си в регатата в Кил в неделя следобед, 28 юни 1914 г., когато вижда малка моторна лодка, носеща се към него с пълна скорост. Нетърпелив да завърши състезанието, той прави знак на лодката да промени курса си. Капитанът на моторната лодка, адмирал Георг фон Мюлер, отговаря с още по-категоричен жест, като приканва яхтата да забави ход, тъй като има важно съобщение за кайзера. Когато лодката се приближава, адмиралът сгъва съобщението си в табакера и го хвърля на борда на яхтата. Виждайки пратеника, Вилхелм очаква нещо тревожно. Адмирал Мюлер, началник на германския военноморски кабинет не се позва със симпатиите на кайзера, сякаш винаги му носи лоши новини. Този път не е по-различно.

Кайзерът отваря табакерата на Мюлер, разгъва съобщението и пребледнява, докато чете новините от Сараево. След това заповяда на екипажа си да се върне и изоставя регатата. Вилхелме дълбоко натъжен да научи за загубата на приятеля си, когото беше посетил само преди два уикенда в имението му в Конопище, и не по-малко за загубата на съпругата на ерцхерцога. Кайзерът, винаги е имал слабост към тази искрена, и влюбена двойка, изгонена от Хабсбургите. За да заобиколи проблема с дворцовия ранг по време на официални банкети в Потсдам, кайзерът измисли хитро решение да настанят всички на по-малки маси от по четирима, така че той и съпругата му Августа да седят сами с Фердинанд и София, без ерцхерцогините да се оплакват, че е трябвало да бъдат настанени пред нея. Кайзерът винаги посещава София, когато посещава Виена, и се обръща към нея с истинският ѝ ранг. Херцогинята на Хоенбург не може да се радва на има по-голямо уважение, както и съпругът ѝ – на по-добър приятел и поддръжник от германският император.

Не само приятелските чувства свързват кайзера със семейството на ерцхерцога. С напредването на възрастта и влошаващото се здраве на Франц Йозеф, Вилхелм очаква в скоро време Франц Фердинанд да наследи хабсбургския трон, перспектива, която той искрено желае, защото отношенията му със стария император са доста студени.

---

⁸⁸ Churchill, The World Crisis, 65

Двамата приятели обсъждат в Конопиче широкообхватни въпроси на европейската политика и дипломация, като постигат съгласие по почти всички тях. Единственият спор между тях е личността на унгарският министър-председател Тиса, когото Франц Фердинанд мрази заради потискането на неунгарското население в Унгария. Кайзерът смята Тиса за интелигентен и поне публично, се е застъпвал за потесни отношения с Румъния, въпреки потискането на румънците в Унгария (в Трансилвания). Дори тук двамата приятели стигат до известно съгласие, след като кайзерът предлага на ерцхерцога да остроумна шега по адрес на Тиса, като му напомнат за неговите обещания с думите п: „Но господине! Спомнете си за румънците!“

Ерцхерцогът успокоява страховете на кайзера от руското дрънкане на оръжие, което той не приема насериозно поради вътрешните проблеми на Русия.⁸⁹

За кайзера сега е тъжно да си спомня този приятен разговор. Той и Франц Фердинанд никога повече нямаше да обсъждат държавните дела заедно, нито пък да могат да прилагат политиката, за която се надяваха, оптимистично, че ще обезвредят Балканския барутен погреб.

В един враждебен международен климат Франц Фердинанд беше дипломатическата котва на Вилхелм, единственият човек, на когото винаги можеше да разчита. Сега котвата я няма. Подобно на Берхтолд и Конрад във Виена, но за разлика от президента Поанкаре в Париж и Грей и Чърчил в Лондон, германският император е стреснат от новините от Сараево. Той отменя всички по-нататъшни ангажименти в Кил и се връща в Берлин. И намира града почти празен от държавните служители. Канцлерът Бетман Холвег е в провинциалното си имение Хоенфинов. Хелмут фон Молтке, колегата на Конрад като началник-щаб на армията, се лекува всяко лято в Карлсбад. Военноморският секретар, адмирал Алфред фон Тирпиц, прекарва лятото си в имението си в Шварцвалд. Готлиб фон Ягов, държавен секретар по външните работи, е на меден месец в Италия. Кайзерът е сам и трябва да реагира на новините от Балканите, без обичайната си група съветници. От конституционна гледна точка това не е неуместно. Съгласно Германската имперска конституция от 1871 г., правото да се обявява война или да се сключва мир е единствено на германския император като „върховен военачалник“, а не на Райхстага. Само горната камера на парламента, Бундесратът, има правомощието да наложи вето върху обявяването на война.

Във външната политика няма никаква противодействаща сила на императора, освен способността на Райхстага да му влияе, като налага вето върху законопроектите за разходи.

Като суверен на страната с най-мощната армия и втория най-мощен флот в Европа, кайзерът носи огромна отговорност. Дали австрийско-сръбският спор относно атентата в Сараево ще предизвика голяма европейска война зависи до голяма степен, но не и само от него.

Вилхелм II е един от най-очарователните, макар и често неразбрани, държавници на своята епоха. Роден твърде трудно, след което майка му едва оцелява, при самото раждане е увредено нервното сплетение на ръката му. Когато достига зряла възраст, лявата ръка на Вилхелм е с шест инча по-къса от дясната и почти безполезна. Неговото странно нещастие е да стане върховен военачалник на страна с горда военна традиция, но поради недъга си не може да борава с оръжие. Разбираемо е, че това му създава комплекс за несигурност, и нуждата от постоянно внимание и признание.

Както се изразява един от многото му критици, кайзерът иска да бъде „еленът на всеки лов, булката на всяка сватба и трупът на всяко погребение“.⁹⁰

---

⁸⁹ Цитирано по Fay, vol. 2, 39.

⁹⁰ Цитирано по Balfour, Kaiser and His Times, 125.

Жаден за похвали, обиждащ се и от най-малкия намек, кайзерът има труден характер. Бисмарк често пренебрегва крехкото его на Вилхелм II, след като той става император през 1888 г., което води до уволнението му две години по-късно.

Единственият друг канцлер, служещ при Вилхелм II, който се доближава до Бисмарк по отношение на успехите си, Бернхард фон Бюлов, също е уволнен през юни 1909 г., отчасти защото не успява да защити достатъчно силно суверена си, след като през октомври 1908 г. в английския вестник „Дейли телеграф“ публикува неудобно интервю с кайзера. В това скандално интервю Вилхелм II успява да обиди англичаните, да уплаши французите, да разгневи руснаците и да заплаши японците.

Скандалът толкова уронва репутацията на Вилхелм II, че много германски вестници призовават за абдикацията му. След скандала, кайзерът избягва обществени изяви през по-голямата част от зимата, и на следващата пролет, настоява за оставката на Бюлов.

Скандалът с „Дейли Телеграф“ е емблематичен за непостоянния държавнически манталитет на Вилхелм II, но е подвеждащ относно истинския му характер.

В Англия кайзерът отдавна е заподозрян във войнствени наклонности поради насърчаването на програмата за увеличаване на германския флот, което изглежда като стремеж за преодоляване на британското военноморско превъзходство.⁹¹

Когато кайзерът лично посещава Танжер през март 1905 г., предизвиквайки съвсем неоснователната дипломатическата криза за Мароко, френските и английските политици мислят, че истинската му цел е да започне европейска война, преди зараждащото се споразумение от 1904 г. да доведе до реално военно сътрудничество.

Войнственият тон на забележките му по време на интервюто за „Дейли Телеграф“ затвърждава репутацията на Вилхелм II като подстрекател на война.

Но нищо не можеше да бъде по-далеч от истината, както това мнение. Тези, които го познават най-добре, разбират, че зад тежките думи на кайзера няма реални намерения, а е само силен лай и леко хапане. Последното нещо, което той иска, е война с Англия. Като внук на кралица Виктория, Вилхелм II иска разбирателство със своите английски братовчеди и с англичаните като цяло.

Неговият ентузиазъм за голям флот в открито море, подобно на интервюто в „Дейли Телеграф“, е напълно показан, целящ а английско уважение, дори ако провокативните му действия и безразсъдните думи постигат обратния ефект.

Кайзерът не е достатъчно проникателен, за да осъзнае, че военноморското изнудване и грубите приказки ще раздразнят и изплашат британските политици, но няма да ги впечатлят.

Мароканската провокация от 1905 г. илюстрира това разминаване. Нейният истински автор не е кайзерът, който отива в Танжер, а хората, които го изпращат там: Бюлов и неговият ключов съветник Фридрих фон Холщайн. Те се надяват да разбият англо-френското споразумение чрез демонстрация на сила. Бюлов и Холщайн съзнателно блъфират, защото върховният им военачалник няма желание за война. Както по-късно обяснява Бюлов, „Вилхелм II не иска война, дори само защото не вярва, че ще издържи хладнокръвно напрежението на наистина критична ситуация. В момента, в който има реална опасност, Негово Величество неловко осъзнава, че никога не би могъл да поведе армия на бойното поле.“⁹²

Дълбокото нежелание на кайзера да грабне оръжието се потвърждава ясно в Първата балканска война. До средата на ноември 1912 г. Сърбия вече е разбила турците

---

⁹¹ Не е убягва от вниманието на Британското адмиралтейство, че германските дредноути имат по-малко място за въглища, достатъчни само да достигнат Северно море, което е позволява повече място за оръдия. Stone, *World War One*, 11.

⁹² Bülow, *Memoirs*, vol. 3, 148–149.

в Македония, достигайки адриатическото крайбрежие през Албания; гърците са превзели Солун; и българската армия се е втурнала през Тракия към последните османски отбранителни линии при Чаталджа, само на 37 мили от Константинопол.

Въпреки че няма официален турско-германски съюз, кайзерът шумно защитава османската кауза още от първото си посещение в Турция през 1889 г. В Дамаск през 1898 г. той се обявява за „вечен приятел“ на мюсюлманския свят. Османската армия се обучава от германски офицери; тя се въоръжава с германско оръжие.

Но е победена на всички фронтове от Балканският съюз, въоръжен с френските оръдия „Шнайдер-Крюзо“. Именно сега моментът е подходящ за Германия да се намеси на Балканите. Но кайзерът, обявява „свободна борба и никаква фаворизация“, с което отказва всяко вмешателство.⁹³

В Берлин има военна партия, точно както във Виена и Петербург. Молтке, началник-щаба, е представил аргументите за намеса в Първата балканска война, на кризисна среща, проведена през декември 1912 г. Подобно на Конрад и повечето високопоставени офицери в Австрия, и в Германия, Молтке вярва, че времето не работи за Централните сили, тъй като Русия става все по-силна всяка година. Според него европейската война е „неизбежна и колкото по-скоро избухне, толкова по-добре“.⁹⁴

Кайзер Вилхелм II.

Военноморският секретар Тирпиц, признавайки, че строителството на дредноути в Германия изостава значително от това на Великобритания, е по-малко ентузиазизиран. Канцлерът Бетман Холвег също е предпазлив, след като е инвестирал голяма част от политическия си капитал в сближаване с Англия, което изисква забавяне на самата програма за строителство на дредноути, която Тирпиц налага.⁹⁵

В крайна сметка, мнението на кайзера е твърдо против започването на война по Балкански въпроси, освен ако Германия не бъде принудена да се намеси при директно руско нахлуване в Австро-Унгария.

Далеч от мисълта да подкрепи австрийския си съюзник за всяко нещо на Балканите, Вилхелм сякаш заема страната на Сърбия. По време на Втората Балканска война от 1913 г., когато Берхтолд най-накрая събира достатъчно кураж, за да поиска сръбската армия да се изтегли от Албания, а руснаците, не искайки сръбският им клиент да стане твърде силен, изненадващо подкрепя Австрия, за разлика от германците. Кайзерът нарече усилията на Виена да блокира достъпа на Сърбия до Адриатическо море „глупости“.

Когато през март 1914 г. Виена се противопоставя на „съюза между Сърбия и Македония“⁹⁶, той отвърща: „Невероятно! Този съюз абсолютно не бива да бъде предотвратяван. И ако Виена се опита да го направи, тя ще извърши голяма глупост и ще разпали война със славяните, към която ние трябва да бъдем напълно равнодушни.“

⁹³ McMeekin, Berlin-Baghdad Express, 102. “Tischrede in Damaskus (8 November 1898),” in Johann, ed., Reden des Kaisers, 81.

⁹⁴ Цитат по Hull, Entourage, 263

⁹⁵ Или предаване на част от германския флот на Великобритания, както Бетман предлага, за ужас на Тирпиц, и Вилхелм II.

⁹⁶ Авторът отново бърка Черна гора с „Македония“. Недопустимо! (б. пр.).

Берхтолд и Франц Йозеф I са изцяло и дълбоко отдадени на тази „глупост“, към която кайзерът е напълно безразличен. Затова Тиса предупреждаваше все по-гневения си император, че всеки австрийски ход срещу Белград ще се сблъска с „предпочитанието на кайзера към Сърбия“.⁹⁷

По времето на Сараевското престъпление, нарастващата враждебност на кайзера означаваше, че дипломатическата изолация на Австро-Унгария е почти пълна. Това е целта на срещата в Конопище през юни 1914 г.: Вилхелм II очаква смяна на режима, така че Австро-Унгария, под ръководството на новия си император, да води по-разумна политика на Балканите, спечелвайки румънците и успокоявайки сърбите.

Сега, с убийството на приятеля му, очевидно от сръбски терористи, тези надежди са разбити. Знаейки, че кайзерът и канцлера Бетман Холвег, отдавна иска да охладят напрежението на Балканите, посланикът на Германия в Австро-Унгария, Хайнрих фон Чиршки, разумно призова за предпазливост след атентата. Първата му депеша от Виена, с дата вторник, 30 юни, съобщава за забележката на Берхтолд как „нишките на заговора се преплитат в Белград“ и че преобладаващото мнение на Балпац е, „трябва да има окончателно уреждане на сметките ни със сърбите“.

Очаквайки одобрението на Бетман и кайзера за премереното си поведение, Чиршки, съобщава, че „спокойно, но много категорично и сериозно е отправил предупреждение срещу всякакви прибързани мерки“.

Четейки този доклад, докато все още е сломен и разгневен от загубата на приятеля си, Вилхелм II избухва. „Кой го е упълномощил да прави това?“, написвайки коментара си върху депешата на Чиршки, както често прави в официалната кореспонденция (известните му „маргиналии“). „Това е пълна глупост! Не е негова работа... какво възнамерява да направи Австрия. По-късно, ако нещата се объркат, ще кажат: Германия не е склонна да ни подкрепи! Моля, Чиршки да се откаже от тези глупости! Нещата трябва да се изяснят със сърбите и то веднага. Всичко това е очевидно и чистата истина.“⁹⁸

Това е точно реакцията, на която Берхтолд се надява. В един миг непостоянният, колеблив, донякъде защитаващ Сърбия суверен на Германия, се превръща в решителен сърбомразец, готов да грабне оръжие и да се бие, колкото по-скоро, толкова по-добре, точно както Молтке отдавна го съветва.

Разбира се, Вилхелм II е известен с подобни изблици на гняв, които обаче много бързо отминават. Ето защо Берхтолд се надява да притисне кайзера в ъгъла, при погребението на ерцхерцога във Виена, използвайки състояние на скръб и гняв, преди да успее да промени решението си. Но Берхтолд няма късмет. Бетман Холвег, страхувайки се от възможен атентат във Виена, се намесва, и предотвратява пътуването.

Тъй като нямаше достъп до кайзеровите коментари в депешите на Чиршки до Берлин, Берхтолд предполага, че настояването на Чиршки за предпазливост представлява собственото мнение на кайзера за Сараево. И сега, без възможност да представи аргументите си пред кайзера във Виена, австроунгарският външен министър трябва да предположи, че ще бъде много по-трудно да спечели подкрепата на германския суверен за по-твърда линия на Балканите, от която отчаяно се нуждае, за да преодолее съпротивата на Тиса. Както обикновено, Берхтолд ще се колебае неопределено време, в криза изискваща решителни и бързи действия, затвърждавайки репутацията си на предпазлив и нерешителен. Но той не подозира, че късметът му ще се обърне драстично.

---

⁹⁷ Цитирано по Fay, vol. 2, 207.

⁹⁸ Чиршки до Бетман, 30 юни 1914 г., с маргиналите на Кайзер, №. 7 в DD, том. 1.

ЧАСТ 2. ОБРАТНОТО БРОЕНЕ

Глава 5. Мисията на граф Хойос в Берлин.

НЕДЕЛЯ–ПОНЕДЕЛНИК, 5–6 ЮЛИ. В сряда 1 юли, виден германски журналист на име Виктор Науман се появява на Балплац, заявявайки, че има спешна работа за обсъждане. Човекът, с когото иска да говори, е началникът на кабинета на външния министър Берхтолд, граф Александър Хойос.

Има основателни причини за избора на Науман. Като служител на Балплац, в добра позиция, Хойос може да говори извън протокола, по метода на задкулиската дипломатия. Той е „второто аз“ на Берхтолд, свободен да изразява мнението си по начин, по който внимателният външен министър на Австро-Унгария не може. През 1914 г. Хойос е на 38 години, енергичен, силно мотивиран и по възгледи – враждебно настроен срещу Сърбия. Той е изпратен в Берлин по време на Първата Босненска криза през 1908-09 г., за да спечели германската подкрепа за анексирането на провинциите, и неговите възгледи са добре познати на германците.

Науман е известен с добрите си връзки в Берлин, доверен човек на високопоставени армейски и военноморски офицери. Той е добър приятел с държавния секретар Готлиб фон Ягов и с политическия директор на германското външно министерство Вилхелм фон Щум, който ръководи ежедневните му дела.

Затова Хойос слуша много внимателно какво има да каже германеца. Науман започва разговора с коментари относно общите перспективи в Берлин. Голямата програма на превъоръжаването руската армия е посрещната с нарастваща тревога, а планираната по нея пробна мобилизация за есента на 1914 г. изглежда като зловещо предзнаменование за промяна в стратегическия баланс.

Идеята за водене на превантивна война срещу Русия, преди програмата за превъоръжаването да бъде завършена, отдавна се обсъжда сериозно в армейското командване. Науман казва на Хойос, че сега, тази идея набира влияние дори на Вилхелмщрасе.

Междувременно германското военноморско командване, въпреки, че и все още признава надмощието на Великобритания, се чувства все по-оптимистично относно риска от война, поради успеха на канцлера Бетман Холвег в сближаването с Англия, което се демонстрира от Военноморската седмица в Кил.

„Поради тази причина“, информира Науман Хойос, „се смята, че със сигурност, Англия няма да се намеси в европейска война“.

Всичко това е достатъчно интересно, но не е задължително за да предвещае промяна в Балканската политика на Германия. Кайзерът категорично отказва да рискува разпалването на европейски пожар по време на Балканските войни и е доста резервиран към опасенията на Австрия относно сръбското териториално разширение.

Досега няма никакви индикации нито от посланика Чиршки във Виена, нито от посланика на Австро-Унгария в Берлин, граф Ласло Съогени, за промяна в германската политика след атентата в Сараево.

Затова Хойос обсъжда внимателно темата с Науман. „Изпуснах“, докладва Хойос на Берхтолд, „забележката, че това състояние на нещата [напр. германската военна готовност] ще ни е от полза, ако се окажем принудени да предприемем действия срещу

Сърбия.“ За приятна изненада на Хойос, Науман казва на австриеца, че наказателната война срещу Сърбия „е точно това, което е възнамерявал да предложи“.

Според Науман, „след убийството в Сараево, за Монархията е въпрос на живот или смърт да не остави престъплението ненаказано, и да унищожи Сърбия. За Германия

Фридрих Науман

такъв курс ще покаже, дали Русия е намислила да води война или не.“⁹⁹

Тук, изглежда, има щастието се усмива на Австро-Унгария. Надявайки се, в най-добрия случай, на декларация за подкрепа от германците за по-твърда линия спрямо Сърбия, Хойос е среща позиция достойна за войнствения началник-щаб Конрад фон Хьотцендорф.

Но от чие име всъщност говори Науман? Това, че Молтке и колегите му в командването на германската армия са и нетърпеливи да си премерят силата с Русия, не е новина: тяхна работа е да се подготвят за това изпитание, точно както Конрад планира война със Сърбия. Науман твърди, че наскоро е разговарял със Щум, политическия директор на германското външно министерство (но не пряко с германския външен министър Ягов, който все още е в Италия), което предполага, че има надежда, на Вилхелмшрасе наистина да са приела гледната точка на германската армия. Канцлерът Бетман Холвег обаче изобщо не е споменат.

Що се отнася до германския кайзер, Науман казва, че се надява той да бъде привлечен, но само ако всички действат бързо, за да го убедят. „Ако в настоящия момент“, казва германският пратеник на граф Хойос, „когато кайзер Вилхелм е ужасен от убийството в Сараево, с него се говори по правилния начин, той ще ни даде всички уверения и този път ще стигне до края, до войната, защото осъзнава опасностите за монархическия принцип.“ Ако австрийците искат война със Сърбия, кайзерът може да им я даде, но само ако му представят аргументите си, докато той все още е разгневен от убийството на приятеля си.

Докладът на Науман за гледната точка от Берлин, независимо дали е достоверен или не, дава на Берхтолд първия лъч надежда, че може да преодолее противопоставянето на унгарския министър-председател срещу война със Сърбия.

В четвъртък външният министър получава още добри новини от Сараево. След като е задържан за убийството на ерцхерцогската двойка, Гаврило Принцип първоначално отрича всякаква връзка с по-голям заговор. Това изисква известна смелост, тъй като Принцип е жестоко пребит от разярената тълпа, след като е извършва престъплението си. Той все още повръщал и бил целия в кръв, когато е закаран в полицейското управление, толкова пребит, че първоначално не е могъл да говори. След като се посъвзел, Принцип твърдял, че идеята е изцяло негова и сам е действал. Той отричал всякакво познанство с Чабринович, терористът, хвърлил бомба по кортежа само час преди Принцип да застреля ерцхерцогската двойка.

Тази очевидна лъжа не е издържала дълго, но Принцип не е защитен от своите съзаклятници. Самият Чабринович признава по време на разпита в понеделник, 29 юни, че Принцип е негов приятел, и твърди, още по-невероятното, че двамата с Принцип са стигнали до идеята да убият ерцхерцога независимо един от друг. а случилото се е просто съвпадение, и случайно и двамата се озовават в Сараево в този ден.

Когато разпитващият му посочва колко абсурдно звучи това, Чабринович веднага признава, че двамата са планирали престъплението заедно, но все още отрича, че са имали съучастници.

---

⁹⁹ Доклад на Хойос за разговорът му с Науман, № 3 в Geiss, юли 1914 г.

Следващият, който се подхлъзва, е Илич, главният координатор в Сараево, който се измъква незабелязан в неделя, но е арестуван заедно с цялото си семейство, в разплитането на мрежата, оплела повече от двеста босненски сърби само в Сараево.

За разлика от Принцип и Чабринович, Илич е по-възрастен 21-годишен и според закона подлежи на смъртно наказание. За да се спаси, в сряда, 1 юли, Илич издава другите трима терористи, които е вербувал в Сараево (всичките, като него, избягали в неделя), посочва и Грабеж, третия от заговорниците, дошли от Белград. Така австрийските власти арестуват шестима от седемте сръбски терористи, дебнали на улица Апел предната неделя, като изтърват само Мехмедбашич, символичния участник мюсюлманин, успял да избяга в Черна гора.

Самият Принцип най-накрая се предава в четвъртък, 2 юли, независимо от останалите (не знае, че Чабринович и Илич вече са признали). За да спести на невинните неприятностите по разследването на участието им в заговора, Принцип се съгласява да издаде своите съзаклятници, стига да му се позволи да види Илич и Грабеж лично, за да обясни защо се признава за виновен и да ги насърчи също да си признаят. Поемайки отговорност за признанията, точно както поема отговорността за атентата, Принцип казва на Илич да уведоми разследващите „между кого са раздадени оръжията и къде са те“. Той казва на Грабеж да „признае всичко, как са се сдобили с бомбите, как са пътували и в каква организация са членували, за да не пострадат невинни хора“.¹⁰⁰

Като си признава вината и се опитва да накара другите да го сторят, Принцип се надяваше да спре австрийското разследване, преди да стигне до Белград.

Но за разследващите не е особено трудно да проследят дадените им следи чак до босненската граница, където сръбските чиновници са съучастници в прехвърлянето на терористите и оръжията им на австроунгарска територия.

Илич, не показваше признаци на съпротива по време на разпита, е само въпрос на време разследващите да разберат кой в Сърбия, ако изобщо има такъв, е въоръжил и обучил убийците. Макар и да нямат правни доказателства, признанията са отлична новина за Берхтолд.

Има и други окуражаващи знаци. Германският посланик, толкова несъгласен в понеделник към плана на Берхтолд да накаже Сърбия, сега започна да променя позицията си. Малко преди срещата си с императора в четвъртък на 2 юли, Чиршки се обажда на Берхтолд и му казва, че „само енергични мерки срещу Сърбия“ ще свършат работа. Берхтолд не е сигурен какво обяснява промяната в отношението на посланика, защото няма никаква представа, че Чиршки е л смъмрен от кайзера, и това е добре дошло. Германският посланик казва на Берхтолд, че Виена този път трябва да разработи ясен план за действие „смел и решителен“, за да убеди политиките в Берлин, че Австро-Унгария няма да отстъпи отново.¹⁰¹

Точно това иска да направи Берхтолд. Точно когато започва да вижда изход от безизходицата с Тиса, император Франц Йозеф I поставя още една пречка. След срещата си с германския посланик в четвъртък, повиква Берхтолд, за да обсъдят разговора. Въпреки собствените си чувства по въпроса, които са по-близки до тези на Берхтолд, отколкото до Тиса, Франц Йозеф се съгласява, че е необходим някакъв „мошен отговор на Сърбия“, но императорът се притеснява, че събитията се развиват твърде бързо. С толкова решителното противопоставяне на Тиса, той все още не е готов да говори за война. Франц Йозеф, казва на Берхтолд, че той и Конрад, трябва да изчакат.¹⁰²

---

¹⁰⁰ Цитирано по Smith, *One Morning in Sarajevo*, 206.

¹⁰¹ Hantsch, 566., Albertini vol. 2, 132.

¹⁰² Hantsch, 562.

През целия петъчен ден Берхтолд обмисля възможностите си. Трябва да се предприеме някакъв подход към Берлин, но как и под какъв претекст? Тиса все още настоява за своя „мирен план“ от 24 юни, за спечелване на България и Румъния¹⁰³ на страната на Централните сили.

Унгарецът със сигурност няма да възрази, ако този план бъде представен на Берлин. Но ако австрийците изпратят меморандума на Тиса такъв, какъвто е, той едва ли ще впечатли германците като (по думите на Чиршки), „смел и решителен“ курс на действие. Затова Берхтолд решава да напише постскриптим към текста на Тиса, информирайки германците, че „горният меморандум току-що е бил завършен, когато са се случили ужасните събития в Сараево“.

Предлагайки убийствата като доказателство, „че пропастта между Монархията и Сърбия е непреодолима“, Берхтолд заключава, че Австрия трябва „да разкъса с решително действие нишките, които враговете я оплитат в мрежа“.¹⁰⁴

За по-голяма сигурност Берхтолд съставя писмо до кайзера, което Франц Йозеф трябва да подпише, информирайки Вилхелм II, че „престъплението в Сараево не е дело на един човек, а резултат от добре планиран заговор, чиито нишки стигат до Белград“. Докато „източникът на престъпните действия в Белград живее безнаказано“, продължава писмото на Берхтолд, имайки предвид силните чувства на кайзера към монархическия принцип, „мирната политика на всички европейски монарси е застрашена“.

Ласло Съогени

Писмото заключава, че опасността ще отмине само „когато Сърбия... бъде елиминирана като политически силов фактор (politische Machtfaktor) на Балканите“.

Внимавайки да пропусне думата „война“, за да не възрази Тиса, Берхтолд иска да не остави германците без съмнение относно това което възнамерява да направи Австрия.¹⁰⁵

Следващият въпрос е как да се изпратят дипломатическите ноти до Берлин. Берхтолд може просто да използва куриер, както обикновено, но това няма да бъде достатъчно, за да убеди германците колко сериозен е въпроса. Посланик Съогени също не е добър вариант. След като служи на поста си от 1892 г., в някои отношения е по-близо до Вилхелмщрасе, отколкото до Балплац, където дългият му мандат не е харесван, защото Съогени е недосегаем, покровителстван от самия император Франц Йозеф. Освен това е унгарец. Берхтолд отдавна иска да пенсионира застаряващият Съогени, вече на 73 години и в лошо здраве, за да го замени с лоялния германско-австрийски принц Хохенлое-Шилингфюрст.

Пенсионирането на Съогени се очаква през август, но в настоящата криза това може да не стане достатъчно скоро.

Берхтолд може просто да отиде сам. Такава мисията на високо ниво обаче неизменно ще привлече нежелано внимание от другите сили и на Тиса.

Накрая, в събота сутринта, 4 юли, Хойос предложи тай да отиде вместо Берхтолд. Министърът на външните работи му се доверява и очевидно след посещението на

¹⁰³ Комбинацията България и Румъния, особено след румънската агресия през 1913 г. е неосъществима на практика. По това време Румъния шумно демонстрира сближението си с Русия и Франция. (б. пр.).

¹⁰⁴ Меморандум на австроунгарското правителство, представен на германското правителство на 5 юли 1914 г., в DD, бр. 14, 30.

¹⁰⁵ Франц Йозеф I до кайзер Вилхелм II, ръкописна бележка, представена на 5 юли 1914 г., в DD, бр. 13, 19–20.

Науман по-рано същата седмица, и на германците. Никой в Берлин не се съмнява в способността му да представлява гледните точки на Балплац. Освен това като енергичен „млад ястреб“, Хойос може да противодейства на всяко впечатление за нерешителност, оставено от застаряващия унгарски посланик. За Берхтолд, поверяването на Хойос на тази мисия, е идеалното решение.

Събитията сега се развиват бързо. В събота следобед Берхтолд телеграфира на Съогени, да уреди спешна среща с кайзера за следващия ден. Малко преди Хойос да напусне Балплац, Берхтолд му дава устни инструкции. По-късно Берхтолд си спомня, че казал на Хойос да „обясни на посланик Съогени, че смятаме, моментът за подходящ, за окончателното разплащане със Сърбия. Трябва да получим от правителството в Белград конкретни гаранции за бъдещето, чийто отказ ще доведе до военни действия.“

Задачата на Съогени, обяснява Берхтолд, е „да види дали подобен курс на действие [от страна на Австро-Унгария] ще бъде подкрепен... от официалните кръгове в Берлин.“¹⁰⁶

Получил инструкции, Хойос пътува с нощния влак за Берлин. След това Берхтолд се връща в имението си в Бухлау, за да създаде впечатление, че нищо не се случва. Тиса не знае нищо за тези важни решения. След аудиенцията си с в сряда с императора в Шьонбрун, министър-председателят на Унгария се завръща в Будапеща, където го очакват спешни вътрешни дела. След като ясно изразява несъгласието си с наказателните действия срещу Сърбия както на императора, така и на Берхтолд, той не подозира, че без него ще бъде направена съществена промяна във външната политика на Двойната монархия. Затова Тиса е учуден, когато в неделя сутринта получава телефонно обаждане от Балплац, в което го информират, че току-що е изпратена дипломатическа нота до Берлин, очертаваща новата Балканска стратегия на Австро-Унгария след атентата в Сараево.

Тиса иска незабавно да му се покаже копие от текста на нотата, която е изпратена по телеграф до Будапеща. Осъзнавайки веднага важността на допълненията на Берхтолд, които променят целия смисъл на неговия Балкански мирен меморандум, Тиса настоява в Балплац да се заличат нежелателните пасажки, особено този за „елиминирането на Сърбия като политически и силов фактор на Балканите“, което е очевидно намек за война. Но е твърде късно: Хойос, с нередактираните текстове на Берхтолд в ръка, вече е в Берлин.¹⁰⁷

След пристигането си в германската столица в неделя сутринта на 5 юли, Хойос отива директно в австроунгарското посолство, където информира Съогени за двете дипломатически ноти и за устните инструкции на Берхтолд. Няма много време за губене, тъй като Съогени се очаква в Новия дворец за обяд с кайзера. След като инструктажът приключва, посланикът тръгва за Потсдам, докато Хойос се отправя към Вилхелмштрассе, за да се срещне в германското външно министерство.

Граф Съогени, е придобил ценни умения по време за изключително дългия си престой в Берлин. Преди всичко той има добър подход към Вилхелм II. Той знае какво харесва и какво не харесва кайзерът, капризните му настроения и как да ги манипулира.

Съогени започва обедната аудиенция, като разказва на Вилхелм II колко силно Франц Фердинанд му се е възхищавал. И двамата се съгласяват, че сръбският тероризъм е заплаха за монарсите навсякъде.

Докато разговорът се измества към любимата на кайзера тема за „монархическия принцип“, Съогени показва нотата подписана от Франц Йозеф I (въпреки че всъщност е написана от Берхтолд), заедно с придружаващата я дипломатическа нота за Балканите.

---

¹⁰⁶ Hantsch, 573.

¹⁰⁷ Erenyi, 247.

Кайзерът прочита и двете „с най-голямо внимание“. Това е моментът, който Берхтолд и австрийците чакат.

Седмица след атентата в Сараево, Вилхелм II ще трябва да се изкаже относно плановете на Австро-Унгария да поиска удовлетворение от Сърбия. Какво ще каже той?

За разочарование на Съогени, германският кайзер първоначално не се съгласява с общата насоченост на австрийските ноти. Гневът му от убийството на приятеля му очевидно е утихнал през седмицата, и той спокойно казва на австроунагрския посланик, че „е очаквал някаква сериозна стъпка от наша [т.е. австроунгарска] страна към Сърбия, но трябва да признае, че подробното изявление на Франц Йозеф му показва, реалната вероятност от сериозно европейско усложнение“. Вилхелм не е по-малко заблуден от езика на Берхтолд в нотата, отколкото Тиса: „елиминирането на Сърбия като политически и силов фактор на Балканите“ очевидно означава наказателна война.

Кайзерът сам е пострадал от необмислени войнствени приказки, в скандала с „Дейли Телеграф“ от 1908 г. Той няма намерение да рискува отново толкова безразсъдно. По въпрос от такъв мащаб, кайзерът казва на Съогени, че „не може да даде категоричен отговор, преди да се е посъветва с канцлера“, Бетман Холвег. Посланикът тихо изоставя темата.¹⁰⁸

Съогени обаче познава кайзера твърде добре, за да остави въпроса дотук. Затова оставя дипломатическите ноти на Берхтолд да се задържат на вниманието на Вилхелм, което никога не се е задържа за дълго върху даден въпрос.

След като оставя домакина да се наслади на десерта и кафето, посланикът опитва още веднъж в ранния следобед да се върне към въпроса. „Когато отново обърнах внимание на сериозността на ситуацията“, докладва Съогени по-късно същия ден във Виена, „кайзерът ме упълномощи да информирам Наше Величество (Франц Йозеф), че в този случай, както и във всички останали, можем да разчитаме на пълната подкрепа на Германия.“ Вилхелм отново настоява, че трябва да говори с Бетман Холвег, но този път уверява посланика, че със сигуреност, канцлерът ще се съгласи с декларацията му за подкрепа. Това трябва да е краят на разговора и в ръцете на по-опитен държавник от Вилхелм II, щеше да е така.

След като вече два пъти е казал на Съогени, че не може да каже нищо повече, без да се консултира с канцлера си, кайзерът продължава да прави точно обратното. „Неговото мнение“, докладва Съогени, е, че действията ни срещу Сърбия... не трябва да се отлагат. Отношението на Русия несъмнено ще бъде враждебно, но той е подготвен за това от години и ако войната между Австро-Унгария и Русия е неизбежна, можем да сме сигурни, че Германия, нашият стар верен съюзник, ще застане на наша страна. Русия сега не е подготвена за война и ще се замисли два пъти, преди да прибегне до оръжието“.¹⁰⁹

Това ще зарадва Берхтолд. Гневът на кайзера заради атентата в Сараево започна да преминава, но безразсъдството му остава. Дори Вилхелм да си промени решението по-късно, Съогени, а чрез него и Берхтолд, вече имат войнствените уверения на кайзера (дори само в устен разговор) в протокола: тези уверения са безценни в политическия спор с Тиса. Словоохтливият германски суверен извиква Бетман от Хоенфинов в Потсдам за консултация, на Съогени, кайзерът беше казал достатъчно. Той се връща в австроунагрското посолство същия следобед, за да докладва във Виена за разговора с кайзера, очаквайки да говори с Бетман Холвег на следващия ден.

Освен канцлера, Вилхелм извиква в Новия дворец и онези от военните си съветници, които са в Берлин. Сред тях са неговият адютант, генерал Ханс фон Плесен;

---

¹⁰⁸ Съогени до Берхтолд, 5 юли 1914 г., бр. 6 в Гайс, юли 1914 г.

¹⁰⁹ Също, Съогени до Берхтолд...

генерал Мориц фон Линкер, началник на военния кабинет; Генерал Ерих фон Фалкенхайн, пруският военен министър; и представителя на флота в отсъствието на Тирпиц, капитан Зенкер. След като всички пристигат, малко след 17,00 часа, кайзерът прочита дипломатическите ноти, които Съогени му е представя, и накратко обобщава разговора си с посланика. След това дава думата за дискусия. Няма точен препис на казаното на тази историческа аудиенция на 5 юли в Потсдам, но няколко от участниците за написали записки малко след това, които дават добра представа за това какво е решено и какво отхвърлено. Първо, генерал Плесен пише в дневника си същата вечер, че австроунагрските дипломатически ноти, представени от кайзера, показват, че „австрийците се готвят за война със Сърбия и първо искат да са сигурни в Германия“. „Всички бяха единодушни“, спомня си Плесен, че „колкото по-скоро австрийците предприемат хода си срещу Сърбия, толкова по-добре“. „Преобладаващото мнение“, отбелязва той, е че „руснаците – въпреки че са покровители на Сърбия – няма да се включат“. Следователно няма нужда от извънредни военни подготовки и кайзерът ще продължи с годишното си юлско плаване по Балтийско море както обикновено.¹¹⁰

Споменът на Фалкенхайн за срещата е малко по-различен. В доклада си до началник-щаба Молтке, който е в Карлсбад, пруският военен министър казва, че „прибързаното“ представяне на кайзера е затруднило разбирането какво точно замислят австрийците. За разлика от Плесен, Фалкенхайн приема двете ноти на Берхтолд буквално, отбелязвайки, че нито една от тях „не съобщава необходимостта от война, а двете излагат „енергични“ действия, като например сключването на договор с България, за който искат да бъдат сигурни в подкрепата на Германския райх“... „Като цяло, тези документи не успяха да ме убедят, че виенското правителство е взело някакво твърдо решение“. Канцлер Бетман, добави той, „също има толкова малко вяра, колкото и аз, че австрийското правителство е наистина сериозно, въпреки че езикът му е несъмнено по-решителен, отколкото в миналото.“¹¹¹

Берхтолд, изглежда, е надминал сам себе си. Като замаскира призова си за германска подкрепа във война със Сърбия в рамките на Балканския мирен план на Тиса, той позволява на съмнението да се прокрадне в германските умове, че Австро-унгаря наистина възнамерява да накаже Белград. Устните му инструкции към Хойос, предадени на Съогени, са достатъчни, за да убедят кайзера във военните намерения на Балплац. Кайзерът дори дава устна подкрепа за тази политика. Когато обаче е принуден да се оправдава пред канцлера и военните съветници, Вилхелм очевидно се предпазва. Плесен, който като негов адютант, отлично разбира начина на говорене на своя суверен по-добре от останалите, е успял да долови какво замислят австрийците. Фалкенхайн и Бетман не успават. Те остават с впечатлението, че австрийците все още говорят празни приказки.

Граф Хойос е изпратен в Берлин за да разсее всякакви съмнения относно австрийските намерения. Той прави всичко възможно за да изпълни задачата. Докато Съогени обядва с кайзера в неделя, Хойос се среща с Артур Цимерман, заместник-държавния секретар, главен помощник на Ягов, еквивалент на Хойос като началник на кабинета на Берхтолд, и добър приятел. Цимерман, подобно на Хойос, е „ястреб“, което в германския случай означава, привърженик на „превантивната война“ срещу Русия. В опит да впечатли приятеля си, Хойос излага позицията си, дори по-агресивна от тази на Конрад, като каза на Цимерман, че Монархията обмисля „изненадваща атака [срещу Сърбия] без предварителна подготовка“, която да доведе до „разделяне на

¹¹⁰ Плесен. Дневник, цитиран у Албертини, кн. 2, 142.

¹¹¹ Фалкенхайн до Молтке, 5 юли 1914 г., № 7 в Geiss, юли 1914 г.

територията ѝ между Австро-Унгария, България и Албания“.¹¹² Цимерман, твърди Хойос в доклада си, само се усмихна на това и не възрази.

Докато двамата се разделят, Хойос казва на приятеля си: „Нали не вярваш, че Австро-Унгария ще преглътне тихо убийството на престолонаследника и няма да направи нищо по въпроса.“ В отговора си Цимерман обобщава вижданията на германската военна партия: „Не, но малко се страхувахме, че ще го направите.“¹¹³

Бетман Холвег

Колкото и удовлетворяващ да е този разговор за Хойос и Цимерман, в края на краищата и двамата са подчинени служители в политическия процес. На следващия ден те са извикани на по-сериозна среща при канцлера, на която присъства и посланик Съогени. Бетман, подобно на Берхтолд във Виена и Сазонов в Петербург, не се ползва с доверие от военната партия на страната си. Неговата политика на сближаване с Англия е приемлива за германските „ястреби“, стига да държи британския флот далеч от Германия в случай на война. Но самият приоритет, който Бетман отдава на отношенията с Англия, предполага известна отстъпчивост, както и периодичните му опити да провали програмата за военноморско превъоръжаване на Тирпиц. За това „ястребите“ наричат канцлера и своя невротичен кайзер „двете стари жени“.¹¹⁴

Външният министър Грей и неговите английски колеги споделят това мнение за Бетман, виждайки го като привърженик на мира в Берлин, гледна точка, която едва ли се споделя от генералите. Молтке не може да го понася. Канцлерът е пасивен по време на Балканските войни, позволявайки на естествено безотговорните инстинкти на кайзера да надделеят. Самият Вилхелм харесва и се доверява на Бетман, когото познаваше от детството си, но противопоставянето на Бетман на разходите за въоръжаване, особено за флота, любима кауза на кайзера, дразни дори него.

Темпераментен песимист и в най-добрите си времена, Бетман е в още по-дълбока депресия от обикновено през юли. Любимата му съпруга Марта, чиято естествена общителност и добро настроение добре балансират затвореният характер на канцлера, почива от кръвоизлив на 11 май след продължително боледуване. Смъртта ѝ нанася съкрушителен удар върху Бетман. Той изпада в депресия. Затова взема дълъг отпуск в Хоенфинов, за да възстанови духа си, и смята да прекара цялото лято там, ако можеше.

Първо истерията в печата около англо-руските военноморски преговори, след това убийството в Сараево, а сега и мисията на Хойос прекъсват неговото възстановяване. Новата Балканска криза е последното нещо, което Бетман иска. Пристигайки в последния момент за срещата при кайзера в неделя, Бетман е твърде уморен от пътуването си, за да осъзнае колко остра е ситуацията. Възстановявайки се след добър нощен сън, Бетман е по-бодър в понеделник следобед, когато приема граф Хойос, посланик Съогени и Цимерман. В присъствието на Съогени, Хойос не може да бъде толкова директен, колкото с Цимерман предишния ден, но заедно двамата успяват да убедят Бетман, че Австро-Унгария е сериозна. Тъй като Бетман не е оставил запис на разговора, трябва да следваме версията на Съогени за казаното от канцлера, която, ако е точна, предполага драматична промяна в германската политика.

„Що се отнася до отношенията ни със Сърбия“, докладва посланикът на Балплац, „германското правителство е на мнение, че трябва сами да преценим какво да се

¹¹² Единствено правилното решение за справяне с наглия и маниакален сръбски шовинизъм. (б. пр.).

¹¹³ Цитирано в Jannen Jr., 32. „Изненадваща атака без предварителна подготовка... разделяне на нейната територия“: цитирано в Albertini, том 2, 143.

¹¹⁴ Beatty, 227.

прави... Каквото и да решим, можем да разчитаме със сигурност, че Германия ще застане до нас като наш съюзник.“ Що се отнася до собствената гледна точка на Бетман, Съогени информира Берхтолд, че „канцлерът, подобно на кайзера, вярва, че незабавните действия от наша страна срещу Сърбия предлагат най-доброто и най-решително решение на нашите трудности на Балканите.“

От „международна гледна точка“ – тоест, перспективата за европейска война – Бетман също „счита настоящия момент за по-благоприятен от някой по-късен“.¹¹⁵

По-добре сега, отколкото по-късно: това казват Молтке и Конрад от години. Сега, за пръв път, Бетман също го казва. Така кайзер Вилхелм II, а след това и канцлерът Бетман Холвег, предоставят на Австрия „празен чек“ за незабавни военни действия срещу Сърбия. Те не осъзнават, че Тиса категорично се противопоставя на Берхтолд именно по въпроса за незабавните действия. Ако а знае за противопоставянето на Тиса, канцлерът поне може да бъде по-предпазлив, предлагайки по-обща подкрепа за един несигурен политически курс, който да следва Виена.

Доколкото знаем, съгласието на Бетман към подкрепа за опасно агресивна австроунгарска линия срещу Сърбия е истинско, пречупено както винаги през естествения му песимизъм. „По-добре сега, отколкото по-късно“ не означава непременно, че нещата ще се подобрят – само че ако Централните сили чакат още малко, преди да се изправят срещу Антантата, нещата със сигурност ще се влошат.

Докато кайзерът се готви да замине в понеделник сутринта, той извиква най-високопоставените офицери от армията и флот на Германия. Тъй като Молтке и Тирпиц все още отсъстват, той разговаря с адмирал Едуард фон Капеле, изпълняващ длъжността началник на военноморския щаб, и генерал Херман фон Бертраб от Генералния щаб. Той ги информира за планове на Австро-Унгария да предприеме действия срещу Сърбия. Пред Бертраб той подчерта, че „не смята, че Русия ще се намеси, особено с оглед на причината [убийството на престолонаследник], и царят... едва ли някога ще реши да го направи. Следователно Негово Величество разглежда случая на първо място като чисто Балкански проблем.“ Пред Капеле кайзерът казва, че „Русия и Франция не са подготвени за война“. Важно е да се отбележи, че той не споменава Англия като фактор, за което германският флот трябва да се интересува. Не е необходимо да се предприемат подготвителни военни мерки, заключава кайзерът.¹¹⁶

В 9,15 ч. сутринта Вилхелм II напуска Берлин на път за своето Балтийско плаване. В понеделник вечерта Бетман се връща в Хоенфинов. И двамата доволни от декларацията си за подкрепа, оставят австрийската политика да си поеме по своя път.

Глава 6. Военен съвет във Виена (I)

ВТОРНИК, 7 ЮЛИ. Докато посланикът на Австро-Унгария спечелва подкрепата на кайзера в Потсдам в неделя следобед на 5 юли, в двореца Шьонбрун Конрад защитава аргументите си за война със Сърбия. Според началник-щаба на армията, тогава император Франц Йозеф се е съгласява с него, че войната със Сърбия е неизбежна. „Как обаче ще водите тази война“, пита императорът, „ако всички се обединят срещу нас, особено Русия?“

Конрад отговоря с въпрос: „Имаме ли подкрепата на Германия?“

Тук императорът се колебае, казвайки, че не е сигурен. Той информира началника-щаба за изпращането на нотата до Берлин, и очаква отговор скоро.

---

¹¹⁵ Съогени до Берхтолд, 6 юли 1914 г., бр. 27 в Geiss, vol. 1.

¹¹⁶ Albertini, vol. 2, 142.

Конрад тогава излага становището си с въпрос: „Ако отговорът е, че Германия е на наша страна, ще обявим ли война на Сърбия?“

И императорът му отговаря: „В такъв случай .... Да.“¹¹⁷

Междувременно, в същата неделя, Оскар Потьорек, военният губернатор на Босна и Херцеговина, представя първото истинско „неопровержимо доказателство“ от разпита на Илич, потвърждавайки участието на майор Танкосич от сръбската армия в обучението на тримата главни терористи (Принцип, Хабринович и Грабеж) в Белград. Това признание ще затрудни Тиса да защити позицията си срещу войната със Сърбия, особено сега, когато императорът, условно е на борда.¹¹⁸

В понеделник следобед, 6 юли, Конрад посещава Балплац, за да докладва за аудиенцията си в Шьонбрун. Така Берхтолд научава, че австрийският император ще подкрепи войната срещу Сърбия, при подкрепата на Германия.

Министърът на външните работи информира Конрад, че кайзерът вече е обещал тази подкрепа в неделя следобед, въпреки че все още не е сигурен за канцлера си, за когото Вилхелм II казал на посланик Съогени, че все още трябва да се консултира.

Берхтолд информира Конрад, че очаква отговор от канцлера Бетман Холвег на следващата сутрин. Междувременно Берхтолд изпратва бърза бележка до Тиса, информирайки унгарския министър-президент, че кайзер Вилхелм II обещава, че „Австро-Унгария може да разчита на пълната подкрепа на Германия при всякакви евентуални действия... срещу Сърбия“. Германският суверен, допълва Берхтолд за Тиса, леко преувеличавайки казаното от Вилхелм, че Австро-Унгария „не трябва да пропуска настоящия благоприятен момент“ и че „Русия не е готова за война“. Но Берхтолд не уведомява Тиса, че германският канцлер все още не е дал своя отговор.¹¹⁹

В понеделник вечерта Берхтолд получава доклада на Съогени за обещаващия му разговор с Бетман.

Във вторник сутринта, 7 юли, Хойос се връща във Виена с нощния влак и веднага отива на Балплац. След като е свидетел лично на устната декларация на германския канцлер за обща подкрепа в понеделник следобед, той потвърждава истинността на доклада на посланика до Берхтолд, и пед Конрад, който също идва на Балплац веднага щом научава, че пратеникът се е върнал от Берлин.

Хойос предава същността на неделния си разговор с Цимерман. Берхтолд, окуражен от доклада на Хойос, уверява Конрад, че „Германия ще бъде без съмнение на наша страна, дори ако операциите ни срещу Сърбия доведат до голямата война. Германия ни съветва да ударим веднага.“¹²⁰

Точно това, Конрад иска да чуе. Без да губи нито минута, началник-щаба се втурва към военния щаб. Първата му телеграма е изпратена до ерцхерцог Фридрих, който след смъртта на Франц Фердинанд трябва да поеме поста главнокомандващ на Австро-Унгария във военно време. Конрад казва на ерцхерцога да отложи планираното си пътуване до Хамбург и да изчака спешното развитие на събитията. След това извиква полковник Йозеф Мецгер от оперативния отдел на армията, за да обсъдят предварителните мерки, които ще бъдат предприети при мобилизация срещу Сърбия.

След принципното одобрение на Берхтолд и император Франц Йозеф I, развитието на нещата отиват ясно към война, и този път Конрад иска армията да е готова.¹²¹

---

¹¹⁷ Conrad, vol. 4, 36–37.

¹¹⁸ Потьорек до Билински, 5 юли 1914 г., HHSA, P.A.I. Liasse Krieg, Karton 811.

¹¹⁹ Hantsch, 572.

¹²⁰ Conrad, vol. 4, 42.

¹²¹ Conrad, vol. 4, 42.

Берхтолд също се заема веднага с работа. По искане на Тиса, във вторник следобед в 15,00 часа трябваше да се свика извънреден Министерски съвет, за да обсъди германския отговор на дипломатическите ноти. За да се реваншира, че е държал Тиса извън течението през уикенда, Берхтолд го вика на Балплац за да му представи пълна информация за мисията на Хойос, заедно с германския посланик Чиршки и австрийския министър-президент граф Щюркх. Хойос прочита двете телеграми на Седъени от Берлин и след това повторя същото което е разказал на Берхтолд за разговора си с Цимерман. Той не скрива нищо, като излага целия сценарий за изненадваща атака срещу Белград и разделяне на сръбската територия.

Тиса е ужасен: той настоява забележките на Хойос да се разглеждат единствено като „лично мнение“ на последния. Берхтолд, за съжаление, е принуден да се въздържа от представеното становище на своя началник на кабинета.

Така изненадващата атака е изключена, заедно с разделянето на Сърбия. Тиса спечелва първата си победа и тя е голяма.¹²²

Въпреки това, този следобед, шансовете са силно срещу него. Тиса се оказва сам, срещу постоянно разрастващата се военна група. Освен Берхтолд, който председателства, и Хойос, който спазва протокола на срещата, групата срещу Тиса, включва Билински, министърът на Босна и Херцеговина, нетърпелив да отмъсти за терористичния акт, граф Щюркх, който през цялото време настоява за война, военният министър Кробатин, „ястреб“ като Конрад, и самият Конрад, който, както всички знаеха, иска да се мобилизира възможно най-скоро.

Берхтолд започва срещата, като запознава всички с мисията на Хойос в Берлин. „Разговорите с Германия“, информира той онези, които не са запознати, „доведеха до най-задоволителен резултат, тъй като кайзер Вилхелм, както и хер фон Бетман Холвег, тържествено обещаха безусловната подкрепа на Германия в случай на военно усложнение със Сърбия“. Германското правителство, продължава той, беше напълно наясно, че „въоръженият сблъсък със Сърбия може да доведе до война с Русия“.¹²³

Въпреки рисковете Берхтолд вярва, че проявата на слабост в настоящата криза ще е фатално. Само „навременното уреждане на сметките със Сърбия“, заключава той, може да спре разпадането на Двоината монархия.

Сега Тиса взема думата. След като не е уведомен за мисията на Хойос в Берлин с инструкции, които не е одобрил, той има пълното право да се оплаква. Пратеникът на Берхтолд признава, че е непредпазлив, като е изказал и своето мнение за австрийска завоевателна война срещу Сърбия, пред Вилхелмшрасе.

Проявявайки непредубеденост, Тиса любезно признава, че „фактите, разкрити от разследването в Сараево“, показват, че първоначално е „сгрешил“ относно сръбското участие в убийството.¹²⁴

В светлината на драматичното развитие „от последните няколко дни“, унгарецът казва, че сега вижда „по-близко, възможността за военни действия срещу Сърбия“, отколкото преди седмица. Но Тиса изразява съжаление, че Хойос е говорил в Берлин за „изненадваща атака срещу Сърбия без предварителна дипломатическа подготовка“.

Ако Австрия атакува без достатъчна дипломатическа причина, предупреждава той, тя трябва „да разчита на враждебността на целите Балкани, с изключение на

---

¹²² Hantsch, 575.

¹²³ Съществува неяснота дали Берхтолд е преработил протокола от срещата, след като първоначално е заявил, че за германците „войната с Русия ще е вероятната последица“ от австроунгарското нападение срещу Сърбия. Това изявление вероятно отразява възгледите на Цимерман, предадени от Хойос. Но не представя точно възгледите на кайзера, и на Бетман Холвег, които ясно са заявили на австроунгарския посланик, че според тях, Русия няма да се намеси.

¹²⁴ Признанието на Тиса, че е „сгрешил“, е направено насаме пред Берхтолд малко преди министерската среща, но го е повторил и пред по-голямата група. Цитирано в Ханч, 575.

България“ – но България, съсипана след поражението си във Втората балканска война, и може да предложи на Австро-Унгария малка помощ на бойното поле. В този случай опортюнистична Румъния със сигурност ще се намеси като съюзник на Сърбия, и твърде вероятно, да се намеси Русия. Австро-Унгария тогава ще воюва на три фронта. За да предотврати подобен кошмарен сценарий, Тиса предлага внимателна дипломатическа стратегия, която да предшества войната срещу Сърбия.

Първо, Двойната монархия трябва да изготви недвусмислени искания към Сърбия; Ако тя ги отхвърли, може да се подготви ултиматум със заплахата от въоръжена намеса. Ако Белград приеме исканията на Австро-Унгария, според Тиса, „ще постигнем голям дипломатически успех и престижът ни на Балканите ще се повиши“. Ако, сърбите кажат „не“, тогава Тиса е съгласен на „военни действия“, но само ако военните цели на Австро-Унгария се ограничат до „намаляване на размера на сръбската територия“, но не и до каквото и да е разделяне.

Тиса предупреждава, че Русия ще разглежда „пълното унищожение на Сърбия като борба за живот и смърт“. Освен това, като министър-президент на Унгария, Тиса се обявява решително против всяко анексиране на сръбска територия от Двойната монархия, предпочитайки всякакви следвоенни промени в границите да са в полза на по-малките Балкански държави.

По въпроса „сега или по-късно“ Тиса заявява ясно предпочитание към „по-късно“, с мотива, че спадът на раждаемостта във Франция означава, че относителната сила на Германия се увеличава.

Накрая Тиса се дистанцира от мисията на Хойос, заявявайки, че „не е работа на Германия да решава дали трябва да воюваме със Сърбия или не“. Въпросът за война или мир, според Тиса, зависи единствено от Австро-Унгария – което означава, че всъщност зависи от него. Това е доста впечатляващо изпълнение.

След като за пръв път обявява готовност да обмисли предприемането на „военни действия“ срещу Сърбия в отмъщение за Сараево, Тиса обезпечава подкрепата за подобни действия с дипломатически предварителни условия, които външният министър почти нямаше начин да ги удовлетвори.

Въпреки това Берхтолд прави всичко възможно. Той признава твърдението на Тиса, че отношението на Румъния е важно, но смята, че всяка намеса на Букурещ ще зависи от отношението на България, колкото и отслабена да е тя сега; и че Румъния не иска да води война на два фронта.

По въпроса за раждаемостта във Франция, Берхтолд отбелязва, че „намаляването на прираста на населението на Франция е повече от компенсирано от нарастващото по численост население на Русия“. В съчетание с програмата за превъоръжаване, приета през 1913 г., която ще ускори руската мобилизация, демографските данни показват, че Централните сили с течение на времето стават относително по-слаби, а не по-силни. Другите бързо подкрепят Берхтолд.

Щюркх възприема тезата на Тиса да не се оставят германците да решават кога Австро-Унгария ще встъпи във война, като разумно аргументира, че германците не само са предложили „безрезервна лоялност“ в момент на нужда на Австро-Унгария, но и настояват за незабавни действия. Той предупреждава „Граф Тиса, трябва да вземе предвид, че ако следваме слаба и колеблива политика, ще загубим германска подкрепа в бъдеще“.

Кробатин казва, че дори при успех на най-добрият сценарий на Тиса, „дипломатическият триумф“ срещу Сърбия, е „безполезен“. „Вече загубихме две възможности за решаване на сръбския въпрос“, напомня военният министър на всички, имайки предвид Балканските войни. И обръщайки се към Тиса казва „Ако го направим отново, това ще бъде прието като доказателство за нашата слабост.“

...“Дипломатическите тънкости, не впечатлиха никого, японците не обявиха война на Русия през 1904 г., нито пък Балканските държави в 1912 или 1913 г.¹²⁵ От военна гледна точка е най-добре да се мобилизираме по-рано и тайно, за да се възползваме максимално от изненадата, вместо да обявяваме намеренията си на всички“.

Всичко това е достатъчно логично. Като се стремят да опровергават аргументите на унгареца, другите министри всъщност отстъпват от полето на дебата. Бавно, първоначално незабележимо, Тиса успява да насочи нещата в своя посока с чист инат.

Другите отстъпват по съществените въпроси, но той не. Накрая, след два часа дискусия, съветът обявява, че е „готов да приеме гледната точка [на Тиса], според която мобилизацията няма да се проведе, докато към Сърбия не бъдат отправени конкретни искания и след като бъде отказана, да бъде изпратен ултиматум“.

Като уговорка на мнението на мнозинството, съветът решава, че „всички присъстващи, с изключение на [Тиса], вярват, че чисто дипломатическият успех, дори и да завърши с крещящо унижение на Сърбия, е безполезен“.

Но това едва ли имаше значение, тъй като Тиса вече е спечелил аргумента за дипломатическа подготовка, като два етапа, преди мобилизацията.

Същата динамика се наблюдава и по естеството на исканията, които да бъдат отправени към Сърбия. „Граф Тиса“, гласи преписът, „е нетърпелив да се срещне с останалите и признава, че исканията към Сърбия, трябва да бъдат сурови“.

Но унгарецът всъщност не се среща с останалите. „Всички освен Тиса“, четем по-нататък, се съгласиха единодушно, „към Сърбия трябва да бъдат отправени такива строги искания, че отказът им да бъде почти сигурен“. На това Тиса възразява, че условията, дадени на Белград, трябва „да са много сурови, но не толкова [сурови], и всички да разберат ясно, че целим, те да бъдат отхвърлени“.

Ключовият детайл беше следният: Тиса ще трябва да прочете и подпише текста. След като е „облъчен“ през уикенда от Берхтолд и Хойос, Тиса няма намерение това да се случи отново. Берхтолд се опитва да се държи смело, докато закрива ожесточената среща. „Въпреки че все още има различия в мненията между граф Тиса и останалите“, заявява той, „ние все пак се сближихме, тъй като предложенията на унгарския министър-председател по всяка вероятност... ще доведат до обявяване на война на Сърбия.“¹²⁶

Ако Берхтолд изиграе картите си правилно, тоест, министър-председателят на Унгария в крайна сметка може да подкрепи война срещу Сърбия, която отговаря на строгите му условия. Междувременно Тиса почти обявява правото си на вето върху дипломатията на Берхтолд, настоявайки той лично да одобрява текста на всяка дипломатическа нота, изпратена до Сърбия.

Освен това, като настоява за изпращането на нота още в самото начало, с внушението, че нейното отхвърляне ще бъде последвано не от война, а от друг ултиматум, Тиса попречва на Конрад и Кробатин, които искат да се мобилизират възможно най-бързо.

Така упоритият унгарец, съсипва перспективите на Австро-Унгария да предприеме „решителните действия“, за които настояват германците. Кайзерът и неговият канцлер, предлагайки картбланш и подкрепа, сега са обвързани с новата Балканска политика на Австро-Унгария – без значение колко бавна и некомпетентна може да се окаже тя.

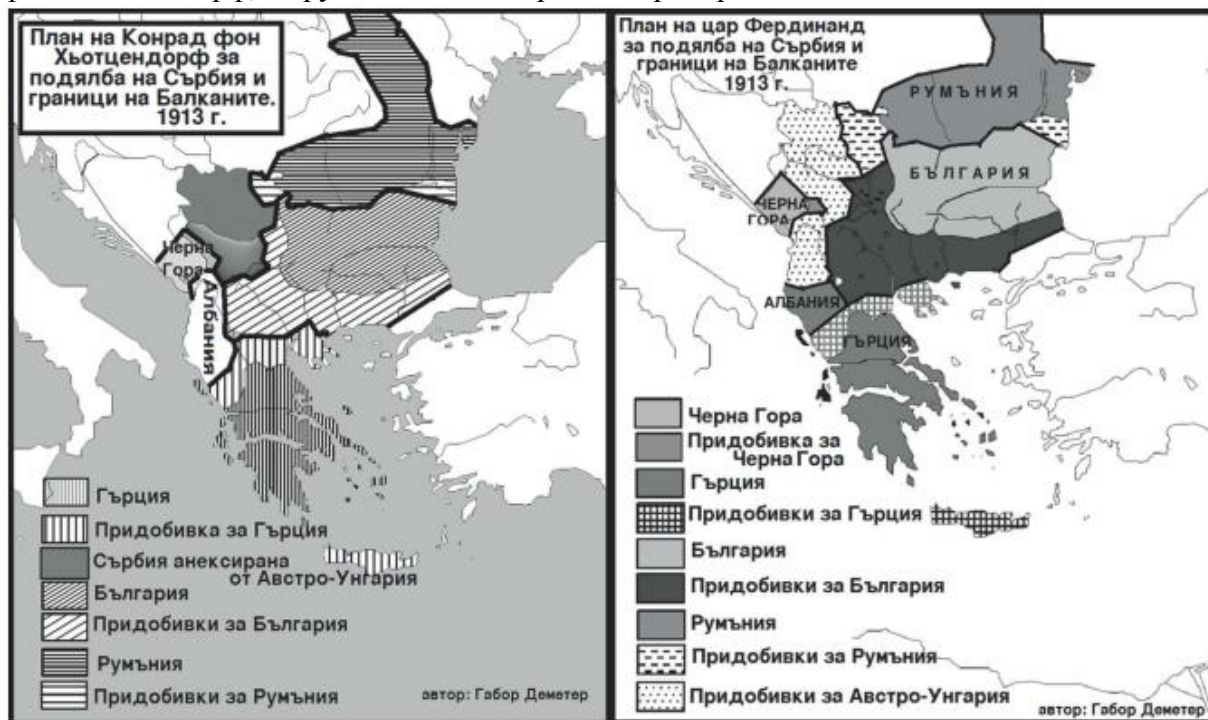
***

Доп. от преводача: Идеята на пълното разделяне на Сърбия, не е хрумване на Хойос, а има своята предистория. След края на Втората Балканска война и

¹²⁵ Балканският съюз обявява война на Турция. (б. пр.).

¹²⁶ Препис от военния съвет във Виена от 7 юли 1914 г., възпроизведен като № 39 в Geiss, том 1

подписването на Букурещкия договор, през септември цар Фердинанд посещава Виена. Обсъждат се възможностите за българския реванш. Съставен е проект за таен договор между България и Австро-Унгария, който е съхранен в австрийския държавен архив: HHStA, PA I. Kt. 494. Liasse XLV /17.“. Цар Фердинанд предлага на Двойната монархия при съвместна победа над Сърбия тя да се подели напълно между Монархията, ухажваната от нея Румъния, и България. Проектът е свързан и с изготвени карти, нагледно представящи бъдещите териториални промени. Едната е от ген. Конрад фон Хьотцендорф, а другата – от българския цар Фердинанд.¹²⁷

Те са твърде интересни и се отличават само по някои от детайлите си. Конрад фон Хьотцендорф предлага Двойната монархия да присъедини почти цяла Сърбия, с изкл. на горното течение на р. Велика Морава, Поресавието и Тимошка Крайна (Неготинско с района на Кладово при Железни врата), които трябва да се дадат на Румъния. Там живее почти изцяло румънско население. За България се предвижда да присъедини земите на изток от р. Българска Морава с Ниш, Пирот, Враня, и цялата сръбска окупационна зона в Македония. Също Монархията придобива Новопазарския санджак и Косово. Черна гора се разглежда като приятелска държава и запазва придобивките си от Балканската война. Албания остава в границите си по Лондонския договор от 1913 г. Гърция си запазва окупационната зона в Македония, но връща на България всички територии на изток от р. Струма с Гевгели, Дойран, Енидже-Вардар, Валовища, Сидерокастрон. Османската империя достига до линията Мидия – Енос. Румъния си запазва Южна Добруджа, но до линията Тутракан – Балчик.

Картата на цар Фердинанд е малко по-различна. За Румъния е предвидено цялото Северно Поморавие с Тимошка Крайна, като границата с Австро-Унгария ще върви по р. Велика Морава. България получава целия Нишки санджак, Гиляне, Качаник от Косово, цяла Македония, не само сръбската част, Егейска Македония по границата от Сан Стефано, включително и Солун. Османската империя връща Одрин, Лозенград, Люлебургаз по линия от Мидия до вливането на р. Еркене в Марица. Румъния си

¹²⁷ Demeter, 2017: 86, 121– 122, 60 (Demeter, Gábor. Diplomatic Struggle for Supremacy over the Balkan Peninsula 1878-1914. Publications of the Bulgarian-Hungarian Historical Commission (1). Institute of History, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia. 2017.)

запазва Южна Добруджа до линията Русе – Варна. Черна гора е в същите граници, както у Хьотцендорф, Австро-Унгария получава Шумадия, Новопазарския санджак, Западно Косово, Северна и Средна Албания, а Южна Албания е отделена във васална на монархията държавица. Прави впечатление, че и в двата варианта Двойната монархия е съгласна Румъния да владее Железни врата, район считан от нея, за жизненоважен, тъй като чрез него може да се контролира корабоплаването по р. Дунав. Също Солун вече не фигурира в планове на Монархията. Възприет е друг вариант: да се построи жп линия Видин – София – Солун или Видин – София – Кавала, ако Солун остане гръцки, и Монархията да има пристанище в един от тези два града, но този вариант е жизнеспособен само ако Румъния запази лоялността си към Будапеща и Виена. Никой не подозира, че само след една година изстрелите в Сараево ще реализират плана на Фердинанд – Хьотцендорф в действителност. В създадената нова геополитическа обстановка след Букурещкия договор, единствената възможна ориентация, която остава на България, е съюзът с Двойната монархия.

Глава 7. Радиомълчание.

8 – 17 ЮЛИ. Тактическата победа на Тиса поставя Берхтолд в трудна позиция. Унгарецът хвърли пясък в зъбните колела на всякакви бързи действия срещу Сърбия.

Междувременно германците продължават да настояват за необходимостта от бързи действия. Кайзерът и Бетман все още са в отпуск, но политиката, която очертаха, е достатъчно ясна.

Германският посланик Чиршки посещава Балплац в сряда, 8 юли, за да научи резултата от съвета от предишния ден, и казва на Берхтолд, „не мога да подчертаа ясно, че Берлин очаква [Двойната] монархия да предприеме веднага действия срещу Сърбия. Германия не разбира, защо пропускате тази възможност, без да нанесете удар“.

Същия ден в Берлин австроунгарският посланик Съогени посещава Вилхелмшрасе, където му е казано от заместник-държавния секретар Цимерман и „други авторитетни фигури, всички тук очакват с нетърпение нашето решение какво да се прави, защото са на мнение, че сега е подходящият момент да се действа срещу Сърбия – момент, който е толкова благоприятен и няма лесно да се повтори“.

Държавният секретар Ягов, най-накрая завърнал се от италианския си меден месец, подкрепи „ястреба“ Цимерман, казвайки на Съогени „по най-категоричен начин“, че „предложените действия срещу Сърбия трябва да бъдат предприети без забавяне“.¹²⁸

Разбира се, забавянето е единствено заради Тиса. Технически забавяне се очаква от неотдавна въведения в австроунгарската армия летен „отпуск за жътвата“ за войниците от селските райони. Конрад, началник-щаба, одобрява тази промяна неохотно, под натиска на могъщите земевладелци в Двойната монархия.

В понеделник, 6 юли, след като от Балплац отива във военния щаб, Конрад с ужас открива, че 7 от 16-те му армейски корпуса току-що са пуснати в отпуск за жътвата. От тях пет (III, IV, V, XIII и XIV) ще са в пълен състав на 19 юли, а последните два (VI и VII) са в отпуск до 25 юли. Ако сега отмени със заповед отпуска, това означава цяла Европа да научи за военните намерения на Австрия. Следователно армията се нуждае от две седмици, преди мобилизацията да стане възможна. Две седмици са твърде много за германците, но достатъчни, за да удовлетворят условията на Тиса.¹²⁹

¹²⁸ Съогени до Берхтолд, 9 юли 1914 г., № 58 в Geiss, том 1. „Всички тук очакват с нетърпение... не се повтаря лесно“: Съогени до Берхтолд, 8 юли 1914 г., № 46 в Geiss, том 1. „Подчертавам достатъчно... без да нанесете удар“: Берхтолд до Тиса, 8 юли 1914 г., цитирано в Hantsch, 583.

¹²⁹ Williamson Jr., Austria-Hungary, 199–200; Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 142–143.

На следващата среща между Конрад и Берхтолд след военния съвет във вторник, в сряда 8 юли, 18,00 ч. началник-щаба твърдо настоява да бъде изпратен ултиматум до Сърбия с срок от 24 или 48 ч., за да не се даде време на сърбите да се мобилизират, докато Австро-Унгария очаква отказа, който ще бъде повод за войната.

Но предвид отпуската за жътвата, и необходимостта от убеждаването на Тиса, и двамата се съгласяват, че ултиматумът не може да бъде изпратен най-рано до 22 юли.

Външния министър трябва да спечели Тиса навреме, за да изпрати нота до Белград до тази дата. Берхтолд предлага на Конрад и военният министър Кробатин да си вземат отпуск и напусна Виена, „за да оставят впечатлението, че нищо не се случва“.

Началник-щабът се съгласява и заминава в сряда вечер в имението си, Кламшльосел в Инихен, където ще остане две седмици.¹³⁰

Берхтолд прави всичко възможно, за да сломи съпротивата на Тиса. В сряда следобед той казва на Чиршки, че унгарецът е „този, който забавя нещата“, за да знаят германците, че той прави всичко възможно, за да действа бързо. След това изпраща на Тиса, който се е върнал в Будапеща, нота в която очертава забележките на Чиршки за това че силата на Германия е в бързината, заключавайки, че „германците ще приемат всяко помирение със Сърбия от наша страна за знак на слабост“, което ще постави под въпрос статута на Австро-Унгария като съюзник. Берхтолд информира Тиса, че ще посети императора в Бад Ишъл и „умолява“ унгареца да телеграфира до двореца с отговора си на забележките на германския посланик.¹³¹

Тиса не се хваща на въдицата. Той вече е съставил меморандум за императора, в който очертава заключенията от съвета във вторник, и няма намерение да ги преразглежда. „Ако все пак се стигне до война“, твърди той, „трябва да се демонстрира пред очите на целия свят, че ние сме в състояние на законна самозащита.“ При липсата на задълбочена дипломатическа подготовка, което означава двуетапен процес на връчване на ултиматум, преди обявяването на война на Сърбия, той предупреждава, че Румъния, Русия и евентуално Италия, че ще са срещу Австро-Унгария – война на четири фронта! Поради тези рискове, заключава той, „на Сърбия трябва да се даде възможност да избегне война чрез тежко дипломатическо поражение.“¹³²

Тъй като Тиса отказа да промени мнението си, Берхтолд трябва отново да каже на императора, че все още няма споразумение какво да се прави. Той пристигна в Бад Ишъл в 7 ч. сутринта в четвъртък, 9 юли, и се среща с Франц Йозеф два часа по-късно.

Заедно те прочитат меморандума на Тиса. Въпреки че на пръв поглед представлява пречка за незабавни действия, те постепенно започват да виждат в него известна възможност за маневриране. Тиса очевидно очаква Балплац да отправи сериозни искания към Сърбия, дори и да не са много сурови, отколкото другите министри искат.

Берхтолд не може просто да изготви ултиматума. Ще отнеме време, за да се спечели одобрението на Тиса, но стига да се вслуша в съвета на Конрад и да даде „строг срок“ от 48 часа или по-малко, това ще увеличи шансовете за желаното отхвърляне от страна на Сърбия.

Берхтолд и Франц Йозеф разбират необходимостта да запазят Тиса в управлението, и сега са единодушни от необходимостта да се поставят „конкретни искания към Сърбия“, както Берхтолд каза на германския посланик на следващия ден.

---

¹³⁰ Conrad, vol. 4, 61.

¹³¹ Hantsch, 583.

¹³² Меморандум от Тиса, 8 юли 1914 г., цитиран в Albertini, vol. 2, 169.

По-съществено е, че императорът вече смята, че е дошло времето за разплата със Сърбия, заявявайки, че „няма връщане назад“.¹³³

След неофициалната устна заповед от императора, Берхтолд нарежда на щаба си да започне подготвянето на ултиматум към Сърбия.

В петък, 10 юли, Чиршки докладва в Берлин с очевидно задоволство, че австрийците най-накрая ще действат. Берхтолд му признава, че Тиса иска да смекчи условията, предложени на Сърбия, както Чиршки подигравателно казва, „да действа джентълменски“ (натъртвайки на английския).

Въпреки противопоставянето на Тиса, фактите са следните: Берхтолд пише ултиматум към Белград със „строг срок, най-много 48 часа“. Австроунгарският външен министър, заедно с император Франц Йозеф I и всички в правителството, с изключение на Тиса, се надяват, че условията ще бъдат отхвърлени.

За по-сигурно, Чиршки също докладва в Берлин, че Кробатин и Конрад вземат отпуск, за да „не правят впечатление за тревога“.¹³⁴

Същата вечер в Белград се разыгрва трагична сцена. Барон Гизл фон Гизлинген, австроунгарският посланик в Сърбия, се завръща в града в петък след дълъг престой във Виена. Отсъствието на високопоставения дипломат в началото на юли дава на руския посланик в Белград, Николай Хартвиг, полезно извинение да не съчувства на австроунгарците.

Вече са минали почти две седмици от Сараевското престъпление и дори инатът на Хартвиг си има граници. Затова той посещава австроунгарската легация, за да изясни обстановката. Пристигайки в 21,00 часа, Хартвиг изразява на Гизл своите „лични и искрени съболезнования за ужасното престъпление“. След това отрича да е провеждал бридж парти във вечерта на убийствата и твърди, че не е вярно, че е отказал да сваля знамето на половина по време на заупокойната служба на ерцхерцога. Нетърпелив да повярва в добрите намерения на руснака, Гизл приема тези твърдения. По този начин между Австро-Угария и Русия е постигнато своеобразно помирение, но о не е дълготрайно. В 21,20 ч. Хартвиг внезапно се свлича от сърдечен инфаркт и след минути умира в австроунгарската легация.

Внезапната смърт на Хартвиг се превръща деликатен дипломатичен момент, който може да се изтъкува като престъпление. В опит да отклони подозрението, че руснакът е починал от неестествена смърт, Гизл изпраща карета да вземе дъщерята на Хартвиг, Людмила. Когато тя пристига в легацията, за да види починалия си баща, показва, че вече подозира нечестна игра. Гизл съобщава във Виена, че поведението ѝ „беше студено и враждебно“. Дъщерята на Хартвиг оглежда стаята „старателно“, „ровейки се в няколко големи японски вази“ и проявява особен интерес към бутилката одеколон, за която подозира, че може да съдържа отрова.

След като се успокоява, пита дали баща ѝ е ял или пил нещо от кухнята на легацията. Гизл я уверява, че не е, защото пристигнал след вечеря и е починал едва 20 минути след пристигането си. Единствено Хартвиг изпушил две цигари.¹³⁵ Посланикът дава фасовете на Людмила, която „внимателно ги сложила в чантата си“, за да ги пази като доказателство. Малко след като тя си тръгва, сръбски полицаи се появява, за да разследва, но Гизл го отправя с правото на екстериториалния дипломатически имунитет. Въпреки че Гизл е има пълното право да го направи, отказът му да

---

¹³³ Hantsch, 588. „Конкретни искания към Сърбия“: Чиршки до Ягов, 10 юли 1914 г., в РААА, R 19865.

¹³⁴ Чиршки до Ягов, 10 юли 1914 г., в РААА, R 19865.

¹³⁵ Коего може да предизвика спазъм на сърдечните артерии и при предварителна увреда, напр. атеросклеротични плаки, да предизвика инфаркта. (б. пр.).

предостави достъп на местната полиция, веднага поражда слухове сред повечето сърби, че австроунгарците крият нещо.¹³⁶

Сръбският печат веднага се възползва от случилото се с голям успех. През целия уикенд се разпространяват зловещи истории за предполагаемото убийство на Хартвиг от австроунгарци. Слухат за вината на Гизл е толкова широко разпространен, че той чува обвиненията срещу себеси, докато посещава (инкогнито) местен бръснар.

Историята която чува, е така фантастично украсена, че го смятат не просто за убиец, а за масов ексекютор. Както Гизл чул, един сърбин спокойно казва на друг, че „Гизл е донесъл електрически стол от Виена, който причинява незабавна смърт на всеки, който седне на него, и не оставя и най-малка следа“.¹³⁷

Хартвиг, героят за сръбските националисти заради подкрепата си по време на Балканските войни, сега е прославян като мъченик срещу австрийската тирания. Той получава „великолепно“ погребение, достойно за държавен глава. На негово име е наречена известна белградска улица, а скулптори започват работа по паметник в негова чест, който да бъде издигнат в центъра на града.

В неделя, 12 юли, в цял Белград са организирани антиавстроунгарски демонстрации, за да се използва народния гняв, поради смъртта на Хартвиг. В допълнение към сръбското празненство на убийството на Франц Фердинанд, на техния „Видовдан“, сегашните неоснователни обвинения в убийство, към Гизл в сръбските вестници, и шумът през уикенда около Хартвиг, са умишлено използвани, за да обиди австроунгарската гордост.

Докато Париж и Лондон не обръщат внимание на разгръщащата се драма на Балканите, Белград вече се чувства, сякаш е във война. Всякакво съчувствие, което австроунгарците към Русия или руснаците, след смъртта на Хартвиг, бързо се изпарява.

В неделя следобед италианският шарже д'афер, повикан от Гизл, за да изясни слухове за поведението на Хартвиг, потвърждава, че руското знаме не е било свалено и че наистина е имало бридж-парти. Хартвиг открито е излъгал Гизл. „Искрените съболезнования за ужасното престъпление“ на покойния руснак са били напълно фалшиви.¹³⁸

Новините от Берлин са по-положителни. В неделя посланик Съогени повторя, че германците искат Австро-Унгария да действа бързо срещу Сърбия. Този път е по-категоричен, казвайки, че „Негово Величество Кайзер Вилхелм, и всички други отговорни лица“ искат Австро-Унгария „веднъж завинаги да разчисти това престъпно и метежно гнездо [Сърбия].“ Германците искат Виена да знае, че „в никакъв случай, не е сигурно, че... Русия ще се намеси с оръжие“ в подкрепа на Сърбия и което е по-важно „германското правителство има сигурни индикации, че Англия в настоящия момент няма да се включила във войната за Балканската страна, дори ако това доведе до военна намеса на Русия и в крайна сметка – на Франция.“¹³⁹

Това е повече от „празен чек“: германците настояват Австро-Унгария да атакува Сърбия незабавно.

Понеделник носи още добри новини за военната партия във Виена. В петък главният юрисконсулт на Балплац, д-р Фридрих Визнер, е изпратен в Белград, за да подготви правно досие за престъплението. В понеделник, 13 юли, той изпраща първоначалния си доклад. Визнер изключва действителното съучастие на сръбското правителство в планирането на престъплението, но установява, че „без всякакво съмнение“, заговорът е замислен в Белград с помощта на майор Танкосич, който е

¹³⁶ Гизл до Берхтолд, 11 юли 1914 г., № 10193 в Ое-У, том 8.

¹³⁷ Albertini, vol. 2, 277.

¹³⁸ Гизл до Берхтолд, 13 юли 1914 г., в HHSA, P.A.I. Liasse Krieg, Karton 810.

¹³⁹ Albertini, vol. 2, 175.

предоставил на убийците „бомби, пистолети Браунинг, боеприпаси и калиев цианид“, за да го погълнат, при залавянето след деянието си. Става напълно ясно, че „Принцип, Чабринович и Грабеж [са били] тайно прекарани през границата от сръбските гранични служители“.

Въпреки че докладът на Визнер не дава нищо повече, от показанията на самите престъпници, изтръгнати от разследващите на Потьорек, официалният му, юридически стил на писане уверява Берхтолд, че подходящо досие, очертаващо сръбската вина, ще бъде готово навреме, за да се обоснове позицията на Австро-Унгария за войната.¹⁴⁰

Въз основа на последната телеграма на Съогени, избухването на сръбския шовинизъм в Белград през уикенда и доклада на Визнер, Берхтолд иска среща с Тиса, вярвайки, че най-накрая е притиснал упорития унгарец в ъгъла.

Както казва на Чиршки в понеделник следобед, 13 юли, той „се надява утре да се споразумее с Тиса за текста на нотата, която да бъде предадена на Сърбия“. Ако постигне успех, Берхтолд ще пътува до Бад Ишъл в сряда, 15 юли, за да представи нотата на императора за одобрение. След това, същата вечер, на Белград може да бъде връчен 48-часов ултиматум, седмица преди първоначалния план за 22 юли (Берхтолд, е нетърпелив да впечатли германския посланик, но е забравил за отпуската за жътвата в армията).¹⁴¹

Ако всичко се развие по план, Берхтолд най-накрая може да се отърве от репутацията си на колеблив и нерешителен човек. Колко доволни ще бъдат германците!

Има и друга важна причина, поради която Берхтолд иска ултиматумът да бъде връчен тази седмица (за разлика от следващата, както е предвидено заради отпуската за жътвата). Сряда, 15 юли, е денят, в който френският президент Поанкаре ще се качи на борда на „Франция“, за да посети цар Николай II в Санкт Петербург.

Берхтолд държи французите и руснаците досега в неведение за австроунгарските планове, поради което връчването на ултиматум в Белград веднага ще предизвика дипломатическа криза. И това трябва да бъде избягнато в периода докато френският президент е в Петербург. Поанкаре и царят веднага ще се координират за военен отговор на действията на Австро-Унгария, още докато вдигат тостове на официалния банкет. Ако Берхтолд успее по някакъв начин да изпрати ултиматума преди заминаването на Поанкаре, президентът може да отмени пътуването, което ще затрудни координирането на политиката с руснаците. Пътуването с параход от френския бряг на Ламанша до руската столица обикновено продължава около пет дни, което означава, че Поанкаре ще бъде в Петербург в понеделник, 20 юли.

Така Берхтолд иска с хазартен ход да спечели, ако изпрати ултиматума в четвъртък или петък, което означава, че 48-часовия интервал за отговора на Сърбия ще е покрит с „радиомълчанието“ поради морско пътуване. Така френският президент ще може да координира отговора с руснаците едва след пристигането в Петербург на 20 юли в понеделник. Ако Австро-Унгария (но пропуска отпуските във армията) започне мобилизация след отхвърлянето на ултиматума от Сърбия в събота или неделя, ще бъде твърде късно, за да се окаже съществено влияние върху изхода на войната. Тогава и германците ще са пред свършен факт.

Тиса се връща във Виена на 14 юли вторник, и знае, че Берхтолд очаква решението му. След постоянния натиск, идващ от всички страни, Тиса най-накрая започна да се поддава. Той признава, че антиавстроунгарските атаки на сръбските вестници са вече непоносими. Неохотно се съгласява, че с всеки ден, откакто кризата започна, „засилва убеждението си, че [Австро-Унгария] трябва да вземе смело решение да демонстрира своята жизненост и да сложи край на непоносимото състояние с нещата

¹⁴⁰ Доклад на Визнер, 13 юли 1914 г., по Конрад, том 4, 81.

¹⁴¹ Чиршки до Ягов, 13 юли 1914 г., в РААА, R 19865.

в югоизток“ (евфемизъм за Сърбия). Тиса е особено впечатлен от „безусловния начин, по който Германия застава зад [Двойната] монархия“. Въпреки че „не е лесно да се вземе решението за война“, сега той е „убеден в нейната необходимост“.¹⁴²

Берхтолд победи. Но Тиса поиска висока цена за съгласието си. Изминават повече от две седмици от Сараевския атентат, две седмици, през които Австро-Унгария не е започнала да мобилизира армията си, както Конрад желае (въпреки че това е възможно да стане веднага, само през първата седмица, преди началото на отпуска за жътвата), не е подготвила ултиматума, който трябва да бъде *casus belli* срещу Сърбия.

Изминалото време спомага да се отклони международното внимание от Виена, тъй като по-голямата част от Европа започна да забравя за Балканската криче австроунгарците действат хладнокръвно, със студена пресметливост, а не в първия изблик на гняв след убийството на престолонаследника им.

Планът на Конрад за мобилизация на 1 юли (преди отпуска за жътвата), въпреки цялата си прямота, щеше да бъде дипломатически обоснован: защото много европейски държавници ще са шокирани от дръзкото престъпление, и никой не може да се съмнява в искреността или решителността на Австро-Унгария.

Сега, поради забавянето на Тиса, австроунгарците са принудени да действат в сянка, прикривайки намерението си да обявят война на Сърбия, чрез неискрена дипломатическа нота до Белград. Берхтолд признава това, когато казва на германския посланик, че желае да изпрати ултиматума, докато френският президент е в морето – сякаш се страхува, че ултиматумът няма да издържи на международната критика.

Това е т нечестна, откровено двулична дипломация, причинена от ината на Тиса. С още един последен жест на неподчинение Тиса прави и този план невъзможен.

Оставайки верен на обещанието дадено от съвета на 7 юли, че ще трябва да одобри текста на всяка нота, изпратена до Сърбия, Тиса информира Берхтолд, че ултиматумът трябва да бъде одобрен от целия Министерски съвет, който не може да се свика преди неделя. Следователно ултиматумът може да бъде изпратен най-рано вечерта на 19 юли – само часове преди Поанкаре да пристигне в Петербург.

Берхтолд не може да попречи на френския президент и руския цар да научат за ултиматума на Австро-Унгария, докато „се кълнат в братство под влиянието на шампанско“. Както той сухо се изразява пред Чиршки, „ще е добре, ако наздравниците приключат, преди да бъде предадена нотата.“¹⁴³

Новият план е да се изчака до нощта, в която френската делегация ще напусне Петербург, което Берхтолд очаква (неправилно) да бъде събота, 25 юли – почти месец след Сараево и три дни след датата, за която той и Конрад се договорят, поради отпуските на войниците за жътвата.

Въпреки последното забавяне, причинено от Тиса, новият план има много предимства. 25 юли е малко по-късно от желаното от Конрад, но до тази дата дори в последните два VI и VII армейски корпуса, войниците ще се върнат на служба. Освен това, замисленото от Берхтолд „радиомълчание“ ще е по-ефективно при връщането. Като изчака Поанкаре да си тръгне, преди да покаже картите си, Австро-Унгария ще попречи на Франция и Русия да се координират по време на срещата. Поанкаре известен като най-войнствения държавник в Париж и Петербург, ще пропусне шанса си да втвърди Сазонов и царя, когато научат за сръбския ултиматум. След това Австро-Унгария ще ги постави пред свършен факт, когато Поанкаре е в морето, неспособен да реагира. Това е хитър план, но не и безпогрешен. Ако французите или руснаците научат за австроунгарския ултиматум по-рано, ще координират отговор си, по време на наздравниците със шампанско, с допълнителната, вбесяваща ги мотивация, поради опита

¹⁴² Чирски до Бетман Холвег, 14 юли 1914 г., бр. 91 в Geiss, vol. 1.

¹⁴³ Чирски до Бетман Холвег, 14 юли 1914 г., бр. 91 в Geiss, vol. 1.

на Берхтолд да ги измами. Следователно ултиматумът ще трябва да се третира при най-строга възможна тайна (германският посланик който трябва да е в течение): всяко изтичане на информация към враждебна сила може да бъде фатално.

Лондон е обхванат от ирландската криза, а Париж е погълнат от аферата Кайо, и няма да е трудно да се държат англичаните и французите далеч от следата.

Руснаците, разбира се ще са по-подозрителни. Австроунгарското посолство в Петербург информира Балпалц във вторник 14 юли, че Сазонов е заминал за имението си близо до Гродно. Руският външен министър няма да се върне до неделя, точно в деня, в който Министерският съвет ще одобри окончателния текст на ултиматума. Ако Берхтолд успее да запази нещата в тайна дотогава, планът за „радиомълчание“ можеда успее. Това беше голямото „ако“.

Глава 8. Влиза Сазонов.

СЪБОТА, 18 ЮЛИ. Австроунгарските усилия за запазване на ултиматума в тайна, са щателни. Изпращането на началник-щаба Конрад и военния министър Кробатин извън града в „отпуск“ е хитра димна завеса, която обърква дори руския посланик Николай Шебеко, който съобщава това без видими подозрения в депеша от 16 юли до външния министър Сазонов.¹⁴⁴

С изключение на 24-часовия си престой във Виена за заседанието на Министерския съвет в неделя, 19 юли, Конрад остава в Инихен, южнотиролски курортен град близо до италианската граница, от вторник, 14 юли, до сряда, 22 юли, което също е предимство, тъй като му попречи да говори с когото и да било.

Отпускът за жътвата за войниците продължи без прекъсване, а офицерите в отпуск също са необезпокоявани.

Берхтолд инструктира дипломатите си да възприемат помирителен тон в разговорите си с представители на чуждестранните сили, като избягват всякакво споменаване на убийството в Сараево в собствените си изказвания. Дори не напълно уверен в себе си, Берхтолд отменя обичайния си седмичен прием за чуждестранните посланици, срещайки се с тях само насаме и по тяхно искане.

За щастие, австрийският Райхсрат не заседава през юли, което означава, че външният министър няма да отговаря на неудобни въпроси там. Унгарският парламент се събира в Будапеща, но в тази зала Тиса трябва да премине през изпитанието.

Министър-председателят на Унгария отговаря в парламента на порой от въпроси относно Балканската криза: „Правителството, е напълно наясно с всички важни интереси в полза на поддържането на мира... [и] не е на мнение, че изясняването на [сръбския] въпрос непременно ще включва военни усложнения.“

Тиса признава, че „всяка държава... трябва да е в състояние да води война като *ultima ratio*“ (последен аргумент), но след това загадъчно заявява, че няма да „прави никакви пророчества“ дали войната със Сърбия е неизбежна.¹⁴⁵

Берхтолд не би могъл да го каже по-добре или всъщност изобщо не би могъл да го каже. С обичайната си предпазливост Тиса успява да разсее доста подозрения за намеренията на Виена спрямо Сърбия. И все пак, за Берхтолд е трудна да скрие общата атмосфера на неистова активност на Балплац, колкото и да се старее. Дипломатите в цяла Европа очаква отговор от Двойната монархия още от деня на самото престъпление в Сараево. във Виена плъзват шпиони и информатори с надеждата да узнаят истината

---

¹⁴⁴ Шебеко до Сазонов, 16 юли 1914 г., цит. в Албертини, кн. 2, 185.

¹⁴⁵ Тиса пред Унгарския парламент, 15 юли 1914 г., цитирано в Ерений, 253.

за замисъла на Берхтолд. Обикновените журналисти също преследват всеки източник, който могат да намерят, за да уловят и най-малкия намек за австрийските намерения.

Едно-единствено изтичане на информация, от който и да е източник, достигнало до ушите на враждебен посланик, може да провали плана на Берхтолд, като позволи на Франция и Русия да координират отговор на предстоящия ултиматум по време на срещата в Петербург. И ... самият Берхтолд се провали.

Още в понеделник, 13 юли, външният министър кани старият си приятел, граф Хайнрих фон Люцов, да присъства на разговора с германския посланик Чиршки и граф Йохан Форгач, началник на отдел в Балплац. Люцов, тогава на 62 години, е служил като австроунгарски посланик в Италия от 1904 до 1910 г., но след това е изпратен в преждевременно пенсиониране. Тъй като е по-стар от Берхтолд, външният министър се към него като с „мъдрец“, старейшина, извън командния ред в Министерството на външните работи, който може да му предложи директен съвет, без да се тревожи, че няма да се хареса на началника. По време на срещата в понеделник Люцов предупреждава Берхтолд, че идеята за „локализиране“ на конфликт със Сърбия е „фантазия“.¹⁴⁶

Люцов е толкова обезпокоен от чутото за планове на Берхтолд, че решава да сподели това с някого. Старият дипломат напуска Виена във вторник и заминава в провинциалното си имение, където по случайност един от най-близките му съседи е британският посланик във Виена, сър Морис дьо Бунзен, с когото Люцов често обядва. По време на обяд в сряда, 15 юли, Люцов разказва на британския си приятел разговора, който току-що е провел с Берхтолд относно Балканската криза. Както си спомня де Бунзен, „Люцов със сериозно изражение ме попита, дали знам колко сериозна е ситуацията“. И предупредил събеседника си, че „Двойната монархия, няма да търпи повече сръбската наглост... Изготвя се нота, която щеше да бъде завършена, когато приключи разследването в Сараево... Няма да се толерират никакви безполезни дискусии. Ако Сърбия не се предаде веднага, щеше да бъде използвана сила, за да бъде принудена.“¹⁴⁷

Без да губи време, британският посланик се връщане във Виена, за да съобщи тази вана новина в Лондон. В четвъртък, 16 юли, де Бунзен докладва на външния министър сър Едуард Грей, че „се подготвя обвинителен акт срещу сръбското правителство за предполагаемо съучастие в заговора, довел до убийството на ерцхерцога“. Де Бунзен, информира Грей, че е научил това от „изказване, направено от австрийския министър на външните работи пред мой приятел“. Този „приятел“, допълнително е споделил пред де Бунзен, че „сръбското правителство ще бъде задължено да приеме определени конкретни мерки за ограничаване на националистическата и анархистичната пропаганда и че австроунгарското правителство не е в настроение да преговаря със Сърбия, а ще настоява за незабавното спазване, като в противен случай ще бъде използвана сила. Твърди се, че Германия е напълно съгласна с това поведение.“¹⁴⁸

На следващият ден, посланик де Бунзен съобщава, че „приятелят“ му е Люцов. Учудващо е, дали Берхтолд е предупредил съветника си да си държи устата затворена! Доколкото можем да разберем от мемоарите на Люцов, неговото собствено намерение е било да осуети планове на Берхтолд, като предупреди британците за това, което се готви, с надеждата, че те ще действат, за да въздействат върху Сърбия, Франция и Русия. Дори да е така, той е извършил акт на грубо неподчинение, с изключение на обстоятелството, че като пенсиониран дипломат не е обвързан от инструкциите на външния министър. Освен това, като „по-старши“ от Берхтолд, Люцов не е чувствал

¹⁴⁶ Hantsch, 595.

¹⁴⁷ Де Бунзен до сър Артър Никълсън, 17 юли 1914 г., № 56 в BD, том 11.

¹⁴⁸ Де Бунзен до сър Едуард Грей, 16 юли 1914 г., № 50 в BD, том 11.

нужда да се придържа към политика, с която не е бил съгласен. Каквато и да е истината за мотивите на Люцов, това не говори добре за самодисциплината на Берхтолд, който говори толкова свободно с пенсиониран дипломат, колкото и висш да е бил, без изрично да му забрани да говори по този въпрос пред чужденци.

Де Бунзен търси Берхтолд в петък, за да го пита допълнително. Изглежда без да осъзнава, че колегата му току-що е разкрил тайната, външният министър демонстрира впечатляваща безгрижност. Берхтолд е изключително „очарователен“, докладва де Бунзен в Лондон. Той обещава скоро да посети имението на де Бунзен в провинцията и покани британеца да посети собственото му имение в Бухлау. Берхтолд „никога не споменава и дума за политика или за сърбите“. Австриецът изглежда развълнуван най-вече от предстоящо конно състезание, в което участват чистокръвни коне.

Проявявайки характерната си британска резервираност, де Бунзен не прекъсна разговора, за да поиска разяснения относно разкритията на Люцов за ултиматума към Сърбия.

След като получи много важното съобщение на де Бунзен от Виена, Грей не настоява пред посланика си за повече информация по въпроса. В последващо съобщение, изпратено в събота, 18 юли, де Бунзен почти приема оправданията на Берхтолд, съобщавайки думите на италианският посланик „не вярвам, към Сърбия да бъдат отправени неразумни искания“, защото нито плахият Берхтолд, нито предпазливият император Франц Йозеф „биха одобрили подобно неразумно действие“.

След това де Бунзен се отказва в по-нататъшно разяснение на въпроса, поне в кореспонденцията си с Лондон.¹⁴⁹ Изглежда, че британското безразличие е спасило австроунагрския външен министър от последствията, заради собствената си недисциплинираност и бързост пред Люцов.¹⁵⁰

С руснаците Берхтолд няма такъв късмет. Външният министър Сазонов е в руската провинция, без достъп до комуникация до събота, но по време на отсъствието му, посланикът му във Виена, Николай Шебеко, проявява много по-голямо любопитство и подозрение, отколкото британският му колега.

Шебеко, като „враждебен“ посланик, не се ползва с доверието на Люцов, още по-малко на Берхтолд. Но британският посланик, разказва историята с Люцов и на руснака.

Както по-късно си спомня Шебеко, в четвъртък следобед 16 юли, той научава от де Бунзен, че по-рано същата седмица на Балплац между Берхтолд и Форгач е имало „дискусия“... „относно условията на нотата, която след приключване на разследването, австроунгарското правителство ще връчи на сръбското правителство. Нотата е съставена с изключително строги условия и е съдържала искания, неприемливи за която и да е независима държава.“¹⁵¹

Шебеко не успява да потвърди това независимо, но е достатъчно уверен в източника си, и информира руското външно министерство: „до мен достига информация, че австроунгарското правителство в края на разследването си, възнамерява да отправи определени искания към Белград, твърдейки, че има връзка

¹⁴⁹ Вечерта в събота, 18 юли, съпругата на де Бунзен записва в дневника си: „През следващата седмица Люцов каза на М[орис де Бунзен], че трябва да бъде изпратена категорична нота и ултиматум, който вероятно няма да бъде приемливи за Сърбия.“

¹⁵⁰ Де Бунзен до Грей, 18 юли 1914 г., № 59 в BD, том 11, № 59. „Силна нота... която ще бъде изпратена през следващата седмица, вероятно неприемлива за Сърбия“: Дневник на Берта де Бунзен, 18 юли 1914 г., цитиран в Schmidt, 72.

¹⁵¹ Мемоари на Шебеко, цитирани в Албертини, том 2, 185.

между Сараевското престъпление и общосръбските вълнения в границите на Монархията“.

За разлика от британския си колега, Шебеко не се съмнява в сериозността на момента. Той моли Сазонов спешно да информира „Виенския кабинет“ ... „как Русия ще реагира, ако Австро-Унгария отправя искания към Сърбия, които са неприемливи за достойнството на тази държава“. Шебеко допълнително информира Сазонов, че посланикът в Русия, унгарският граф Фридрих Сапари, е напуснал Виена предната вечер (сряда, 15 юли) и скоро ще пристигне в Петербург.¹⁵²

Британският посланик пръв доловя намека за австрийските намерения от Люцов, но руснаците първи, ще използват информацията. През последните няколко години руските криптографи разбиват много от дипломатическите кодове на Австро-Унгария. Берхтолд е предпазлив и забранява изпращането на телеграми до Петербург, споменаващи за ултиматума, но не е предпазлив за времето когато трябва да се връчи. Във вторник, 14 юли, Берхтолд изпраща телеграма директно до австроунгарското посолство в Петербург, настоявайки да се разбере кога френската делегация ще напусне града след срещата на Поанкаре с царя. Тази подозрителна телеграма е декодирана от руските криптографи до вторник вечерта.

Знаейки вече какво да търсят, руснаците прихващат още две телеграми-отговор в четвъртък и петък, 16-17 юли, които информират Берхтолд, че Поанкаре ще отплава за Франция в четвъртък вечерта на 23 юли.¹⁵³

От Шебеко (чрез де Бунзен и Люцов) руското външно министерство научава приблизително, какво възнамерява да направи Берхтолд. От дешифрираните телеграми руснаците научават точно кога смята да го направи.

Когато Сазонов се завръща от имението си, той има много за наваксване. Човекът, който работи с телеграфите в отсъствието на Сазонов, е неговият началник на кабинета, барон Мориц Шилинг.¹⁵⁴ Аналогичен по ранг и функция на Цимерман в Берлин и Хойос във Виена, Шилинг играе не по-малко важна роля от тях в развиващата се дипломатическа драма. Още преди да прочете съобщението на Шебеко от Виена изпратено в четвъртък, Шилинг има свои собствени подозрения относно австроунгарските намерения, след разговора му, същата вечер с италианския посланик в Русия, маркиз Карл Карлоти ди Рипарбела. Карлоти казва на Шилинг, че „според него, Австрия е способна да предприеме необратима стъпка в отношенията си със Сърбия, смятайки, че Русия ще протестира, но няма да защити със сила Сърбия“. Шилинг смята, че Русия е „твърдо решена да не позволи никакво отслабване или унижение на Сърбия“, и предлага Италия, като (номинален) съюзник на Австро-Унгария, да отправи това предупреждение към Виена от името на Русия, даже още по-добре – и на Германия.

Ако руснаци „направят такава декларация във Виена“, обяснява Шилинг на Карлоти, „това ще се възприеме като ултиматум и ще изостри още ситуацията“.

Шилинг, като обикновен началник на кабинета, не е упълномощен да определя руската политика. Но ще уведоми руския външен министър за предупреждението си Карлоти.¹⁵⁵

В петък, 17 юли, Шилинг научава за депешата на Шебеко и за дешифрираните телеграми до и от Виена, на заминаването на Поанкаре от Петербург. И за да избистри

¹⁵² Шебеко до Сазонов, 3/16 юли 1914 г., бр. 247 в ИБЗИ, кн. 4.

¹⁵³ Albertini, vol. 2, 185.

¹⁵⁴ Маврикий (Мориц) Фадбианович Шилинг (1872 – 1934) руски дипломат.

¹⁵⁵ Запис за 16 юли 1914 г., в Шилинг, 25–26.

най-лошите подозрения на Шилинг за австроунгарските намерения, посланик Сапари, току-що пристигнал от Виена, се отбива на Певчески мост и „изразява желание да види Сазонов възможно най-скоро“. Сапари не казва защо спешно се нуждае от среща с външния министър, но за Шилинг не е трудно да се досети, и казва на австроунгарския посланик, че все още е в имението си близо до Гродно, и вероятно ще се върне следващата сутрин. Шилинг записва Сапари за среща в 11 ч. предиобед във външното министерство на Певчески мост.¹⁵⁶

Сазонов се завърща в Петербург в събота сутринта. За да го запознае с последните развития преди посещението на Сапари, Шилинг го посрещна на гарата. По пътя към Министерството на външните работи, прочита на Сазонов депешата от четвъртък на Шебеко от Виена. Не е трудно да се направи връзка между предупреждението на Шебеко, че Австро-Унгария е на път да „предложи на Сърбия искания, които са неприемливи за достойнството на тази държава“, и настоятелното искане на Сапари за среща днес.

Телеграмата на Шебеко свързва двете обстоятелства: молбата към Сазонов спешно да информира Виена „как ще реагира Русия“, и съобщението, че Сапари е на път за Петербург.

Шилинг съобщава на шефа си за разговора с Карлоти, който потвърждава най-лошото. Шилинг отбелязва по-късно същия ден в дневника, който води за Министерството на външните работи, че „Сазонов е обезпокоен от тази информация и се съгласява с него [Шилинг] за необходимостта Австро-Унгария да бъде предупреждена за решимостта на Русия, да не допуска никакви опити срещу независимостта на Сърбия. Руският външен министър, взема решение да предупреди най-решително [Сапари] по този въпрос“.¹⁵⁷

Сазонов приема австроунгарския посланик в 11 ч. но не се държи достатъчно твърдо. Сапари докладва във Виена, че „Сазонов внимателно избягвал да повдига темата за отношенията на Австро-Унгария със Сърбия“. Самият Сапари спазва строгата заповед от Берхтолд да не дава никакъв намек за предстоящия ултиматум и затова сдържаността на Сазонов от който се очаква, сам да повдигне въпроса, не се получава. В опит да разубеди събеседника си, Сапари повдига въпроса за „монархическия принцип“. Сазонов „не прави опит да му противоречи“, Сапари не успява да го подкани към някакъв закъснял израз на съчувствие към убийството в Сараево. Вместо това, Сазонов сменя темата, предупреждавайки Сапари, че „последните новини от Виена са го обезпокоили“, без да уточнява за какви новини говори.

Сазонов се опитва да разсмее Сапари, като казва, че „Виена никога няма да може да установи доказателства за сръбското съучастие в заговори“, като атентата в Сараево. Сапари отговоря внимателно, че окончателните резултати от австрийското разследване все още да не са готови, но „всяко правителство трябва да носи отговорност за действията, произтичащи от неговата територия“.

Знаейки, че Сазонов се е противопоставил на това предложение в предишните си разговори с Чернин, секретаря на австроунгарската легация, Сапари се опитва да го подтикне да разкрие линията на руската политика, но министърът отново сменя темата.

Сапари докладва във Виена, че руският външен министър „не е създал впечатление“, че е заел твърда политическа позиция.

Малко след срещата Сазонов, казва на Шилинг, че Сапари е „кротък като агънце“.¹⁵⁸

---

¹⁵⁶ Запис за 16 юли 1914 г., в Шилинг, 26.

¹⁵⁷ Запис за 16 юли 1914 г., в Шилинг, 26–27.

¹⁵⁸ Сапари до Берхтолд, 18 юли 1914 г., № 10365 в Ое-У, том 8. За „кротък като агънце“: Дневник на руското външно министерство за 5/18 юли 1914 г., № 272 в IBZI, том 4.

Дебнейки се като предпазливи противници, внимаващи да не излагат фланговете си, двамата дипломати провеждат неловката среща, без нито веднъж да избухнат и без да разкрият каквото и да било. Тъй като Сапари иска срещата, а не Шилинг или Сазонов, е очевидно по идея на австрийците. Намерението не е трудно да се разбере: Берхтолд иска да разбере дали руснаците знаят, какво замисля.

Следващият мотив на Берхтолд е да обърка Сазонов, да приспи вниманието му, за да предотврати всяка възможност той да научи за сръбския ултиматум, по време на посещението на френския президент Поанкаре, която ще започне в понеделник.

И по двете цели посланик Сапари очевидно успява. Сазонов не отправя към посланика сериозно обвинение за австрийските намерения, нито повишава тон, нито не подсказва, че има и най-малка представа, какво замисля Берхтолд.

Забележката на Сазонов „кротък като агънце“, е неизвесна на австрийците, и подсказва, че планът на Берхтолд е проработил успешно.

Не всичко обаче е такова, каквото изглежда в тази игра на дипломатическо заблуждение. Сазонов е също толкова предпазлив, колкото и Сапари. Точно както Берхтолд иска да е сигурен, че руснаците не знаят какво замисля, така и те не искат австрийците да знаят, че се впускат в играта.

По-късно в събота следобед Сазонов говори по-откровено с британския посланик сър Джордж Бюканън за „голямото безпокойство, което отношението на Австрия към Сърбия му причинява“. Когато британският посланик иск да поясни какво има предвид, Сазонов отговоря, че „каквото и да е австрийски ултиматум към Белград няма да остави Русия безразлична и тя ще предприеме предпазни военни мерки“.¹⁵⁹

В рамките на 8 часа след завръщането си в Петербург и малко повече от 24 часа преди да бъде домакин на президента Поанкаре и премиера Вивиани, руският външен министър вече обмисля военен отговор на очаквания австрийски ултиматум към Сърбия. В неделя сутринта Сазонов отива в двореца Петерхоф, за да разясни на царя развитието на кризата. Той дава на Николай II да прочете текста на телеграмата на Шебеко от 16 юли, с която предупреждава, че във Виена се подготвя някакъв ултиматум към Белград. След разговора си със Сазонов, царят надрасква в полетата на телеграмата на Шебеко: „Според мен една държава не трябва да предявява никакви искания към друга, освен ако не е решена на война.“¹⁶⁰

Същата сутрин Берхтолд свиква Министерски съвет във Виена, за да изготви условията на австроунгарският ултиматум към Сърбия.

Глава 9. Военен съвет във Виена (II)

НЕДЕЛЯ, 19 ЮЛИ. След като Тиса приема възможността за военно решение на конфликта със Сърбия във вторник, австроунгарският външен министър трябва да чака 5 мъчителни дни, преди планът му да се задейства. Пазенето на тайна от такъв мащаб не е лесно за общителен човек като Берхтолд, който никога не се е отличавал със самодисциплина по отношение на поверителната информация. Той не знае, че старият му приятел Люцов, вече е предал на британския посланик (и чрез него на руснаците) на важната държавна тайна.

Берхтолд става в неделя сутринта, с искреното убеждение, че всички останали сили са в пълна неизвестност с намеренията му, дори и германците, на които не каза нищо повече, след като информира посланик Чиршки за съгласието на Тиса във вторник, 14 юли.

---

¹⁵⁹ Бюканън до Грей, 18 юли 1914 г., № 60 в BD, том 11.

¹⁶⁰ Цар Николай II, бележка в полето от 16 юли 1914 г. Телеграма на Шебеко от Виена, Петерхоф 6/19 юли 1914 г., № 247 в ИБЗИ, том 4.

Стига Тиса да остане верен на думата си, в неделя Министерският съвет най-накрая може да изготви текста на 48-часовият ултиматум към Сърбия, зад който единно ще застане имперското правителство. След това нотата ще се изпрати до австроунгарската легация в Белград през следващите четири дни, със строги инструкции да не се отваря до четвъртък, 23 юли.

Въпреки видимия успех досега, Берхтолд не поема никакви рискове в неделя. За да запази всичко в тайна от чуждестранните посланици, външният министър заповядва сложни мерки за сигурност. Докато унгарският парламент все още заседава в Будапеща, Берхтолд измисля прикритие, за да обясни присъствието на Тиса във Виена.

Печатът е уведомена, че унгарският министър-председател е натоварен от парламента да получи повече информация за последните събития на Балканите, което не е далече от истината. Началник-щаба Конрад, е на почивка в Южен Тирол, но се върна късно в събота вечер, за да посети, както каза на всеки, сина си, болен и прикован на легло. Останалите министри – Билински, Кробатин, Щюркх, са във Виена и затова не е необходимо обяснение за престоя им в града. За да се разсеят допълнително подозренията, срещата се провежда в частната резиденция на Берхтолд във Виена, с интересното име Щруделхоф, а не на Балплац.

В истински заговорнически стил всички пристигат в частни коли, за да не събуждат любопитството на съседите.¹⁶¹

В 10 ч. сутринта започва строго секретният военен съвет в дома на Берхтолд Щруделхоф. Домакинът открива заседанието, като излага дневния ред. 48-часовият ултиматум, технически наричан „спешна нота“ (*befristete Démarche*), трябва да бъде изпратен до 17,00 ч. в четвъртък, 23 юли, вечерта, в която Поанкаре ще напусне Петербург. Останалите сили ще бъдат уведомени в петък сутринта. Теоретично е възможно френската делегация да научи за нотата, преди да отпътува от Петербург в четвъртък вечерта, но за Берхтолд това е много малко вероятно (военните настояват, тя да бъде връчена в 17,00 ч).

Ако Сърбия отхвърли предложението, ултиматумът ще изтече същата събота, което позволява мобилизацията да започне до полунощ от събота срещу неделя, 25 срещу 26 юли. За да предотврати евентуалните възражения срещу този ред (т.е. от Тиса), Берхтолд информира министрите, че „германците стават нервни“, което е ще попречи на всяко по-нататъшно отлагане.¹⁶²

Висшите военни, както се очаква, подкрепят напълно на плана на Берхтолд, дори искат нещата да се развиват още по-бързо. Конрад повтаря отново и отново, че „от военна гледна точка е желателно възможно най-бързото започване на мобилизацията“. Единствената му отстъпка поради предпазливост е да не се обявява военно положение, докато мобилизацията не започне официално, дори в Босна и Херцеговина, откъдето ще започнат операциите срещу Сърбия. Военният министър Кробатин обещава да напише заповедите за мобилизацията в сряда, 22 юли, така че всичко да е готово до уикенда. Съдейки по тези делови разсъждения, войната със Сърбия е на практика смятана за свършен факт, и се приема, че тя ще започне веднага щом ултиматумът изтече в събота.

Тиса обаче не вижда нещата съвсем така. Въпреки че вече се примири с военната партия във вторник, той все още е обзет от съмнения. От унгарска гледна точка, най-голямата опасност във всяка Балканска война ще дойде от Румъния, отвъд Трансилванските Алпи или Карпатите. Букурещ беше е на 100 мили от Кронщат (днешен Брашов), първият и най-голям от унгарско-трансилванските Зибенбюрген, или „Седемте града“, заселени от саксонци през средновековието. Синая, лятната столица

---

¹⁶¹ Fay, vol. 2, 249.

¹⁶² Всички цитати от заседанието на съвета на 19 юли са от стенограмата на Министерския съвет от 19 юли, председателстван от Берхтолд, № 10393 в Ое-У, том 8.

на Румъния в Карпатите, е само на 30 мили от Кроншат и още по-близо до унгарската граница. Румънско нахлуване през тази граница ще застрашило незабавно Зибенбюрген и унгарския контрол над Трансилвания. Тиса предприема всички възможни мерки, като министър-председател, за да укрепи местната жандармерия там, но не е достатъчно, за да възпре очакваното румънско нашествие.

Преди да се съгласи с окончателния ултиматум, Тиса иска Конрад да обясни какво се направи за защита на Трансилвания. Конрад, предвиждайки точно този въпрос, има готов отговор. Военно положение, обещава той на Тиса, ще бъде обявено в Трансилвания веднага щом започне мобилизацията. Планът за инвазия в Сърбия, изисква осигуряването на защитата на Галиция, където се очаква евентуалната руска интервенция, което обаче пречи на армията да концентрира силите си срещу Румъния. Затова Конрад създава специалните войскове части „Ландшурм“ за Зибенбюрген: разширено опълчение, под командването на кадрови офицери.

Той признава на Тиса, че тези нередовни части няма да са достатъчни, ако се стигне до война с Букурещ, но тяхното демонстративно разполагане ще е достатъчно, за да възпре румънската агресия. Като допълнителна предпазна мярка, Конрад уверява, че в трансилванските опълченски части „процентът на румънското население“ е много малък. Тиса приема уверенията на Конрад, но все още не е приключил.

Тъй като никой друг не проявява толкова съмнения, унгарският министър-председател, както обикновено повдига възражение, независимо дали то засяга пряко Унгария.

„Ами Италия?“, пита той след това, напомняйки на колегите си министри, че номиналният съюзник има териториални претенции към Триест и Южен Тирол, и може да използва войната срещу Сърбия, за да нахлуе в тези области, при което ще трябва да се воюва два фронта, дори ако Русия и Румъния останат настрана.

Берхтолд веднага отговаря, че италианската намеса е „малко вероятна“ и ще предприеме всички дипломатически мерки, за да не я допусне.

Тук най-накрая Тиса вижда своята възможност. След като Берхтолд признава, че ще е необходима дипломатическа намеса, за да се гарантира неутралитетът на номиналния италиански съюзник, унгарският министър-председател представя неподлежащите на обсъждане условия, при които ще се съгласи с изпращането на ултиматум до Сърбия.

За да се осигури подкрепата, или поне неутралитета, на сили като Италия, Румъния и Русия, Тиса настоява министрите да се съгласят „единодушно, че действията срещу Сърбия не са свързани с никакви планове за завладяване от [Двойната] монархия на сръбски територии, с изключение на гранични корекции по стратегически причини, и Австро-Унгария не желае да анексира нито едно парче от Сърбия“. В противен случай Тиса ще оттегли подкрепата си за изпращането на 48-часовия ултиматум.

Берхтолд приеме условието на Тиса, но казва на унгареца, „само с известна резерва“. Съгласява се, че Австро-Унгария не трябва да анексира територия за себе си, но е още по-категоричен, че „трябва да се намали размера на [Сърбия], така че тя да не бъде опасна, като големи части от сръбската територия да се предоставят на България, Гърция, Албания и евентуално и на Румъния“.

Независимо дали Берхтолд наистина иска Австрия да завладее Сърбия и след това да предаде завоюваното на съседните Балкански държави, Тиса го принуждава да се съгласи с него, което вече е нещо.

Граф Щюркх, министър-президентът на Австрия, настоява, че дори териториалната цялост на Сърбия бъде спазена, тя може да бъде поставена в зависимост от Виена чрез „сваляне на династията, военна конвенция и други подходящи мерки“.

Кробатин е още по-категоричен, заявявайки, че „корекциите на границите“ трябва да включват контрол над предмостията на река Сава в сръбската област Шабац, откъдето Гаврило Принцип и сараевските убийци са преминали в Босна и Херцеговина.

Въпреки това Тиса е непоколебим. Неговото противопоставяне на разделянето на Сърбия, „не е просто по съображения на вътрешната политика, а защото е убеден, че Русия ще окаже съпротива, ако настояваме за пълното унищожение на Сърбия“.

И тъй като не вярва на обещанията на министрите, Тиса настоява не само за единодушното приемане на отказа от анексии, но това да бъде публично оповестено.

Окончателното решение на Министерския съвет постановява, „по предложение на унгарския министър-председател“, „веднага след избухването на войната ще бъде направена декларация до чуждестранните сили, че Монархията не води окупационна война и няма намерение да присъедини Кралството [Сърбия]“. Въпреки това, останалите министри настояват, че „не се изключват стратегически необходимите корекции на границата, нито намаляването на Сърбия в полза на други държави, нито временната окупация на части от Сърбия, която може да се окаже необходима“.

Точно както на предишния военен съвет на 7 юли, политическите различия между Тиса и останалите са изгладени в „единодушна“ резолюция, която не решава нищо. Първата клауза, която изисква публично обещание за териториалната цялост на Сърбия, е категорично опровергана от втората, която предполага, че Сърбия все пак ще бъде териториално намалена (но не от самата Австро-Унгария).

Другите министри естествено не гледат сериозно на обещанията си към Тиса, което се вижда от думите на Конрад към Кробатин, докато напускат Щруделхоф: „Е, ще видим. Преди Балканската война, държавите също говореха за [запазване на] статуквото, а след войната никой не се занимаваше с това.“¹⁶³

Най-странното нещо на Министерския съвет от 19 юли, свикан по настояване на Тиса, за да се уточнят окончателните условия на сръбския ултиматум, е че няма обсъждане на условията на самия ултиматум.

Берхтолд го написва сам, без да се консултира с Тиса, въпреки че на унгареца е показан текстът в неделя. Въпреки че Берхтолд изрично обещава във вторник на 14 юли, ултиматумът да бъде прегледан от Чиршки, преди да го изпрати, той не го предоставя на германския посланик. Дори не е представен на император Франц Йозеф I да го одобри. И това е учудващо, предвид историческото значение на документа, че нито един министър от имперското правителство на Австро-Унгария, нито императора, нито посланикът на единствения истински съюзник, не са запознати с окончателният текст съставен от Берхтолд, преди той да го изпрати, запечатан на посланик Гизл в Белград, в понеделник, 20 юли.

Причината за тази секретност на Берхтолд не е трудна за разбиране. Ултиматумът е толкова драконовски, че германците няма да го одобрят. Някои от клаузите, са разумни и не са изненадващи, тзачото се отнасяли до прекъскането на контрабандата на оръжие и взривни вещества на австроунгарска територия. Други обаче са умишлено неприемливи. Сръбското правителство трябва да „разпусне незабавно дружеството „Народна одбрана“, въпреки обществената тайна, известна на Берхтолд, че голяма част от сръбското правителство са членове на тази организация.

---

¹⁶³ Conrad, vol. 4, 92.

От сръбския министър-председател Пашич се изисква да уволни всички сръбски офицери и държавни служители, „виновни за пропаганда срещу Австроунгарската монархия“, и е приложен списък с тези лица, съставен във Виена.

Най-тежки от всички са клаузи 5 и 6, които задължават Белград да „приеме на своя територия представители на австроунгарските власти за потушаване на подривните движения, насочени срещу териториалната цялост на Двойната монархия“ и да изискват австроунгарските служители „да участват в разследванията, свързани с това“.¹⁶⁴

Не можеше да се очаква от никоя суверенна държава да предаде дейността на своите полицейски и съдебни власти на представители на външна (и враждебна) сила, със сигурност не, когато много от собствените ѝ служители ще бъдат признати за виновни в организирането и подстрекаването на престъплението.

Тези драконовски клаузи показват истината: Берхтолд иска ултиматумът да бъде отхвърлен. Германците научават от посланик Чиршки още на 10 юли, че Балплац очаква отхвърлянето на ултиматума от Белград, никой в Берлин не трябва да се изненадва от безкомпромисните му.

Но изключително суровият тон на „спешната нота“ на Берхтолд е далеч от очакванията на германците. Самият Берхтолд признава това, когато най-накрая показва текста на императора в Бад Ишгъл във вторник, 21 юли, изпраща съобщение по телеграфа до Балплац с инструкции, да се предаде на посланик Чиршки, че „не може да му бъде дадена нотата, до сутринта на 22 юли [сряда], защото предстои да бъдат направени някои корекции“.¹⁶⁵

Но окончателният текст на ултиматума вече е изпратен за отпечатване в понеделник, което показва, че Берхтолд е лъгал откровено за „корекциите... които предстоят да бъдат направени“.

Подозирайки, че Чиршки няма да одобри текста, Берхтолд отлага показването му, малко преди да бъде изпратен в Сърбия, в четвъртъка, за да няма време в което германците да реагират и направят нещо по въпроса.

Германският външен министър има също толкова основания за недоволство, колкото и посланика във Виена. В дните преди Министерския съвет, Ягов изрично съветва Берхтолд да постигне споразумение с Италия, преди да представи ултиматума – дори, ако е необходимо, да предложи на Рим териториална компенсация в замяна на неутралитет. Той допълнително подчертава, че досие с фактите доказващи сръбското съучастие в Сараевското престъпление, трябва да бъде публикувано, преди ултиматумът да бъде изпратен до Белград, за да се неутрализира дипломатическата опозиция в Рим и в столиците на Антантата.¹⁶⁶

Тези съвети са напълно разумни, но Берхтолд не изпълнява нито дума от тях. Не е постигнато никакво споразумение с Италия и дългоочакваното досие за атентата в Сараево остава недовършено. Вместо това Берхтолд инструктира дипломатите си да информират силите в петък, 24 юли, когато им представят нотата, че такова досие ще бъде предоставено по-късно.¹⁶⁷

Разбира се, Берхтолд лесно може да оправдае своите своеволни решения с оглед на многократното настояване от германците за „смел и решителен“ курс на действие. Но Берлин настоява за бързи действия в началото на юли, като се надява Австро-

---

¹⁶⁴ Австро-унгарски ултиматум до Сърбия, представен на 23 юли 1914 г., възпроизведен като № 155 в Geiss, том 1.

¹⁶⁵ Писмо от Берхтолд до Мачио, 21 юли 1914 г., цитирано във Фей, том 2, 253.

¹⁶⁶ Ягов до Чиршки, 11 юли 1914 г. и Ягов до Чиршки, 15 юли 1914 г., бр. 31 и 46 в DD, том 1.

¹⁶⁷ Циркуляр на Берхтолд до дипломатическите си представители, 20 юли 1914 г., № 10400 в Ое-У, том 8.

Унгария да нахлуе светкавично в Сърбия като отмъщение за убийствата в Сараево, извършвайки това толкова бързо, че враждебните сили (б.пр. на Антантата) да бъдат поставени пред свършения факт, и да нямат време да реагират. Неспособен да извърши това, заради противопоставянето на Тиса (и отпуските в армията за жертвата), Берхтолд изчаква три седмици и след това поставя Берлин в сложна дипломатическа ситуация, пред свършен факт. Това поведение предвещава дипломатическа катастрофа, която съчетава твърдият германски тон с австрийските увъртания (нотата е изпратена близо месец след атентата в Сараево, като досието, очертаващо сръбското съучастие, все още не е завършено).

Съвсем лекомислено кайзер Вилхелм II и Бетман Холвег подписват и дават „празен чек“ на австроунгарския съюзник, за война срещу Сърбия, без да имат контрол върху условията, при които войната трябва да бъде оправдана пред Европа. Австрийската примка, нахлузена от самите германци, бавно се стяга около врата на Германия.

Глава 10. Поанкаре се среща с царя.

ПОНЕДЕЛНИК, 20 ЮЛИ. В 14,00 ч., бойният кораб „Франция“, придружен от ескортиращ дредноут „Жан Бар“, хвърля котва в Кронщат, руската военноморска база във Финския залив, която охранява подходите към Санкт Петербург.

На борда са президентът на Франция, Раймон Поанкаре, и премиера и външен министър, Рене Вивиани, които отплават от Дюнкерк на разсъмване, предишния четвъртък. Но това не е приятно морско пътуване. Докато моретата са спокойни, по време на четиридневното плаване, политическата атмосфера става по-бурна.

Жан Жорес, известният социалистически оратор, демонстративно гласува против финансирането на пътуването в парламента. Антивоенната общественост в Париж вижда в действията на Поанкаре да укрепи френско-руския съюз, опасна провокация, особено сега, когато нова Балканска криза заплашва европейското равновесие.

Вивиани неохотно се съгласява да придружи Поанкаре, предвид задълженията му на новия пост, но ясно заявява, че предпочита да не отива. През цялото пътуване Поанкаре умишлено обработва пацифистки настроения бивш министър на образованието, за важността на френския закон за тригодишната военна служба, за необходимостта да бъде „много твърд“ с германците и за жизненоважното стратегическо значение на руския съюз. И за разочарование на президента, Вивиани почти не го слуша. Поанкаре го намира за „изключително невеж по отношение на външните работи, които изобщо не го интересуват и които той дори не разбира“. А Вивиани е изцяло зает с предстоящия процес срещу мадам Кайо, насрочен за понеделник, 20 юли, точно в деня, в който щяха да пристигнат в Русия, за да се срещнат с царя.

Когато френската делегация хвърли котва а в Кронщат същия следобед, Вивиани е изненадан от „тежката жегата“. Той очаква хлад в северната страна, но вместо това среща „климат по-лош от този в тропическа Африка“.

Очевидно неспокоен, френският премиер е чут да пита свой помощник: „Какво ще правим тук?“¹⁶⁸

Поанкаре, за разлика от него, е човек с мисия. Той организира тази среща през януари, в разгара на кризата с Лиман фон Сандерс, последната сериозна европейска военна тревога, преди атентата в Сараево. През същия месец Поанкаре изпраща и нов посланик в Петербург, Морис Палеолог, който споделя неговите възгледи за

---

¹⁶⁸ Цитати в Jannen Jr., 66–67; „Тежка жегата“ и „тропическа Африка“: Viviani, As We See It, 90–91.

значението на руския съюз. Само ако френските дипломати убедят Петербург в собствената си твърдост при сериозни международни кризи, те ще получат руското доверие, и ще са сигурни, че царските армии са зад гърба на Франция срещу Германия.

Или, както тогавашният премиер Гастон Думерг е инструктирал Палеолог преди заминаването му за Русия: „Войната може да избухне всеки следващ ден... Нашите [руски] съюзници трябва да ни се втурнат на помощ. Безопасността на Франция ще зависи от енергията и бързината, с които ще знаем как да ги тласнем в битката.“¹⁶⁹

Поанкаре, подобно на Думерг, отдавна знае, че е необходим известен „натиск“, за да накара руснаците да се изправят срещу Централните сили.

Неговите съмнения за Вивиани са подобни на съмненията му относно Сазонов. Подобно на Хартвиг и други руски националисти, френският президент критикува остро, сравнително миролюбивото поведение на руския външен министър по време на Балканските войни.¹⁷⁰

Да се подкрепи Сазонов е една от ключовите цели на Поанкаре при това посещение. Царят също е бил винаги загадка за французите. Николай II никога, поне публично, не е изразявал неприязън към съюза на Русия с „атеистична“ република, нито протестира, когато на официалните срещи трябва да слуша националния ѝ химн „Марсилезата“ – шедьовър на революционната обида към коронованите величия. От друга страна, той никога не проявява и особена страст към съюза.

Царят говори добър френски, но германската му съпруга Аликс говори слабо руски, затова той говори по-често английски (и пише на него, както в известните си писма до „скъпия приятел Вили“, т.е. кайзер Вилхелм II).

По-важен от всичко това, е въпросът за волята на царя, или по-скоро липсата на такава. Автократ на теория според дългата романовска традиция, той отстранява Думата (парламента) от вземането на решения, малко след като е избрана за първи път през 1906 г. Но мнозина в Париж, се опасяват, защото Николай II е слабохарактерен човек, лесно манипулируем от подчинените си. Истината е, че никой извън Русия не знае със сигурност кой управлява в имперското правителство. Кривошеин, министърът на земеделието, а не председателят на Министерския съвет Горемкин, е смятан от французите за най-влиятелния политик в Санкт Петербург, но това е по-скоро оптимистично предположение, тъй като Кривошеин е най-страстният германофоб в правителството. Личното посещение в Петербург е единственият сигурен начин да се разбере къде се намират руснаците.

Цар Николай II обядва със Сазонов и Палеолог на борда на императорската яхта „Александрия“, когато френската делегация пристига в Кронщат. На обяда присъстват Александър Изволски, руският посланик във Франция, и генерал Пиер дьо Лагиш, френският военен аташе в Русия. Тема на разговора е предстоящата среща и най-трудният проблем в дневния ред: как да се потуши нарастващото напрежение между Лондон и Петербург за зоните на влияние, между Великобритания и Русия според англо-руската конвенция от 1907 г. Макар че е твърде рано да се обсъждат подробности, царят се съгласява с важността на спечелването на Лондон. Царят казва на Палеолог „Освен ако не е полудяла напълно Германия, никога няма да нападне Русия, Франция и Англия заедно.“

Кафето току-що е сервирано, когато се чува сигналът, обявяващ пристигането на френския президент. „В продължение на няколко минути от пристанището се чу оглушителен шум“, пише Палеолог за тържествената сцена: „оръдията на корабите и бреговите батареи стреляха, екипажите аплодираха, „Марсилезата“ се изпълни задено с

---

¹⁶⁹ Turner, 89.

¹⁷⁰ Това е само външно, Сазонов ловко подстрекава Румъния и Турция да нападнат България и да решат Втората Балканска война, в полза на Русия. (б. пр.).

руския химн, под овациите на хиляди зрители, дошли от Санкт Петербург на туристически кораби.“ В чест на френския държавен глава, „Александрия“ отплава, за да посрещне „Франция“. Самият цар се качва по трапа, за да приветства Поанкаре на борда на руската императорска яхта, преди тя да отплава за двореца Петерхоф.

Поанкаре отбелязва „Седнали на кърмата царят и президентът веднага започват разговор, по-точно дискусия, защото е очевидно, че говорят по същество, разменят си въпроси и спорят. Както е редно, Поанкаре е този, който има инициативата. Не след дълго той започва да говори, царят просто кимва в знак на съгласие.“¹⁷¹

От двамата държавни глави френският президент е по-силната личност. Руснаците обаче държат картите. При всяка Балканска криза военните мерки срещу Централните сили са инициирани от Русия, а не от Франция. Причината е простата география. Докато Русия и Франция гранича с Германия, което е причината за техния съюз, Франция няма обща граница с Австро-Унгария. Нито пък Германия, за разлика от Австро-Унгария, граничи с Балкански страни. Следователно всяка Балканска афера засяга интересите на Австро-Унгария и Русия, и европейската война ще започне с австроунгарската и/или руската мобилизация, след което Германия ще отговори на руската мобилизация, а Франция – на руската и германската (след което, както се надяват, Великобритания също ще се намеси). Тъй като всички очакват руската мобилизация да е най-бавната, а германската – най-бързата (и се очаква да бъде съсредоточена на Западния фронт), всяка война, избухваща по Балканските въпроси, парадоксално ще постави Франция на първата линия на германската атака. Това има предвид Думерг, когато казва, че „безопасността на Франция“ зависи от това колко бързо тя може да „вкара [Русия] в битката“.¹⁷²

Разбира се, никой все още не е сигурен дали силите ще се сбият на Балканите. Поанкаре е в морето, когато информацията от Балплац за ултиматума на Австро-Унгария към Сърбия достига до ушите на посланик Шебеко, а след това и до Сазонов.

С войнствената си репутацията, не е трудно да се предвиди как ще реагира Поанкаре, когато научи за замисъла на австроунгарците. Всичко това обаче ще трябва да почака до сутринта.

Основното събитие в понеделник вечерта е официалният банкет. Когато „Александрия“ акостира в Петерхоф в 15,00 ч., спомня си Поанкаре, френската делегация е посрещната от „групата на великите князе“. След това те и царската свита направиха кратка обиколка през дворцовите градини в конски карети, „яздейки с остър тръс“. Поанкаре не е особено впечатлен от парка, който намира за „доста бледо копие на Версай“. Неговият „много лъскав“ апартамент тапициран с бял сатен, той намира за прекалено декориран, „донякъде в хармония с прекалено декорираните галерии и големите салони, чийто разкош е прекалено разточителен“.

Поанкаре е по-впечатлен от залата, където се е състои гала вечерята. Тя е „осветена от дузина разкошни кристални свещници“, спомня си той. „Восъчните свещи [бяха] безкрайно по-подходящи от електрическите полюлеи, които все още не бяха поставени“. Палеолог въпреки че живее в Петербург от месеци, е впечатлен от „блясъка на униформите, превъзходните тоалети на дамите... накратко, от цялата помпозност и демонстрация на аристократизъм. Картината е такава, че никой двор в света не може да се конкурира с петербургския“. Дамите са още по-впечатляващи, с „ослепителните бижута на раменете“.

Оглеждайки се около банкетната маса, погледът му е поразен от „фантастичният отблясък от диаманти, перли, рубини, сапфири, изумруди, топази, берили“.

---

¹⁷¹ Paléologue, vol. 1, 13.

¹⁷² Turner, 89.

„В тази приказна среда“, отбеляза посланикът, „черното палто на Поанкаре се откроява като сив шрих“.¹⁷³

Френският президент, разбира се не е дошъл в Петербург, за да впечатлява или ласкае великите княгини. Целта на вечерта са взаимните тостове, с които той и Николай II ще затвърдят френско-руския съюз. Царят е пръв, уверявайки френския президент, че ще намери „най-топлото посрещане“ в Русия, поради „взаимните симпатии и общите интереси“ на двата народа, сега свързани като съюзници от „почти четвърт век“. Съюзът, обяви Николай II, е работил за запазване на „равновесието и мира в Европа“. Изразявайки надеждата, че „връзките, които ни обвързват, ще стават все по-силни“, руският цар вдига чашата си за здравето на френския президент и за „славата и просперитета на Франция“.¹⁷⁴

В отговор Поанкаре потвърждава думите на царя, но отива по-далеч. Верен на репутацията си на човек, който говори директно, френският президент отбелязва, че съюзът е „основан на общност от интереси“ – тоест, страх от Германия – и „подкрепен от въоръжените сили на сушата и в морето, които се познават и ценят взаимно и са свикнали да действат като братя“. „Ваше Величество може да бъдете сигурни“, обещава на Николай II, „че Франция в бъдеще, както винаги в миналото, ще се стреми към делото на мира и цивилизацията в искрено и ежедневно сътрудничество със своя съюзник.“ След това Поанкаре вдига чашата си за „Ваше Почитаемо Величество, Ваше Величество Императрицата, Ваше Величество Императрицата-Майка, Негово Императорско Величество престолонаследникът и цялото императорско семейство“. Вивиани също вдигна чашата си, но без особен ентузиазъм.¹⁷⁵

Глава 11. Заплахата на Сазонов.

ВТОРНИК, 21 ЮЛИ, в 10 ч. сутринта цар Николай II посещава Поанкаре в апартамента му в Петерхоф. И преминават директно към работа. Първата точка от дневния ред са англо-руските отношения. Британските дипломати са информирали Поанкаре, че „няколко руски консули в Персия са нарушили условията на англо-руската конвенция от 1907 г. и се държали така, сякаш са в завладяна страна“.

За негова приятна изненада, както французинът записва в мемоарите си, царят признава „откровено, че Англия е напълно права в оплакванията си и ме увери, че няма да има повторение на тези много неприятни инциденти“.

По въпроса за предстоящата англо-руска военноморска конвенция, която ще успокои опасенията на Франция, че няма бъде оставена в затруднено положение от Лондон в конфликт с Германия, царят обещава да „ускори нещата“.

„Работата е“, уверява той Поанкаре, „да не се появи проблем, който да застраши добрите отношения между Англия и Русия, и от това аз съм заинтересуван също толкова, колкото и вие.“

Руският суверен има основателна причина да подобри отношенията си с Англия. Въпреки че Поанкаре не е в течение на австрийските намерения, Николай II вече знае за плана на Берхтолд да постави на Сърбия ултиматум през уикенда и Сазонов показва телеграмата на Шебеко от Виена.

Неговото заключение е, както беше написал в полетата на документа, че Австро-Унгария възнамерява да обяви война на Сърбия. Следователно европейската война вече е на хоризонта в близко бъдеще и британската помощ е от съществено значение за

---

¹⁷³ Poincaré, vol. 2, 165–166, Paléologue, vol. 1, 14.

¹⁷⁴ Тост за Николай II, № 293 в IBZI, том 4.

¹⁷⁵ Тост за Поанкаре, № 294 в IBZI, том 4. Относно видимото смущение на Вивиани по време на тази и други церемонии в Петербург, вижте Поанкаре, том 2, 165 и други.

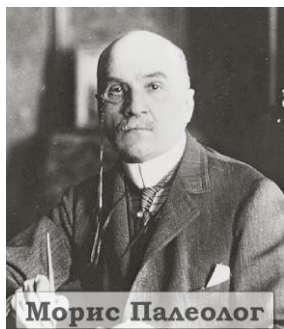
френско-руската кауза. Поанкаре отбеляза „най-оживената грижа на царя беше за Австро-Унгария. Той иска да знае какво подготвя тя в отговор на убийството в Сараево.“ Без да уточнява от какво се страхува, Николай II казва убедително на Поанкаре, че „в настоящата ситуация пълното съгласие между нашите две правителства е по-необходимо от всякога“.

След това царят си тръгва, а Поанкаре се приготвя за пътуване из града, където трябва да бъде официално посрещнат от дипломатическата общност в Зимния дворец.

Николай II е предложил на президента да използва императорската яхта за пътуването, но не го придружава до Санкт Петербург.

Поанкаре е озадачен защо. „Не можех да си представя да приема коронована глава във Версай и да го оставя да отиде сам в Париж.“ „Страхува ли се“, чуди се Поанкаре, „или презира тълпата?“¹⁷⁶

Посланик Палеолог, в собствените си мемоари, предлага възможно обяснение: в понеделник в целия град избухво поредица от работнически стачки и има „сблъсъци с полицията на няколко места“. За всеки случай Поанкаре и министър-председателят Вивиани са скрити в безопасната царската яхта (поне докато стигнат до града). Ако царят отмени програмата за деня, това ще навреди сериозно на посещението им.

Морис Палеолог

Около 13,30 ч. следобед Палеолог посреща Поанкаре, на кея близо до Николаевския мост. „В съответствие със старите славянски обреди“, спомня си посланикът, „граф Иван Толстой, кметът на столицата, го посреща с хляб и сол.“ След това на президента е показана близката Петропавловска крепост, където той полага

Уилям Бюканън

венец на гробницата на цар Александър III, за да почете бащата на френско-руския съюз. След това гостите са ескортирани от почетната казашка гвардия по крайбрежния булевард на Нева, с конска карета отиват във френското посолство, където Поанкаре официално „приема депутатиите на френските колонии в Санкт Петербург и в цяла Русия“ – много от които от Одеса, Киев и Тифлис.

Досега няма признаци на работнически вълнения по улиците и има много аплодисменти от тълпите, въпреки че, както отбелязва Палеолог, „те често се състояха от бедни нещастници“, които „викаха шумно под погледа на полицаи“.¹⁷⁷

В 16,00 ч. френската делегация пристига в Зимния дворец, за да се срещне с дипломатическата общност. Това е церемония с парад, следвайки строг протокол Палеолог трябва да представи всеки посланик на френския президент за разговор на четири очи, като Вивиани ще бъде отляво на Поанкаре, но без да участва в разговорите. Като доайен на дипломатическия корпус, посланикът на Германия, Фридрих Пурталес, отиве пръв. С оглед на едва прикриваната враждебност между страната му и тази на президента, се очаква неловка ситуация. Пурталес има френски произход и говори езика перфектно. Той замисля пътуване с кола по-късно през лятото през Прованс, за да посети роднините си в Кастанелан.

Двамата говорят за Прованс и неговите забележителности. Поанкаре намира германския посланик за „приятен човек с доста усет за уклончивите фрази и добре поднесени комплименти“.

По-значима е срещата с британския посланик, сър Джордж Бюканън. Докато френско-британските отношения в момента са сравнително добри, тези между Лондон

¹⁷⁶ Poincaré, vol. 2, 168–169

¹⁷⁷ Paléologue, vol. 1, 16–17.

и Петербург са изпълнени с напрежение заради Персия, което заплашва да унищожи „Тройната Антанта“ на френските мечти, преди тя изобщо да се сплоти на бойното поле.

Докато обсъждат сложния персийски въпрос, Бюканън е „изключително учтив, но малко студен“, спомня си Поанкаре, отбелязвайки безпокойството на британеца по темата. Бюканън смята, че англо-руската конвенция от 1907 г. трябва да бъде изменена на място, за да отговаря на новите условия и се надява, че руснаците ще преговарят. Поанкаре му съобщава за декларацията на царя и добрите намерения, дадени точно тази сутрин. Бюканън е „много доволен“ да го чуе.

До този момент нещата са доста рутинни, както подобава на официална церемония сред професионални дипломати, обучени да бъдат учтиви. Но тогава Бюканън изпуска няколко думи, което разтревожава Поанкаре. Въпреки че британският посланик не е получил докладите на колегата си д-р Бунзен от Виена (министърът на външните работи Грей, учудващо, не ги е препратил до Петербург), той е чул Сазонов да обсъжда очаквания австроунгарски ултиматум към Сърбия в събота.

По-рано във вторник Бюканън разговаря със сръбския посланик, който му каза, че очаква Австро-Унгария да „създаде някакъв инцидент, който ще ѝ предостави... претекст за нападение [Сърбия]“. Събирайки тези части от информацията, британският посланик рисува мрачна картина. „Той е разбрал“, спомня си Поанкаре, „че някаква крайна австрийска нота ще бъде изпратена до Белград.“¹⁷⁸

Веднага след като Бюканън предупреждава Поанкаре за австрийските намерения, президентът приема австроунгарския посланик граф Фридрих Сапари. За да провокира човека на Берхтолд в Петербург, френският президент веднага го пита: „Имате ли новини от Сърбия?“ Сапари отговоря студено, че „съдебното разследване напредва“. Когато Поанкаре отбеляза, че предишните разследвания от този вид винаги са засилвали напрежението на Балканите, Сапари отвърща още по-студено: „Господин президент, не можем да търпим чуждо правителство да позволява на негова територия да се подготвят убийствени атентати срещу нашия суверенитет.“

Поанкаре отговаря, като внимателно предупреждава унгареца, „че при сегашното състояние на обществените настроения в Европа всяко правителство трябва да бъде два пъти по-предпазливо от обикновено“.

Сменяйки съвсем леко курса, президентът казва, че „този сръбски въпрос“ все още може да бъде уреден „с малко добра воля“. Поанкаре обаче не можа да устои да не каже последната дума в спора. „Сърбия“, предупреждава той Сапари, „има много близки приятели сред руския народ. А Русия има съюзник, Франция. Има много усложнения, от които трябва да се страхуваме!“¹⁷⁹

Като ловци, зърнали с пръв мимолетен поглед плячката си, двамата се разделят заредени с енергия и готови за битка. Сапари докладва разговора във Виена с остър тон. Френският президент е „нетактичен“; т. нар. уверения за сътрудничество „звучаха като заплаха“. Посланикът противопоставя агресивното поведение на Поанкаре на „резервираното и предпазливо отношение“, на Сазонов в събота (когато руският външен министър определя Сапари „кротък като агънце“).

Неприятната среща в Зимния дворец потвърждава „очакването на Сапари, че г-н Поанкаре ще направи всичко друго, но не и да окаже успокояващ ефект тук“.¹⁸⁰

Сапари разбира Поанкаре перфектно. „Не съм доволен от този разговор“, казва френският президент пред Палеолог малко след разговор със Сапари. „Посланикът

¹⁷⁸ Поанкаре, том 2, 170. „Създаде някакъв инцидент, който ще предостави... претекст за нападение над [Сърбия]“; Бюканън до Грей, 22 юли 1914 г., № 76 в BD, том 11.

¹⁷⁹ Paléologue, vol. 1, 18–19.

¹⁸⁰ Сапари до Берхтолд, 21 юли 1914 г., бр. 10461 в Ое-У, том. 8.

очевидно е инструктиран да не казва нищо... Австро-Унгария ни е подготвила театрален преврат. Сазонов трябва да бъде твърд и ние трябва да го подкрепим.¹⁸¹

Президентът, придружен от Вивиани и Палеолог, напускат Зимния дворец в 18,00 ч.а, за да посети френската болница, преди да пристигне във френското посолство за още един банкет. Външно всичко изглежда наред, програмата протича гладко.

Поанкаре и Палеолог (но не и блуждаещият Вивиани) подозират, че в Зимния дворец е прекрачен някакъв Рубикон.

В допълнение към разкритието на Бюканън, че до Белград ще бъде изпратена „крайна австрийска нота“, Поанкаре получава доклад през деня, че Леон Деско, френският посланик в Сърбия, е претърпял психически срив преди седмица, в сряда, 15 юли, малко преди френската делегация да се качи на кораба в Дюнкерк. Макар и незначителен сам по себе си, провалът на Деско означава, че Париж няма актуални доклади за Сърбия. Затова разкритието на Бюканън се откроява още по-ярко: първата новина за сръбските дела, която френското правителство получава от седмица и повече, е, че Сърбия очаква скоро да бъде нападната от Австро-Унгария.

Луи дьо Робен, аташето на френското посолство в Петербург, който придружава Поанкаре по време на обиколката му, пише в дневника си в сряда сутринта, 22 юли, че „вече в дискусиите се усещаше, как атмосферата се е променила за една нощ. Говорехме открито за война, която никой не си е представял за възможна само няколко дни по-рано.“¹⁸²

Най-важният резултат от сблъсъка между Поанкаре и Сапари в Зимния дворец е това, което се случи, след като президентът разговаря със Сазонов.

От посланик Шебеко и неговия началник на кабинета Шилинг, руският външен министър вече знае, горе-долу, какво замислят австрийците. Сега, ободрен от френската подкрепа и примера за твърдост на Поанкаре, Сазонов е готов за бой. Не желаейки да провокира остра дипломатическа криза, той избягва директната конфронтация със Сапари, а вместо това ще излее яростта си върху германския посланик.

Сазонов се среща с него във вторник вечерта, като напомня на Пурталес за позицията на Русия по отношение на престъплението в Сараево. Това е изолирано деяние на „няколко души“, за което „цяла държава (Сърбия) не можеше да бъде държана отговорна“. Австрийците да искат обезщетение от Белград, е равносилно на това Русия да заплашва Швеция, защото толкова много руски революционери са се укрили там. Дори пропагандата за „Велика Сърбия“, разпространявана от Белград, твърди Сазонов, е по вина на самата Австро-Унгария заради начина, по който тя управлява зле сръбите.

Пурталес отговаря на тези провокативни аргументи възможно най-внимателно, но не може да направи много, за да забави инерцията на Сазонов. Очевидно руснакът е разбрал за намеренията на Австро-Унгария, защото сега говори не само за отговорността за убийствата в Сараево, но и за действията, които очаква Виена да предприеме. „Ако Австро-Унгария е решена да наруши мира“, предупреждава Сазонов „тя трябва да осъзнае, че този път, ще трябва да се съобразява с Европа.“ (Срещу този пасаж кайзер Вилхелм II, четейки го около седмица по-късно, отбелязва „Не! Но с Русия, да!“) „Русия не може“, продължава Сазонов, „да гледа с безразличие на всяка стъпка, предприета в Белград, която има за цел да унижи Сърбия.“

Пурталес, опитвайки се да успокои страховете на руснака, обещава, че сръбските права ще бъдат уважавани; няма да има „унижение“ (Erniedrigung) на Белград. Невпечатлен, Сазонов предупреждава, че „Русия няма да понесе, ако Австро-Унгария

---

¹⁸¹ Paléologue, vol. 1, 19.

¹⁸² Schmidt, 75, 78.

отправи заплашителни думи към Сърбия или предприеме военни мерки [срещу нея]“. Той заявява, че руската политика „е миролюбива, но не пасивна“. За да се увери, че Пурталес, и чрез него Берлин и Виена разбират посланието му, Сазонов отправя собствена заплаха към Виена: „каквото и да се случи, не трябва да се говори за ултиматум“.¹⁸³

Руският външен министър начертава границата, предизвиквайки Берхтолд да я пресече. Според плана си Берхтолд ще го направи точно два дни по-късно.

Посрещането на Поанкаре от Николай II

Глава 12. Срещата на върха и шампанското.

СРЯДА–ЧЕТВЪРТЪК, 22–23 ЮЛИ. Сряда сутринта на 22 юли, Поанкаре е поканен да посети императорското семейство във Вила Александрия, скромна (по стандартите на Романови) тухлена вила недалеч от Петерхоф. Той намира четирите млади велики княгини – Олга, Татьяна, Мария Николаевна и Анастасия – „възхитителни в свършената си простота“. Престолонаследника Алексей, 10-годишен юноша, е доста блед и много по-срамежлив от сестрите си, но предвид заболяването от хемофилия, това не е изненадващо. Докато плавал с царя по фиордите на Финландия седмицата преди това на борда на „Александрия“, Алексей се спянал в стъпала на стълбата. Подутият глезен му причинява още остра болка. Майка му, Александра, също е в лошо здраве,

---

¹⁸³ Пурталес до Бетман по куриер, 21 юли 1914 г., в РААА, R 19867

страда от сърдечни проблеми и невроза. При тези болести, Поанкаре очаква да срещне прословутия селски лечител на царицата. Но Распутин, както се оказало, наскоро бил намушкан в корема от млада жена, докато посещавал селото си Покровское, и никой от семейството не зна къде е в момента и какво е състоянieto му. (По-късно се разбра, че от столицата е изпратен хирург, за да го оперира в болница в Тюмен; бързото възстановяване на Распутин ще да допринесе за нарастващата му слава като лечител.)

Посещението на Поанкаре е добре дошло развлечение за болната царица и нейния контузен син. Като гостуващ държавен глава от световната столица на лукса и модата, за президента не е трудно да зарадва момичетата с подаръци – диамантени часовници-гривни от Париж, от което те „ахнали от радост“.

А Алексей получаван най-голямата чест, като е удостоен с Кордона на Великия кръст, „надлежно измерен за детската му фигура“ – първото чуждестранно отличие, което престолонаследникът получава.

Цар Николай II искрено благодари на президента (въпреки че подаръкът всъщност е по идея на Палеолог). Поанкаре също подарява на момчето мебели за бъдещата му библиотека, както подобава на един монарх. Президентът посещава царската вила, за да поднесе подаръците си, защото Алексей е все още контузен и не може да участва в церемониите, пътуването с влак до Красное село този следобед и военният парад който ще се проведе там.¹⁸⁴

След връчването на подаръците, Поанкаре, придружен от царя, се връща обратно в Петерхоф за обяд на терасата с офицери от френската ескадра, външния министър Сазонов, руския посланик във Франция Изволски и Горемкин, председател на Министерския съвет.

Сред почетните гости е граф Фредерикс, генерал от кавалерията, който е министър на двора, канцлер на императорските ордени, наред с много други почетни титли, свързани с ролята му да отговаря за „всички заслуги и подаръци, всички порицания и наказания“ сред висшата руска аристокрация.

Николай II и престолонаследникът Алексей

Фредерикс се заема да развесели Вивиани, чието неудобство и стеснение е очевидно за всички. Освен носталгията и безпокойството за делото на госпожа Кайо, премиерът има проблеми с храносмилането и черния дроб. Руснаците се опасават, да не получи някакъв нервен срив. За разлика от престолонаследника, Вивиани не може да се откаже от следобедната програма. Ще трябва да

изтърпи, доколкото може. В 15,30 ч. групата се качва на императорския влак на гара Петерхоф за половинчасовото пътуване до Красное село. За всички освен Вивиани, напускането на столицата разведрява настроението. Дипломатическата работа е приключила; сега е време за военни паради и наздравници.

Както Палеолог описва сцената, „пламтящо слънце осветява обширната равнина, кафява и вълниста... оградена на хоризонта от залесени хълмове... Елитът на

¹⁸⁴ Poincaré, vol. 2, 174–176.

петербургското общество се е струпал на трибуните. Леките тоалети на жената, белите им шапки и чадъри превръщаха трибуните в лехи с азалии.“

Водена от цар Николай II на кон, императорската карета, превознаща френския президент заедно с царицата и четирите велики княгини, преминава през „безкрайната пътека от войски“, по думите на френския президент. Всички войници поздравяват своя император с „традиционното ура“. Приемането на строя продължава около час и половина, през което Вивиани трябва да стои пред императорската палатка. Единствената утеха е, че когато царят и президентът най-накрая пристигнат, и те ще стоят прави за големия финал, на който военни самолети прелитат над главите им, докато военният оркестър свири френски и руски маршове. Троен артилерийски залп след това обявява вечерната молитва. Докато „слънцето се спускаше към хоризонта в лилаво-златно небе“, пише Палеолог в дневника си, „един подофицер четеше „Отче наш“ на висок глас. Всички тези хиляди и хиляди войници, се молеха за Царя и Светата Русия“.

Докато дългата церемония приключва, Вивиани изглеждаше толкова отпаднал, че Палеолог повиква лекар от града, за да го прегледа.¹⁸⁵

От парадното поле групата се отправя към близкото имение на великия княз Николай Николаевич, генерал-инспектор на кавалерията. Внук на цар Николай I, неговият съименник, великият княз Николай Николаевич е принц по кръв, за когото много руснаци желяха да е в реда за императорското наследяване (баща му Николай Николаевич Старши¹⁸⁶ е третият син на Николай I, което го прави бащата трети в реда, а синът му, е още по-назад).

Въпреки че е напълно лоялен към Николай II, великият княз е по-силна личност, и с ръста от 6 фута и 6 инча (198 см) се извисява над другите мъже (след като поема поста главнокомандващ на руските армии, той кара помощниците си да поставят табели над вратата в щаба, напомняйки му да не си удрия главата).¹⁸⁷

Ревностен франкофил, великият княз Николай Николаевич с радост приема френската делегация на вечеря, точно както направи при по-ранното посещение на Поанкаре през 1912 г.

Палеолог е сред първите пристигнали. „Три дълги маси“, отбеляза той, „бяха разположени в полуотворени шатри около градина, която беше покрита с цветя. Лехите току-що бяха полети и от тях свежият аромат на цветя... се издигаше в топлия въздух.“ Докато се възхищава на сцената, френският посланик беше „посрещнат бурно“ от двете „черногорски принцеси“ – Анастасия Николаевна, съпруга на великия княз Николай Николаевич, и сестра ѝ Милица, докато поставят последните декорации на масите.

Анастасия и Милица запознават царицата с Распутин. Тяхното влияние в двора е значително. Двете принцеси са радостни да видят Палеолог. Веднага щом приключват с разкрсяването на банкетните маси, и двете се втурват към посланика, обсипвайки го с комплименти. Една принцеса носи кутия с пръст от „окупирана“ германска Лотарингия, която е посетила две години по-рано; Другата, както научава Палеолог, е украсила масите с магарешки бодил, също от Лотарингия (засадила градината си със това растение символ на окупираната от тевтонците земя).

„Преминаваме през исторически дни, благословени дни!“, възкликват княгините, преди да информират френския посланик, че по време на военния преглед, който

---

¹⁸⁵ Paléologue, vol. 1, 21–22. Poincaré, vol. 2, 177.

¹⁸⁶ Първият син на Николай I умира като младеж, вторият е Александър II, а третият – Николай Николаевич е главнокомандващ руските войски на Балканския военен театър по време на войната от 1877-78 г. (б. пр.)

¹⁸⁷ Tuchman, 332.

великият княз ще им организира утре, „оркестрите няма да свирят нищо друго освен Лотарингския марш и марша Самбри и Маас“¹⁸⁸.

Когато шампанското започва да се лее, настроението става още по-еуфорично. Великата княгиня Анастасия, казва на Палеолог, че „ще има война. Няма да остане нищо от Австрия. Ще си върнете Елзас и Лотарингия. Нашите армии ще се срещнат в Берлин. Германия ще бъде унищожена!“ Тъкмо се е разгорещила, когато „строгийт поглед“ на цар Николай II прекъсна нейната войнствена мечта. Анастасия е омъжена за домакина, бъдещият главнокомандващ на руските армии и довършва репликата си към Палеолог „Трябва да се съдържам защото императорът ме погледна строго.“¹⁸⁹

Поанкаре, зает през по-голямата част от времето в разговори с царя, прекарва по-малко интересна вечер от своя посланик. Президентът обаче също забелязва черногорските принцеси, но не само заради красотата им. Преди и след вечерята те „непрестанно го засипаха с въпроси“ за Австрия и Балканската криза.

Поанкаре им казва, че не може да им отговори, но е също толкова разтревожен, колкото и те. Той не им казва, че по-рано същия ден е получил обезпокоителен доклад от посланика си в Рим, който е научил от италианското разузнаване, че „Германия няма да положи никакви усилия да съдържи Австро-Унгария. Във Виена смятат, че Русия няма да се намеси, когато Сърбия бъде нападната.“¹⁹⁰

Поанкаре приема напълно сериозно, този доклад за австроунгарската самонадеяност, очакваща руска пасивност. Като допълнение Анастасия и сестра ѝ коментират пред президента личността на Сазонов, когото те смятат за страхлив и слаб. Тези предложения отговарят на собствените опасения на Поанкаре. Тъй като през цялото време на срещата, той беше в компанията на царя постоянно разговаряйки с него, президентът стига до убеждението, че руският монарх е „по-решителен“ от своя външен министър, по въпроса за защитата на Сърбия.¹⁹¹

Поанкаре и княгините естествено не знаят, че предходната вечер Сазонов чрез Пурталес, е отправил изрична заплаха към Виена да „не се говори изобщо за ултиматум“.

Нажежената войнствена атмосфера във френско-руския лагер получава още по-силен заряд, след като френската делегация се събужда в палатките си на следващата сутрин. Дори Вивиани, ободрен от селския въздух, се чувства по-добре в четвъртък.

Военният преглед, който ще се проведе тази сутрин, е сред най-важните моменти на срещата на върха: демонстрация на мощта и единството на съюза.

Анастасия не излъга, когато обеща на Палеолог, че оркестърът няма да свири нищо друго освен френски маршове. Както посланикът записва в дневника си: „преглед на войските в Красно село тази сутрин. 60 000 души вземат участие. Великолепно шествие на мощ и величие. Пехотата марширува под звуците на френските маршове. Какво богатство от идеи в тази военна машина, задвижена от Царя на цяла Русия пред президента на съюзническата република, самият той син на Лотарингия! Царят е в подножието на могилата, на която се намира императорската шатра. Поанкаре седи отдясно на царицата пред шатрата. Няколкото погледи, които си размени с мен, ми показаха, че мислите ни са едни и същи“.¹⁹²

---

¹⁸⁸ Маршът на полка Самбри и Маас е френска патриотична песен, композирана от Робърт Планкет с текст на Пол Сезано и особено популярен военен марш, аранжиран от Франсоа-Жозеф Роски. (б. пр.).

¹⁸⁹ Paléologue, vol. 1, 22–23.

¹⁹⁰ Барер (от Рим) до Биенвеню-Мартен, 21 юли 1914 г., предадено на Палеолог, 22 юли 1914 г., цитирано в Шмит, 77. „Непрестанно [го] засипаха с въпроси...“: Поанкаре, том 2, 178.

¹⁹¹ Poincaré diary, по Schmidt, 81.

¹⁹² Paléologue, vol. 1, 23.

След прегледа всички се оттеглят в царската шатра за обяд с руски закуски и хайвер. Руският суверен настоява великият княз Николай Николаевич да представи президента на „няколко от по-важните генерали“ в руската армия, което той и прави, преди групата да се върне в Петерхоф за кратка почивка.

В 18,00 часа Николай II качва френската делегация на борда на яхтата си „Александрия“, която ще ги ескортира до кораба „Франция“, в пристанището на Кронщат за обратното пътуване. Този път Поанкаре е домакин на прощална вечеря за царя на борда на „Франция“.

Обстановката е впечатляваща. Въпреки че „моментен порив на вятъра“ поврежда цветните аранжировки, масите са подредени с цялата елегантност, която френският екипаж можеше да се представи. Палеолог отбелязва „На палубата внушаваха страхопочитание четирите гигантски 304-мм оръдия, чийто огромните дула стояха над главите на гостите“. Сякаш за да напомни на посланика за разговора им от предишната вечер, „великата княгиня Анастасия вдигна чашата си с шампанско към мен повече от веднъж“, отбелязва Палеолог, „посочвайки с размах на ръката си бойните оръдия, вдигнати около нас“.

Както обикновено, царят и президентът са погълнати от разговор през цялата нощ, както на вечерята, така и след това на мостика, където останаха сами за „това, което им се струваше като цяла вечност“. Никой не може да е сигурен за какво говорят, но очевидно е нещо важно. Между първото и второто ястие Вивиани иска да бъде предадено съобщение на Палеолог. Очевидно възстановил духа си, или си спомнил че е външен министър, нарежда на посланика си да изготви комюнике за печата, обобщаващо заключенията от срещата на върха. Палеолог прави каквото му е казано, като нахвърля кратка чернова в менюто си за вечерята, в дух че „двете правителства са открили, че техните възгледи и намерения за поддържане на европейския баланс на силите, особено на Балканския полуостров, са абсолютно идентични“. Смятайки това за вид „неутрална и празна фразеология, подходяща за документи от този вид“, посланикът е изненадан, когато Вивиани възразява срещу последната фраза, като посочил, че френските и руските интереси на Балканите не са „абсолютно идентични“.

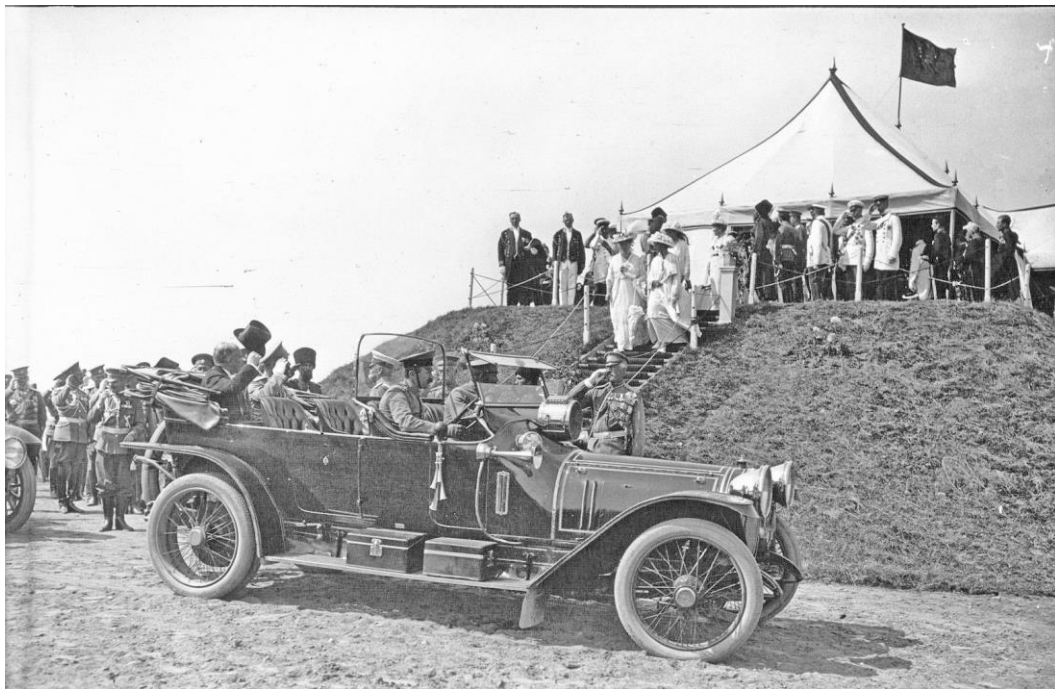
Палеолог написва друг чернова, в който пише, че двамата съюзници са в „пълно съгласие във възгледите си по различните проблеми, които засягат мира и баланса на силите в Европа... особено на Изток“ (за всички е ясно, че това означава Сърбия). Това скучно, но многозначително комюнике е сърдечно одобрено от президента, царя, Вивиани, Сазонов и Изволски.

Прощалният тост на Поанкаре, заявява, че Франция и Русия „имат един и същ идеал за мир в сила, чест и самоуважение“, е също толкова скучен, но произнесен с обичайната му категоричност, е посрещнат от руснаците с „бурни аплодисменти“.¹⁹³

Докато Императорската гвардия се строява за връщането на царя на „Александрия“, преди отпътуването на „Франция“ в 23 ч. вечерта, всичко изглежда наред във френско-руския съюз. Докато Поанкаре все още таи съмнения към Сазонов, той вече е уверен, че царят ще остане твърд пред каквото и да предприемат австроунгарците. А руснаците са уверени в пълната подкрепа на Франция, за всяка твърда позиция, която ще заемат срещу Виена. Следващият ход е на Берхтолд.

---

¹⁹³ Paléologue, vol. 1, 24 – 26.

Парадът в Красное село, на долната снимка, зад царя и Поанкаре се вижда високата фигура на великия княз Николай Николаевич

Руски медали в чест и памет на посещението на Поанкаре

Глава 13. Антиултиматумът и ултиматумът.

ЧЕТВЪРТЪК, 23 ЮЛИ. Когато Поанкаре и царят се сбогуват на борда на „Франция“ в четвъртък вечерта, „радиомълчанието“ на Берхтолд все още действа. Предпазливото поведение на Сазонов по време на срещата му със Сапари подсказва, че информацията изпусната от Люцов на британския посланик все още не е достигнала до руските уши, до събота, 18 юли.

Берхтолд научава за сериозният разговор между Сапари и Поанкаре в Зимния дворец във вторник, 21 юли, което му подсказва, че французите имат бегла представа за това което предстои и Сапари сравнява войнствената поза на френския президент с „резервираното и предпазливо отношение“, на Сазонов в събота.

Сапари предупреждава Берхтолд, че присъствието на френския президент в Петербург „ще има всичко друго, но не и успокояващ ефект“, тъй като Поанкаре има репутация на войствен човек. Предупреждението му към Виена, че Русия има за „приятел“ Франция, не показва нищо друго, освен желанието му, руснаците да бъдат твърди, но дали те ще го направят, е друг въпрос.

В същото време, заплахата на Сазонов, отправена по-късно във вторник вечерта до Пурталес, че „не трябва да се говори изобщо за ултиматум“, остава неизвестна за австрийците. Докладът на Пурталес, изпратен по пощата, не е получен в Берлин до сутринта на четвъртък 23 юли, и е препратен на Чиршки във Виена едва седмица след това. Дали Берхтолд знае за заплахата тогава, руснаците все още не знаят.

Докато черногорските княгини поставят под въпрос твърдостта на Сазонов в Красное село в сряда вечерта, руският външен министър се връща в града, за да изпрати ясно и решително предупреждение чрез посланик Шебеко до Виена. Получено по телеграфа в 4 часа сутринта в четвъртък, 23 юли.

По-рано в сряда Сазонов получава обезпокоителен доклад от Рим, в който се съобщава, че италианският външен министър е научил, че Австро-Унгария „подготвя голям удар за да унищожи Сърбия“.¹⁹⁴

Информирайки Шебеко, за получената достоверна информация, че „Австрия планира да предприеме мерки срещу Сърбия“, Сазонов инструктира посланика си да предупреди Виена „любезно, но твърдо“ за „опасните последици, които ще последват от всякакви подобни мерки, несъвместими с достойнството на Сърбия“.

Придавайки на това предупреждение по-силен дипломатически смисъл, Сазонов информира посланика си, че „от разговорите ми с [Поанкаре] става ясно, че и Франция... няма да толерира унижението на Сърбия“.

Руският външен министър може би все още не е убедил Поанкаре, или Берхтолд, в собствената си твърдост, но френският президент не оставя съмнение у Сазонов за собствената си твърдост.

Сазонов информира Шебеко, че френският посланик в Австро-Унгария, скоро ще отправи идентично предупреждение към Балплац. И се надява също, че британският посланик във Виена, де Бунзен, ще „говори в същия смисъл“, въпреки че все още няма потвърждение за това.¹⁹⁵

Сазонов не говореше само от свое име, когато отправя това предупреждение. По време на срещата с Поанкаре, руският външен министър се съгласява с френския президент относно условията на „антиултиматума“ към Виена. Версията на Поанкаре е почти идентична с тази на Сазонов – само че, типично за него, езикът му е още по-силен.

¹⁹⁴ Крупенски до Сазонов, 22 юли 1914 г., бр. 329 в ИБЗИ, кн. 4.

¹⁹⁵ Сазонов до Шебеко, 4 сутринта на 23 юли 1914 г., бр. 322 в ИБЗИ, кн. 4.

Алфред Дюмен, френският посланик във Виена, е инструктиран, че „трябва да се предотврати по всякакъв начин, [австрийско] искане за възмездие или каквито и да е условия, наложени [на Сърбия], които нарушават нейния суверенитет или независимост“.

Както можем да очакваме, недвусмисленият език на тази завоалирана заплаха не се харесва на Вивиани, който като външен министър се съгласява да я изпрати на Дюмен „само с нежелание“ (*avec peu d'empressement*). Вивиани я изпраща от кораба „Франция“, малко след отплаването от Кроншат, в малките часове на петъчната сутрин.¹⁹⁶

Сазонов и Поанкаре са решили да отложат предаването на съвместния си антиултиматум, за да избегнат впечатлението, че се „заяждат“ с Берхтолд.¹⁹⁷

В колебанието си за сръбския ултиматум, австроунгарците допускат, Франция и Русия да координират съвместен отговор по време на срещата на най-високо правителствено ниво.

Поради трика на Берхтолд да изчака френската делегация да замине, времето за изпращане на предупреждението на Франция, преди френското правителство да бъде официално уведомено за ултиматума, доказва, че Поанкаре и Вивиани вече са предварително запознати с австрийските планове, противно на по-късните им протести. Това обаче също означава, че френското предупреждение няма да пристигне във Виена до петък, 24 юли, денят след като действителният ултиматум е връчен на Сърбия. Следователно то не може да има възпиращ ефект върху Берхтолд.

Предупреждението на Сазонов пристига по-рано, дешифрирано в руското посолство във Виена в 15,00 ч. в четвъртък, 23 юли – но не е достатъчно скоро. Шебеко отсъства от града, руският шарже д'афер отива на Балплац вместо него, за да представи „антиултиматума“ на Сазонов на австроунгарския външен министър.

Секретарят на Берхтолд, отправя руснака, казвайки му, че външният министър е зает и не може да го приеме този следобед. Затова да дойде в 11 ч. на следващия ден?¹⁹⁸

Времето е показателно. До 11 ч. в петък предиобед ултиматумът, вече ще е в Белград по график в четвъртък вечерта и европейските правителства ще бъдат официално уведомени за него (в 10 ч. сутринта в петък).

Берхтолд вероятно е казал на екипа си, да не допуска представители на „враждебните“ сили да го виждат преди петък сутринта. Независимо дали знае какво знаят руснаците, извинението на секретаря му, отправил руският шарже д'афер, не е блъф. Берхтолд е зает в онзи съдбовен следобед. Ултиматумът е бомба със закъснител която тиктака бясно, и по план трябва да се взриви в Белград едва час след пристигането на руския пратеник на Балплац.

Планът е посланик Гизл да я представи на сръбското правителство между 16,00 и 17,00 ч., така, че крайният срок ще изтече до 17,00 ч. в събота, 25 юли, навреме, за да може Австро-Унгария да започне мобилизация до полунощ.

Гизл иска аудиенция при сръбския министър-председател в 16,30 ч. В четвъртък сутринта обаче Берхтолд научава, че „Франция“ няма да вдигне котва до 23 ч. вечерта, почти пет часа по-късно от очакваното.¹⁹⁹

Имайки предвид разликата от час и половина между Петербург и Централна Европа, това означавало, че ако Гизл предаде нотата в 16,30 ч., е почти сигурно, че

¹⁹⁶ Вивиани до Дюмен, чрез Биенвеню-Мартен, 24 юли 1914 г., в *QO Autriche-Hongrie*, том 32. „Само с нежелание“: Запис в дневника на Поанкаре от 23 юли 1914 г., цитиран в Schmidt, 80.

¹⁹⁷ Albertini, vol. 2, 589.

¹⁹⁸ Известие от шарже д'афер във Виена, цитирано в дневников запис от 13/26 юли 1914 г., в Шилинг, стр. 38.

¹⁹⁹ Ягов до Чиршки, 22 юли 1914 г., бр. 201 в Geiss, vol. 1.

новината за демарша в Белград ще стигне до Петербург, преди Поанкаре да напусне Кронщат в 23 ч., което му позволява да координира отговор със Сазонов и царя.

Научавайки това, Берхтолд променя графика в последния момент, като изпраща на Гизл спешна телеграма за отлагане връчването на нотата в 18 ч. вечерта.²⁰⁰

Ако това стане по-късно, Конрад ще се ядоса, че 48-часовия срок ще изтече твърде късно в събота вечерта, за да могат заповедите за мобилизация да бъдат издадени през нощта. Ситуацията е на кантар. Даже 18 ч. може да е твърде рано, за да се предотврати достигането на новината за ултиматума до Петербург в четвъртък вечерта. Предвид разликата във времето от час и половина (и времето, необходимо за съставяне, криптиране, изпращане и дешифриране на телеграмите), Берхтолд се надява, че новината няма да стигне до руската столица, докато тече прощалният банкет на борда на „Франция“.

Към главоболията на Берхтолд се добавя и тревожният разговор, който има с началник-щаба в ранния четвъртък следобед. В очакването на истинската война, която го очаква след два дни, външният министър най-накрая обмисля и най-лошите сценарии, за които е трябвало да помисли преди да изпрати ултиматума. И пита Конрад: „Ако Сърбия се съгласи след изтичането на 48-часовия срок, т.е. след като австроунгарската мобилизация е започнала, но преди да започнат военните действия?“

Началник-щаба, за разлика от външния министър, вече е обмислил тази възможност, но не я смята за вероятна. Ако това се случи, решението беше просто: „Сърбия ще бъде [задължена] да плати разходите за [нашата] мобилизация.“

Конрад обаче е изненадан от втория въпрос на Берхтолд. В продължение на дни на Балплац се получават обезпокоителни доклади от Рим, предполагащи, че италианците знаят какво замисля Берхтолд.

На 10 юли италианският външен министър Антонио ди Сан Джулиано дори иска „услуга за услуга“ за австрийските печалби в новата Балканска война: Виена трябва да предаде целия²⁰¹ италианскоезичен Южен Тирол (дори Инихен, където Конрад има имение). Германците предупреждават Берхтолд от седмици, че трябва да осигури италианската подкрепа или поне неутралитет, но досега нищо не е направено.

Сега, изневиделица, той попита Конрад: „Ами ако Италия се намеси срещу нас?“ Конрад му отговаря „В този случай, Австро-Унгария, е изправена пред война на два и евентуално на три фронта, и изобщо не трябва да се мобилизира“.²⁰²

Задачата на Берхтолд е да осигури италианския неутралитет. Ако не успее, е доста късно да каже на началник-щаба на армията. Конрад ще бъде още по-притеснен, ако той или Берхтолд знаят, че новината за ултиматума вече е известна не само на британците, французите, италианците и руснаците, но и в Белград.

В сряда, 15 юли, първото сериозно предупреждение от сръбския посланик във Виена за предстоящи дипломатически действия достигна до Белград. В петък, 17 юли, сръбският посланик в Лондон информира правителството си, че „се подготвя дипломатически натиск върху Сърбия, който може да прерасне във въоръжено нападение“.

Премиерът Пашич е достатъчно разтревожен от тази новина, и по-късно същия ден информира австроунгарският посланик Гизл „в неофициален разговор“, че „сръбското правителство е готово да се съобрази незабавно с всяко искане за

---

²⁰⁰ Берхтолд до Гизл, 23 юли 1914 г., № 10518 в Ое-У, том 8.

²⁰¹ Южен Тирол не е населен с италианци, авторът греша, италианци има в по-южната провинция Трентино. В случая италианската наглост е учудваща, неслучайно Хинденбург казва през 1933 г. на Хитлер, че с италианците да си няма работа, нито в мир, нито във война. (б. пр.).

²⁰² Конрад, том. 4, 108. quid pro quo на Сан Джулиано: цитирано в Sondhaus, Franz Conrad von Hötzendorf, 144.

полицейско разследване и да предприеме всяка друга мярка, съвместима с достойнството и независимостта на държавата“.

Пашич информира и британския посланик в Белград (но не Гизл), по начин, който подсказва, че разполага с отлични разузнавателни данни за австроунгарските намерения, че „искането от страна на австроунгарското правителство за назначаване на смесена анкетна комисия, за забраната на националистическите организации и за цензура на печата, не може да бъде удовлетворено, защото означава чуждестранна намеса във вътрешните работи и законодателството“.²⁰³

Неблагоприятните предзнаменования за австроунгарците се засилват от обстоятелството, че Гизл, настоявайки за аудиенция при Пашич, за да му връчи ултиматума в четвъртък вечерта на 23 юли, научава, че министър-председателят дори не е в града. Той е в Ниш, където води кампания за преизбирането си.

Ако сърбите не знаят какво предстои, отсъствието на Пашич ще бъде незабележимо. Тъй като обаче знаят, вероятно е манипулация.

Австроунгарците очакват Пашич да подаде оставка веднага щом прочете текста на ултиматума, за да избегне позорното му спазване. За да предотврати тази възможност, Берхтолд инструктира Гизл, в случай на подобна оставка, да не приема нейната актуалност за периода на ултиматума, с мотива, „че едно правителство след оставката си все още носи пълна отговорност, до сформирването на ново правителство“.

Австроунгарците не искат да позволят на Пашич да се измъкне от отговора на ултиматума им. Пашич, от своя страна, много иска да се измъкне. Очаквайки непосредствените действия от Австро-Унгария, в сряда, 22 юли, изрично упълномощава малко известния финансов министър на Сърбия, д-р Лаза Пачу, да действа от негово име, докато той е извън Белград през следващите няколко дни.

Като получава искането на Гизл в четвъртък сутринта за спешна аудиенция същата вечер, Пачу иска министър-председателя да се върне в Белград, Пашич отказва и му нарежда да „го приеме от негово име“.²⁰⁴

Когато Гизл пристигна в сръбското външно министерство малко преди 18,00 ч. в четвъртък 23 юли, австрийският ултиматум към Сърбия е най-зле пазената тайна в цяла Европа. Вярно е, че само австроунгарците и германците знаят пълния текст на нотата, която Гизл сега носи със себе си в запечатан плик. Но сърбите, както руснаците, французите, британците и италианците, не се съмняват, че условията ще бъдат толкова сурови, за да направят приемането им невъзможно. Берхтолд може би не знае, че въпреки пазената тайна, плановите му вече са известни на Европа, което прави почти невъзможно, да се локализира „свършеният факт“ само на Балканите. Или просто не иска да знае. Виждайки задаващата се бездна на една по-широка война, която може да последва от неуспешния му дипломатически ход, Берхтолд се намесва веднага. Когато Гизл пристига, е неприятно изненадан, че Пачу е хитро оставен за заместник на Пашич, като шеф на сръбското правителство, не говори френски, езикът, на който е написана „спешната нота“. За щастие, сръбското външно министерство разполага с поне един човек, секретаря Славко Груич, който знае френски и може да преведе разговора, и незабавно да преведе нотата пред Пачу.

Без да губи време, Гизл връчва екземпляра от ултиматума, придружен с кратко писмо, в което се обръщаше към Пачу като заместник на премиера Пашич. Той информира финансовия министър, че срокът ще изтече в 18,00 ч. в събота 25 юли, и че ако дотогава не получи задоволителен отговор, ще напусне Белград с целия персонал на легацията. Пачу няма нужда от преводач, за да разбере какво означава това – война!

---

²⁰³ Краканторп до Грей, 17 юли 1914 г., № 53 в BD, том 11.

²⁰⁴ Берхтолд до Гизл, 23 юли 1914 г., № 10519 в Oe-U, том 8. „Приемете го вместо мен“: цитирано в Albertini, том 2, 285.

Няма причина сърбинът да признае, че разбира за какво става дума. Оправдавайки се с отсъствието на Пашич, Пачу има основателна причина и отказа да вземе документите, възразявайки, че не е упълномощен да приеме австроунгарската нота от името на сръбското правителство. Без дори да погледне ултиматума (който не може да прочете), той протестира пред Гизл, че сега „има избори и много от министрите отсъстват, поради което е физически невъзможно да се свика пълно заседание на кабинета навреме, за да се вземе решение от толкова важно значение“.

Гизл, очаквайки точно такова извинение, отговоря, че „завръщането на министрите [в Белград] в ерата на железниците, телеграфа и телефона в страна с размерите [на Сърбия] е въпрос на няколко часа“. Той напомня на Пачу, че е дал много часове предизвестие за настоящата среща, което е използвано от Пашич да напусне Белград. А въпросът за заседанията на кабинета и тяхното свикване е „личен въпрос за сръбското правителство, по който той нямаше какво да каже“.²⁰⁵

Пачу продължава да се съпротивлява и след тази реплика и не иска да приеме ултиматума от името на сръбското правителство. След дълга инеудобна пауза Гизл оставя документа на бюрото му, казвайки, че Пачу и Сърбия че „могат да правят с него (документа) каквото си искат“. След това посланикът се обръща и си тръгва. Няма какво повече да прави тук.²⁰⁶

По този начин, след като провалят изненадата на ултиматума, заради небрежността на външния си министър, допуснал изтичането на секретната информация, австроунгарците провалят и неговото изпълнение.

Сърбите разбират за ултиматума предварително, както всички останали сили, и сръбското правителство го неутрализира с хитриост. Най-малкото Пашич лишава Гизл и Берхтолд от удоволствието да го притиснат в ъгъла.

Междувременно Пачу сваля маската си на глупак, след като Гизл напусна кабинета, и сподели съдържанието на ултиматума с двама други министри, които се крият в съседната стая. Те естествено веднага предават новината, на приятелски настроените дипломати (от Антантата). Естествено, италианците, клюкарите в европейската дипломатия, първи научават новината, преди да я предадат на руснаците.

Около 21 ч. (руско време) в четвъртък вечерта, аташето от италианското посолство в Петербург, пристига късно за прощалния банкет на борда на „Франция“, и тихо информира К. Е. Бюцов, изпълняващ длъжността началник на отдела за Близкия изток в руското външно министерство, че „днес Австро-Унгария е поставила напълно неприемлив ултиматум на Сърбия“. Потвърждавайки истинността на италианското съобщение, секретарите на Певчески мост, получават почти едновременно спешното искане от граф Сапари, за едночасова сутрешна среща с руския външен министър.²⁰⁷ Берхтолд иска да разбере, какво ще направи Сазонов.

Глава 14. Сазонов нанася удар.

ПЕТЪК, 24 ЮЛИ. Новината за австроунгарският ултиматум стига до Петербург скоро след като Гизл го връчва в Белград в четвъртък вечерта. Берхтолд отлага предаването му колкото е възможно по-дълго, но такава бомба не може да се заглуши, след като избухне.

²⁰⁵ Гизл до Берхтолд, 23 юли 1914 г., № 10526 в Ое-У, том 8.

²⁰⁶ Albertini, vol. 2, 285.

²⁰⁷ Дневник на руското външно министерство, 23 юли 1914 г., № 245 в Geiss, том 1.

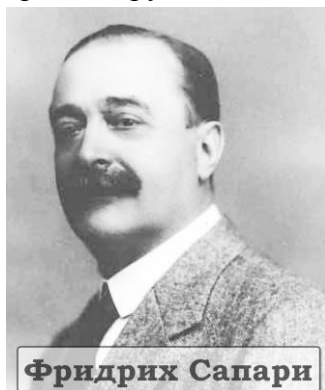
Сазонов е твърде погълнат от дипломатическите тънкости по изпращането на Поанкаре, за да се занимава с новината, докато все още е на борда на „Франция“, но е информиран от италианския аташе за предаването на ултиматума на Сърбия и за искането на спешна среща от австро-унгарския посланик, преди да си легне в четвъртък вечерта. В 7 ч. сутринта началникът на кабинета му Шилинг, получава допълнително потвърждение за ултиматума в телеграма от руското консулство в Белград.²⁰⁸

Когато Сазонов пристига в Министерството на външните работи около 10 ч. сутринта в петък на 24 юли, той е подготвен и готов.

„C'est la guerre Européenne!“ (Това означава европейска война!) – възкликва Сазонов на Шилинг веднага щом го вижда. Макар че забележката му е станала с право известна, тя обикновено се бърка със спонтанна реакция на шокираща новина (тоест, получаването на австрийския ултиматум). Всъщност е съвсем различно.

Сазонов знае от дни за ултиматума и научава за предаването му в Белград близо десет часа преди да каже това. Той не знае какъв е текста на ултиматума, но вече прогнозира „европейската война“ преди де сесрещне с посланик Сапари, за да му представи копие от ултиматума. Така че, репликата която му се преписва, ако наистина е вярна, тя не може да е спонтанна. Тя е декларация за политиката която той ще води.²⁰⁹

Това тълкуване се подкрепя от разказа на Сапари за кратката му и ожесточена среща с руския външен министър онази сутрин. Нищо в поведението на Сазонов не

Фридрих Сапари

подсказва изненада или шок. Докато посланикът му показва текста на ултиматума към Сърбия, заедно с придружаващия го коментар, Сазонов е „съвсем спокоен“. Руснакът възрази твърдо и недвусмислено застава срещу две клаузи от ултиматума. „Сърбите, каза той, никога няма да се съгласят с разпускането на Народна одбрана, нито могат да позволят участието на австрийски агенти в разследването на престъплението в Сараево на сръбска територия“. На твърдението на Сапари, че Австро-Унгария, отправяйки исканията си за забрана на терористичната агитация срещу Монархията, „е застанала като едно цяло с всички цивилизовани нации“, Сазонов отговоря, че „това е погрешно“ (dies sei ein Irrtum). „Вие“, настоява руснакът, „подпалвате Европа“.

С твърда убеденост, руският външен министър го предупреждава „да обмисли впечатлението, което [ултиматумът] ще направи в Париж, Лондон и може би другаде“, където ще бъде „сметнат за неоправдана агресия“, което изненадва Сапари.

Когато посланикът, отчаян за знак на добра воля, се позова на старата тема – монархическия принцип, Сазонов просто я отхвърли: „монархическата идея няма нищо общо с това.“²¹⁰

С тези думи той завършва срещата, и Сапари няма ми май-малки съмнения в позицията на Русия. Хладният и пресметлив разговор на Сазонов с австроунгарския посланик показва, че той вече е взел решение за политическата линия, след като е научил новините от Белград в четвъртък вечерта. Както е казал на британския посланик, след като е научил за плановете на Берхтолд предната събота, ако Австро-Унгария постави ултиматум на Сърбия, Русия „ще бъде принудена да предприеме някои военни мерки“.

Веднага, щом Сапари напуска кабинета му в петък сутринта, в 10,30 ч., Сазонов свиква заседанието на Министерския съвет в 15,00 ч., като спешно уведомява

²⁰⁸ Albertini, vol. 2, 290; Sazonov, 152.

²⁰⁹ Запис в дневника за 24 юли 1914 г., в Schilling, стр. 28–29.

²¹⁰ Сапари от Петербург, 24 юли 1914, бр. 10619 в Ое-У, том. 8.

началник-щаба на армията Н. Н. Янушкевич и военноморския министър И. К. Григоревич за задължителното им присъствие. Сазонов нарежда на Янушкевич да предприеме „всички приготовления за поставяне на армията на бойна готовност“ и да изготви план за „частична мобилизация“, който да бъде готов за разглеждане до 15,00 ч.²¹¹

След това Сазонов прекъсва отпуска на всички служители в Министерството на външните работи от Дипломатическата канцелария и отдела за Близкия изток, като им нарежда да се явят незабавно. Руският министър на финансите, Пьотър Барк, е първият, който отговоря на повикването на Сазонов, пристигайки на Певчески мост още в 11,00 ч. Министърът на външните работи по това време е излязъл, така че Барк раговаря със Шилинг. „Има ли вероятност за война?“, пита той. Шилинг отговоря без колебание, че „Сазонов смята войната за неизбежна“. С оглед на това Барк пита дали може да бъде информиран „дали... нещата ще се развият бързо, тъй като в такъв случай ще трябва да предприема незабавни стъпки, за да осигурия прехвърлянето на средствата на руската хазна, депозирани в Берлин“.

Отново без колебание, Шилинг отговаря на Барк да направи точно това. Действайки с почти германска бързина (министърът на финансите, макар и руснак, е работил дълго време в германския дом на Менделсон), той телеграфирал до Берлин преди заседанието на Министерския съвет, нареждайки на своите агенти там да прехвърлят активите държани в германски банки – общо 100 милиона рубли, повече от 20 милиарда долара в днешна стойност, в Париж и Петербург.²¹²

Докато Барк изтегля руските средства от Германия, Сазонов обсъжда планове за мобилизация с командирите на армиите. В края на ноември 1912 г., по време на Първата балканска война, военният министър Сухомлинов, изготвя „план за частична мобилизация“ само срещу Австро-Унгария, като идеята му е да заплаши Виена, без да алармира Германия да се мобилизира в защита на своя съюзник. Решено е Варшавският военен окръг, т.е. руска Полша, да не се мобилизира, за да не се алармира командването на германската 8-ма армия в Източна Прусия. Точно както по-късно блокира военната партия, по време на кризата с Лиман фон Сандерс през януари 1914 г., председателят на Министерския съвет Коковцов налага вето върху плана на Сухомлинов за „частична мобилизация“ през ноември 1912 г. с мотива, че „без значение как решим да наречем планираните мерки, мобилизацията си остава мобилизация, на която нашите противници ще противодействат с истинска война“.²¹³

След като миролюбивият е Коковцов е отстранен от министерския съвет през февруари 1914 г., Сазонов вече е готов да изпробва плана на Сухомлинов.

Малко след 11 ч. сутринта в петък 24 юли, той запознава Янушкевич със ситуацията и го моли да изготви директива за частична мобилизация. Началник-щаба се съгласява, и виква началника на мобилизационния отдел на руската армия, генерал Сергей Доброролски, който пристига в щаба малко преди обяд. Казвайки му, че е подробно информиран от Сазонов за дипломатическата ситуация, Янушкевич информира Доброролски, че Русия скоро ще обяви публично, че не може да „остане безразлична“ към „напълно неприемливия ултиматум“ на Виена към Сърбия. Още по-агресивно, макар и по-малко официално, съобщение е публикувано във в-к „Руски инвалид“, официалния вестник на руското военно министерство, в което се казва, че Русия „няма да остане безучастна, ако достойнството и целостта на сръбския народ, ако нашите кръвни братя, бъдат застрашени“.

---

²¹¹ Dobrorolskii, 17–18.

²¹² РВМ, кутия 1, глава 7, 5–7.

²¹³ Kokovtsov, 346–347.

„Готово ли е всичко за обявяването на мобилизацията на нашата армия?“, попита Янушкевич началника на мобилизацията. Доброролски казва „Да“.

„В такъв случай“, продължава началник-щаба, „до един час ми донесете всички документи, свързани с подготовката на нашите войски за война, които предвиждат, в случай на необходимост, обявяване на частична мобилизация само срещу Австро-Унгария. Тази мобилизация не трябва да дава повод на Германия да намери основания за враждебност към себе си.“ Чувайки това, Доброролски се учудва. Мобилизацията само срещу Австро-Унгария, а не срещу Германия, казва на шефа си, е „глупост“. Настоящият „План 19“ на армията изисквал едновременно мобилизация срещу Германия и Австро-Унгария, без вариант, който да ги разделя. Освен това, обяснява Доброролски, е „физически невъзможно“ да се мобилизира ефективно срещу Австро-Унгария, без да се използва Варшавският железопътен възел. Ако мобилизацията изключвала Полша, е възможно да се атакува Австро-Унгария само през малка част от Галиция или през Румъния, което сега е изключено. Разполагането на войски срещу Австро-Унгария с влакове преминаващи през Варшавския възел е неизбежно, което ще разтревожи германското командване в Източна Пруссия, обезсмисляйки идеята за „частична“ мобилизация.²¹⁴

Точно както Коковцов през 1912 г., казва че „мобилизацията си остава мобилизация“, независимо как Сухомлинов или Сазонов искат да я нарекат (доп. пр. и по същество е равностойна на обявяване на война).

Янушкевич, наскоро назначен за началник-щаба, вероятно не знае тази подробност. Но като несъществуващ офицер, Доброролски изпълнява заповедта на своя началник, доколкото е възможно.

Сазонов е цивилен, и не е компетентен колкото Янушкевич, относно стратегическите последици от „частичната“ мобилизация. Има обаче доказателства, които сочат друго. Министърът на външните работи е присъствал на извънредното заседание на Министерския съвет през ноември 1912 г., когато Сухомлинов е представил своя план за частична мобилизация. Той е чул военния министър да го обяснява, а след това е чул Коковцов да го отхвърля с мотива, че германците ще възприемат руската мобилизация заплашително и това ще доведе до европейска война.

Сазонов, тогава смятан за колеблив човек, е подкрепил мнението на председателя Коковцов. Той дори тогава казва, че Русия никога не трябва да започва дори частична мобилизация, без първо да се консултира с Франция. Този решаващ разговор, предвещаващ настоящата политическа дилема с необичайна точност, е стоял на дневен ред преди по-малко от две години.

Освен ако паметта му не му е изневерила напълно, Сазонов би трябвало да си спомни този момент, когато иска армията да започне частична мобилизация срещу Австро-Унгария. Този път, за разлика от ноември 1912 г., Сазонов лично се е консултирал с Франция и всъщност с цялото ѝ цивилно правителство при това предния ден и през трите предходни дни. Следователно той е напълно уверен във френската подкрепа в случай, че „частичната мобилизация“ на Русия доведе до война, съдейки по забележката на Шилинг към Барк, перспектива която смята за неизбежна.

И да се увери допълнително във Франция, външният министър посещава френското посолство, за да обядва с Палеолог и британския посланик Бюканън, който иска да научи какво замислят Франция и Русия. Според Бюканън, Сазонов недвусмислено им заявява, че „стъпката, предприета от Австро-Унгария, означава война“. Той информира британеца за пълното споразумение по Балканските въпроси, постигнато между Франция и Русия на току-що приключилата срещата на върха.

---

²¹⁴ Dobrorolskii, 17–19.

Палеолог потвържда това ентусиазирано, обещавайки, че „Франция не само ще окаже на Русия силна дипломатическа подкрепа, но и ако е необходимо, ще изпълни всички задължения, наложени от съюза“, намек за мобилизиране срещу Германия.

Сазонов пита британския посланик, „дали британското правителството ще обяви солидарността си с Франция и Русия“?

Бюканън, за разочарование на руснака, откланя въпроса, заявявайки, че „Великобритания, няма интереси в Сърбия и общественото мнение в Англия никога не ще подкрепи войната заради нея“.

На това Сазонов възразява, че „Сръбският въпрос е само част от общоевропейския въпрос и че вие [т.е. британците] не можете да го пенебрегвате“.

Търсейки яснота какво има предвид под това, Бюканън пита категорично Сазонов: „Ако [Австро-Унгария] предприеме военни действия срещу Сърбия, това означава ли, че Русия ще ѝ обяви война?“

Тук Сазонов се укротява и казва на Бюканън, че това не е ясно, докато Министерският съвет не се събере на спешно заседание същия следобед. И освен това, никакви политически действия, не могат да бъдат извършени, докато решението на министерския съвет, не бъде одобрено от цар Николай II, когато на следващата сутрин той ще получи официално решението в Царское село.

Но няма никакво съмнение каква е позицията на Сазонов. Самият външен казва на Бюканън и чрез него на Грей, „че във всеки случай Русия ще трябва да се мобилизира“.

Но точно това, никой в Лондон иска да чуе. Опитвайки се да забави машината на Страшния съд, Бюканън иска Франция и Русия да помогнат за оказване на натиск върху Виена да удължи крайния срок на ултиматума, преди Русия да предприеме каквито и да било военни мерки.

Показателно е, че френският посланик, а не Сазонов, е отхвърлял тази идея като фантазия, с думите „Или Австро-Унгария блъфира, или е решила да действа незабавно“.

„Езикът на френския посланик е толкова войнствен“, информира Бюканън Грей, „и е очевидно, че Франция и Русия са решени да заемат твърда позиция, дори ако ние не се присъединим към тях“. Тонът на Сазонов той намира дори за малко по-мек от този на Палеолог, но не по-малко тревожен.

Руският външен министър, съобщава Бюканън, го предупредил, „че ако избухне война, ние [Великобритания] рано или късно ще бъдем въвлечени в нея, но ако не се обединим с Франция и Русия още в самото начало, ще направим войната по-вероятна и не трябвало да играем ролята на миротворци“.

С тези силни думи Сазонов се връща на Певчески мост, оставяйки британския посланик без никакво съмнение относно сериозността на намеренията на Русия.²¹⁵

В 15,00 ч. Министерският съвет се свиква на извънредно заседание, което продължава близо два часа. Без Коковцов и новият председател, И. В. Горемкин, (който е безлична фигура), и преминава изцяло под доминацията на Сазонов.

Ако министърът на земеделието Кривошеин и другите войнствени „германофоби“ имаха някакви съмнения, че външният министър ще се противопостави на Австро-Унгария, той сега ги разсейва веднага.

Сазонов казва откривайки срещата „Настоящата криза е зародена отдавна. Има дълбоко вкоренени причини за конфликта между Централноевропейските сили и на Антантата“. Руската слабост през последните години е провокирала агресивното поведение на Германия. Ултиматумът на Австро-Унгария към Сърбия е само „претекст, който ще ѝ позволил [на Германия] да докаже превъзходството си чрез употребата на

---

²¹⁵ Бюканън до Грей, 24 юли 1914 г., № 101 в BD, том 11.

сила“. Русия не може да остане пасивен наблюдател, докато един славянски народ е умишлено потъпкван. През 1876 и 1877 г. Русия воюва с Турция за освобождението на славянските народи на Балканите. Направихме огромни жертви с тази цел... Ако Русия не успее да изпълни историческата си мисия, тя ще бъде смятана за западаща държава и отсега нататък ще трябва да заеме второстепенно място сред силите... Ако в този критичен момент сърбите бъдат изоставени на произвола на съдбата, руският престиж на Балканите ще се срина напълно“.

Кривошеин е впечатлен. Подкрепяйки линията на Сазонов, той заявява, че „общественото и парламентарното мнение няма да могат да разберат защо в този критичен момент, засягащ жизненоважните интереси на Русия, имперското правителство не желае да действа смело. Ако Русия не заеме твърда позиция този път, правителството, ако не и целият царски режим, ще се срина пред лицето на общественото презрение към неговата слабост“.

Аргументът на Кривошеин, спомня си Барк, „направи дълбоко впечатление на кабинета“. Министрите решават да отправят строго публично предупреждение към Виена, че съдбата на Сърбия „не може да остави Русия безразлична“.²¹⁶

Истинската работа обаче е предварително извършена от Сазонов. На министрите са представени пет политически резолюции. Първите две са сравнително безобидни, макар и умело скалъпени.

В първата Русия обещава да работи с другите сили, за да поиска от Австро-Унгария да удължи крайния срок на ултиматума, независимо от факта, че Сазонов и Палеолог току-що бяха казали на Бюканън, че това е невъзможно.

Във втората Русия съветва Сърбия да обяви, че няма да се съпротивлява на австроунгарско нашествие, и ще повери съдбата си на силите. Като се има предвид, че Русия току-що е изпратила оръжие на Белград по изрично искане на Пашич, това е любопитен съвет, но има добър дипломатически смисъл. Докато Великобритания и другите неутрални сили смятат, че Русия и Сърбия действат умерено, те ще виждат Австро-Унгария и Германия като сили, нарушаващи мира.

Последните три резолюции, всички тайни, са по-сериозни. Третата резолюция гласи, че командирите на армията и флота, Янушкевич и Григоревич, ще поискат от царя, на официален Коронен съвет в Царско село на следващия ден, да одобри „по принцип“ мобилизацията на четирите военни окръга – Киевски, Одески, Московски и Казански (частична мобилизация „само срещу Австро-Унгария“), заедно с Черноморския и Балтийския флот (интересно, Австро-Унгария няма излаз на тези морета).

Четвъртата резолюция разрешава на армията да започне складирането на провизии, необходими за война.

Накрая, петата резолюция постановява, че държавните средства трябва да бъдат репатрирани от Германия и Австро-Унгария.²¹⁷

Въпреки че тези резолюции формално са поставени за гласуване в Министерския съвет и след това подложени на евентуално одобрение или вето от царя в Коронния съвет, Сазонов няма да ги напише, ако не е уверен, че ще бъдат одобрени.

Янушкевич вече подготвя директивата за „частична мобилизация“ преди срещата на министрите да зъвърши, по пряко нареждане на външния министър. Барк също вече започва изтеглянето на финансовите средства от Германия, по нареждане на Сазонов. За никого не е изненада, че резолюциите на Сазонов са приети единодушно, което прави одобрението им от царя предreshено. След като спечелва министрите за тайната „частична мобилизация“, Сазонов се връща в кабинета си около 18,00 ч.

---

²¹⁶ РВМ, кутия 1, глава 7, стр. 9–10 и по-нататък.

²¹⁷ Специален вестник на Руския министерски съвет, 24 юли 1914 г., № 286 в Geiss, том 1.

Сръбският посланик в Русия, Мирослав Спалайкович, го чака, пръв на опашката, за да научи какво е решено от Съвета. Инструкциите на Спалайкович от Пашич (все още водещ кампания в Ниш) са да информира Сазонов, че сръбската армия не е в състояние да се противопостави на нахлуването на Австро-Унгария и да попита, какво съветва Русия да направи Белград.

В телеграма до царя сръбският принц-регент Александър е още по-покорен, обещавайки, че Сърбия ще се съгласи с всички условия на ултиматума, „за чието приемане ще уведомим Ваше Величество“. Каквато и да е истината за бойната готовност на сръбската армия, позицията в Белград е ясна: Сърбия ще направи нова, каквото и каже Русия.²¹⁸

Съветът на Сазонов е твърд. За изненада на Спалайкович, руският външен министър му казва да не се съобразяват с ултиматума. Като знак на добросъвестност той съветва Сърбия да декларира приемането на по-безобидните клаузи. Но да не приема клаузи 5 и 6, за участието на австроунгарски служители „за потушаването на подривното движение“ и в преследването на съучастниците на престъплението в Сараево. Тези клаузи, каза Сазонов на Спалайкович, нарушават сръбския суверенитет.

Публично, както е решено в Министерския съвет, руският външен министър съветва Сърбия да „направи декларация и да позволи на австроунгарците да влязат в Сърбия, без да оказват никаква съпротива“.

Насаме обаче Сазонов уверява Спалайкович, че „Сърбия може да разчита на руска помощ“. Не знаем колко изричен е бил Сазонов в разговора със сръбския посланик за формата, под която ще се окаже тази „помощ“ за Сърбия и дали е го информирал за предстоящата частична мобилизация, но посланието на Сазонов към Белград е ясно²¹⁹: Сърбия трябва да демонстрира умереност, но да не отстъпва. Ако се стигне до война, Русия ще се бие от нейно име.²²⁰

В 19,00 ч.а Спалайкович напуска кабинета на Сазонов, бързайки към телеграфа, за да докладва в Белград. На излизане сръбинът се натъква на граф Пурталес. От сутринта германският посланик настоява за аудиенция, за да обсъди отговора на Русия на австроунгарския ултиматум; той е отпращан с мотива, че Сазонов е зает със свикването на Министерския съвет. Сега, за негово ужас, Пурталес научава, че външният министър се е срещнал първо със Спалайкович. Той ще остане още по-разтревожен, ако знае, че Сазонов е обядвал с френския и британския посланици.

Търсейки индикация за отговора на Русия на ултиматума, Пурталес казва на Спалайкович, че Германия се надява да „локализира“ австроунгар-сръбския спор. „Локализацията“ е сложна за изпълнение, защото германската линия, установена от външния министър Ягов и канцлера Бетман Холвег, е даването на пълна свобода на Австро-Унгария за уреждане на сметките си с Белград, без другите сили да се намесват.

Спалайкович не е съгласен и казва на Пурталес, че „австроунгарският ултиматум, вече е европейски въпрос“.²²¹

---

²¹⁸ Писмо от принц-регент Александър до цар Николай II, 24 юли 1914 г., цитирано в Албертини, том 2, 352.

²¹⁹ Редица от важните депеша на Спалайкович до Белград от 24 юли са изчезнали, но поне една е оцеляла и съдържа цитираните тук пасажки. (Б. пр. Напълно е ясно защо са изчезнали, за да се заличи следата от руската вина за разпалването на войната. Русия и Франция са главните военнопредстъпници започнали ПСВ. Сърбия, най-агресивната и шовинистична Балканска държава, същото носи напълно равна на тяхната вина, тъй като умишлено провокира военното напрежение в Европа, със Сараевското убийство, за чийто замисъл знае и Александър Караджорджич! Целта е разпалване на австроунгаро-руска война, която неминуемо ще прерасне в общоевропейска, за да се разпадне Австро-Унгария и Сърбия да окупира Босна и Херцеговина).

²²⁰ Спалайкович до Белград, 24 юли 1914 г., цитирано (с коментар) в Albertini, том 2, 353-354.

²²¹ Спалайкович до Белград, 24 юли 1914 г.... Albertini, том 2, 353-354.

Германският посланик има малко повече късмет с руския външен министър. Тонът на Сазонов е остър. Отхвърляйки аргумента на Пурталес за „локализация“, руснакът посочва, че австроунгарският ултиматум е започнал с припомняне на обещанието, което Сърбия е дала да признае анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария в декларация от 31 март 1909 г., като идеята е, че това тържествено обещание е нарушено. Тази сръбска декларация обаче е направена „в знак на уважение към съвета на Великите сили“ – не само към Австро-Унгария. Нещо повече, точно същата сутрин посланиците на Австро-Унгария в Европа са представили ултиматума на всички сили, подписали Берлинския договор от 1878 г., който гарантира декларацията на Сърбия от 1909 г. (защото анексирането на Босна и Херцеговина е ревизирало този договор). Сазонов не посочва това на посланик Сапари по време на сутрешната им среща, защото все още не е имал време да прочете задълбочено текста на ултиматума. Сега, след като го прочел, успява да пробие австроунгарския аргумент за локализация. Сапари го е осъзнава веднага щом Пурталес му разказва за разговора.

Сапари иформира Берхтолд в спешна телеграма, изпратена по-късно същата вечер „Сазонов, за съжаление е намерил основания за възражението си в нашата собствена нота“.²²²

Руснакът все още не е свършил. Казва на Пурталес, че не е убеден, в достоверността на доказателствата, с които Виена свързва Сърбия с престъплението в Сараево. Той отхвърля споменаването от германеца на монархическия принцип, казвайки, че „това няма абсолютно нищо общо с настоящия случай“.

Гневен, руснакът започва „да сипе на най-небивали обвинения срещу австроунгарското правителство“. Накрая Пурталес го прекъсна, възразявайки, че „говори под влиянието на сляпата си, безмилостна омраза към Австро-Унгария“. Без да губи самообладание, Сазонов отговоря, че „омразата не е в моя характер. Не е омраза, която изпитвам към Австро-Унгария, а презрение.“

След това преминава към същината. Сега е твърдо убеден „че Австро-Унгария търси претекст да „погълне“ Сърбия.“²²³ В такъв случай обаче, Русия ще обяви война на Австро-Унгария.“

Пурталес е шокиран. Въпреки че Сазонов говори остро по време на срещата им в понеделник, това е съвсем друго. Никога преди не е чувал думата „война“ да се изрича от Сазонов. Отначало той не я взема на сериозно. За да даде възможност на Сазонов да отстъпи, Пурталес уверява, че ултиматумът ще доведе, в „най-лошия случай“, само до „наказателна австроунгарска експедиция срещу Сърбия“ и че „Австро-Унгария е далеч от всякакви териториални придобивки“; няма да има никакво „поглъщане“ на Сърбия.

При това, съобщава Пурталес, „Сазонов поклати недоверчиво глава и заговори за далечни австроунгарски планове. Първо Сърбия ще бъде погълната (*verspeist werden*), след това ще дойде ред на България²²⁴ и след това „ще ги видим [т.е. австрийците] на Черно море“.“ Пурталес отказа да приеме подобни „фантастични преувеличения“, смятайки ги за „недостойни за сериозно обсъждане“. Но той не забрави какво е казал руснакът. Единственото обяснение за използването на такъв краен език, според Пурталес, е „страстната национална и особено религиозна омраза на Сазонов към

---

²²² Сапари от Петербург, 24 юли 1914, бр. 10620 в Ое-У, том. 8.

²²³ Френската дума, използвана от Сазонов, е *avaloir* („да погълна“). Пурталес я е предал на немски като *verschlingen*, с приблизително същия смисъл. Сапари, докладвайки във Виена, я превел обратно на френски като *dévoorer* („да погълна“).

²²⁴ Двучлнна руска наглост, при условие че тогава за Русия, България е смятана за враждебна страна, преминала в лагера на „немците“! (б. пр.).

Австро-Унгария“, която, като католическа сила, той е смятал за фундаментално враждебна към „православна“ Сърбия.²²⁵

Има различни версии за това как е завършила тази среща в руското външно министерство. В телеграма, изпратена до Вилхелмшрасе малко след полунощ, Пурталес уверява Ягов, че въпреки силния език на Сазонов, истинската му цел вероятно е да „европеизира“ въпроса за ултиматума.

„Бърза руска намеса“, прогнозира той, „не трябва да се очаква“. Сапари, предавайки във Виена казаното от Пурталес онази вечер, съобщава, че атмосферата е все още „приятелска“ и че Сазонов е завършил разговора, обръщайки се към Пурталес „Германия може да работи заедно с Русия за запазването на мира“.

В по-дълго писмо до Ягов, изпратено на следващия ден, Пурталес също съобщава, че истинската цел на Сазонов е да „отлага“ и да забавя, а не да насилва нещата. „Въпреки вълнението, царящо в руските управляващи кръгове“, заключава Пурталес, „такива прибързани стъпки като тази [заплахата на Сазонов да обяви война на Австро-Унгария] не бива да очакваме.“²²⁶

Други източници обаче предполагат, че срещата не завършва толкова „приятелски“. В дневника на руското външно министерство се съобщава, че „тези, които са видели граф Пурталес, когато е напуснал министерството, твърдят, че е бил много развълнуван и не са скрили факта, че думите на С. Д. Сазонов, и особено твърдата му решимост да се съпротивлява на австроунгарските искания, са му направили силно впечатление“.²²⁷

В подкрепа на този доклад, самият Пурталес записва в дневника си онази нощ, не желаейки да стряска Ягов или да дава повод на германската военна партия, не докладва това на Берлин – че забележките на Сазонов „създават впечатление“, че Министерският съвет „сериозно обмисля разрыв с Германия и Австро-Унгария“ и е „няма да се въздържа от въоръжен конфликт“.²²⁸

Едва германският посланик напуска кабинета на Сазонов, около 20,00 ч., когато пристиг френският му колега.²²⁹

Руският външен министър, отбелязва Палеолог, „все още е развълнуван от спора, в който току-що е имал. Той все още е много нервен с развълнуван глас. Отхвърляйки дипломатическите уверения, които е разменил с Пурталес, Сазонов каза на френския посланик, че „Германия изцяло подкрепя австроунгарската кауза. Нито най-малък намек за помирение. Затова казах на Пурталес съвсем директно, че не бива да оставяме Сърбия сама да урежда различията си с Австро-Унгария.“ Сазонов може би не е казал на французина колко „прямо“ е бил, заплашвайки да обяви война на Австрия. С разкриваща откровеност той разказа на Палеолог обвинението на германеца, че „мрази“ Австро-Унгария, и как отговори „разбира се, че не харесваме Австро-Унгария... Защо да я харесваме? От нея винаги сме получавали нищо друго, освен вреда.“

След това Сазонов „своевременно информира [Палеолог] за решенията, взети от Министерския съвет“ – включително и частичната мобилизация срещу Австро-Унгария.²³⁰

---

²²⁵ Писмо на Пурталес по куриер до Бетман от Петербург, 25 юли 1914 г., № 19 (204) в Пурталес, 104–105.

²²⁶ Телеграма на Пурталес до Ягов, 25 юли 1914 г. (01:08 ч.), бр. 283 в Geiss, vol. 1.

²²⁷ Запис за 24.11.1914 г. в Шилинг, 31.

²²⁸ Пурталес, 19 г.; виж също Албертини, том. 2, 301.

²²⁹ В мемоарите си Палеолог твърди, че е видял Пурталес да излиза от кабинета на Сазонов, „със зачервено лице и блеснал поглед“. Според Шилинг обаче френският посланик умишлено е избягвал Пурталес, като е чакал в преддверието, докато германеца излезе.

²³⁰ Запис за 24 юли 1914 г. в Шилинг, стр. 32. Разговор, записан от Палеолог, в том 1, стр. 33.

На Певчески мост, вечерта е много напрегната. За по-малко от три часа руският външен министър (1) инструктира сръбския министър да не се съобразява с ултиматума на Австро-Унгария и обещава, че „Сърбия може да разчита на руска помощ“ (въпреки че уточнява каква форма ще има тази „помощ“); (2) предупреждава германския посланик, че Русия ще влезе във война с Австро-Унгария, ако тя „погълне“ Сърбия; и (3) информира френския посланик за предстоящите мобилизационни мерки на Русия.

За да направи изпълнението още по-забележително, Сазонов не се консултира с нито един от тримата държавници, най-пряко ангажирани с руската политика. Цар Николай II плава с яхтата си край финландския бряг, докато текат гореописаните събития (въпреки че е помолен да се върне в Царское село навреме за Коронния съвет на следващата сутрин). Президентът Поанкаре плава по Балтийско море на борда на „Франция“. Сръбският премиер Пашич дори не се е върнал от предизборната си кампания в Белград. Когато тези мъже се събудят в събота сетринта, ще видят един съвсем различен свят.

Глава 15. Русия, Франция и Сърбия втвърдяват позицията си.

СЪБОТА, 25 ЮЛИ, улиците на Санкт Петербург вече започваха да се вълнуват. През целия юли горещата вълна залива страната. Сега тя достигна своя връх. Гарите са препълнени с почиващи, ршили да избягат от влажната жегата на столицата.

В работническите квартали ситуацията се е стабилизирала донякъде, след срядата, когато много стачкуващи са ранени при сблъсъците с казаците. Но жегата не успокои настроението във фабриките и бедните работнически квартали. Полицията се опасява, че предстои нова експлозия.

На плаца в Красное село се е събрало по-отбрано общество, за да наблюдава ежегодния летен преглед на императорските войски. Маневрите трябва да се проведат в късната сутрин, преди обедното слънце да се е издигнало над горещата равнина.

За съжаление на прекалено облечените зрители, те няма да имат този късмет. Въпреки че първоначално на никого не е казано защо, прегледът ще отложен за ранния следобед, причината се разбира скоро, и става известно, че в близкото Царское село е свикано извънредно заседание на Министерския съвет, за да се ратифицират решенията, взети в Петербург предния следобед.

Докато висшето общество на Петербург се събира на плаца, Сазонов трескаво обикаля. Той прекарва нощта в Царское село, става рано и отива в кабинета си на Певчески мост, за да вземе вечерните телеграми, преди да се върне за съвета. Това заседание, за разлика от вчерашното, е председателствано от самия цар Николай II. Историческите резолюции стигат дори по-далеч от тези, взети в петъка.

Първо, руският суверен одобрява „по принцип“ решението от предишния ден да се предприеме „частична мобилизация“ за четирите военни окръга – Киевски, Одески, Московски и Казански, заедно с Черноморския и Балтийския флот. Идеята е да се обяви само ограничена мобилизация „срещу Австро-Унгария“, но да се изчака публичното обявяване, вдокато тя не предприеме действия срещу Сърбия. Мобилизирането на четирите военни окръга, подготвя за война значителна сила от 1,1 мил. души, без да се включват военноморските сили.

Второ, всички войскове части трябва да се върнат в местата на постоянната им дислокация (т.е. казармите). Както в Царское село, по-голямата част от армията е на летни лагери, участвайки в сезонни маневри и учения. Местата на постоянна дислокация, са постоянните бази, където се съхранява въоръжението, боеприпасите и другото военно имущество и материална част, всичко което войниците трябва да имат под ръка, преди да бъдат мобилизирани. Въпреки, че не е равностилна на пълна

мобилизация, тази мярка бързо ще приведе войските в движение в целия обхват на Руската империя, не само 1,1 мил. души, мобилизирани в четирите окръга „срещу Австро-Унгария“, но и цялата армия. На нея е даден най-висок приоритет.

По заповед на началника на щаба Янушкевич, Добrorолски изпраща секретна шифрована телеграма № 1547 в 16,10 ч.: *„Подгответе бързо транспортните планове и провизи за връщането на всички войски в местата на постоянната им дислокация. Време на изпълнение на тази заповед – 24 часа“*.²³¹

Трето, армейските кадети са незабавно повишени в офицери. Руската армия е значително по-слаба от германската по броя и подготовката на своите подофицери и сержанти. Тази мярка ще допринесе донякъде за преодоляване на разликата. Тя не само увеличава офицерския корпус в абсолютни стойности, но и освобождава за активна служба много опитни офицери, които преди това са ангажирани с обучението на новобранците.

Четвърто, „военно положение“ е обявено в Москва, Санкт Петербург, всички градове в Европейска Русия, където има крепости с военни гарнизони, и „в граничните райони, с Австро-Унгария и Германия“.²³²

И накрая, и най-важното, съветът издава строго секретни заповеди за откриване на „Подготвителен период за войната във всички земи на империята“, считано от полунощ. Това е директива за предмобилизация, подобна на германската *Kriegsgefahrzustand* (Военна опасност), която непосредствено предшества мобилизацията (която в германския случай също означава война).

Руската версия е не по-малко опасна от германската. Както тайна военна комисия докладва на военния министър Сухомлинов през ноември 1912 г., „ще бъде изгодно да се завърши концентрацията, без да се започват военни действия, за да не се лиши безвъзвратно врагът от надеждата, че войната все още може да бъде избегната. Нашите мерки трябва да бъдат прикрити с умни дипломатически преговори, за да се приспят, доколкото е възможно, страховете на врага.“²³³

Според окончателния закон, подписан от царя на 2 март 1913 г., Подготвителният период за войната, означава и времето за дипломатически усложнения, който предшества започването на военните действия, в хода на който всички правителствени ведомства трябва да предприемат необходимите мерки за подготовката и безпроблемното провеждане на мобилизацията на армията, флота и крепостите, както и за разполагането на армията на застрашената граница.²³⁴

Сериозността на тези решения се усеща веднага на плаца в Царское село. Прегледът на императорската гвардия, е прекъснат още в началото. Както генерал Оскар фон Хелиус, адютант на кайзера, докладва в Берлин, „по време на следобедния преглед беше обявено... че маневрите ще бъдат отменени за тази вечер и че войските трябва да се върнат [в базата си]“. Показвайки, че заповедите се отнасят и за висшите чинове на армията, генерал Адлерберг, военният губернатор на Санкт Петербург, прекъсва разговора си с Хелиус, обявявайки, че „трябва да отиде, за да се погрижи за „мобилизацията“.²³⁵

Сазонов също се връща в „своята база“ – на Певчески мост, веднага щом прегледът в Красное село приключва.

---

²³¹ Телеграма на Добrorолски, 25 юли 1914 г., цитирана в Hoeniger, Russlands Vorbereitung zum Weltkrieg, 80.

²³² Протокол от заседанието на Руския министерски съвет, проведено на 25 юли 1914 г., цитиран във Fay, том 2, 314 и сл.

²³³ Fay, vol. 2, 308.

²³⁴ Albertini, vol. 2, 305.

²³⁵ Хелиус до Берлин от Красное село, 13/26 юли 1914 г., в РААА, R 19871.

Първата му задача е да информира френския и британския посланици за решението, взето в Царское село. За да засили впечатлението, че силите на Антантата трябва да работят заедно като екип, той ги вика заедно. Тъй като Великобритания все още е за дипломатическо решение, Сазонов е много внимателен с Бюканън. Затова обсъжда с тях само първата резолюция от сутринта: решението „по принцип“ да се мобилизират четирите военни окръга срещу Австро-Унгария (и нарочно не споменава Балтийският и Черноморският флот, които също ще бъдат мобилизирани).

Бюканън съответно докладва на външния министър Грей, че Сазонов го информира за имперският указ, „заповядващ мобилизация на 1,1 милиона души“, който ще „бъде публикуван само когато министърът на външните работи [Сазонов] сметне, че е настъпил момент за привеждането му в действие“.

Когато британецът „изразява искрената си надежда, че Русия няма да предизвика война, като се мобилизира, преди ние [т.е. Грей] да използваме влиянието си в полза на мира“, Сазонов го увери, „че Русия няма агресивни намерения и няма да предприеме никакви действия, докато не ѝ бъдат наложени“.

В привидно противоречие обаче, Сазонов казва на Бюканън и Палеолог, че „необходимата предварителна подготовка за мобилизация обаче ще започне веднага“ – алюзия към „Периода на подготовката за войната“, въпреки че не е уточнява това.

Бюканън докладва в Лондон, че Палеолог, говорейки от името на Франция, одобрил решенията на съвета, „без ни най-малък знак за колебание“.

Когато Сазонов пита Бюканън дали и Великобритания ще направи изявление в подкрепа на Русия, отговорът е „не“. В най-добрия случай британецът обещава да „играе ролята на посредник с Берлин и Виена“.

Чувайки това, Сазонов се разочарова. Отношението на Германия към войната, убеждава Бюканън, зависи от позицията на Лондон.

Сазонов отговара „Ако вие [Великобритания] заемете позицията на Франция и Русия, няма да има война. Но ако, се отграничите от нас, реки от кръв ще се лят и накрая ще бъдете завлечени във война“.

На това завоалирано предупреждение Бюканън отговори със собствено предупреждение. Неспособен да даде на Русия недвусмислената подкрепа, която тя иска, британецът „казва всичко, което може, за да внуши на [Сазонов] благоразумие“. Ако „Русия се мобилизира“, предупреди Бюканън руския външен министър, „Германия няма да се задоволи с обикновена мобилизация, нито ще даде на Русия време да извърши своята, а вероятно ще иска да предизвика конфликта“. Тъй като нито Австро-Унгария, нито Русия изглежда че нямат намерение да отстъпят, войната сега изглежда все по-вероятна. И както заключи Бюканън в доклада си до Грей, „позицията е опасна“.

Русия вече е „сигурна за подкрепата на Франция, и ще приеме всички рискове на войната“. Скоро Великобритания „ще трябва да избира между активна подкрепа на Русия, или да се откаже от приятелството си“.²³⁶

Палеолог нямае подобни угризения. Поанкаре и Вивиани все още са в морето. Той не е получавал никакви съобщения нито от Франция, нито от изпълняващия длъжността директор на външните работи в Ке д'Орсе, Жан-Батист Биенвеню-Мартен, които да призовават за каквато и да е съдржаност (следвайки линията на Поанкаре). Следователно Палеолог смята за основателно да увери Сазонов, че „Франция е застанала безрезервно на страната на Русия“.

За разлика от Бюканън, френският посланик не си прави илюзии за това какво означава „периодът на подготовката за войната“.

---

²³⁶ Бюканън до Грей, 25 юли 1914 г. (20:00 ч.), № 125 в BD, том 11.

В телеграма, изпратена до Биенвеню-Мартен в 18,22 ч., след следобедната си среща с Бюканън и Сазонов, Палеолог съобщава за „частичната“ мобилизация на Русия, която ще бъде обявена, ако Австро-Унгария нападне Сърбия, и че „тайните [руски военни] подготовки ще започнат днес“.²³⁷

В същата телеграма Палеолог информира Париж, че френският военен аташе, генерал Пиер дьо Лагиш, е назначен за връзка в Красное село, с руския военен министър Сухомлинов и бъдещия главнокомандващ, великия княз Николай Николаевич.

Този ден Лагиш получава тайни инструкции от френския Генерален щаб да преговаря с руснаците, приемайки, че „европейската война вече не може да бъде избегната“.²³⁸

Така докато френското цивилното правителство е в морето, дипломатическите и военните ведомства на Франция в Петербург, са напълно в течение и във връзка с Париж, докато протича тайната мобилизация на Русия.

На борда на „Фанция“, Поанкаре и Вивиани не знаят за важните решения, взети в Царское село в събота. Въпреки че радиовръзка с кораба е налична, силата на сигнала е слаб. Но френският радист успява да декодира съботната сутрешна телеграма на Палеолог, в която се обявява петъчното решение на Министерския съвет да се посъветва Сърбия да не се съпротивлява на австроунгарско нашествие, но не и телеграмата, която той изпраща в 18,22 ч., в която се обявява предстоящата частична мобилизация на Русия и че „тайните военни приготовления ще започнат днес“.

Поанкаре, без да знае, че Сазонов предприема подхода на „моркова и тоягата“, е чул само за „моркова“. Той е гневен, когато научава, че Русия иска Сърбия да се подчини. В дневника си в събота вечерта Поанкаре нарича съвета на Русия към Белград „абдикация от царската империя“, която ще бъде „зловещ ден в световната история“. И пише, че французите „със сигурност не могат да бъдат по-панславянски настроени от руснаците. Горката Сърбия вероятно ще бъде унижена по този начин.“²³⁹

Ако на „Франция“ бяха декодирали и втората телеграма на Палеолог, Вивиани почти сигурно няма да я одобри. Но Поанкаре, за разлика от него, ще скача от радост.

Междувременно в Белград крайният срок за ултиматума бързо приближава. Берхтолд уверява колегите си и германците, че е сигурен в отказа, сигналите идващи от Белград, са двусмислени. За изненада на всички, първоначалният отговор на Пашич, даден в събота сутринта на чуждестранни легации в Белград, включително и на австроунгарската е, че Сърбия ще се съобрази с ултиматума само с малки резерви.

Британският шарже д'афер в Белград, Дейрел Краканторп, докладва на Грей, че отговорът „ще бъде изготвен по най-примирителен начин и ще отговори на австроунгарските искания във възможно най-голяма степен“.

Ключовото обществено искане, Сърбия да публикува в официалния си вестник извинение и осъждане на антиавстроунгарската пропаганда, ще бъде изпълнено изцяло. Десетте точки от ултиматума, продължава Краканторп, „се приемат с резерви“. Сърбия ще се „съгласи да забрани „Народна одбрана“ и да „уволни и преследва онези офицери, чиято вина може да бъде ясно доказана“.

Дясната ръка на Апис, майор Танкосич, чието задържане за съдействие за организирането на заговора за убийство поискано в точка 7, вече е арестуван. Дори тежките точки 5 и 6, които изискват австроунгарските служители да сътрудничат в „потушаването на подривното движение“ в Сърбия и „да участват в разследванията,

---

²³⁷ Палеолог от Петербург, 25 юли 1914 г., 18,22 ч., в QO Autriche-Hongrie, vol. 32.

²³⁸ Дюпон до Лагиш, 25 юли 1914 г., цитирано в Шмит, стр. 330.

²³⁹ Записи от дневника на Поанкаре, 25 юли 1914 г., цитирани в Шмит, 81.

свързани с него“, са приети условно, стига назначаването на такава „смесена анкетна комисия... да може да се докаже, че е в съответствие с международното право“.²⁴⁰

Новият френски посланик в Белград, Жул-Огюст Бопе, добавя в собствения си доклад, че Пашич се е съгласил да „разпусне организацията за национална защита [т.е. Народна одбрана] и всички други сдружения, които агитират срещу Австро-Унгария“ и да „измени закона за печата, да уволни от армията, общественото образование и други администрации, всички служители, чието участие в пропагандата ще бъде доказано“ – Пашич услужливо каза на Бопе, че Австро-Унгария може да предостави свой собствен списък с виновни сръбски служители.

Що се отнася до точки 5 и 6, Бопе каза, че Сърбия ще „иска обяснения“ и „ще се съгласи само с това, което е в съответствие с международното право или с отношенията на добросъседство“.²⁴¹

Ако това е единственото възражение, което Пашич повдига, Виена трудно ще отхвърли отговора му. В събота следобед обаче проектът, представен на легациите в Белград същата сутрин, е отхвърлен и заменен с нещо съвсем различно. Окончателният текст на отговора на Сърбия на австроунгаския ултиматум, който Пашич представя лично на Гизл в 18,00 ч., отхвърля от много от обещанията, дадени по-рано, започвайки с публичното извинение. Вместо да изрази съжаление, „че сръбски офицери и служители са участвали в гореспоменатата пропаганда“, както се изисква в ултиматума, Сърбия изразява „съжаление, че според съобщението от [Австро-Унгария] някои сръбски офицери и служители са участвали“. Вместо да съжалява за дадено действие, тоест, Сърбия съжалява, че е обвинена в такова действие.

По подобен начин, в сръбската нота-отговор се потвърждава, че „Народна одбрана“ ще бъде разпусната, но се казва, че сръбското правителство „не притежава никакви доказателства, нито пък нотата на [Австро-Унгария] им предоставя такива, че „Народна одбрана“ и други подобни организации са извършили... каквото и да е престъпно деяние“. Четири други клаузи са приети по принцип, но с достатъчно условия и камуфлаж, което предполага, че няма да бъдат спазени на практика.

Ключовите клаузи 5 и 6, в окончателният проект на Пашич се разглеждат по различен начин Първата (клауза 5), за сътрудничество на австроунгарски служители за потушаване на подривното движение, е приета, както Бопе и Краканторп информират Париж и Лондон, доколкото това „съответства на принципа на международното право, на наказателния процес и на добросъседските отношения“.

Втората (клауза 6) е категорично отхвърлена. „Що се отнася до участието в това разследване на австроунгарски агенти или власти“, се казва в отговора на Пашич, Сърбия „не може да приеме подобно споразумение, защото това е нарушение на конституцията и на наказателно-процесуалния закон“.²⁴²

Тук нещо не се прикрива, и това е категоричен отказ. Защо Пашич променя решението си? Тъй като много от съответните сръбски документи са изчезнали²⁴³, е трудно да се определи точно кога и защо сръбският министър-председател решава да не се съобрази с австроунгарския ултиматум. Една от възможностите е, че той изобщо не е възнамерявал да се съобрази, а е казал на съюзнически посланици като Бопе и Краканторп, че ще го направи, за да спечели британската и френската подкрепа (руската подкрепа се приема за даденост).

²⁴⁰ Краканторп до Грей, 25 юли 1914 г. (12:30 ч.), № 114 в BD, том 11.

²⁴¹ Бопе до Биенвеню-Мартин, цитиран в Албертини, том 2, 359.

²⁴² Сръбски отговор на австрийската „спешна нота“, 25 юли 1914 г. (18:00 ч.), Albertini, том 2, 364–371.

²⁴³ Ясно защо! (б. пр.).

В подкрепа на това обяснение, окончателният отговор, представен на Гизл в 18,00 ч., за разлика от сутрешния проект, не е представен на другите сили до няколко дни по-късно (не е изпратен и по телеграфа), но събитията го изпреварват и никой не му обръща особено внимание, с любопитното изключение на кайзер Вилхелм II, който след като прочита отговора на Пашич на 28 юли, го одобрява и отбелязва в коментара си, че отговорът трябва да се приеме.

Друго обяснение е, че Пашич решава да заеме по-твърда позиция, след като прочита доклада на Спалайкович от Петербург, в който Сазонов го съветва да не приема точки 5 и 6 и че „Сърбия може да разчита на руска помощ“.

Този доклад пристига в Белград преди полунощ в петък и е декодиран в събота сутринта, след което е представен на Пашич, завърнал се от Ниш през нощта. Това със сигурност е добра новина за него.

Ако Пашич се съобрази с целия или дори с по-голямата част от ултиматума, крайните националисти (б. пр. ултрашовинисти) от „Черна ръка“, водена от Апис, има голяма вероятност да свалят правителство му (б. пр. вкл. и да го убият).

В петък германският министър в Белград, Юлиус Гризингер, докладва в Берлин, че сръбските военни „категорично изискват отхвърлянето на нотата и са за война“ и че в случай на публикуване на публично сръбско извинение в официалния сръбски вестник, както изисква Австро-Унгария, „се опасява от военен преврат“.²⁴⁴

В подкрепа на тази версия на събитията, Славко Груич, секретарят на сръбското външно министерство, натоварен с превода на нотата-отговор, си спомня безкрайните спорове около текста. През целия съботен следобед Пашич и неговите съветници затрупват Груич с предложения за промени, до степен, че текущият проект „беше толкова пълен със задрасквания и допълнения, че стана почти неразбираем“.²⁴⁵

Премиерът се мъчи върху проекта до последния момент, опитвайки се да го направи възможно най-помирителен за съюзниците и неутралните страни, като същевременно отхвърли клауза 6, което е неприемливо за Австро-Унгария, като така се застрахова срещу Апис²⁴⁶.

Пашич е искал да отхвърли ултиматума така или иначе, но докато не е сигурен в руската подкрепа, не може да рискува да го направи. Така обещанието на Сазонов го спасява от много сериозна дилема, и евентуално от държавен преврат. Каквато и да е била причината за промените, Пашич е знаел, че австроунгарците няма да приемат отговора му. И не е имал нищо против, ако и австроунгарците го знаят.

Към 13,00 ч. в събота, пет часа преди Гизл да приеме отговора на Пашич, посланика докладва във Виена, че сръбската подготовка за война вече е започнала. „Резервите на Националната банка, заедно с архивите на Министерството на външните работи“, информира той Берхтолд, „се преместват от Белград във вътрешността на страната“. Сръбските войски, разположени в столицата, се завръщат в полевите си бази в страната. Складовете за боеприпаси близо до Белград също се евакуират. На гарата се наблюдава „силен военен трафик“. В 15,00 часа в събота, 25 юли, е наредена сръбска мобилизация срещу Австро-Унгария (въпреки че тя все още не е оповестена публично). Гизл научава това едва по-късно същата вечер, информатор от кабинета му казва приблизително по същото време, че правителството няма да приеме безусловни исканията на Австро-Унгария. За Сърбия това означава война.²⁴⁷

---

²⁴⁴ Гризингер до Ягов, 24 юли 1914 г., № 158 и 159 в DD, том 1.

²⁴⁵ Albertini, vol. 2, 363.

²⁴⁶ Нещо което авторът не споменава, е че Пашич е получил преки заплахи за убийство, ако приеме ултиматума, а предвид сръбските традиции, това е напълно реално. (б. пр.).

²⁴⁷ Гизл от Белград, 25 юли 1914 г. (13,00 ч.), № 10645 в Ое-У, том 8.

Когато Пашич пристигнал в австроунгарската легация около 17,55 ч., Гизл вече знае какво да очаква. Няма мелодрама, каквато се разиграва на същото място две седмици по-рано, когато Хартвиг умира. Пашич предава нотата-отговор на Гизл, информирайки го (на развален немски), че „част от вашите искания сме приели... За останалото възлагаме надеждите си на вашата лоялност и рицарство като австрийски генерал“. Гизл преглежда хладно отговора и веднага решава (дали прочитайки самия документ или от кратката забележка на Пашич), че не отговаря на условията на Берхтолд за безусловно приемане в рамките на 48 часа. След това предава на Пашич нота, информирайки сръбското правителство, че след като не е получил задоволителен отговор, ще напусне Белград същата вечер, заедно с цялата австроунгарска легация.²⁴⁸

Гизл не блъфира. С истински германска педантичност, неговите служители изгарят дипломатическите кодови книги за броени минути. Гизл, съпругата му и целият персонал на легацията напускат помещенията до 18,15 ч., за да хванат влака за Виена в 18,30 ч. Гизл по-късно съобщава, че по пътя „улиците, водещи до гарата, и самата гара, за окупирани от военните“. Сръбската армия обаче не го задържа. Гизл се качва на влака, който минава границата в 18,40 ч. в събота, 25 юли.

Американският историк Сидни Фей който проследява тези събития, ги определя като „рекордна скорост за прекъсване на дипломатическите отношения“.²⁴⁹

Според инструкциите на Берхтолд, той спира в граничния град Земун и незабавно съобщава новината по телеграф, *en clair* (на обикновен език), така че Тиса в Будапеща научава за отказа на Сърбия още преди 19,00 ч.

За по-сигурно, Гизл се обаждат по телефона на Тиса и лично го информира, че Сърбия е започнала мобилизация в 15,00 ч. Тиса предава съобщението на Гизл на Балплац по телефона в 19,45 ч. В Бад Ишъл, Франц Йозеф I, разтревожен през целия следобед, получава новината още по-рано, чрез адютанта във Военното министерство, който се обаждат директно. Берхтолд и Кробатин, военният министър, вече са в Бад Ишъл. Заедно убеждават императора, че трябва да започне мобилизация. Заповедта е изпратена в 21,23 ч.²⁵⁰

Началник-щаба Конрад трябва да е доволен. Графикът му се спазва почти перфектно. Точно когато сложно разработеният австроунгарски военен план започва да се оформя, се появяват нотки на колебание. За да успокои общественото мнение в Англия, през последните няколко дни Берхтолд започва публично да настоява, че отхвърлянето на ултиматума от Сърбия не означава непременно война. Инструктира Гизл в четвъртък, че „безплодното изтичане на срока ще бъде последвано само от прекъсване на дипломатическите отношения, а не от незабавно обявяване на военно положение. Военното положение ще започне само с обявяването на война или сръбско нападение.“²⁵¹

В петък Берхтолд говори по подобен начин с руския временно управляващ, княз Н. А. Кудашев, настоявайки, че единственият непосредствен резултат от отказа е „нашият посланик и персоналет на легацията да си тръгнат“.

Руснакът не е убеден. Преди да напусне Балплац Кудашев казва на Берхтолд „Това е война“ (*Alors c'est la guerre*). И въпреки това Берхтолд, чак в неделя сутринта, 26 юли, часове след като е обявена мобилизацията, настояваше пред Гизл, че това „все още не означава война“.²⁵²

---

²⁴⁸ Спомен на Гийзъл, цитиран в Албертини, том 2, 373.

²⁴⁹ Fay, vol. 2, 349.

²⁵⁰ Conrad, vol. 4, 122.

²⁵¹ Берхтолд до Гизл, 23 юли 1914 г. (23:20 ч.), № 10521 в Ое-У, том 8.

²⁵² Берхтолд до Гизл, 26 юли 1914 г., цитирано в Албертини, том 2, 379.

Наистина ли е така? Юридически погледнато, Берхтолд е прав: военно положение се обявява само когато е война официално е обявена, или са започнати военните действия от някоя от страните. Дори Конрад, въпреки бързането си, формулира директивата си от събота вечер към армията така, че действителната мобилизация на Австро-Унгария срещу Сърбия да започне едва във вторник 28 юли, въпреки че сръбската мобилизация е започнала в събота.

Никой не очаква сърбите да атакуват първи и не беше изключено Пашич да промени решението си преди началото на австроунгарската мобилизация във вторник, въпреки че, както Гизл информира Берхтолд веднага щом пристигна във Виена, това е малко вероятно, защото сърбите знаят, че имат руската подкрепа.

За разлика от руския мобилизационен „план 19“, собствените планове на Конрад включват реалистичен „частичен“ вариант – план „Б“ или Балкани, за разлика от „Р“ – за Русия. Всъщност плановете са почти взаимно изключващи се, тъй като границите са разположени в противоположни посоки. Мобилизационен „план Б“, срещу Сърбия, трябва да започне във вторник, освен ако Русия не се мобилизира преди това, което ще направи задействането само на „план Б“ опасно. Въпреки всичките си мъки и колебания, Берхтолд не само създава *casus belli* със строгите си инструкции към Гизл, но убеждава императора да се съгласи с мобилизацията, след отказа на Сърбия. Ако Австро-Унгария се отдръпне сега, Берхтолд ще е виновникът за нейното унижение.

В Красное село, драмата от следобед отстъпи място на тиха тревожност по време на вечерния банкет. Нямаше официално обяснение защо военния преглед е прекъснато рано, въпреки че слуховете за руската мобилизация вече са широко разпространени, заради словоохотливи офицери като генерал Адлерберг, който е казва на германския адютант генерал Хелиус, че трябва „да се погрижи за мобилизацията“.

След като Адлерберг си тръгва, вечерта Хелиус сядат до приятеля си барон Грюнвалд, придворния офицер по конна езда, друг представител на германските по произход дворянски родове сред руската аристокрация и висшето офицерство, някои от които симпатизираха на Германия. Грюнвалд, разтревожен от събитията следобед, казва на Хелиус поверително, че „ситуацията е много сериозна; не ми е позволено да ви казвам какво беше решено по-рано днес, но скоро ще го научите сами“. Във всеки случай, продължава Грюнвалд, трябва „да приемер... че перспективата е много сериозна“. След това двамата приятели вдигат тост един за друг, сякаш за сбогом: „да се надяваме, че ще се срещнем отново в по-щастливи времена“.²⁵³

По улиците на руската столица първите външни признаци на тайната мобилизация на Русия вече са видими. В 19,00 ч. френският посланик отива на Варшавската гара, за да изпрати Изволски, който се връща на поста си в Париж „с голяма бързина“, сега, когато войната изглеждаше неизбежна. „На пероните цареше голяма суматоха“, отбелязва Палеолог. „Влаковете бяха пълни с офицери и войници. Това приличаше на мобилизация. Бързо обменихме впечатления и стигнахме до едно и също заключение: „Този път е война.“²⁵⁴

Този ден, сър Едуард Грей прави първата си поява на европейската дипломатическа сцена от седмици. Въпреки пороя от тревожни доклади от Виена, Белград и Петербург, Грей, както всички останали в британския кабинет, е зает с Ирландия, докато посланикът на Австро-Унгария, граф Алберт Менсдорф, не му представя ултиматума в петък сутринта (но той не му обръща внимание, тъй като кабинетът свика дълго заседание в петък следобед, за да обсъди ирландската криза). След като прочита най-накрая „спешната нота“, Грей информира посланиците си, че това е „най-страхотния документ, който някога съм виждал, адресиран от една държава

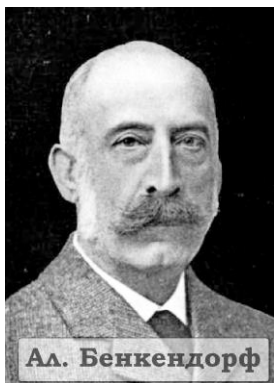
²⁵³ Хелиус до Берлин от Красное село, 13/26 юли 1914 г., в РААА, R 19871.

²⁵⁴ Paléologue, vol. 1, 35.

до друга независима държава“. И ги инструктира, че австроунгаро-сръбският спор „не е наша грижа“. Това, което тревожи Грей, е отношението на другите сили – особено на Русия към Австро-Унгария.²⁵⁵

За тази цел Грей повиква френския посланик Пол Камбон, за да обсъди кризата, и да го уведоми, че ще говори с Лихновски, германския посланик. Смятайки австроунгаро-сръбския конфликт за безнадежден, който не засяга Англия, първоначалното предложение на Грей е „външните сили“ – тоест Великобритания, Франция, Германия, и Италия – да посредничат в Санкт Петербург, ако Русия отговори враждебно на ултиматума на Австро-Унгария, за да се предотврати ескалацията на Балканския конфликт. Той предлага посредничество между Австро-Унгария и Русия. На Камбон изобщо не му харесва идеята. Посредничеството с Русия ще да бъде отговорност на Франция и такава задача, близък съюзник не може да поеме, без това да изглежда като предателство. Вместо това Камбон предлага германците да поемат а посредничеството във Виена, между Австрия и Сърбия. Това не съвпада с идеята на Грей, но той обещава да го сподели с Лихновски.²⁵⁶

Германският посланик имаше своя идея, всъщност на Бетман и Ягов, която представя на Грей в петък следобед. Германското предложение е да локализация: т.е. всички да стоят настрана от австроунгаро-сръбския спор. В известен смисъл това не е далеч предложението на Грей, въпреки че звучи значително по-различно. Грей, вижда в Балканския проблем нещо, което не е работа на Великобритания, и иска той да остане „локализиран“, но поради острия тон на ултиматума, той не смята това за възможно. Очаквайки проблеми между Австро-Унгария и Русия, той иска другите четири велики сили да посредничат между тях. Въпреки, че това не е съвсем идеалният сценарий на Германия, е много по-близо до него, отколкото идеята на Камбон за посредничество между Австро-Унгария и Сърбия – буквално отрицание на локализацията. Така че Лихновски реагира по-положително на предложението на Грей, отколкото Камбон.²⁵⁷

Ал. Бенкендорф

В събота Грей предлага своята идея за „посредничество между четирите сили“ на руския посланик, граф Бенкендорф, като същевременно изпраща копия до посланиците си в Берлин и Санкт Петербург. (Камбон се връща в Париж през нощта, за да докладва на Биенвеню-Мартен, така че се очаква лично да представи предложението на Грей.) Отговорите са показателни.

Германският държавен секретар Готлиб фон Ягов в Берлин обявява, че е „напълно готов да се съгласи с предложението [на Грей] четирите сили да работят в полза на умереността във Виена и Санкт Петербург“.²⁵⁸

За разлика от това, руският посланик отхвърля предложението на Грей веднага, с мотива, че посредничеството на четирите сили в Санкт Петербург „ще създаде у Германия впечатлението, че Франция и Англия се дистанцират от Русия“.

Междувременно Камбон не информира никого в Париж за предложението на Грей, което му се сторва толкова неприемливо, че не подлежи дори на разглеждане.

За ужас на Грей, в събота в Лондон не е получен никакъв отговор нито от Ке д'Орсе, нито от борда на „Франция“.²⁵⁹

²⁵⁵ Грей, циркуляр до посланиците, 24 юли 1914 г. (13:30 ч.), № 91 в BD, том 11.

²⁵⁶ Грей до Бърти, 24 юли 1914 г., № 98 в BD, том 11.

²⁵⁷ Грей до Ръмболд, 24 юли 1914 г. (19:45 ч.) и придружаващо „Съобщение от германския посланик“, № 99–100 в BD, том 11.

²⁵⁸ Ръмболд до Грей, 24 юли 1914 г. (15:16 ч.), № 122 в BD, том 11.

²⁵⁹ Грей до Бюканън, 25 юли 1914 г., № 132 в BD, том 11.

За Грей няма причина за прекомерна тревога. Докато Австро-Унгария и Русия се въздържат от мобилизация една срещу друга, войната все още може да бъде избегната. Дори и да се мобилизират, германците предлагат да посредничат между Виена и Санкт Петербург. Окуражен от тази успокояваща логика, Грей напуска Лондон в събота вечерта и се отправя към провинциалното си имение в Ичен Абас, където се надяваше да си почине отдавайки се на риболов. Чърчил, първият лорд на Адмиралтейството, също напуска Лондон, за да отиде на плажа, където смята в неделната сутрин, да се забавлява като играес децата си. Но след като новините за събитията в Белград и Петербург стигат до Лондон, нито Грей, нито Чърчил успяват да се отпуснат за по-дълго.

Глава 16. Русия се готви за война.

НЕДЕЛЯ, 26 ЮЛИ. В ранните часове на неделната утрин в Русия влиза в сила „подготвителният период за войната“. Мярката теоретично се прилага във „всички земи на империята“, но фокусът е върху Европейска Русия, където се очаква да започнат военните действия. Противно на казаното от Сазонов на Бюканън и Палеолог, военните мерки не се ограничават до „четирите военни окръга“. Нито пък ще започнат едва след австроунгарската мобилизация срещу Сърбия, както Сазонов намекна на Бюканън.

В неделя, 1 часа сутринта Варшавският военен окръг, т.е. руска Полша, разположена между австрийска Галиция и германска Източна Прусия, е „поставен във военно положение“ и „е наредено да започнат дейностите, посочени в списъци 1 и 2, приложени към Регламента за подготвителния период за войната“.

В 3,26 ч. сутринта началник-щаба Янушкевич телеграфира във Варшава, че подготвителният период за война вече е в сила „на цялата територия на Европейска Русия“, обхващащ шест (не четири) военни окръга: Варшавски, Вилнюски (т.е. Балтийската област), Казански, Киевски, Московски и Одески.²⁶⁰

Първата фаза на подготвителния период за войната, включва повикването на запасняците, мярка, изискваща само подпис на военния министър (Сухомлинов), а не на царя. „От териториалния резерв“, постановява наредбата, „ще бъдат сформирани войски за осигуряване на границите, линиите за свързка, телеграфната система и други обекти с военно значение“. Въпреки че не всички запасняци са повиквани незабавно, е предвидена и специална разпоредба за „повикване на трите най-млади класа запасняци в районите, застрашени от вражески действия“, което в настоящия случай означава цяла Полша на запад от река Висла. В граничните райони, съседни на Германия и Австро-Унгария, незабавно са призовани запасняците.²⁶¹

Други мерки във Фаза 1 се отнасят до връщането на военноморските кораби в пристанищата и снабдяването им за война; спирането на отпуските (подобно на това, което Конрад желае, но не успява, да спре отпуска за жътвата в австроунгарските войски); прековаването на конете; арестуването на заподозрените в шпионаж; и изнасянето на „пари и ценни книжа“ от граничните райони във вътрешността на Русия. Фаза 1 завършва с комплектуването и въоръжаването на граничните постове и инструктирането на предните войскове части „относно униформите и вероятното разположение на врага“.²⁶²

Фаза 2 удължава призива на запасняците. След това ще започне минирането на входовете към руските пристанища; закупуването на допълнителни коне и вагони за

²⁶⁰ Дневник на Комитета на Руския генерален щаб, нощта на 12/25 юли 1914 г., бр. 79 в ИБЗИ, том 5 и бел. 1.

²⁶¹ Hoeniger, *Russlands Vorbereitung zum Weltkrieg*, 19; Stone, *Eastern Front*, 41.

²⁶² Fay, vol. 2, 317, и сл.

товарни влакове; транспортирането на семействата на офицерите далеч от границата, на безопасно място; и реквизирането на подвижен състав (вагони и локомотиви) с малка ширина на жп-линията (т.е. европейската ширина от 4 фута, и 8,5 инча (143 см), за разлика от руската ширина от пет фута (152 см). Всички тези вторични мерки също изискват само подписа на Сухомлинов.

Върху подготвителния период за войната се налага строга цензура в цяла Русия, като споменаването на текущите военни приготовления е строго забранено в печата. Но цензурата никога не може да бъде абсолютна на практика. Ако крайната цел на подготвителния период за война на Русия е предварителна мобилизация срещу Австро-Унгария и особено срещу Германия, без те да знаят за това, всяко разгласяване е провал от самото начало.

След като се връща в града в събота вечер, генерал Хелиус отива в германското посолство, за да докладва за разговорите си с Адлерберг и Грюнвалд на посланик Пурталес. Той е придружен от германския военен аташе в Русия, майор Бернхард фон Егелинг, който също е свидетел на прекъсването на маневрите в Красное село и е чул слухове за мобилизацията. Така германският посланик знае за очертанията на предстоящата предварителна мобилизация в Русия още преди тя да започне.

Пурталес ще е още по-разтревожен, ако не срещна случайно Сазонов на перона в Царско село в неделя сутринта.²⁶³

Особеност на петербургската дипломация през лятото са честите пътувания между летния дворец на царя (и близкото Красное село) и столицата. Не само Сазонов, но и повечето от важните посланици се установяват в лятна резиденция в Царское село, също както чуждестранната колония в Британска Индия всяко лято бяга от жегата на Делхи към хималайската планинска резиденция Симла, а европейските посланици в Константинопол напускат посолствата си в Пера и се установяват в летните си вили по бреговете на Босфора.

Разликата в Петербург е железопътната връзка, толкова бърза и сигурна, позволяващ дипломатическа работа да се води в града, въпреки че всички живееха в Царское село. По такава щастлива случайност, Пурталес и Сазонов се срещат на гарата тази сутрин. Двете им предишни срещи, във вторник и петък, бяха на Певчески мост, и преминават в напрежение и окнфортация, заради австроунгарското поведение.

Сега, в неделя сутринта, на гарата, Сазонов се усмихва и каи Пурталес да го придружи за краткото пътуване до града. Тонът на външния министър, докладва Пурталес на Берлин след пристигането си в посолството, е „много по-спокоен и помирителен“ от преди. Сазонов, продължава той, „настояваше че Русия е далеч от това да иска война“. Пурталес му казва, че Германия също не иска война, уверявайки го, че Австро-Унгария не желане да разпалва европейски пожар заради Балканската афера и ще уважи суверенитета на Сърбия. Ако австроунгрците наистина търсят „претекст да се сбият със Сърбия, вече щяхме да чуем за военни действия“. В края на краищата, ултиматумът беше изтекъл предната вечер; все още не се виждаха никакви признаци за австроунгарски военни действия. Може би все още има изход. Пурталес съветва Сазонов да започне директни преговори със Сапари, незабавно, щом влакът пристигне в Петербург. Руснакът се съгласява с предложението.²⁶⁴

Въпреки тревожите събития от последните 24 часа, има основания за оптимизъм, когато австроунгарският посланик пристига на Певчески мост в неделя следобед. Въпреки прегрътатата си реторика за австроунгарското вероломство, Сазонов все още е в приятелски отношения с „коткия като агънце“ Сапари, отколкото с Пурталес. Това се дължи на необходимостта оплакванията да се насочват чрез трета страна, за да се

²⁶³ Pourtalès, 22–23.

²⁶⁴ Пурталес до Ягов, 26 юли 1914 г. (15:15 ч.), № 23. Pourtalès, 107–108.

избегнат директни обвинения между Австро-Унгария и Русия, които могат да влошат Балканската криза до война.

Но Сазонов, въпреки опасенията си относно Австро-Унгария, изглежда искрено харесва Сапари, изискан дипломат от старата школа. Със сигурност външният министър не обвинява този добре възпитан унгарски граф за политиката на неговото правителство. Срещата на Певчески мост премина така, както всички могат да се надяват. Сазонов приема Сапари „много сърдечно“ и дори се извинява за краткото си гневно избухване, когато австроунгарският посланик му представя ултиматума в петък сутринта. По-важното е, че той действително изслушва какво има да каже Сапари, без да го прекъсва, нещо което Сазонов не прави по време на напрегнатите си скорошни срещи с Пурталес. Сапари му обяснява, че Австро-Унгария, противно на подозренията на руските националисти, е далеч от „желанието да настъпва на Балканите и да достигне до Солун или дори към Константинопол“. Нейната цел е само „самозащита и самоотбрана“. Сапари разбира, че от ултиматума към Сърбия могат да последват усложнения: „Ако възникне конфликт между Великите сили, последиците ще са страшни и тогава религиозният, моралният и социалният ред на света ще бъдат заложили на карта. В ярки цветове изложих представата за това какво ще последва, ако избухне европейска война.“ Сазонов, „се съгласи напълно с мен и изглеждаше необичайно доволен от моите обяснения“, казва в доклада си Сапари.

След това Сазонов говори с подобна откровеност. Той не само призна, „че Русия има стари обиди от Австрия“, но „призна и обратното“. И все пак, „това принадлежи на миналото“ и не бива да се намесва в настоящата ситуация.

Що се отнася до Сърбия, Сазонов изненадва посланика, като заявява, че „изобщо не съчувства на Балканските славяни“, които са „тежко бреме за Русия“. Дори е готов да обмисли справедливостта на разследванията на Австро-Унгария за сръбското съучастие в атентата в Сараево, но казва на Сапари „че пътят, който следваме (т.е. Австро-Унгария), за да постигнем справедливост, не е най-безопасният“. След като е имал няколко дни да проучи „спешната нота“, Сазонов се е убедил, че седем от десетте клаузи могат да бъдат приети от Сърбия „без големи затруднения“. Точка 4, която изисква уволнението на определени сръбски служители, можеше да стане приемлива с някои изменения. Ключовият препъникамък за Сазонов са точки 5 и 6, свързани с работата на австроунгарските чиновници в Сърбия. Ако Белград приеме това, казал той на Сапари, „крал Петър [на Сърбия] рискува да бъде убит веднага“ (т.е. от Черна ръка или крайно националистически настроените офицери).

Предприемайки хитър ход, Сазонов хвърля „монархическия принцип“ обратно към Берхтолд, предупреждавайки Сапари, че още един националистически преврат, след убийствата от 1903 г., ще унищожи и малката легитимност, която династията Карагеоргиевичи все още притежава в Сърбия, създавайки на австроунгарската граница „анархистичен котел на вещици“.

Връщайки се към сръбския ултиматум, Сазонов уверява Сапари, че проблемът не е в същността, а във „фразеологията“. Дори по отношение на точки 5 и 6 може да има място за маневриране, например ако австроунагрското участие се ограничи до „консулска намеса в съдебните производства“? Или, ако това не се случи, Австро-Унгария да приеме външно посредничество от Италия или Англия?

Тук Сапари не може да отговори. Той не е упълномощен да изразява мнение по текста на ултиматума, камо ли сам да го променя. Освен това, напомня на Сазонов, „ситуацията се раздвижиха, мобилизация на Сърбия срещу Австро-Унгария, започна в 15,00 часа в събота.

Той с удоволствие ще докладва всичко казано от Сазонов във Виена, но не може да обещае нищо. Стази приятелска нотка разговорът приключва.

„Сазонов“, съобщава Сапари, „отново с най-топли думи изрази задоволството си от обясненията, които му бях дал и които го бяха успокоили. Той каза, че ще докладва за разговора ни на цар Николай, когото го види вдругиден [вторник, 28 юли].“²⁶⁵

Дали Сазонов е променил решението си, след като настоява Русия да се мобилизира в петък и събота?

В първоначалния си отговор за промяната на тона на руския външен министър, както Сапари, така и Пурталес искрено вярват. „Руската политика“, изказва мнението си сапари до Берхтолд, „измина дълъг път за два дни – от първото грубо отхвърляне на нашата процедура и предложението за съдебното разследване на нашето досие, превръщайки цялата афера в европейски въпрос; и от този момент нататък отново до признаване на легитимността на нашите искания и до предложение за посредничество.“²⁶⁶

Пурталес, след като чува разказа на Сапари за разговора му, веднага докладва на Берлин, че „е имал впечатлението, че Сазонов, може би поради съобщения от Париж и Лондон, е загубил донякъде нервността си и сега търси изход“.

Грей настоява предишния ден за директни преговори между Виена и Петербург. Бенкендорф в Лондон, отхвърля идеята, но дали Сазонов я е обмислил и сам възприел?²⁶⁷

Вероятно Сазонов е имал някакви колебания, тъй като изпраща телеграма в неделя вечерта до Шебеко във Виена, с инструкции да поиска от Берхтолд да упълномощи Сапари да обсъдят и евентуално да преразгледат ултиматума към Сърбия.²⁶⁸

Или, както Сазонов казва на Палеолог, че смъмрил австроунгарския посланик: „Оттеглете ултиматума си, променете формулировката, и аз ще ви гарантирам резултата.“²⁶⁹

Естествено е като дипломат по образование и призвание, Сазонов, може да се е колебел, сега когато войната го гледа право в лицето.

И все пак, опитвайки се да интерпретират знаците от Певчески мост, Сапари и Пурталес трябва да вземат предвид и докладите, които получават за началото на а мащабната тайна мобилизация в Русия. Около 15,00 ч., точно преди Сапари да пристигне, за да го разкаже за обещаващата среща със Сазонов, Пурталес препраща до Берлин следния доклад от Егелинг, германския военен аташе: „Мога да потвърдя със сигурност, че е наредена мобилизация в Киев и Одеса. Варшава и Москва евентуално, другите [окръзи] вероятно още не.“²⁷⁰

Чувайки подобни доклади от собствените си консули и аташета, Сапари предупреждава Берхтолд в края на доклада си за срещата със Сазонов: „Не бива да пренебрегваме факта, че наред с тази политика на отдръпване на дипломатите, се наблюдава оживена дейност от военните.“²⁷¹

Ако Пурталес и Сапари знаеха, че самият Сазонов задвижва колелата на тайната мобилизацията на Русия, щяха да бъдат още по-обезпокоени.

---

²⁶⁵ Сапари до Берхтолд, в който се съобщава за разговора в следобед на 26 юли 1914 г. (изпратен в 2,15 ч. на 27 юли 1914 г.), № 397 в Geiss, том 2; Fay, том 2, 398n85, за изясняване на времето на разговора и изпращането (оригиналът е неправилно обозначен като 14:15 ч., 27 юли; Geiss, № 397, или вариант 14,15 ч., 26 юли; всъщност докладът е изпратен в 2,15 ч. рано сутринта на 27 юли).

²⁶⁶ Също там.

²⁶⁷ Пурталес до Ягов, 26 юли 1914 г. (22:10 ч.), № 29, Pourtalès, 113.

²⁶⁸ Сазонов до Шебеко, вечерта на 26 юли 1914 г., Albertini, том 2, 406n1.

²⁶⁹ Paléologue, vol. 1, 36.

²⁷⁰ Пурталес до Ягов, преминавайки покрай Егелинг, 26 юли 1914 г. (15:25 ч.), № 22. Pourtalès, 107.

²⁷¹ Сапари до Берхтолд, в който се съобщава за разговор, проведен следобед на 26 юли 1914 г.

Независимо от замисълът на руските военни приготовления, те са посрещнати с разбираема тревога във Виена и Берлин. Постъпващите доклади все още не са ясни относно подробностите, но до неделя следобед няма съмнение, че е в ход някаква тайна мобилизация. Германците са сигурни в това, че в късния неделен следобед посланик Лихновски подава официално оплакване до Уайтхол за враждебните руски мобилизационни мерки близо до германската граница.

Министърът на външните работи Грей все още е в Ичен Абас (въпреки че може да получава телеграми там) и затова посланикът се среща с постоянния заместник-държавен секретар, сър Артър Никълсън. Никълсън докладва на Грей, „принц Лихновски се обади този следобед със спешна телеграма от своето правителство, което има информация, че в Русия призовават „класовете запасници“, което означава мобилизация.“

Опитвайки се да представи възможно в най-благоприятен вид протеста на Германия, германският посланик дори се съгласява, че Германия „няма а нищо против частична мобилизация, да речем в Одеса или Киев, но не може да гледа безразлично на мобилизацията до германската граница“. Следователно географските подробности имат голямо значение. „Ако тази мобилизация се проведе на германската граница“, продължи Лихновски, „Германия ще бъде принудена да се мобилизира, и Франция естествено ще последва примера ѝ.“ Тогава ще се тръгне към европейска война. Затова той иска Великобритания „да настоява руското правителство да не се мобилизира“.

Николсън изслушва учтиво, но отхвърля оплакванията на германеца. „Казах на принц Лихновски“, докладва той на Грей в Ичен Абас, „че нямаме информация за обща мобилизация или дори за каквато и да е започнала мобилизация.“ В скоби той оправдава това твърдение, като се позова на телеграмата на Бюканън от предната вечер, в която са съобщени (всъщност подвеждащите) забележки на Сазонов относно решенията, взети от Министерския съвет. „Указът за мобилизиране на 1 100 000 души“, заявява Николсън на Лихновски, сякаш констатираше факт, „не е издаден“.

Въпреки, че това е буквално вярно, защото „частичната мобилизация“ на Русия срещу Австро-Унгария все още не е обявена, значително повече от тези 1,1 милиона души вече са мобилни, дори и да не е официално, но съгласно разпоредбите на подготвителния период за войната. След като отрича, че в Русия е в ход каквато и да е мобилизация, Николсън задълбочава разочарованието на Лихновски, като му каза, че Великобритания не може да каже на Петербург да не се мобилизира, тъй като това е „трудно и деликатно за нас... когато Австро-Унгария обмисля подобна мярка – ние [т.е. британците] няма да бъдем чути“. Основното, което настоява Николсън, е „да се предотвратят, ако е възможно, активни военни операции“.

След това той информира Лихновски за ново предложение, изготвено от Грей през нощта, а именно „среща à quatre“, в която четирите сили, най-малко пряко заинтересовани от Балканската бъркотия (Великобритания, Италия, Франция и Германия), ще посредничат между Русия, Австро-Унгария и Сърбия, докато последните три държави „преустановят активните военни операции в очакване на резултатите от конференцията“ (мобилизацията, вероятно, е друг въпрос?).²⁷²

Замествайки отсъстващия Грей, Николсън провежда забележително, и бездарно дипломатическо представление. Вярвайки, че действа неутрално и с голяма предпазливост, заместник-министърът успява да провокира Германия по четири причини. Първо, той издадва общо отричане на действително предприетите руски мобилизационни мерки – отричане, за което е знаел, че е невярно, ако той или Грей си бяха направили труда да попитат британския посланик в Петербург.

---

²⁷² Николсън до Грей („Съобщение от германския посланик“), 26 юли 1914 г., № 146 в BD, том 11.

Второ, Николсън категорично отказва да упражни и най-малкото възпиращо влияние върху Русия, въпреки публичната позиция на Великобритания като неутрална, незаинтересована страна в настоящата криза.

Трето, той възприема изключително предубедената позиция, че дори Русия да се мобилизира срещу Германия, това не е въпрос, който да тревожи Великобритания, тъй като само „активни военни операции“ заплашват мира. Той прави това изявление, въпреки че германският посланик току-що му е казва, че Германия ще трябва да противодейства на руската мобилизация на границата си, като се мобилизира срещу Русия, което ще доведе до мобилизация на Франция срещу Германия. (Удивителното безразличие на Никълсън по отношение на критичния въпрос за мобилизацията отразява собственото невежество на Грей. Всъщност външният министър, е далеч от това да упражни и лек натиск върху Русия да не се мобилизира, и мимоходом казва на Бенкендорф в събота, че не е изненадан от руската мобилизация срещу Австро-Унгария, но по този въпрос, Грей не изразява мнение и това безразличие, руснаците разбират, като мълчаливо одобрение.

Лихновски е твърде вежлив, за да се обиди на това. Самият той не притежава повече информация за руските мобилизационни мерки, отколкото казаното му от Берлин, той не може да настоява по-сериозно по въпроса, нито пък иска да ог прави. Лихновски е известен със силните си пристрастия към Англия и е готов да се съгласи с новата идея на Грей за конференция на четирите сили, за да предотврати прекъсване на отношенията между Англия и Германия, перспектива, която то ужасява (не на последно място, защото ще трябва да напусне любимия си пост в Лондон).

„Локализацията на конфликта, на която се надяваме в Берлин“, докладва Лихновски на Ягов след аудиенцията си с Никълсън, „е напълно невъзможна и трябва да бъде изключена като практическа политика“. Веднага щом австроунгарските войски преминават сръбската граница, т. „всичко ще бъде загубено“ – Русия ще се мобилизира и Европа ще бъде във война.²⁷³

За да предотврати подобна катастрофа, Лихновски изпраща телеграма до Грей в Ичен Абас, в която обявява преждевременно, тъй като все още не е получил разрешение за това от Берлин, че „моето правителство приема предложеното от вас посредничество à quatre“.²⁷⁴

Английските пристрастия на Лихновски не са широко споделяни в Берлин. На Вилхелмштрассе, където в неделя се сипят доклади за тайната руска мобилизация, пренебрегването на германските протести от страна на Никълсън е едновременно изненадващо и обезпокоително. Дали британците наистина не знаят какво се случва в Русия? Или умишлено прикриват военните маневри на своя съюзник?

Сигналите, идващи от Санкт Петербург, са смесени. Ако Сазонов губи самообладание, както Пурталес предполага в доклада си за следобедната среща на външния министър със Сапари (доклад, пристигнал в Берлин малко след полунощ), тогава може би локализирането на австроунгар-сръбския конфликт все още е възможно.

Ключът за германците, както смятат през цялото време, е скоростта: австроунагрците трябваше да ударят Сърбия толкова бързо, че руските контрамерки да станат без значение. Ягов инструктира германските дипломати в циркуляр от 18 юли: „колкото повече смелост проявява Австро-Унгария, колкото по-силно я подкрепяме, толкова по-вероятно е Русия да мълчи“.

Въпреки нарастващите доказателства от Петербург, подкопаващи логиката на това твърдение, Ягов, подкрепен от Бетман (все още в Хоенфинов), се придържа към

---

²⁷³ Лихновски до Ягов, 26 юли 1914 г. (20,25 ч.), № 236 в DD, том 1.

²⁷⁴ Лихновски до Грей (допис към бележката), 26 юли 1914 г., № 145 в BD, том 11.

тази линия. В съботната следобедна среща с австрийския посланик, проведена преди изтичането на крайния срок на ултиматума, Ягов подчертава, че германците очакват и се надяват, че сръбският отказ ще бъде последван от „незабавно обявяване на война“ от Австро-Унгария. „Всяко забавяне на започването на военни операции“, предупреждава държавният секретар, „носи голяма опасност от намеса на външни сили“ (т.е. Русия).

Поради това на посланик Съогени е казано да призове Виена, по най-категоричен възможен начин, да обяви война сега и да „постави света пред свършен факт“.²⁷⁵

В неделя следобед Берхтолд извиква на Балплац германския посланик Чиршки, заедно с началник-щаба Конрад, за да обсъдят телеграмата на Съогени. Чиршки изцяло подкрепя призива на Бетман за бързо започване на войната срещу Сърбия; всъщност той не може да постъпи иначе, тъй като това е заявена германска държавна политика. Берхтолд също се съгласява. Заедно двамата дипломати настояват пред Конрад, напълно очаквайки, че известният с войнствеността си началник-щаб ще даде на Берлин това, което иска. Берхтолд пита Конрад, „Кога исквате обявяването на войната?“ Конрад отговоря, че това ще е възможно „само когато операциите могат да започнат веднага, да речем на 12 август“.²⁷⁶

Австроунгарците отново отлагат. След седмици на увъртане, Виена най-накрая задейства плана за 48-часовия ултиматум, получава очаквания отказ от Белград по график и дори неочаквания подарък от едностранната сръбска мобилизация преди изтичането на крайния срок на ултиматума, *casus belli* е налице. Европа очаква (дори и да не одобри) австроунгарската атака. Какво чака Конрад? Той чака мобилизацията на Австро-Унгария да продължи по нормалния си график. Разумно е, началник-щаба да не вижда причина да обявява война, преди Австро-Унгария да е готова да се бие. Защо всъщност да се дава на Русия и нейните съюзници дипломатически претекст срещу Централните сили, като се обявява война сега, когато австроунгарските войски няма да могат да нахлуят в Сърбия още две седмици?

Любопитно е, че Конрад е този, който мисли като дипломат, докато Берхтолд е поел ролята на разгорещен военен, предупреждавайки началник-щаба си, че Австро-Унгария не може да чака две седмици, тъй като „дипломатическата ситуация няма да издържи толкова дълго“.²⁷⁷

Берхтолд е прав, че „дипломатическата ситуация“, т.е. австроунгаро-германското желание за локализация на конфликта, няма да продължи до 12 август. Въпреки това, аргументът му за незабавно обявяване на война няма дипломатически смисъл, като се има предвид, чисто техническите обстоятелства, че Австро-Унгария не може да нахлуе в Сърбия с пълна сила още две седмици. Началник-щабът на австроунгарската армия вече изключва „свършен факт“ на военната окупация като невъзможен, което обезсилва цялата стратегия. Да признае това обаче означава отново да разочарова германците. И Берхтолд се предпазва. Посланик Чиршки е информиран, че Австро-Унгария все още няма да обяви война на Сърбия. Но Берхтолд информира Ягов и Бетман, че може да го направи много скоро, ако Сърбия предприеме враждебни маневри на босненската граница.²⁷⁸

Берхтолд сигурно ще се колебае още, ако е знаеше за обещаващата среща на Сапари със Сазонов, която се състои почти едновременно с неговата му среща с Конрад и Чиршки. Но докладът на посланика от Петербург, подаден малко след полунощ, ще да пристигне във Виена едва в късния понеделник следобед. Докладът на Сазонов за

---

²⁷⁵ Съогени до Берхтолд, 25 юли 1914 г. (14,15 ч.), бр. 10656 в Ое-У, том. 8.

²⁷⁶ Conrad, vol. 4, 131–132; за разговора в Чиршки до Ягов, 26 юли 1914 г. (16:50 ч.), № 213 в DD, том 1.

²⁷⁷ Също.

²⁷⁸ Чиршки до Ягов, 26 юли 1914 г. (16,50 ч.), бр. 213 в DD, том. 1.

срещата, изпратен до Шебеко в неделя вечерта, ще пристигне по-рано, но Шебеко ще може да се срещне с Берхтолд най-рано в понеделник.²⁷⁹

Неделната депеша на Шебеко до Сазонов е тревожна, докато на Сазонов е успокояваща. В нея руският посланик докладва за вече започналите предмобилизационни мерки на Австро-Унгария срещу Сърбия. Те са в общи линии сходни по структура с руския „подготвителен период за войната“, включващ незабавно повишение на офицерите, селективно призоваване на резервните дивизии, укрепване на граничните постове и въвеждане на строга военна цензура.²⁸⁰

Докато Балплац научава за предложението на Сазонов да позволи на Сапари да договори промени в нотата до Сърбия, събитията напредват толкова бързо, че е без значение дали Берхтолд е заинтересован или не. Сазонов може би е бил искрен в желанието си да разсее напрежението, като преговаря директно с Австро-Унгария.²⁸¹

Каквито и да са били истинските намерения на външния министър обаче, неговата помирителна позиция спрямо Пурталес и Сапари в неделя сутринта и ранния следобед е опровергана от ускоряването на мобилизационните мерки в Русия през деня. В 13,55 ч. офицерът за свръзка на Франция в руския военен щаб, генерал Лагиш, докладва на военното министерство в Париж: „Вчера в Красное село военният министър ми потвърди мобилизацията на армейските корпуси на военните окръзи Киев, Одеса, Казан и Москва. Стремехът е да се избегне всяка мярка, която може да се счита за насочена срещу Германия, но въпреки това военните окръзи Варшава, Вилно и Санкт Петербург тайно правят приготовления. Санкт Петербург и Москва са обявени във военно положение... Военният министър ни повтори решимостта си, да остави на Германия евентуалната инициатива за нападение срещу Русия.“²⁸²

Германското и австроунгарското разузнаване за подготвителният период за войната на Русия, знае по-малко, от този разказ на съюзнически офицер за свръзка. Но до неделя вечерта, Пурталес вече знае достатъчно от разузнавателните канали, и посещава Сазонов на Певчески мост, въпреки приятелския им сутрешен разговор във влака. Около 21,00 ч. германският посланик връчва официален протест на руския външен министър относно „новината, широко разпространена сред кръговете на чуждестранните военни аташета, че няколко руски армейски корпуса са изпратени към западната граница в съответствие с директивата за мобилизация“. Посланикът докладва в Берлин, „Сазонов отговори, че може да гарантира, че не е издадена заповед за мобилизация и че не може да се очаква такава, докато Австро-Унгария не предприеме враждебни мерки срещу Русия“. В противоречието с изявлението му, Сазонов призна, че „определени военни мерки... са били предприети“.²⁸³

Приблизително по същото време в неделя вечерта, руският военен министър извиква майор Егелинг за спешна среща. Очевидно осъзнавайки германските подозрения, Сухомлинов се опитва да ги разсее, като дава на германския военен аташе „честната си дума, че все още не е издадена заповед за мобилизация“. Той признава, че са в ход определени подготвителни мерки, нот върди, че „нито един кон не е реквизиран, нито един запасняк не е повикан“.

Това е откровена лъжа, въпреки че при липса на твърди доказателства, германецът трудно може да я опровергае. Вместо това, Егелинг ограничава собствените

---

²⁷⁹ Сазонов до Шебеко, вечерта на 26 юли 1914 г.

²⁸⁰ Шебеко до Сазонов, 26 юли 1914 г., № 451 в Geiss, vol. 2.

²⁸¹ Въсъщност това е умишлена манипулация, за пресипване на бдителността на „врага“ докато Русия се мобилизира тайно. (б. пр.).

²⁸² Палеолог от Петербург, доклад на Лагиш, 26 юли 1914 г., 13,55 ч. (получен в Париж в 16,00 ч.) в QO Autriche-Hongrie, том. 32.

²⁸³ Пурталес от Петербург, 21,30 ч., 26 юли 1914 г., в PAAA, R 19871.

си коментари до предупреждение към Сухомлинов, че дори руската „мобилизация само срещу Австро-Унгария трябва да се счита за много опасна“.

Военният аташе докладва на началник-щаба на армията Молтке за разочароващата си среща с руския военен министър: „Останах с впечатление за голяма нервност и безпокойство. Смятам желанието за мир за истинско, военните твърдения дотук са верни, вероятно не е наредена пълна мобилизация, но подготвителните мерки са много мащабни.“ Руснаците, заключава той, „очевидно се стремят да спечелят време за нови преговори и за продължаване на въоръжаването си.“²⁸⁴

Времето е точно това, с което германците не разполагат. Срокът за незабавните действия на Австро-Унгария срещу Сърбия, изтима безвъзвратно. След като Русия започва военните си подготовки срещу Австрия и Германия, часовникът започваше да отброява времето за собствената стратегия на Германия в случай на война, която изисква нанасяне на решителен удар срещу Франция, преди Русия да е готова да нахлуе в Източна Прусия.

По-рано в неделя Молтке, архитект на последния мобилизационен план на Германия, се завръща в Берлин след едномесечна почивка в Карлсбад. Тирпиц, военноморския секретар, се очаква да се върне в понеделник от Швейцария, въпреки заповедите на Бетман, който иска да избегне впечатлението, че Германия предприема някакви стъпки към война. Кайзер Вилхелм II, също пренебрегва молбата на Бетман да остане с балтийския флот край норвежкия бряг, слиза в Кил, и е на път за Потсдам с нощния влак. Когато се събудят в понеделник, Бетман и Ягов ще имат материал за бързи размисли. Новиниот Белград, Виена, Петербург, Париж и Лондон ги заливат. Но не съдържат, това, което в Берлин искат да чуят.

Глава 17. Завръщането на кайзера.

ПОНЕДЕЛНИК, 27 ЮЛИ. Предвид важната роля, която германските лидери имат в насърчаването на Австро-Унгария да следва агресивен курс на Балканите, е учудващо колко безгрижни са те, докато този курс става все по-опасен по-късно в течението на месец юли.

Началник-щаба на армията Молтке, военноморският секретар Тирпиц и кайзерът се завръщат в Берлин в понеделник, 27 юли, след дълги отсъствия, и очакват канцлерът да ги запознае на бързо с хода на събитията. Бетман Холвег също отсъства от столицата и е в провинциалното си имение Хоенфинов до късния съботен следобед.

По-рано същия ден държавният секретар Ягов, а не Бетман, съветва Виена, чрез посланик Съогени, да обяви война на Сърбия незабавно.

Бетман също твърдо подкрепя политиката на свършения факт, но това не означава, че е в крак с всички последни събития. Дори канцлерът не е запознат с текста на австроунгарския ултиматум, преди той да бъде изпратен в Белград в четвъртък. Нито пък е запознат с текста на сръбския отговор, и както изглежда, не е поискал да бъде уведомен. Сякаш Германия, дала опасният празен чек на Австро-Унгария не се интересува как е попълнен чека, преди да го осребри.

След като помага на австроунгарците, да проявят цялата си некомпетентност, Бетман все още не се притеснява да разгледа твърде внимателно последствията от своето лекомислие. И когато се връща в Берлин в събота вечер, тези последици започват да се очертават. Сърбия и Австро-Унгария се мобилизират една срещу друга, Русия подкрепя Белград с тайни военни приготовления. Намеренията на Франция и Великобритания са неясни, но няма особено положителни признаци от тяхна страна.

---

²⁸⁴ Егелинг до Берлин, 26 юли 1914 г., Turner, 101.

Локализацията на конфликта виси на косъм. Бетман по принцип не се доверява на нервния си и непостоянен суверен, и омаловажи сериозността на ситуацията в първите си доклади до кайзера. В събота вечерта информира Вилхелм II, че отговорът на Сърбия е приет за незадоволителен и австроунгарският посланик Гизл е напуснал Белград, но не споменава за ранните стъпки на Русия към мобилизация, нито че Сърбия се е мобилизираща срещу Австро-Унгария дори преди изтичането на крайния срок на ултиматума.²⁸⁵

В телеграма от неделя следобед канцлерът предава доклада на генерал фон Хелиус от Петербург, че съботният военен преглед в Красное село е прекъснат и полковете се завръщат в постоянната си дислокация (за което кайзерът е информиран от своите военни съветници). Въпреки това Бетман настоява, че освен доклада на Хелиус, „все още няма достоверни новини за руската позиция“.²⁸⁶

Около 20,00 ч. в неделя вечерта, точно преди германският посланик Пурталес и военният аташе Егелинг да отправят официални протести срещу тайната мобилизация на Русия, Бетман телеграфира на кайзера, че руснаците „видимо се колебаят“ (въпреки че не посочва източника на твърдението). Следователно няма нужда да се връща у дома, или да прибере флота в Кил, както Вилхелм предлага да направи.²⁸⁷

Като върховен военачалник, кайзерът разполага със собствени източници на информация, чрез Адмиралтейството и армията, което му позволява да прозре през украсената ситуация от Бетман. В бележките на кайзера по тези телеграми можем да проследим нарастващо раздразнение към Бетман, което най-накрая избухва в неделя. Най-много разгневява Вилхелм, е че едва сега най-накрая научава текста на ултиматума от четвъртък на Австро-Унгария към Белград, не от Ягов или Бетман, а от информационната агенция „Волф“. След това кайзерът заповяда на германският балтийски флот да се върне в Кил, уж като предпазна мярка, за което Адмиралтейството докладва на Берлин в отговор на „телеграмата на Волф“.

Когато Бетман, цитирайки този слух обратно на кайзера, „осмелил се най-смирено да посъветва Ваше Величество да не нарежда преждевременно връщане на флота“, Вилхелм избухва, пишейки в полетата на телеграмата на своя канцлер: „Невероятно предположение! Нечувано! Никога не ми е минавало през ума!!! [Връщането на флота в Кил] е извършено по доклад на моя посланик за мобилизацията в Белград! Това може да предизвика мобилизация на Русия; ще предизвика мобилизация на Австро-Унгария. И в този случай трябва да държа бойните си сили по суша и море събрани. В Балтийско море няма нито един кораб! Освен това не съм свикнал да предприемам военни мерки въз основа на една телеграма на Волф, а въз основа на общата ситуация, която цивилният ми канцлер все още не разбира“.²⁸⁸

Вилхелм II обича да преекспонира и театралничи, играейки ролята на въздесъщ военачалник, но в този случай укорът му към „цивилния“ канцлер е напълно справедлив. Бетман е закоравял песимист, не заблуждава никого с престорената си спокойна поза и уверенията си, че локализацията на конфликта е сигурна.

Канцлерът изпраща второ съобщение, с което настоявал кайзера да се върне на норвежкото си плаване и да разпръсне флота и в телеграмата си, твърди, че Русия „видимо се колебае“. Съответно Вилхелм подчертава два пъти думата „колебае се“ (schwankend), като пише риторично в полето на текста: „И откъде заключавате това? Не и от нито един от материалите, които са ми представени.“

---

²⁸⁵ Бетман до кайзер Вилхелм II, 25 юли 1914 г. (22,45 ч.), № 191 в DD, том. 1.

²⁸⁶ Бетман до кайзер Вилхелм II, 26 юли 1914 г. (13,00 ч.), № 197 в DD, том. 1.

²⁸⁷ Бетман до кайзер Вилхелм II, 26 юли 1914 г. (20,00 ч.), № 221 в DD, том. 1.

²⁸⁸ Бележките на Вилхелм II на полето на телеграмата на Бетман до кайзера, № 221 в DD.

Освен това, както върховен военачалник информира с телеграма цивилния си канцлер: „Съществува руски флот! В Балтийско море в момента има пет руски флотилии от торпедни катери на учения, всичките или част от тях, за 16 часа могат да бъдат в позиция, позволяваща им да прекъснат германските военноморски комуникации. Моят флот има заповед да продължи към Кил и ще отиде до Кил!“²⁸⁹

С впечатляващ упоритост Бетман отговоря на суверена си, с последната, умишлено подвеждаща телеграма, преди да го поздрави в понеделник, на гара Вилдпарк в Потсдам. Със забележително оптимистична интерпретация на дипломатическата ситуация, Бетман съобщава, че „Австро-Унгария не е в състояние да започне военни операции до 12 август“, както Конрад информира германския посланик Чиршки в неделя; че Сърбия „а възнамерява да заеме изцяло отбранителна позиция“, като е предложила доста помирителен отговор на ултиматума (но който Бетман все още не е прочел); че Англия и Франция „желаят мир“; и най-важното, че „Русия според последните доклади изглежда все още не се мобилизира и не е готова за преговори с Виена“.²⁹⁰

Независимо, че никое от тези твърдения не е буквално невярно, взети заедно, те са далеч от цялата истина, както я знае всеки, който е чел дори няколко скорошни доклада. Не е чудно, че Бетман, след като поздравява суверена си на гара Вилдпарк в понеделник следобед, в 13 ч. следобед, изглежда „блед и нещастен“.

„Как се случи всичко това?“, пита кайзерът. Според граф Август Ойленберг, един от доверениците на Вилхелм, „Бетман напълно смутен, призна, че през цялото време е бил подвеждан и предложи оставката си на кайзера“. Но кайзерът му отговоря: „Вие сготвихте тази супа и сега ще я изядете.“²⁹¹

Разбира се, кайзер Вилхелм II също носи отговорност за катастрофалната дипломатия на Германия през юли. Именно той, а не Бетман, пръв предлага на австроунгарския посланик обещание за пълна подкрепа в неделя, 5 юли; той, както, и Бетман, през цялото време настоява за бързи, решителни действия срещу Сърбия; и той, подобно на Бетман, не е проявява и най-малък интерес към текста на австроунгарския ултиматум, преди да е станало твърде късно за преразглеждане.

Той също не желае Австро-Унгария да промени условията, за да бъдат приемливи за Белград, и когато барон Шьон, германски посланик в Париж, предлага Виена да направи това, за да спечели международните симпатии, кайзерът гневно коментира в полетата на доклада: „Ултиматите или се приемат, или не! Няма място за дискусия! Затова е ултиматъм!“

Вилхелм не осъзнава колко усилия полагат австроунгарците, за да отрекат, че тяхната „спешна нота“ на практика е ултиматум.²⁹²

Всъщност кайзерът, Бетман и Ягов²⁹³ сготвиха супата заедно. Сега те, заедно с началниците на германските военни служби, ще трябва да я изядат.

Малко след 15,00 ч. в понеделник следобед Молтке и Ягов пристигат в Потсдам, за да се срещнат с кайзера и канцлера. Въпреки че Тирпиц не е поканен, адмирал Мюлер, началник на военноморския кабинет, присъства на негово място. С оглед на важните събития от последните дни, това трябва да е съвет от решаващо значение. С протичащите мобилизации на Австро-Унгария и Сърбия, цивилните и военните лидери на Германия трябва спешно да решат каква позиция да заемат по отношение на

---

²⁸⁹ Също.

²⁹⁰ Бетман до кайзер Вилхелм II, 27 юли 1914 г. (11:20 ч.), № 245 в DD, том 1.

²⁹¹ Bülow, Memoirs, vol. 3, 161

²⁹² Бележка на кайзера в полето на доклада от барон фон Шьон до Ягов, 24 юли 1914 г. (20,05 ч.), № 154 в DD, том 1.

²⁹³ След като се завърна от медения си месец.

евентуална война между Австро-Унгария и Сърбия. Следващото по важност е как да се реагира на съобщенията за тайната ранна мобилизация в Русия.

Трябва да се разгледа и предложението на британския външен министър Грей за конференция на четирите сили. Независимо дали Германия ще се съгласи напълно или не, тя трябва поне да има становище по въпроса, за да предотврати открит срыв с Великобритания.

Независимо, че е необходимо мнението на всички, Бетман трябва да обобщи мненията, и да се постигне съгласие за разумен политически курс. Никой друг няма достъп до всички доклади, които идват в Берлин; Никой друг няма неотложното задължение, като ръководител на правителството, да ги осмисли. Но канцлерът, уви, не е на това високо и отговорно ниво, което изисква поста му.

Наблюдаваме странна амнезия или безотговорно игнориране от Бетман и Ягов на доклада на Пурталес за драматичната му среща в неделя вечер с руския външен министър Сазонов, дешифрирана в Берлин малко след 22 ч. вечерта, също и на доклада на Егелинг за разочароващата му среща с военния министър Сухомлинов, който е получен на Вилхелмштрассе 2,30 ч. сутринта в понеделник.

Вместо това основата за дискусията е по-ранната, по-оптимистична неделна телеграма на Пурталес, в която предполага, че Сазонов „губи самообладание“.

Бетман се хваща за неделния вечерен доклад на посланик Шьон от Париж, че министър-председателят Вивиани ще се опита да упражни умиротворително влияние в Санкт Петербург (Но как френският премиер ще направи това от Балтийско море, не е казано!).²⁹⁴

Предложението на Грей за срещата на четирите сили, колкото и непривлекателно да е за германската политика на локализация на конфликта, е разбрано като знак, че Англия е склонна да предотврати европейската война, дори ако методът ѝ за това е съмнителен.

Освен това, според слуха отговорът на Сърбия на австроунгарския ултиматум е мек, съгласие по „почти всички точки“, както Бетман телеграфира на кайзера в

Хелмут фон Молтке

понеделник сутринта, което подсказва, че може би има изход от дипломатическата безизходица (странното обаче е, Бетман все още не е прочел действителния отговор, въпреки че копието му е пристигнало на Вилхелмштрассе късно в неделя вечерта).²⁹⁵

Събрани по този избирателен начин, документите, налични към ранния понеделник следобед, 27 юли, са достатъчно успокояващи, за да приспят Бетман в поза на самодоволство. Той не е единственият, който възприема така нещата.

Преди да тръгне към Потсдам, Молтке е писал на жена си, че „ситуацията продължава да е изключително неясна... Ще минат още около две седмици, преди да може да се вземе някакво окончателно решение.“²⁹⁶

Въпреки че не е оцелял протокол от срещата в Потсдам, доказателствата, с които разполагаме, показват, че там не се е случило нищо, което да разтърси Молтке или останалите. Както генерал Плесен, адютантът на кайзера, записва в дневника си по-късно: „Австроунгарците все още не са готови! Преди началото на август, операциите няма да започнат. Надяваме се да локализираме войната! Англия заявява, че възнамерява да остане неутрална. Имам впечатлението, че всичко ще отшуми.“²⁹⁷

²⁹⁴ Шьон до Ягов, 26 юли 1914 г. (21,50 ч., дешифрирано Берлин 1:55 ч. на 27 юли).

²⁹⁵ Бетман до кайзер Вилхелм II, 27 юли 1914 г. (11:20 ч.), № 245 в DD, том. 1.

²⁹⁶ Молтке до съпругата му, 27 юли 1914 г., Turner, 102.

²⁹⁷ Плесен дневник, 27 юли 1914 г., Albertini, vol. 2, 438.

Мюлер също пише след срещата, че „тонът на нашата политика е да запазим спокойствие. Да позволим на Русия да извърши несправедливост, но след това да не се отдръпваме от война, ако тя е неизбежна.“²⁹⁸

Потсдамският съвет в понеделник, 27 юли, не решава нищо конкретно. Германците ще чакат да видят какво ще стане. В сравнение на случващото се другаде в Европа точно в този ден, пасивната позиция на германските лидери изглежда удивителна.

В понеделник сутринта в 7,00 ч. британските 1-ви и 2-ри флот, събрани в пристанището на Портланд край Дорсет на южното крайбрежие на Англия, по план трябва да се разпръснат след пробна мобилизация.

В неделя първият лорд на Адмиралтейството Чърчил, заповядва да останат в Портланд. Това „задържане“ на флота е далеч от действителната мобилизация, но все пак е сериозна мярка, с която основните военноморски сили на Великобритания са концентрирани срещу Германия.²⁹⁹

Тайната мобилизация на Русия о набира скорост в понеделник. Наблюдавана е цяла руска артилерийска дивизия, която се отправя в марш на запад от Киев. От Рига германското разузнаване съобщава, че река Дуна (Двина) е минирана; целият подвижен състав (влаковете) е конфискуван за армията. Още по-близо до Берлин, германският консул във Варшава, телеграфира в 15,45 ч. на 27 юли: *Всички войски са изтеглени от маневри (военно-полеви занятия), много пехота, заедно с кавалерийски части са изпратени през гара Брест, към Люблин и Ковел. През цялата нощ, стотици военни превозни средства се движеха по улиците на Брест-Литовск. Вчера експлоадираха артилерийски складове в крепостта*.³⁰⁰

И накрая, и най-важното, посланик Чиршки съобщава в понеделник следобед от Виена, че противно на доклада от предишния ден, Берхтолд ще изчака, преди да обяви война, за да могат австроунгарците, „да отрежат терена от всеки опит за намеса“, ще „обяват официално война [на Сърбия] утре или най-късно в другиден“.³⁰¹

Рядко държавник е бил толкова далеч от истината в тълкуването на международната ситуация, колкото Бетман в понеделник следобед, 27 юли. Как е могъл да сгреша толкова много? Една от възможностите е, че „подслаждайки“ депешите си до кайзера в събота и неделя, е искал да държи Вилхелм в неведение в понеделник, за да предотврати намесата на нервния и променящ настроенията суверен, който може да възпре австроунгарците да нахлуят в Сърбия. В подкрепа на тази теория е фактът, че Ягов, малко след срещата в Потсдам, повиква британския посланик сър Едуард Гошен, за да отхвърли предложението на Грей за посредничество.³⁰²

Учудващо е странното нелюбопитство на Бетман към текста на сръбския отговор, който нито е прочел, нито е представил на срещата в Потсдам. Текстът е изпратен до Потсдам едва в 21,30 ч. вечерта в понеделник, не по телеграфа, а с частен куриер.

Когато той стига до Новия дворец, Вилхелм вече е в леглото. Следователно германският суверен не е виждал отговора на Сърбия до вторник, 28 юли – почти три дни след като е предаден от Гизл в Белград. Забавянето може да се обясни с трудности

---

²⁹⁸ Дневник на Мюлер, 27 юли 1914 г., Turner, 102.

²⁹⁹ Грей до Бюканън, 27 юли 1914 г. (15:30 ч.), № 177 в BD, том 11.

³⁰⁰ Брюк до Ягов от Варшава, 27 юли 1914 г. (15,45 ч.), № 276 в DD, том 1. За река Двина - минирана/реквизиран подвижен състав: Пурталес до Ягов, предавайки доклад на Хелиус, по информация на шведския консул в Рига, 27 юли 1914 г. (19:17 ч.), № 274 в DD, том 1. За Киев: Пурталес до Ягов, предавайки доклад на на киевския консул, 27 юли 1914 г. (19:43 ч.), № 275 в DD, том 1.

³⁰¹ Чиршки до Ягов, 27 юли 1914 г. (15:20 ч., пристигане в Берлин в 16:37 ч.), № 257 в DD, том 1.

³⁰² Гошен до Грей, 27 юли 1914 г. (18:17 ч.), № 185 в BD, том 11.

при декодиране на текста (запис в дневника на Вилхелм II казва, че телеграмата от Виена, която го съдържа, е „донякъде нечетлива“).³⁰³

Възможно е Ягов и Бетман умишлено да са забавили доставката му до кайзера, защото са очаквали, че може да бъде впечатлен от умерената у формулировка и след това да се опита да прекрати Австроунгаро-сръбската война. Част или всичко от това може да е вярно.

Следвайки политиката на свършения факт, нито Бетман, нито Ягов са склонни да спират Виена. Те имат добра мотивация да скрият най-лошите новини от кайзера. Това обаче не обяснява защо са държали и Молтке в неведение; той едва ли е човек, който се страхува от предизвикателство. Нито пък е имало причина да се крият лошите новини от другите висши военни командири.

В крайна сметка най-простото обяснение е и най-убедителното. Бетман не е изложил пълната картина на международната ситуация в Потсдам в понеделник следобед, защото не я е имал. Тъй като трябва да навакса след завръщането си в Берлин в събота, той все още не е осмислил всички неделни депеши, когато се среща с кайзера на гара Вилдпарк в 13,00 ч. в понеделник, нито разбира се са му известни важните депеши от понеделник, които започват да пристигат в късния следобед.

Докладът на Чиршки, в който съобщава, че Австро-Унгария е на път да обяви война на Сърбия, е дешифриран на Вилхелм II в 16,37 ч., приблизително по същото време, когато приключва срещата в Потсдам. Докладите от Русия, съобщаващи тревожните новини за мобилизацията в понеделник, започват да пристигат едва след 19,00 ч. Лихновски, англофилският посланик на Германия в Лондон, е толкова отчаян да се вкопчи в надеждите си за мир, че не споменава критичната новина за концентрацията на британския флот в нито една от трите си депеши в понеделник.³⁰⁴

Възможно е Лихновски все още да не е научил за действията на Чърчил; Така или не, той не го съобщава.³⁰⁵ Следователно Бетман не знае за трите ключови новини от деня, докато е в Потсдам, защото самият кайзер е настоявал да бъде информиран незабавно след завръщането си. Ако всички бяха изчакали три-четири часа, срещата можеше да приеме съвсем различен ход.

Бетман е прочел на кайзера по избирателен начин объркващите съобщения от уикенда и може да направи същото и с по-недвусмислено негативните от понеделник. Канцлерът силно вярва в локализацията на конфликта и в по-широк смисъл – в английското сближаване, на което е заложил цялата си външна политика, че гледа на цялата разгръщаща се криза през розови очила.

До понеделник вечерта обаче дори Бетман не може да игнорира знаците, които сочат към всеобщ пожар. Планът на Австро-Унгария да обяви незабавно война на Сърбия, докладван от Чиршки, е привидно добра новина, германците настояват за това от седмици. Но закъснението може да бъде още по-лошо.

С все повечето обезпокоителни новини, идващи всеки час за широкообхватните руски мобилизационни мерки, надеждата за локализация на австроунгаро-сръбския конфликт изглежда като отдалечаващ се мираж.

---

³⁰³ Ягов до кайзер Вилхелм II, 27 юли 1914 г. (21,30 ч.), прочетено от кайзера на 28 юли 1914 г., № 270 и 271 в DD, том 1, № 2 и № 3.

³⁰⁴ Че новината за задържането на британския флот е достигнала Берлин в понеделник, 27 юли, се твърди от почти всички историци на Юлската криза, въпреки че не е потвърдено от нито един съвременен източник. Трите депеши на Лихновски от Лондон, изпратени в този ден, не споменават това. Според официалната германска история, две телеграми са получени от германския военноморски аташе от Лондон, във вторник, 28 юли, за английските военноморски приготовления.

³⁰⁵ Лихновски до Ягов, 27 юли 1914 г. (пристигане в Берлин в 16,37, 20,40 ч.), № 258, 265 и 266 в DD, том 1. Двете телеграми, получени от германския военноморски аташе в Лондон на 28 юли, са цитирани от Чърчил, том 1, 222–223.

Хитроумно изработеният отговор на Сърбия на австроунагрския ултиматум, първоначално изгубен в суматохата от събития през уикенда, сега получава сериозно внимание в европейските столици и особено в Министерството на външните работи в Лондон, където Грей се е завръща в понеделник от Ичен Абас. Вече скептичен към австроунагрските намерения, външният министър е поразен от сръбския отговор, който според него е отговорил на австроунагрските искания „в такава степен, която никога не смятах за възможна“.

Лихновски заварва в понеделник Грей „в лошо настроение“. Външният министър очевидно губи търпение с австроунагрците и германците, които според него не правят нищо, за да ги възпрат. „Ключът към ситуацията“, подчерта Грей, „е Берлин и ако Берлин сериозно има предвид мира, Австро-Унгария трябва да бъде спряна от безразсъдна политика.“³⁰⁶

Затова той иска германците да посредничат във Виена, работейки за „споразумение между Виена и Санкт Петербург въз основа на сръбската нота“. Ако не се постигне такова споразумение и има „австроунагрски въоръжен натист върху Сърбия“, казва Грей на германския посланик, тогава той ще държи Берлин отговорен.³⁰⁷

С необичайно остър тон, но кратко и ясно, Лихновски предупреждава Ягов и Бетман, че „ако войната започне при тези условия, Англия ще бъде срещу нас“.³⁰⁸

Най-големият кошмар на Бетман, разрыв с Великобритания, който ще остави Германия срещу три велики сили в европейската война, сега го гледа право в лицето. Насърчаването на австроунагрците през цялото време канцлерът нарича „пресметнат риск“, един вид колосален блъф. Бетман казва на личния си секретар Курт Рицлер в Хоенфинов малко след като дава на Виена „празния чек“, че има три възможни сценария. Първият е локализация: наказателен австроунагрски удар, който ще подкопае сръбския престиж и ще доведе до благоприятно пренареждане на Балканите, като България и Румъния се присъединят към Централните сили. Но Бетман не очаква това непременно да се случи. Втория сценарий е „континентална“ война, противопоставяща Германия и Австро-Унгария срещу Франция и Русия, като приблизително малко вероятен. Такъв конфликт крие явни опасности, но може да позволи на Германия да „разкъса железния обръч на обкръжението“, ако унижи Франция, отслаби Русия и укрепи Австрио-унгария.

Последната възможност е най-лошата от всички: Великобритания ще се присъедини към Франция и Русия, превръщайки конфликта в световна война. Шансовете Германия да я спечели са почти никакви. Подтиквайки австроунагрците срещу Сърбия, канцлерът с типичния си фатализъм, казва на Рицлер, че това е „скок в тъмното“.³⁰⁹

Записите в дневника на Рицлер след завръщането на Бетман в Берлин предполагат подобен фатализъм, тъй като канцлерът бързо е завладян от лошите новини. Според записа на Рицлер в събота, „Бетман вижда съдбоносна, сила извън човешките възможности, надвиснала над Европа и нашата нация“.

В други случаи той вижда тази „съдба“ не като свръхестествена, а като извън неговия контрол. Не е Германия, повтаряе той непрекъснато на себе си и на Рицлер, а е Русия, „от която зависи единствено европейският мир“.

³⁰⁶ Лихновски до Ягов, 27 юли 1914 г. (13,31 ч., получена в Берлин в 16:37 ч.), № 258 в DD, том 1.

³⁰⁷ Лихновски до Ягов, 27 юли 1914 г. (18,17 ч., получена в Берлин в 20:40 ч.), № 266 в DD, том 1.

³⁰⁸ Лихновски до Ягов, 27 юли 1914 г. (17,08 ч., получена в Берлин в 20:40 ч.), № 265 в DD, том 1, 255.

³⁰⁹ Дневникът на Рицлер, Jarausch, 159.

В неделя Бетман настоява, че „само принудени от крайна необходимост, ще извадим меча, но с чиста съвест, че не носим вина за безименното нещастие, което войната трябва да донесе на европейските народи“.³¹⁰

Тази рационалност Бетман щеше да прозре, ако мислеше ясно. Ако наистина има чиста съвест, няма да бъде измъчван от съмнения, когато кризата тргна в развитието си към война. Бетман и кайзерът не са делеч единствените виновни за военните облаци, които сега помрачават европейския хоризонт, но в понеделник, 27 юли, Грей не греши, като посочва Германия като фокусна точка за войната или мира. Русия тайно се мобилизираше, със сигурното френското съучастие и британското, да кажем безразличие.

Но силата, която действително ще а обяви война на друга суверенна държава, не е Русия, а Австро-Унгария. И австроунгарците никога няма да предприемат този съдбовен последен удар без одобрението на Берлин. Защо иначе Берхтолд кара Чиршки да информира Бетман за предстоящото обявяване на война на Сърбия, ако не и да поиска разрешение от Германия?

При очевидната фантазия за локализация на войната, отхвърлена от Антантата, а германската стратегия на „свършения факт“ фактически се е провалила, поради седмиците забавяне във Виена, моментът да се отдръпне и да се принудят австроунгарците да се откажат, е точно в понеделник вечер.³¹¹ На следващия ден ще е твърде късно. Сигурно е била вечер на мъчително напрежение.

Както Рицлер записва в дневника си, на „Вилхелмщрасе“ цари „огромна суматоха. Никой не спи. Виждам канцлера само за секунди.“³¹²

Дилемата на Бетман е остра. Ако той спре замислената война на Австро-Унгария със Сърбия сега, след като Виена най-накрая дава на германците свършения факт, за който те настояват от седмици, канцлерът може да разкъса съюза с Австро-Унгария, единственият истински³¹³ съюзник на Германия. Ако позволи на австроунгарците да обявят война, както е планирано във вторник, тогава може да се стигне до дългоочаквания разрыв с Лондон, превръщайки Великобритания от незаинтересован неутрален фактор във вероятен враг в европейска война. Изправен пред такива непривлекателни възможности, Бетман, не е изненадващо, избриа трета.

Вместо да прекрати войната на австроунгарците, той се отказа от новото предложение на Грей за германско посредничество във Виена „въз основа на сръбската нота“, като същевременно дава знак на Балплац, че им го предава по принуда.

„След като отхвърлихме английското предложение за конференция“ (идеята на Грей за четирите сили, насочена еднакво към Австрия, Русия и Сърбия), Бетман информира Чиршки, в телеграма, изпратена от Вилхелмщрасе малко преди полунощ, „за нас е невъзможно да отхвърлим това английско предложение. Чрез отхвърляне на всички посреднически действия ние ще бъдем държани отговорни за пожара от целия свят и ще бъдем представени като истинските подстрекатели на войната.“

---

³¹⁰ Записи от дневника на Рицлер, 25–26 юли 1914 г., Jarausch, 165–166.

³¹¹ Авторът изпуска под внимание, факта че Антантата е решена да унищожи Германия, действията на Франция и Русия са ясно координирани и стягат обръча около Германия с негласното все още съдействие на Англия, което той игнорира до „безразличие“. Ако Германия спре Австро-Унгария, това рязко ще срина авторитета на Берлин пред Виена и изобщо на Центраните сили в Европа, което ще направи сръбската наглост още по-голяма, руският панславизъм и германофобия и френският реваншизъм още по-агресивни, или както казва кайзера, Франция и Русия все ще намерят повод да ни нападнат, а ако няма повод, ще го инсценират. (б. пр.).

³¹² Запис в дневника на Рицлер от 27 юли 1914 г., Jarausch, 167.

³¹³ Но изключително некачествен и много слаб съюзник, по-скоро не е съюзник а камък на шията, безполезно бреме, както ще покаже хода на самата война. (б. пр.).

Позицията на Германия, продължи канцлерът, е „още по-трудна, тъй като Сърбия очевидно е отстъпила толкова много. Следователно не можем да отхвърлим ролята на посредник и трябва да представим английското предложение на Виенския кабинет за разглеждане.“

За по-голяма сигурност Бетман иска Чиршки да напомни на Берхтолд и за „желанието на Сазонов да преговаря директно с Виена“, за което е научил от Пурталес.

Така канцлерът прикрива британския си фланг, предоставяйки доказателство, че Германия не е против посредничеството, като същевременно все още не измъква килима изпод краката на Австро-Унгария за предстоящата война със Сърбия (която а той изобщо не спомена).³¹⁴

Готлиб фон Ягов

Още по-тихо, Ягов (вероятно с мълчаливото одобрение на Бетман, ако не и с пълното съучастие) се опитва да увери Берхтолд, с импровизирани забележки, отправени към австроунгарския посланик в Берлин, че Германия всъщност няма да държи Австро-Унгария отговорна за предложенията на Англия за посредничество.

Посланик Съогени докладва до Балплац в 21,15 ч., „Ягов, ми каза строго поверително, че в непосредствено бъдеще предложенията за посредничество от Англия евентуално ще бъдат доведени до знанието на Ваше Превъзходителство от германското правителство“. Ягов не посочва кое от предложенията на Грей е имал предвид: конференцията на четирите сили или идеята за германско посредничество във Виена въз основа на сръбския отговор (последното Бетман предава на Чиршки няколко часа по-късно).

Всъщност не му се налага, защото истинската му цел е да увери Берхтолд, че „германското правителство... предлага най-обвързващите гаранции, че по никакъв начин не се присъединява към предложенията, дори е категорично против тяхното разглеждане и ги отхвърля, но ги представя само за да се съобрази с английското искане“.

Причината е проста, както Ягов обяснява на Съогени. „От най-голямо значение е Англия в настоящия момент да не се сближи с Русия и Франция.“³¹⁵

Германците искат правдоподобен отказ на Лондон, и Австро-Унгария да продължи войната си със Сърбия.

Двуличието с което Бетман препраща предложенията за посредничеството на Грей до Виена, получава заслужено порицание сред историците.³¹⁶

И все пак най-вероятното обяснение, защо канцлерът предприема такава маневрата, е че в капана на невъзможната политическа дилема, се е опитал неудачно и непохватно да се измъкне. Както посочват критиците му, Бетман наистина е можел да се отдръпне и да принуди австроунгарците, против волята им, да преговарят.

Конрад, началник-щаба на австроунгарската армия, вероятно ще се съгласи, знаейки, че заради тромавата мобилизация, той така или иначе не може да нахлуе в Сърбия до 12 август. Конрад не настоява за незабавно обявяване на война, а Берхтолд.

Ако Бетман сега окаже натиск върху Берхтолд, ще го унижи. Но същото ще стане и с него, „свършеният факт“ е неговата политика (и тази на кайзера, въпреки че ако

³¹⁴ Бетман до Чиршки, предавайки съобщението на Лихновски от Лондон (с редакции и коментари), 27 юли 1914 г. (23,50 ч., получено във Виена в 5,30 ч. на 28 юли), № 277 в DD, том 1.

³¹⁵ Szögyény до Берхтолд, 27 юли 1914 г. (21,15 ч.), № 10793 в Ое-У, том 8.

³¹⁶ Албертини, например, посвещава близо двадесет страници на тази „двойната игра“ на Бетман, в том 2, 443–460. (Б. пр. историците особено академичните никога не са безпристрастни, а винаги обслужват някаква идеология или политическа линия. Официалната история винаги е била проститутка на политиката и политическия режим в дадена страна, това не бива да се забравя!)

стане провал, вината ще падне единствено върху Бетман). За да може канцлерът да се спаси, единственият начин е да подаде оставка, което направи в събота. Вместо това сега Бетман трябва да яде супата, която надrobi точно по указанията на кайзера. Критиците на Бетман го обвиняват, че е нечестен с Грей, преструвайки се, че искрено оказва натиск върху австроунгарците да преговарят. Но какво друго може да направи Бетман? След като избира политически курс, изискващ Германия да подкрепя Виена, той се придържа към него. Ако се опитва да заблуди Грей, това е защото Грей му отправи невъзможно изискване. Защо всъщност една уж неутрална Англия изисква толкова настоятелно Германия да посредничи във Виена, но не и Франция да посредничи в Санкт Петербург?

Когато Грей иска в събота посредничество между Австро-Унгария и Русия, при което се очаква Франция да окаже натиск върху последната, френският и руският посланици отхвърлят категорично предложението, но Грей не отговоря на отхвърлянето им, заплашвайки ги с война, както сега заплашва Германия.

Всъщност Франция и Русия не отговорят и на предложението на Грей за конференция на четирите сили в неделя (Биенвеню-Мартен го приема в понеделник следобед, но само при условие, че германците първо се намесят във Виена).³¹⁷

Германците отхвърлят второто предложение на Грей за конференция на четирите сили също толкова публично и откровено, колкото приемат и първото му – за външно посредничество между Австро-Унгария и Русия. Сега стъпват по-внимателно около третото (идеята на Грей да използва сръбската нота-отговор като основа за германското посредничество във Виена), поради основателна причина. Без значение дали германците казват „да“ или „не“, Грей е заключил, както каза на Лихновски – че Германия сама ще реши въпроса за войната и мира, докато оневинява Франция и Русия, въпреки че те все още не са приели нито едно от предложенията му! В същия разговор Грей „потвърждава“ на Лихновски, че „не е имало руско привличане на запасниците“.³¹⁸ Това твърдение е очевидно невярно; самата му формулировка сигнализира за тенденциозно отношение към германците. (Как е възможно Грей да „потвърждава“, че в една далечна страна нещо не се е случило? Само като е приема руските отричания за чиста монета!?)

Обявявайки себе си, а по подразбиране и Великобритания, за неприемащи каквито и да е доказателства за военните намерения на Русия, Грей вече е заел страна, въпреки привидната поза на незаинтересованост. Не е чудно, че Бетман прибегва до измама.

Грей манипулира дипломатическата игра с позицията на Великобритания, така, че Германия не може да спечели, ако играе честно. Разбира се, Грей не знае, че лъже, когато продължава да отрича, че Русия се мобилизира. Той няма много информация освен докладите на своя посланик, а те са много неинформативни. В неделя вечерта в 20,00 ч. Бюканън съобщава, че „правителствата на Санкт Петербург и Москва са поставени в „състояние на извънредно положение. Но веднага уточнява че това е направено „уж с оглед на стачки“ (както му е казал Сазонов). Всичко, което той съобщава на Грей е свързано с „преднамерената мобилизация“.³¹⁹ Но с такова разводнено дезинформиращо тълкуване защото Бюканън не успява да проследи и да си изясни въпроса. В депеша, подадена от Петербург в понеделник вечерта в 20,40 ч., когато десетки доклади за тайните мобилизационни мерки на Русия пристигат в Берлин и Виена, Бюканън дори не споменава нито един слух за мобилизация.³²⁰

---

³¹⁷ Берти до Грей, 27 юли 1914 г. (14,45 ч.), № 183 в BD, том 11.

³¹⁸ Лихновски до Ягов, 27 юли 1914 г. (18,17 ч., получено в Берлин в 20:40 ч.), № 266 в DD, том 1.

³¹⁹ Бюканън до Грей, 26 юли 1914 г., 20,00 ч. (получено в 23,00 ч.), № 155 в BD, том 11.

³²⁰ Бюканън до Грей, 27 юли 1914 г. (20,40 ч.), № 198 в BD, том 11.

Доколкото Грей е запознат със ситуацията от своя посланик, следователно действа добросъвестно. Смята, че предотвратява ненужна война, като отправя разумно искане за германско посредничество във Виена, тъй като Австро-Унгария изглежда като единствената сила, заплашваща мира в Европа. В действителност той притиска Германия, и игнорира заплашителните действия на Русия по австроунгарските и германските граници. Грей очевидно е също толкова невеж и за собствените военни приготовления на Великобритания. След като нарежда на флота в Портланд да не се разпръсква, както е планирано в понеделник вечерта, Чърчил отива още по-далеч, като телеграфира до всички британски военноморски командири: „Европейската политическа ситуация между силите на Тройното Съглашение (т.е. Антантата) и Тройният съюз (т.е. Централните сили и все още намиращата се формално в съюз с тях Италия) напълно възможна. Бъдете бдителни, към враждебните лица и не съобщавате нищо за разположението на корабите под ваше командване. Тази мярка е изцяло предпазна. Никое странично лице, не трябва да бъде информирано. Спазвайте строга секретност.“³²¹

Изпращайки тази тайна заповед, без одобрението на кабинета, Чърчил върши акт на неподчинение. Но поведението му е по-честно предвид британските намерения, отколкото това на сър Едуард Грей, който против логиката на собствената си предубедена дипломация, продължава да отрича, че дори съществува такова нещо като Тройното съглашение!

Желанието на Грей за мир е искрено, но не се подкрепя от крехката му поза на неутралитет. Добрите намерения в дипломатията не са от голяма полза без добра разузнавателна информация. Знаейки за руските военни приготовления, Грей върви два

Вилхелм фон Шьон

цели дни назад от събитията и изостава още повече.

Миролюбивият френски премиер от борда на „Франция“, не е в по-добро положение. Германският посланик Шьон не е сгрешил, като информира Берлин, че Вивиани възнамерява да повлияе на Петербург, но Бетман дълбоко греша, ако наистина е вярвал, че усилията на премиера ще доведат до нещо.

В понеделник Вивиани успява да изпрати едно официално съобщение до своя посланик Палеолог, потвърждавайки подкрепата на Франция за Русия в настоящата криза, но добавя лично (тази фраза не е в оригиналния проект на Ке д'Орсе), че предлага тази подкрепа „в интерес на общия мир“.³²²

Независимо дали това послание има за цел да втвърди или отслаби позицията на Русия спрямо Германия и Австро-Унгария, то със сигурност няма да убеди Сазонов да отмени вече предприетите от Русия мобилизационни мерки, към които Вивиани е също толкова невнимателен, колкото и Грей.

От германска страна, поради на колебанието на Бетман, кайзер Вилхелм II, също изостава с два или три дни от хода на събитията. Той прочита текста на австроунгарския ултиматум едва в неделя и все още не е видял отговора на Сърбия, когато до понеделник вечер. И тримата държавници, по различни причини, с удоволствие искат да предотвратят европейската война, която сега изглежда неизбежна. Липсата на актуална информация ги прави безсилни пред лицето на настъпващите събития.

³²¹ Churchill, vol. 1, 218.

³²² Вивиани до Палеолог, 27 юли 1914 г., цитирано в Schmidt, 93.

Глава 18. „Вие ме вкарахте в тази голяма бъркотия“.

ВТОРНИК, 28 ЮЛИ. Кайзерът става от сън, в Новия дворец във вторник сутринта на 28 юли. В 7,30 ч. сутринта той тръгва на разходка с адютанта си, генерал Плесен. Нито един от двамата не е запознат с важните съобщения от предната вечер, до и от Виена. Така че няма нищо, което да наруши приятното му сутрешно развлечение.

„Негово Величество“, записва Плесен в дневника си, „ми казва, че Англия смята, за сръбският отговор на австроунгарския ултиматум по същество отстъпва на всички искания и с това всякаква причина за война е изчезнала.“

Плесен казва на своя суверен, че според него „с Австро-Унгария трябва поне да получи някаква гаранция за изпълнението на отстъпките [на Сърбия]“.

Кайзерът смята, че Австро-Унгария е пропуснала шанса си за наказателна война, но това изобщо не е лошо, ако постигне дипломатически триумф над Сърбия.³²³

В това добро състояние на духа Вилхелм най-накрая сяда да прочете сръбския отговор на ултиматума, след като се връща в двореца малко след 9 ч.

Доставен от Вилхелмщрасе с куриер, дешифрираният текст на френски език пристига в Потсдам малко преди полунощ, дълго след като кайзерът вече спи.

Очаквайки тонът на отговора да бъде сравнително помирителен, Вилхелм е изненадан, когато го прочита, и написва своя коментар в полето: „Отлично постижение за срок само 48 часа!“, смятайки почти пълното съгласие на Сърбия за „повече, отколкото човек може да очаква!“ и „голям морален успех за Виена“. И заключава, че „С отговора на премиера Пашич, всякаква причина за война е изчезнала и Гизл е трябва спокойно да остане в Белград! Получавайки такъв отговор, не е трябвало да се обявява мобилизация.“³²⁴

Кайзерът често реагира импулсивно, когато пише своите коментари, но този път е напълно сериозен. До 10 ч. сутринта той съставя официален меморандум до държавния секретар Ягов, Германия да поиска от австроунгарците да използват сръбския отговор като основа за преговори – точно както Грей е предложил на посланик Лихновски в понеделник.

„Малкото резерви, направени от Сърбия по отделни точки“, пише той, „според мен могат да бъдат изяснени чрез преговори. С тази скромна капитулация, провъзгласена *ubi et ubi* (в града и по света), отпада всяка причина за война.“

Вилхелм признава, че отговорът е „просто парче хартия“, чийто текст означава малко, освен ако не бъде „претворен в дела“. В края на краищата, както твърди кайзерът, „сърбите са ориенталци, следователно лъжци, измамници и майстори във забавянето“. За да се превърнат „прекрасните обещания“ в „истина и факт“, той предлага Австро-Унгария да извърши временна окупация на Белград, „като гаранция за изпълнението на обещанията и да остане там, докато исканията бъдат реално изпълнени“. Това решение ще задоволило и честта на австроунгарската армия, която отново, както по време на Балканските войни, „е мобилизирана безсмислено“. Въз основа на този план за временна окупация, кайзерът обявява, че е „готов да посредничи за мир в Австро-Унгария“.³²⁵

В светлината на тази драматична реакция е интересно да се помисли какво щеше да се случи, ако германския суверен беше запознат с отговорът на Сърбия към Австро-Унгария по време на Потсдамския съвет в понеделник следобед или дори в понеделник

---

³²³ Дневник на Плесен, 28 юли 1914, Albertini, vol. 2, 467.

³²⁴ Кайзер Вилхелм II, коментар върху отговора на Сърбия на австроунгарския ултиматум, написан в 10,00 ч. във вторник, 28 юли, № 271 в DD, том 1.

³²⁵ Кайзер Вилхелм II до Ягов, 10,00 ч. във вторник, 28 юли, отбелязано като получено следобед на 29 юли, № 293 в DD, том 1.

вечер, преди да си легне. Ако кайзерът беше представил своя план за посредничество във Виена в понеделник – план, много близък до предложението на Грей, с изключение на частта за временната окупация на Белград, за да се спаси австроунгарското достойнство, канцлерът Бетман и Ягов щяха да сериозно да предложат плана на Грей пред Виена, дори и в променената от кайзера форма, вместо да намекваат, че искат Виена да го отхвърли.

По-важното е, знаейки, че кайзера е склонен към преговори, те никога нямаш да одобряват плана на външния министър Берхтолд да обяви война във вторник. Те поне трябваше да информират Вилхелм за предстоящото обявяване на война от Австро-Унгария, за което научават по-рано в понеделник вечерта, което ще предизвика яростното възмущение на кайзера. Тогава нещата щяха да стигнат до кулминация в понеделник вечерта, много вероятно с конфронтация между Бетман и неговия суверен.

Канцлерът със сигурност щеше отстъпил, както винаги е правил, когато кайзерът го укорява. Без разрешението от Берлин Австро-Унгария, нямаше да обяви война на Сърбия във вторник. Някакви преговори върху отговора на Сърбия щяха да започнат, независимо дали инициативата идва от Грей, кайзера или дори руския външен министър Сазонов. Берхтолд, разбира се, щеше да бъде силно разочарован, но без подкрепата на Германия, той със сигурност ще се съгласи.

Но кайзерът не прочита отговора на Сърбия преди да си легне в понеделник вечерта, почти сигурно защото Бетман и Ягов, знаейки как ще реагира, са инструктирали куриера си да не го буди. Но ако меморандума на Вилхелм е стигнал до Ягов във вторник сутринта, то все още е навреме, за да се спрат австроунгарците, които смятат да обявят война на Сърбия по обяд. Ако кайзерът беше прочел отговора веднага щом е станал от сън, вместо да язди с адютанта си, отговорът му е можел да стигне до Вилхелмштрассе, след което до Балплац, с час-два преди спешни случаи. Дори написан в 10 ч., той можеше да има ефект, ако Вилхелм беше дал инструкции текстът да бъде незабавно изпратен по телеграфа до Виена. Но кайзерът, без да има представа, че Австро-Унгария е на път да обяви война, и не е свикнал да използва телефона, изпраща съобщението до Берлин по куриер, така че Ягов не може да го получи преди 11 – 11, 30 ч. предиобед.³²⁶

В допълнение към това, Вилхелм заповядва предвид и особеностите на характера си, предложението му да бъде препратено до Виена по частен куриер. Така че, дори Ягов да беше получил писмото преди обяд, няма никакъв шанс австроунгарците да получат съобщението навреме. Правейки тази драма безсмислена, в 11,10 ч. във вторник сутринта Австро-Унгария официално обявява война на Сърбия (телеграмата е дешифрирана от сърбите в 12,30 ч.). „Тъй като кралското сръбско правителство не отговори задоволително на нотата от 23 юли 1914 г., представена от австроунгарския посланик в Белград“, се казваше в нотата, „императорското и кралско правителство е принудено само да се погрижи за защитата на своите права и интереси и за тази цел да прибегне до въоръжена сила. Следователно Австро-Унгария се счита отсега нататък в състояние на война със Сърбия.“³²⁷

Това е последният свършен факт на Берхтолд. Именно той решава в понеделник, въпреки съвета на началник-щаба Конрад и противно на германските очаквания, да обяви война незабавно. Именно Берхтолд във вторник сутринта отправя последно предложение към Франц Йозеф I в Бад Ишъл, убеждавайки императора, че само бързи действия могат да предотвратят заплахата от намеса на Антантата (за допълнителна мярка, позовавайки се на неоснователни доказателства, Берхтолд казва на Франц

³²⁶ Jannen Jr., 148.

³²⁷ Австроунгарската нотата телеграма за обявяването на война е възпроизведена (на френски оригинален факсимиле) във Фау, том 2, 419.

Йозеф, че сръбските войски са обстрелвали австроунгарски позиции по Дунав). Берхтолд написва и подписал текста на френски език, изпратен до Сърбия, както отбелязва италианският журналист Луиджи Албертини: „за пръв път в историята обявяването на война е направено с телеграма“.

Накрая, и най-странното от всичко е, че телеграмата на Берхтолд не е придружена от никакви военни действия, което кара сърбите да се съмняват в нейната достоверност.

Пашич наистина смята, че това е измама, защото директната телеграфна линия с Австро-Унгария е прекъсната и не е сигурен как телеграмата е достигнала до сръбска територия. Сръбският министър-председател стига дотам, че изпраща телеграми до Петербург, Париж и Лондон, за да информира приятелските сили „за странната телеграма, която е получил, и да попита дали е вярно, че Австро-Унгария е обявила война на Сърбия“.³²⁸

Берхтолд има логични причини да действа по този начин, но това не ги прави основателни. Точно както информира германците в понеделник, целта му при обявяването на война на Сърбия не е толкова да започне действително военните действия, за което Конрад го предупреждава, че това няма да стане до 12 август – колкото да избегне по-нататъшните посреднически усилия.

До понеделник вечерта Берхтолд научава, както от руския посланик Шебеко, така и от посланика на Виена в Петербург, Сапари, за предложението на Сазонов за директни преговори между Австро-Унгария и Русия, и за предложението на Грей за конференция на четирите сили.

По-късно същата нощ той получава съобщенията от Берлин, за по-новата идея на Грей за германско посредничество въз основа на сръбската нота.

Европейските дипломати очевидно се подготвят за действия, за да предотвратят новата Балканска война. В един вид перверзна антидипломация, Берхтолд иска да започне Балканската война (поне на хартия), преди те да успеят да я спрат.

Когато във вторник пристигат още предложения за посредничество, Берхтолд вече има готов отговор: те вече не са уместни, тъй като Австро-Унгария и Сърбия вече са във война, дори и да нямареални бойни действия между тях.

Трудно е да си представим, по-неподходяща политика от тази. Първоначалният австроунгаро-германски план е за военен удар срещу Сърбия, толкова бърз и решителен, че силите да не могат да реагират. Окончателната версия на Берхтолд, е напълно абсурдна, бързо обявяване на война, но без самата война, която ще може да започне две седмици по-късно. Като дипломация за Централните сили това е самоубийствено; като стратегия – безсмислено. Единственото предимство, което предлага, е да позволи на Берхтолд да игнорира опитите на европейските дипломати, без да се налага да им отговаря лично.

Германците, принудени да защитават безразсъдното поведение на своя съюзник, няма да имат такъв късмет да отблъснат дипломатическото обкръжение. Обърканата дипломация на Берхтолд играе точно в полза на Сазонов. На Австро-Унгария, която вика силно, но размахва „мека тояга“, руснаците предлагат моркова, докато ускоряват тайната си военна подготовка.

До вторник, 28 юли, предварителната уска мобилизация е толкова напреднала, че само умишлено невежите, като британския посланик сър Джордж Бюканън, не я забелязват. В понеделник руският началник-щаб Янушкевич телеграфира на Тифлиското военно командване, че подготвителният период за война, вече е в сила и за Омски, Иркутски, Туркестански и Кавказки военни окръзи, разширявайки обхвата на

---

³²⁸ Albertini, vol. 2, 461.

предварителната мобилизация на Русия в почти цялата Руска империя, от Централна Европа до Сибир, от Северния полярнен кръг до персийската граница.³²⁹

До вторник дипломатическите депеша, съобщаващи за това тревожно развитие, започват да пристигат във Виена и Берлин. В Одеса германският консул наблюдава призоваването на запасниците.³³⁰

Консул Брюк докладва, че на Варшавската гара, войсковите ешалони, тръгват във всички посоки, включително към германската граница.³³¹

Разузнавателната сводка на германския Генерален щаб от този ден посочва, че руснаците „очевидно провеждат поне частична мобилизация“ и че „вероятно“ е обявен подготвителния период за война в цяла Русия.³³²

Същността на германските доклади е потвърдена от наблюдател от Антантата. Както си спомня военният аташе на Сърбия в Берлин, На 28 юли, в компанията на няколко сръбски офицери, пристигнах във Варшава [от Берлин]. До германската граница, не се виждаше и най-малък признак за военни мерки. Но веднага след преминаването на границата [с руска Полша] забелязахме, че мобилизационните стъпки се предприемат в голям мащаб (събирането на товарни вагони в няколко гари, военната окупация на железопътните гари, струпване на войски в няколко града, транспортирането на войски, мобилизационната сигнализация). Когато пристигнахме в Брест-Литовск на 28 юли, вече беше обявено военно положение“.³³³

Въпреки тези енергични и подробни доклади, чак до 20,30 ч. вечерта във вторник на 28 юли, Бюканън е доловил само един смътен слух за „пехотни сили, напускащи Варшава в посока към границата“ – без да обяснява кои сили или коя граница.³³⁴

Не е ясно, от мързел, незаинтересованост или друга причина Бюканън не информира Лондон за случващото се в Русия. Невниманието на британеца се вижда в поредицата от разговори, които той води със Сазонов и френския посланик Палеолог на Певчески мост във вторник следобед.

Бюканън се среща с руския външен министър около 15,00 ч., преди някой от двамата да е научил за австроунгарското обявяване на война на Сърбия. Все още таейки надежди, че може да посредничи между Австро-Унгария и Русия, както желае Грей, Бюканън пита Сазонов какво мисли за публичното обещание на Австро-Унгария да уважава „независимостта и целостта на Сърбия“.

„Негово Превъзходителство“, докладва Бюканън на Грей, „отговори веднага, че никакъв ангажимент, който Австро-Унгария поема по тези две точки, няма да задоволи Русия.“³³⁵

С ясното намерение да го заблуди, Сазонов обещава на британския посланик, че „заповедта за [руска] мобилизация срещу Австро-Унгария ще бъде дадена в деня, в който австроунгарската армия премине сръбската граница“, което означава, че Русия дори няма да се „мобилизира частично“ в продължение на дни, ако не и седмици.

Далеч от това да подозира заблудата на руснаците, Бюканън искрено „го призова да се въздържа от всякакви военни мерки, които може да се възприемат като предизвикателство от страна на Германия“.³³⁶

---

³²⁹ Янушкевич до Юденич в Тифлиското командване, 14/27 юли 1914 г., в РГВИА, ф.2000, опис 1, дял 3796, лист 13.

³³⁰ Доклад на консула в Одеса, предаден от Пурталес до Берлин, 28 юли 1914 г. (13,21 ч., пристигнал в Берлин в 14,25 ч.), № 296 в DD, том 2.

³³¹ Консул Брюк от Варшава, 28 юли 1914 г. (получено на 29 юли), № 49 в Пурталес, 132.

³³² Zuber, 157.

³³³ Turner, "The Russian Mobilization in 1914," 77.

³³⁴ Бюканън до Грей, 28 юли 1914 г., 20,45 ч. (получено в 22,45 ч.), № 234 в BD, том 11.

³³⁵ Бюканън до Грей, 28 юли 1914 г. (20,45 ч.), № 247 в BD, том 11.

³³⁶ Buchanan, My Mission to Russia, 197.

Бюканън не знае, че вече три пълни дни, точно такива мерки са в ход. На излизане от кабинета на Сазонов, Бюканън се натъква на Палеолог в преддверието. „Току-що умолявах Сазонов — информира той френския си колега — да не се съгласява с никакви военни мерки, които Германия ще нарече провокативни. *Германското правителство трябва да поеме цялата отговорност и цялата инициатива. Английското обществено мнение ще приеме идеята за намеса в настоящата война само ако Германия е безспорният агресорът...* Моля, говорете със Сазонов по този въпрос.“

Френският посланик, без да осветли Бюканън за случващото се, хитро отговоря: „Това винаги му казвам.“³³⁷

Изглежда, че Бюканън не е разбрал, нито тогава, нито по-късно, че Палеолог и Сазонов умишлено го заблуждават за „провокативните“ военни мерки на Русия, именно за да манипулират „английското обществено мнение“ в подкрепа на френско-руската страна в европейската война, която сега изглежда неизбежна. Неизбежна, но не съвсем.

По време на тези разговори зарът за война все още не е хвърлен твърдо. Колкото и мащабен да е подготвителният период за война на Русия, колкото и заплашителен да изглежда за германците и австроунгарците, на 28 юли той все още не е довел до действителна мобилизация. Червените плакати, обявяващи обща мобилизация, не са поставени дори в четирите области, които трябва да бъдат „частично мобилизирани“ срещу Австро-Унгария. Германците можеха да протестират колкото си искат, но докато тези плакати не се появят, Сазонов все още може правдоподобно да отрече, че Русия се е „мобилизирала“ – особено във Великобритания, където е защитен от допълнителното незнание и безразличие. Въпреки че Австро-Унгария и Сърбия се мобилизират от няколко дни, докато не започнат военните действия между тях, все още има малка вероятност силите да се намесят във Виена.

Именно за да пресече тази възможност, Берхтолд написа своята „странна телеграма“, с която обяви, че Австро-Унгария е във война със Сърбия. Така той не само подкопава собствената си дипломатическа позиция, но дава ясен *casus belli* на Русия срещу Австро-Унгария (и Германия), давайки на Сазонов безценен дипломатически подарък.

В отговор на беззъбото обявяване на война от Берхтолд, за което научава около 16,00 ч. във вторник следобед, Сазонов най-накрая признава, че Русия е обявила „частична мобилизация“ на четири военни окръга срещу Австро-Унгария (Одеса, Киев, Москва и Казан) – независимо, че предварителната мобилизация на Русия отдавна се е разширила далеч отвъд тези окръзи, и обхваща цяла европейска Русия плюс Сибир, Кавказ, Балтийско и Черно море и руска Полша. Дори това неискрено съобщение междувременно е предадено не в публична декларация по подобие на Берхтолд, а в тайно съобщение до руските дипломати в чужбина.³³⁸

Сазонов дори предприема специални грижи да не съобщи тази новина на сър Джордж Бюканън, нито дори на собствения си посланик в Лондон, граф Бенкендорф, който е информиран само, че „поради обявяването на война от Австро-Унгария на Сърбия, преките ми разговори с австроунгарския посланик са безполезни“.³³⁹

Докато Берхтолд изглежда е решен да нарисува възможно най-лошата картина на австроунгар-германските намерения в Лондон, като обявява война на Сърбия две седмици преди австроунгарската армия да е готова да се бие, Сазонов разбира, че

³³⁷ Палеолог, том 1, 39. Бюканън си спомня разговора почти по идентичен начин в „Моята мисия в Русия“, 199.

³³⁸ Сазонов до Броневски, с инструкции за тайно разпространение, 15/28 юли 1914 г., № 168 в ИБЗИ, том 5.

³³⁹ Сазонов до Бенкендорф, 15/28 юли 1914 г., № 167 в ИБЗИ, том 5.

ключовият дипломатически въпрос през юли 1914 г. е британската позиция, ще покаже ли войнственост, или неутралитет. Грей, кабинетът и най-вече британската общественост все още нямат представа, че Русия се мобилизира срещу Централните сили, а руският външен министър не вижда причина да осветлява незнанието им.

Както знае Сазонов със сигурност, Ирландия все още е от първостепенна важност за Лондон, и присъства на първите страници на вестниците.

В неделя, след пристигането на пратка с пушки „Маузер“ в пристанището на Дъблин, става сбиване, в което британските войски откриват огън по „тъпна от дъблински хвърлящи камъни“; сблъсъкът оставя трима мъртви и 36 ранени. Това е далеч по-голяма новина на Флийт Стрийт от разгръщащата се Балканска криза или мрачните събития в далечна Русия, за които дори британското правителство не знае.

Както „Таймс“ съобщава в понеделник, „вече не може да има и най-малкото съмнение, че страната е изправена пред една от най-големите кризи в историята на британската раса“ – възможността за гражданска война за самоуправление, и никой не мисли за избухването на европейска война.

Премиерът Аскуит изобщо не мисли за Балканската криза, но все пак, вижда в нея евентуално „нещо добро“, тъй като отвлеча вниманието на обществеността от събитията в Ирландия. Но във вторник вечерта, 28 юли, се появява първото му опасение, че нещата в Европа не вървят на добре, когато е уведомен от служители от фамилията Ротшилд, че френското правителство се освобождава от лондонските си ценни книжа. Опридиляйки новината за „тревожна“, Аскуит не си прави труда да попита френското правителство, защо прави това.³⁴⁰

Сър Едуард Грей, отговарящ за външната политика, следи кризата възможно най-отблизо, но не достатъчно близо. Едва в 16,00 ч. във вторник той инструктира сър Едуард Гошен, посланика в Берлин, да насърчи „директния обмен на мнения между Австро-Унгария и Русия“, без да осъзнава, поради мълчанието на дипломатите си, че (1) Австро-Унгария вече е във война със Сърбия и (2) Русия е започнала тайна предварителна мобилизация срещу Австро-Унгария и Германия три дни по-рано и ще започне поне „частична“ мобилизация веднага щом Петербург научи, че Австро-Унгария е във война със Сърбия. Пет часа след началото на новата Балканска война, Грей все още казва на Гошен, че „докато има перспектива за това [мирно посредничество], ще отложи всяко друго предложение“.³⁴¹

На Гошен не е наредено да оказва натиск върху германците, за да съдържат Австро-Унгария (нито Грей очаква Бюканън да съдържа руснаците). Той ще научи едва около 20,00 ч. във вторник вечерта, че Австро-Унгария е обявила война на Сърбия, и ще остане в неведение за продължаващите мобилизационни мерки в Русия през цялата нощ. Преминава още един ден, този път най-решителният досега и бавната дипломация на Грей оставя Великобритания безсилна да влияе на събитията.

Единственият член на правителството в Лондон, който усеща нарастващата опасност, е Чърчил. Без да се съветва с Грей, и с още по-малко войнствените си либерални колеги в кабинета (но информира Аскуит, от когото получава „някакво ръмжене“, в знак на одобрение), в 17,00 ч. във вторник Чърчил нарежда на 1-ви флот да се отправи на север към военната си база в Скапа Флоу, преминавайки през Дувърския проток под прикритието на тъмнината. Тази мярка обаче не е взета до ранните часове на сряда сутринта.³⁴²

Следователно тя няма възпиращ ефект върху Германия или Австро-Унгария във вторник. В Париж, подобно на британците, широката общественост остава също

³⁴⁰ Fromkin, 222. London Times: Neiberg, 75. „тъпна от дъблински хвърлящи камъни“: Beatty, 119.

³⁴¹ Грей до Гошен, 28 юли 1914 г. (16,00 ч.), № 218 в BD, том 11.

³⁴² Fromkin, 227.

толкова невнимателна към текущите събития на Балканите и в Русия. Във вторник всички са много по-заети с края на процеса срещу г-жа Кайо. Адвокатът на Кайо изтъква „временно умопомрачение“ и липса на преднамереност. В любопитна заключителна реч той увещава съдебната зала да „запази гнева си за външния враг... Войната е пред портите... Оправдайте г-жа Кайо“.

Съдът приема доводите му, и я оправдава: невинна! Именно тази зашеметяваща присъда, заедно с последвалото сбиване и викове по улиците („Да живее Кайо!“, „Смърт за Кайо!“) – нито обявяването на война от Австро-Унгария на Сърбия, нито ускоряващите се мобилизационни мерки на Русия, намират място сред водещите заглавия във френските вестници, в сряда сутринта.³⁴³

Междувременно в Потсдам, Бетман отново е навикн от своя суверен, който е бесен, когато научава за австроунгарското обявяване на война. Призовавайки канцлера си в двореца, след като чува новината във вторник следобед, кайзер Вилхелм отправя още един остър укор: „Вие ме вкарахте ме в голяма бъркотия.“ Стремейки се да поправи щетите, причинени от австроунгарската безразсъдност, той нарежда на Бетман да окаже натиск на Виена да преговаря с Русия, въпреки необходимостта на австроунгарската армия да окупира Белград, за да задоволи честта си.³⁴⁴

Бетман се връща в Берлин във вторник вечерта в лошо настроение. Последното тревожно съобщение на Лихновски от Лондон е на бюрото му. Въпреки, че не съдържа новина, предубедени британски посреднически инициативи, новините не са добри. Докато Лихновски, изпълнявайки инструкциите от Берлин, уверява Грей, че Австро-Унгария няма териториални претенции спрямо Сърбия, австроунгарският посланик във Великобритания, граф Менсдорф, казва на Лихновски, че Австро-Унгария е решена на война, за да може Сърбия да бъде „смазана“ (немската дума, използвана от Менсдорф, е колоритната *niedergebeugt*) и след това „разделена“ от Балканските държави „чакали“³⁴⁵ (ако Австро-Унгария не вземе своя дял).

Когато научава, че Австро-Унгария е обявила война, Бетман е окончателно разочарован от Виена. Като коментар отбелязва върху полетата на доклада на Лихновски: „Неяснотата на Австрия е непоносима. Пед нас те крият същността на намеренията си, и изрично твърдят, че забележките на граф Хойос за разделянето на Сърбия са били чисто лични; в Санкт Петербург те са „кротки агнета“, а в Лондон посолството им говори за даване на сръбска територия на България и Албания.“³⁴⁶

Лесно е да се разбере раздразнението на канцлера. Когато той (следвайки примера на кайзера) подписва „празния чек“, той не може да си представи непредсказуемите, саморазрушителни обрати, които австроунгарската политика ще предприеме. Бетман пише в 22,15 ч. във вторник вечерта на посланик Чиршки във Виена, помирителният отговор на Пашич на ултиматума „отговаря на австроунгарските искания в достатъчно голяма степен, че напълно непримиримото отношение на австроунгарското правителство ще предизвика, постепенно отвращение на общественото мнение в цяла Европа“. А Берхтолд, обявявайки едностранно война, заема точно такава „непримиримо отношение“. И с каква цел? Самият Конрад, напомня на Бетман чрез Чиршки, и информира Берлин, че „активни военни мерки срещу Сърбия няма да бъдат възможни преди 12 август“. Така Германия е „поставена в изключително трудното положение, да приема предложения за посредничество и конференции от

---

³⁴³ Jannen Jr., 165. „Ferocious melee of shouts”: Beatty, 242.

³⁴⁴ Jannen Jr., 149.

³⁴⁵ Обидното отношение на автора към България, показва, непознаването му на Балканите и същността на сръбския експанзионизъм и шовинизъм. (б. пр.).

³⁴⁶ Лихновски до Ягов, 28 юли 1914 г. (12,58 ч., получено в Берлин в 15,45 ч.), с коментара на Бетман, № 301 и бележки под линия в DD, том 2, 23.

другите кабинети и ако продължи с предишната си резервираност към тях, ще се затвърди убеждението, че е предизвикала световна война, и вината за това ще падне върху [Германия] дори в очите на германския народ“.

Бетман казва на Чиршки, че е повече от наложително, Австро-Унгария да започне преговори с Русия и да увери Сазонов възможно най-недвусмислено, че „няма никакви намерение за териториалните придобивки от Сърбия и военните ѝ мерки са насочени единствено към временна окупация на Белград и други определени точки на сръбска територия, за да принуди сръбското правителство да се съобрази напълно (völliger Erfüllung) с поставените искания... Веднага щом те бъдат изпълнени, ще последва евакуация.“³⁴⁷

Ако Русия не се съгласи, тогава тя, а не Германия, ще се възприеме като силата, нарушаваща мира – или поне така се надява Бетман. В това предложение за „Временна окупация на Белград“ има елемент на отчаяние, както скоро става известна германската инициатива. Въпреки че Бетман и кайзерът носят тежката отговорност за насърчаването на австроунгарската безразсъдност, няма причина да се съмняваме в искреността на тяхното разочарование, когато научават, че е обявена война на Сърбия две седмици преди австроунгарската армия е в състояние да воюва. Подписвайки празния чек, и двамата знаят, че рискуват голяма война, ако Русия се намеси в полза на Сърбия, но никой от двамата не желае, нито възнамерява, че тази намеса действително ще се осъществи. Те безрезервно се доверяват на дипломатическата компетентност на своя съюзник, гледайки как Берхтолд прави една грешна стъпка след друга. Става късно, но може би все още има време да се обуздае Австро-Унгария.

Имаше обаче съществена разлика между начина, по който кайзерът и неговият канцлер искат да направят това. В писмото си до Ягов, написано във вторник в 10 ч. сутринта, Вилхелм ясно заявява, че според него „малкото резерви, направени от Сърбия по отделни точки“ в отговора на Пашич на ултиматума, „според мен могат да бъдат изяснени чрез преговори“. Разбира се, това означава много от австрийците и Берхтолд да бъдат принудени да преглътнат гордостта си и да отстъпи по важен принципен въпрос, въпреки че Конрад и армията искат да задоволят честта си с „временна“ окупация на Белград.

За разлика от това, инструкциите на Бетман към Чиршки предвиждат австроунгарската окупация да „принуди сръбското правителство да се съобрази напълно с исканията“, което означава, че Пашич, а не Берхтолд, ще трябва да отстъпи. Независимо дали Бетман го разбира или не, разликата е фундаментална.

Всяка малка вероятност руснаците да се съгласят на „временната“ окупация на Белград със сигурност ще изчезне, след като Сазонов научи, че няма да има реални преговори относно условията за спазване на австроунгарския ултиматум от страна на Сърбия. Руското съгласие става още по-невероятно от странното решение на Бетман да не отправя никакви предупреждения към Русия във вторник относно текущите ѝ мобилизационни мерки, както Берхтолд го моли да направи това в понеделник, надявайки се, че заплахата от германски контрамерки ще внуши страх у Сазонов. Желаяйки да навреди на австроунгарците, че са поставили Германия в такова невъзможно положение, Бетман информира Виена, че „категорична декларация в Санкт Петербург днес изглежда прежевременна“ и не прави никакви усилия да проследи обезпокоителните доклади на Пурталес и Егелинг от Петербург.³⁴⁸

³⁴⁷ Бетман до Чиршки, 28 юли 1914 г. (22,15 ч., получен във Виена на 29 юли в 4,30 ч.), бр. 323 в DD, том. 2.

³⁴⁸ Бетман до Чиршки, 28 юли 1914 г. (15,20 ч., получен във Виена в 18,00 ч.), бр. 299 в DD, том. 2. За искането на Берхтолд, Бетман да предупреди Русия: Чирски до Ягов, 27 юли 1914 г., цитирано в Албертини, том. 2, 483.

Канцлерът уведомява руснаците, французите и британците, чрез телеграма до посланиците си, изпратени в 21,00 ч., че сега е време за директни преговори между Австро-Унгария и Русия, надявайки се, че това уверение, съчетано с премълчаването на германските протести срещу мобилизационните мерки на Русия, ще убедят Сазонов да преговаря. Защо Сазонов трябва да направи това, след като Австро-Унгария вече е обявила война, и въз основа на последваща австроунагрска окупация на Белград, без никакъв намек за австроунагрски отстъпки по условията на отговора на Сърбия, остава неясно.

Всъщност Бетман дори не уточнява условията на своя план в телеграмите до посланиците от 21,00 ч.; а намеква най-смътно за австроунагрско-руски преговори и твърди убедително, че обявяването на война от Виена „изобщо не променя нищо“ (*ändert hieran nichts*).³⁴⁹

Това едва ли е начин да впечатли Грей, още по-малко Сазонов или французите, за да повярват, че е сериозен в намеренията си за посредничеството във Виена.

Така Бетман в Берлин, подобно на Берхтолд във Виена, се спира на възможно най-некомпетентната политика, да изисква отстъпки от Русия, вместо сам да ги предлага, като същевременно подкопава собственото си влияние, отказвайки да предупреди Петербург, че Германия ще отговори на тайната мобилизация на Русия. Той използва моркова и тоягата наопаки.

Без да знае за последните политически гафове на канцлера си, кайзер Вилхелм II от Новия дворец във вторник вечерта, пише спешна телеграма до цар Николай II. Въпреки че е адресирана от „Вили“ до „Ники“, в познатия стил, в който суверените се обръщат един към друг, посланието е изготвено първо от Вилхелм фон Щум, политическия директор на Вилхелмшрасе, под ръководството на Бетман. Леко подозрителен към това, което канцлерът му замисля, кайзерът настоява за няколко промени, които смекчават тона. Той лично пренаписва ключовия ред: „Оказвам най-голямо влияние“, и Вили обещава на Ники, „да накарам австрийците да се отнасят директно към вас, за да постигнат задоволително разбирателство.“ Той подписа: „Твоят искрен и предан приятел и братовчед Вили.“³⁵⁰

Ники почти едновременно пишеше собствената си телеграма от суверен до суверен. Царят се колебае още от започването на подготвителния период за войната в събота. В понеделник той излиза със собствена идея за посредничество, предлагайки на Сазонов австроунагрско-сръбският спор да бъде отнесен за арбитраж от Хагския трибунал. Сазонов просто игнорира предложението на царя, надявайки се, че простодушният му суверен, ще го забрави. Въпреки това Сазонов не успява да попречи на царя да се намеси по свой начин, като се обръща директно към Вили да спре австроунагрците. „Обявена е подла война“, пише Николай, „на слаба страна. Възмущението, което споделяме в Русия, е огромно. Предвиждам, че много скоро ще бъде смазан от натиска, оказван върху мен, и ще бъде принуден да предприема крайни мерки, които ще доведат до война. За да се опитате да избегнете такова бедствие като европейска война, ви моля в името на нашето старо приятелство да направите каквото можете, за да попречите на вашите съюзници [напр. Австро-Унгария] да отидат твърде далеч.“³⁵¹

---

³⁴⁹ Бетман до Пурталес, копие до Виена, Париж и Лондон, 28 юли 1914 г. (21:00 ч.), № 315 в DD, том 2.

³⁵⁰ Телеграма от Вили до Ники, 28 юли 1914 г. (22,45 ч.), изпратена на 29 юли 1914 г. (01,45 ч.), с придружаващи бележки кои фрази кайзерът е пренаписал от оригиналния проект, № 335 в DD, том 2, и бележки под линия.

³⁵¹ Ники до Вили, 29 юли 1914 г. (1 ч. сутринта), получено в Новия дворец Потсдам в 7,30 ч. сутринта, 29 юли 1914 г., № 332 в DD, том 2, и бележки под линия.

Точно в момента, когато руският цар настоява кайзерът да направи каквото може, за да попречи на австроунгарския си съюзник да „отиде твърде далеч“, Вили обещава на Ники, че „упражнява най-голямото си влияние“, за да направи точно това.

Въпреки че нито един от суверените не е човек със силна воля или остър ум, всеки от тях притежава морално въображение. И двамата мъже очевидно чувстват сериозна отговорност за разгръщането на войната, която със сигурност ще убие хиляди, ако не и милиони, техни поданици. Докато тази война се задава все по-близо на хоризонта, Вили и Ники отчаяно търсят изход. Ако суверенната им власт е толкова абсолютна на практика, колкото изглежда на теория, те имат шансова да успеят. Но не е така. Бетман, както видяхме, подкопава желанието на своя суверен да посредничи във Виена, като преформулира предложението на кайзера във форма, която със сигурност ще бъде отхвърлена от руснаците. Междувременно в Петербург Сазонов и висшите военни действаха зад (или около) главата на царя с важни решения, които обезсмислят личните му посреднически усилия. Правейки това, те имат силна френска подкрепа. Поанкаре и Вивиани все още са в морето във вторник, но в тяхно отсъствие френският посланик, заедно с началник-щаба на армията, генерал Жофр, и военния министър, Адолф Месими, вземат нещата в свои ръце. Във вторник, когато тълпите в Париж очакват на присъдата на госпожа Кайо, руският военен аташе във Франция докладва до Петербург, че Жофр и Месими са го уверили в готовността на Франция да изпълни съюзническите си задължения.

Жозеф Жофр

Самият Жофр иска (чрез Ке д'Орсе) посланик Палеолог „да се стреми с всички възможни средства за да увери, че ако избухнат военни действия, правителството в Санкт Петербург незабавно ще предприеме настъпление в Източна Прусия, както е договорено в нашите конвенции“. Месими телеграфира подобни инструкции до Петербург, „настоявайки с всички сили, въпреки бавността на мобилизацията на

Адолф Месими

Русия, руските армии възможно най-скоро да предприемат настъпление в Източна Прусия“.

Точно както предишният премиер Гастон Думерг инструктира Палеолог при назначаването му в Петербург, „безопасността на Франция ще зависи от енергията и бързината, с които ще знаем как да ги тласнем (руснаците) в битката“. Сега Палеолог трябваше да започне да настоява.³⁵²

Палеолог не разочарова Жофр и Месими. Малко след като Сазонов научава за обявяването на война от Австро-Унгария в 16,00 ч. във вторник, Палеолог отива на Певчески мост за нова среща с външния министър. Въпреки че той не обсъжда тази втора среща в мемоарите си, дневникът на руското външно министерство, съхраняван от Шилинг, потвърждава, че тя се е състояла. Не знаем всичко, което е казано между двамата, но дневникът на Шилинг дава кратко обобщение. „По указание на своето правителство“, гласи записът, „френският посланик запозна външния министър с пълната готовност на Франция да изпълни задълженията си като съюзник в случай на необходимост.“³⁵³

В дневника на Шилинг не се посочва по чии „указания“ е дадена тази критична декларация – на Жофр и Месими или на Поанкаре, дадени неофициално, докато все още е бил в Петербург. Напълно сигурно е, че указанията не идват от Вивиани. Записът

³⁵² Turner, 104, 89.

³⁵³ Запис за 15/28 юли 1914 г. у Шилинг, стр. 43.

в дневника оставя неясен контекста, тъй като не споменава за обявяването на война от Австро-Унгария на Сърбия или за отговора на Русия. Няма съмнение обаче в критичния характер на общата декларация на Палеолог в подкрепа на Русия на 28 юли. Значението му е потвърдено в телеграма, изпратена на следващата сутрин до Изволски в Париж (с копие до Лондон, Виена, Рим и Берлин), в която руският външен министър моли посланика си да предаде „нашата искрена благодарност за декларацията, която френският посланик ми направи от името на неговото правителство, че можем да разчитаме в пълна степен на подкрепата на Франция в рамките на съюза. При настоящите обстоятелства“, продължи Сазонов, „тази декларация е от особена ценност за нас“.³⁵⁴

Окуражен от декларацията на Палеолог за безусловната подкрепа на Франция след австроунгарското обявяване на война на Сърбия, Сазонов предприема решителни действия за ускоряване на военните приготовления на Русия. Първата му спирка е дворецът Петерхоф, където го чака Николай II, за да обсъди, според царя, идеята за арбитраж в Хага. Около 18,00 ч. във вторник Сазонов информира руския суверен, че Австро-Унгария е обявила война на Сърбия. Той също иска разрешение от царя началник-щаба Янушкевич да изготви два мобилизационни указа за руската армия, единият за частична, а другият за обща мобилизация.

Царят се съгласява, или поне така твърди Сазонов, когато казва на Янушкевич да изготви заповедите. Възможно е царят да се е съгласил да бъдат изготвени заповедите с уговорката, че те няма да влязат в сила, докато не ги подпише. Независимо дали Николай II разбира напълно за какво се е съгласил, Янушкевич незабавно изготвя два указа за мобилизация.³⁵⁵

Основните документи, с които разполагаме от вторник вечерта, споменават обща, а не частична мобилизация, което предполага, че Сазонов и Янушкевич вече действат в тази насока. Палеолог също е в течение, тъй като първият такъв документ е неговата собствена телеграма, изпратена в 19,35 ч., в която информира Париж, сякаш хипотетично, че „в случай на обща мобилизация ще бъдат делегирани двама офицери, които да бъдат изпратени в моето посолство“. След това той обявява предпочитанията си (господата дьо Ридер и дьо Сез) и предлага да дойдат към Русия през Стокхолм, вместо по по-прекия път през Германия.³⁵⁶

Че предстоящата обща мобилизация на Русия е нещо повече от хипотетична, се подсказва в телеграма, изпратена по-късно във вторник вечерта от Янушкевич до командващите всички военни окръзи на Русия, в която ги информира, че „30 юли ще бъде обявен за първи ден на нашата обща мобилизация. Прокламацията ще се последва от регулативна телеграма.“³⁵⁷

Когато Вили и Ники си разменяха „мирните“ телеграми, Русия започна обратното броене до европейската война. Австроунгарската примка на германския врат вече беше опъната. Руските генерали (все още без техния суверен) вече определиха датата на екзекуцията.

---

³⁵⁴ Сазонов до Изволски, копие до Лондон, Виена, Рим и Берлин, 29 юли 1914 г., № 221 в ИБЗИ, том 5.

³⁵⁵ Albertini, vol. 2, 544.

³⁵⁶ Палеолог до Париж, 28 юли 1914 г. (19,35 ч., получено в 23,10 ч.), № 216 в DDF, с. 3, том 11.

³⁵⁷ Янушкевич до командващите военните окръзи на Русия, 28 юли 1914 г., № 210 в ИБЗИ, том 5. Руските източници от тази нощ не са датирани точно по час, вкл. и в дневника на Шилинг на външното министерство (Шилинг, 16, 43–45), който е по-информативен за други дати. Реконструкцията на времевата линия все още е възможна чрез сравняване на депешите на френския и германския посланици с мемоарите, оставени от Сазонов, Сухомлинов, Доброролски и Данилов. Тук съм следвал отличната реконструкция на Албертини на най-вероятната последователност от събития, в том 2, 539–545.

Глава 19. „Няма да нося отговорност за чудовищната касапница!“

СРЯДА, 29 ЮЛИ Малко след полунощ, в сряда, 29 юли, 1-ви флот на Великобритания напуска пристанището на Портланд, като първоначално се насочва на юг, преди да продължи по „средния курс на Ламанша“ към пролива Дувър. Ескадрите, според заповедта на първият лорд на Адмиралтейството Чърчил, трябваше „да преминат през пролива без светлини през нощта избягвайки плитчините по пътя си на север“. Чърчил представя сцената, докато флотът бавно излизае от пристанището: „десетки гигантски стоманени крепости се промъкваха през мъгливото море, като угрижени гиганти. Когато падна мрака, може да си представим как върволицата от военни кораби дълга 18 мили, се носи с висока скорост и в абсолютен мрак през тесния проток, отивайки в северните води, за да изпълни големи дела.“³⁵⁸

От другата страна на Ламанша, в 8 ч. сутринта, бойният кораб „Франция“ забелязва земя след повече от пет дни в морето, с междинни спирки в Стокхолм и Христиания (Осло). Премиерът Вивиани, който не искаше да отиде в Русия, сега е във възторг. „Най-накрая!“, отбеляза той, „блещукащите светлини на покриви, къщи, корабостроителници и мачти, постепенно очертаваха силуета на Дюнкерк!“³⁵⁹

След като корабът пуска котва в пристанището, Вивиани и президентът Поанкаре прехвърлени на по-малък катер слизат на пристанището, изненадани от тълпи, викащи: „Да живее Франция!“ и „Да живее Поанкаре!“

Докато обикновено се радва на подобни прояви на патриотизъм, Поанкаре е изненадан от интензивността на общественото настроение. „Това, което ме поразя“, спомня си той по-късно, „беше, че много хора тук смятаха, че войната е неизбежна.“ Тълпите се появяват на всяка гара по време на тричасовото пътуване с влак до Париж и на много места между тях. „Видяхме жителите, струпани от двете страни на пътя“, отбелязва той, „да викат непрестанно едни и същи публични поздравявания, едни и същи овации, едни и същи клетви за мир, едни и същи обещания за смелост и оставка.“³⁶⁰

Ако се стигне до война, изглежда, че френският народ е готов, независимо дали правителството е решило какво да прави.

Поанкаре и Вивиани са малко изостанали от събитията поради трудностите на радиовръзката в морето. Все още има известни противоречия дали Германското адмиралтейство умишлено е заглушавало сигналите на Франция, докато са плавали край балтийското крайбрежие на Германия, както французите твърдят.³⁶¹

Слабата сила на радиосигнала, заедно със смущенията поради предаването на близки честоти на натоварения морски честотен диапазон, обяснява трудностите с радиовръзката на борда на „Франция“. Не всички съобщения от Париж и Петербург са приети.

Във вторник вечерта, 28 юли, посланик Палеолог казва на външния министър Сазонов, че не може да се свърже с „Франция“ и уточнява, че началниците му са извън връзка, и „не могат да ми изпратят никакви инструкции“. Така остави руснаците в съмнение дали одобрението му за ускоряване на мобилизационните мерки на Русия този ден („пълната готовност на Франция да изпълни задълженията си като съюзник“)

---

³⁵⁸ Churchill, vol. 1, 225.

³⁵⁹ Viviani, *As We See It*, 98.

³⁶⁰ Дневникът на Поанкаре, цитиран в Jannen Jr., 177. „Много хора тук смятат, че войната е неизбежна“: Poincaré, *Au service de la France*, том 4, 361–362.

³⁶¹ Albertini, vol. 2, 590–591n6. Германското военноморско разузнаване е прихванало две криптирани телеграми от борда на „Франция“. Това не доказва, че сигналът е бил заглушен, а предполага обратното – германците подслушват, а не заглушават радиовръзката.

наистина е дадено „по указания на неговото правителство“, както казва на Сазонов.³⁶² Не знаем със сигурност дали Палеолог е действал по заповед на своя президент или премиер, или е превишил правата си. Почти сигурно е, че Поанкаре и Вивиани са знаели по-малко от посланика си в Петербург, когато се връщат във Франция. Но са знаели много повече, отколкото са писали в следвоенните си мемоари.

Последното съобщение на Вивиани от борда на „Франция“ до Биенвеню-Мартен, изпълняващ длъжността директор на Ке д'Орсе, във вторник, разглежда тридневното предложение на британския външен министър Грей за конференция на четирите сили, а не по-спешните скорошни предложения за директни австроунгарско-руски преговори въз основа на отговора на Сърбия.³⁶³

Това предполага, че той изостава с посредническите усилия. Поанкаре и Вивиани вероятно още не знаят за австроунгарското обявяване на война на Сърбия във вторник (което ще научат в Дюнкерк), нито за изготвянето на указите за мобилизация в Петербург във вторник вечерта. Не е ясно дали знаят за започването на руския подготвителен период за война: телеграмите на Палеолог и Лагиш, обсъждащи това, са изпратени директно до Париж и няма доказателства, че паралелно са изпратени до борда на „Франция“. Противно на по-късните им твърдения, че не са знаели нищо за руските военни приготовления, можем да потвърдим, че Вивиани е информиран от Биенвеню-Мартен в неделя, 26 юли, че Русия планира да „частично да мобилизира“ тринадесет армейски корпуса срещу Виена, „ако Австро-Унгария окаже въоръжен натиск върху Сърбия“ и че „руското обществено мнение потвърждава решимостта си да не позволи Сърбия да бъде смазана“.³⁶⁴

В отговор на тази телеграма, Вивиани инструктира Палеолог в понеделник, 27 юли, да каже на Сазонов, че Франция е „готова... с цялото си сърце да подкрепи действията на [руското] имперско правителство“ (въпреки че Вивиани, вмъква допълнението „в интерес на общия мир“ към оригиналния текст на Ке д'Орсе, между „готова“ и „с цялото си сърце“).³⁶⁵

Нито Вивиани, нито Поанкаре са в течение на последните събития. Но те не оставят в Русия съмнение за френската решителност и подкрепа. Във влака за Париж Поанкаре и Вивиани допълнително разпитват Абел Фери, френския заместник-държавен секретар, който е събрал „огромна купчина телеграми“ за тях. Те научават, наред с други неща, че във френски Алжир и Мароко има мобилизация: 100 000 „отлични войски“ се събират на брега, готови да бъдат изпратени във Франция. Френски и други европейски цивилни граждани са евакуирани във вътрешността на Африка за безопасност. Дори Поанкаре е изненадан от тази новина. Но Фери не знае всичко. Той не информира президента нито за подготвителния руски период за война, който вече тече от четири дни, нито че Жофр, Месими и Палеолог са призовавали руснаците да отидат още по-далеч.³⁶⁶

Поанкаре не остава дълго в неведение. Месими го посреща веднага щом влакът на президента пристига в столицата. „Господин президент“, каза военният министър за поздрав, „вижте Париж; великолепен е.“

Наистина е. Предният ден приключи процесът срещу мадам Кайо, който разделяше френската общественост в продължение на месеци. Това е един вид

---

³⁶² Запис за 15/28 юли 1914 г., в Шилинг, стр. 43. „Не могат да ми изпратят никакви инструкции“: Палеолог, том 1, стр. 41.

³⁶³ Вивиани до Биенвеню-Мартин, № 190 в DDF, сер. 3, кн. 11.

³⁶⁴ Биенвеню-Мартин до Вивиани, 26 юли 1914 г. (16:30 ч.), № 90 в DDF, сер. 3, кн. 11.

³⁶⁵ Вивиани до Палеолог, 27 юли 1914 г. (обед), № 138 в DDF, сер. 3, кн. 11, и бележка; за анализ, Албертини, кн. 2, 593.

³⁶⁶ Jannen Jr., 177, Albertini, vol. 2, 597; за „огромна купчина телеграми“, Поанкаре, том 2, 215.

екзорсизъм: вътрешните демони на Франция сякаш се разтвориха в националистическата ярост срещу германците.

„Когато излязох от гарата“, спомня си Поанкаре, „бях посрещнат от смазваща демонстрация, която ме разтърси до дълбините на съществуването ми. Много хора бяха със сълзи на очи и аз едва можех да сдържа своите. От хиляди гърла се чуваха повтарящи се викове: Да живее Франция и да живее републиката!“ Да живее президентът! ... От гарата до Елисейския дворец овациите не спираха... Ето я обединена Франция. Политическите кавги бяха забравени... Колко далечна изглежда аферата [Кайо] сега! Колко различни въпроси сега изискват обществено внимание!“³⁶⁷

За човек, като него, замесен в аферата на страната на националистическия журналист, убит от съпругата на Кайо, който има основателни опасения, че руските субсидии, насочвани чрез посланик Изволски към президентската му кампания през 1913 г., ще бъдат разкрити, Поанкаре вижда в изблика на патриотизъм, лично оправдание. След като овациите утихват, е време да се захваща за работа.

В 11,15 същия предиобед Изволски пристига на Ке д'Орсе, за да разпита Вивиани и Поанкаре. Той им споделя телеграмата на Сазонов, изпратена във вторник вечерта, в която се обявява частична мобилизация на Русия в отговор на обявяването на война на Сърбия от Австро-Унгария, както и по-неясната до посланик Бенкендорф в Лондон, в която Сазонов говори само за обявяването на война на Сърбия (но не и за отговора на Русия) и моли посланикът му да поиска от Грей „с всички сили да предприеме действия с оглед на посредничеството и Австро-Унгария незабавно да преустанови военните мерки срещу Сърбия“. Изволски не запознава президента, или поне не и премиера, с неотдашните си разговори с Месими и Жофр за ускоряването на руските мобилизационни мерки.³⁶⁸

Посещението на Изволски е класическа заблуда. Според условията на френско-руската военна конвенция, потвърдена наскоро през 1913 г., нито една от страните не може да се мобилизира, без първо да информира другата. Ако Русия обяви обща мобилизация, без да я съгласува с Франция (или без предварителна германска мобилизация, която да предизвика френската и руската мобилизация), това нарушава едно от основните условия на съюза.³⁶⁹

Това, а не напористото искане на Сазонов, Австрия да преустанови военните мерки срещу Сърбия (докато Русия ускорява своите собствени), трябва да бъде първа точка в разговора между Изволски и френското правителство. До сряда военните приготовления на Русия вече придобиват вид на обща мобилизация, независимо как я наричат там. Можем да добием представа за техния обхват и намерение от доклад, подаден този ден от германския консул във Варшава: *„Русия вече е в пълна подготовка за война... Войските, разположени срещу Германия, се събират между Ломжа и Ковно по протежение на Неман, докато тези, разположени срещу Австро-Унгария, се събират в Люблин и Ковел [в Украйна].... Линията Варшава-Калиш [до пруската граница] и пътищата Варшава-Виена са заети от пехота и сапъори, които поставят мини“*.³⁷⁰

Незнаяйки всичко това, а Изволски не прави нищо за да го просветли, Вивиани се съгласява да телеграфира на посланика си в Лондон, Пол Камбон, и да му каже, че

---

³⁶⁷ Poincaré, *Au service de la France*, vol. 4, 368–369.

³⁶⁸ Запис в дневника, 11,15 ч. на 29 юли 1914 г., в QO Autriche-Hongrie („Conflit austro-serbe“), том 31; и Сазонов до Бенкендорф (предадено на Вивиани от Изволски), 28 юли 1914 г., № 167 в IBZI, том 5.

³⁶⁹ Член II от Френско-руското военно споразумение, актуализирано през 1913 г., (с коментар) в Albertini, том 2, 585.

³⁷⁰ Консул Брюк от Варшава до Бетман, 29 юли 1914 г. (получена следобед на 30 юли), в PAAA, R 19873.

Англия трябва да подкрепи искането на Сазонов и да накара Австро-Унгария да „преустанови военните мерки“.³⁷¹

Въпреки, че искането изглежда разумно на пръв поглед, от гледна точка на дипломатическите приоритети то няма особен смисъл. Няма какво да направи Франция, или Англия, за да повлияят пряко на Виена, особено след като австроунгарските военни мерки досега са насочени към Сърбия, а не към Русия. Франция обаче има интерес и дори правно задължение, да подкрепи руските военни мерки, които вече придобиват заплашителни оттенъци на австроунгарската, и германската граници. Вивиани трябва да се съсредоточи върху стратегическите съюзнически последици от собствените военни мерки на Русия, предприети от събота вечер.

Френският премиер бърза да се запознае с Австро-Унгария. Що се отнася до своя съюзник, той изоставя с близо четири дни.

Германците не се спровят много добре. До вторник, 27 юли, канцлерът Бетман Холвег, горе-долу запознал се със събитията след завръщането си от Хоенфинов, но случайно или умишлено, той се е справи много зле с информирането на своя суверен и началниците на военните служби.

През по-голямата част от сряда кайзерът не знае, че Бетман на практика проваля предложението му за посредничество във Виена, като изключва всякакви преговори по условията на отговора на Сърбия. Началник-щаба Молтке, отговорен за мобилизирането на германските армии в случай, че кризата прерасне във война, осъзнава сериозността на ситуацията едва към вторник вечерта, когато започва да пише политически меморандум до канцлера. Даден на Бетман в сряда сутринта, меморандумът на Молтке е тревожен. Той твърди, че ще е самоубийство, ако Австро-Унгария да изпрати армиите си в Сърбия, без да се мобилизира и срещу Русия, тъй като руските армии ще завземат австрийска Галиция без бой. В момента, в който Австро-Унгария мобилизира цялата си армия, сблъсъкът между нея и Русия ще стане неизбежен. И това е казусът на Германия. Освен ако Германия не възнамерява да наруши думата си и да позволи, съюзникът ѝ да бъде победен от превъзхождащата сила на Русия, тя също трябва да се мобилизира. Това ще доведе до мобилизация на останалите руски военни окръзи... Френско-руското споразумение... влиза в сила по този начин и цивилизованите държави на Европа ще се вкопчат една в друга... Така ще се развият събитията, освен ако, не се случи чудо в последния час, което да предотврати война, която ще унищожи цивилизацията на почти цяла Европа за десетилетия напред“.³⁷²

Оцветено в обичайния му песимизъм, изявлението на Молтке доста точно представя състоянието на нещата в сряда. Австро-Унгария все още не е мобилизирала цялата си армия, нито Русия своята, въпреки че и двете са далеч напред в „частичните“ мобилизационни мерки, а в руския случай са включени районите на Полша, граничещи с Германия. Франция също не е мобилизирана, но както посочи Молтке, тя вече е започнала няколко предмобилизационни мерки на границата, според съобщението на германското военно разузнаване.

По заповед на пруският военен министър Ерих фон Фалкенхайн, (а не Молтке), германската армия предприема няколко предпазни мерки във вторник, като задържа войските в гарнизон, отменя планираните маневри, закупва зърно и засилва сигурността по железниците. Това е далеч от предмобилизация, да не говорим за мобилизация. Следователно, ако силите да се въздържат от ускоряване на военните приготовления, все още има малък шанс да се предотврати войната, но както

³⁷¹ Вивиани до Пол Камбон, 29 юли 1914 г., № 260 в DDF, сер. 3, кн. 11.

³⁷² Меморандум на Молтке до Бетман, „Zur Beurteilung der politischen Lage“ (Оценка на политическата ситуация), 29 юли 1914 г. (отбелязан като получен същия ден), №. 349 в DD, том. 2.

предполага Молтке, това изисква дипломатическо чудо. Всяко по-нататъшно смущение в деликатния танц на мобилизационните графици може да бъде фатално. След като прочита меморандума, Бетман извиква Молтке и Фалкенхайн на Вилхелмштрассе. Нямаме препис от тази среща в сряда сутринта, но изглежда, че е преминала трудно. Фалкенхайн, вече във вторник наредил предпазните мерки, иска да изведе нещата на следващото ниво, като обяви *Kriegsgefahrzustand*, или „Непосредствена военна опасност“, етап, подобен на руския период на подготовка за война, но в германския случай е още по-сериозен, тъй като, освен ако не бъдат издадени допълнителни заповеди, общата мобилизация ще последва автоматично само след два дни.

Бетман отказва надявайки се, че планът на кайзера за „Спиране в Белград“³⁷³ все още може да проработи. Той е подкрепен от Молтке, който казва на Фалкенхайн, че „нямало да стигне по-далеч от осъществяването на военна защита на важни железопътни ключови точки“.³⁷⁴

Молтке има свои опасения относно колебанието на Бетман. Последният мобилизационен план на Германия, който той значително променя спрямо проекта на неговия предшественик като началник-щаб, граф Алфред фон Шлифен, датиращ от 1906 г.³⁷⁵, изисква германските армии да постигнат голяма победа на Западния фронт в рамките на 6-7 седмици след мобилизацията, за да има достатъчно време да ги обърне, и да отблъсне очакваната офанзива на Русия към Берлин. Всеки изминал ден, през който Франция и Русия се мобилизират (или предмобилизират), заплашва графика на Молтке. Затова настоява пред Бетман, незабавно да се изяснят намеренията на Франция и Русия.³⁷⁶ Канцлерът е съгласен.

В сряда, в 12,50 ч., Бетман изпраща телеграми до посланиците си в Париж и Петербург. Барон Шьон е инструктиран да информира френското правителство, че в отговор на предварителните мобилизационни подготовки на Франция, Германия ще трябва да обяви *Kriegsgefahr* („Военна опасност“, а не „Непосредствена опасност от война“), което, както Шьон ще настоява, е далеч от мобилизация.³⁷⁷

Пурталес има по-трудната задача „да внуши много сериозно на г-н Сазонов, че по-нататъшният напредък на руските мобилизационни мерки ще ни принуди да се мобилизираме и че тогава европейската война едва ли ще бъде предотвратена“.³⁷⁸

Бетман отново се впуска в най-обърканата политика, която може да се представи. След като не успява да изпълни инструкциите на своя кайзер във вторник да посредничи сериозно във Виена, той губи последния си реалистичен шанс да върне Австро-Унгария, а с нея и Русия, обратно от ръба на пропастта. Бетман също не успява да осъществи натиск в Петербург, като отказа да обяви *Kriegsgefahrzustand*, което може да уплаши Сазонов и французите. Вместо тихо да се подготви за войната, канцлерът отправя две тромави заплахи за предприемане на ответни мобилизационни мерки, и в заплахата си към Русия, Бетман изрично подчертава, че германската мобилизация ще

---

³⁷³ Т.е. да се допусне австроунгарската армия, само временно да заеме Белград, като гаранция, че Сърбия ще изпълни точките от ултиматума. (б. пр.).

³⁷⁴ Albertini, vol. 2, 491.

³⁷⁵ Молтке отслабва германското дясно крило на север и укрепва лявото на юг, което се изправя срещу французите в Елзас-Лотарингия. Според концепцията на Шлифен, най-северната германска армия ще наруши не само белгийска, но дори и част от холандската територия, като обгърне френските армии в тил. Молтке е загрижен за достъпа на Германия до световните пазари в случай на дълга война, елиминира холандския вариант, разполага германските войски по-на юг и допуска известна оперативна гъвкавост в зависимост от това какво ще направят французите. Германският военен план от 1914 г. не е толкова твърд, колкото легендарния план на Шлифен; „Париж на 40-ия ден“. Но скоростта на разполагане има голямо значение.

³⁷⁶ Меморандум на Молтке до Бетман.

³⁷⁷ Бетман до Шьон, 29 юли 1914 г. (12,50 ч.), № 341 в DD, том 2.

³⁷⁸ Бетман до Пурталес, 29 юли 1914 г. (12,50 ч.), № 342 в DD, том 2.

доведе до „европейска война“. По този начин той подкопава собствената си инициатива „Спиране в Белград“, с която се ангажира (дори и избирателно) във вторник вечерта. Франция и Русия, говорят тихо пред Лондон, но продължават да готвят юмруци за война. Германците шумно заявяват военните си намерения, но не правят много, за да се подготвят за битката. Междувременно австроунгарците сервират поредния свършен факт, без да информират германците. В сряда следобед, докато Пурталес обмисля как да предаде завоалираната заплаха на Бетман на Сазонов, без тя да звучи като заплаха, австроунгарската армия започва да обстрелва Белград, удобно разположен, точно срещу Дунав. Обстрелът е символичен, причинявайки малки реални щети. Бързо отшумява и не е последван от никакъв намек за сухопътна офанзива. Въпреки това, тези действия провалат всякакви очаквания за посредничество със Сърбия, и дори възможността, германците да ги принудят.

До сряда вечер, противоречивата политика на Бетман носи лоши новини от Санкт Петербург. Около 11 ч. предиобед Пурталес се обажда на Сазонов, за да го увери, че Берлин работи за обуздаването на Австро-Унгария, както е обещано в телеграмата на кайзера „Ники“ и заради липсата на по-ясни инструкции от Бетман, той не успява да обясни как точно германците сдържат съюзника си. Посланикът иска руснаците да не усложняват нещата, като предприемат „преждевременна мобилизация“ срещу Австро-Унгария (Сазонов все още не е информирал Пурталес за „частичната мобилизация“ срещу нея, наредена във вторник). Сазонов отговоря, че Австро-Унгария трябва да спре собствените си мобилизационни мерки, защото не по-малко от осем корпуса, са мобилизирани (това е вярно, но по настояване на началник-щаба Конрад и осемте са мобилизирани срещу Сърбия, а не срещу Русия).

След това Сазонов извиква съветниците си, за да обсъдят дали германците са искрени или просто използват тактиката на забавяне. Своеобразен отговор е предложен около 17,00 ч., когато Сазонов научава за австроунгарската бомбардировка на Белград.³⁷⁹

В 18,00 ч. Пурталес се връща, носейки завоалираното и противоречиво предупреждение на Бетман, толкова противоречиво по смисъл на казаното от него сутринта, въпреки че посланикът уверява Сазонов, че „това не е заплаха, а приятелско мнение“.³⁸⁰

Ефектът върху руския външен министър е като удар от електрически ток. След като му е казано, че Австро-Унгария е започнала обстрел на сръбската столица и че Германия ще бъде „принудена“ да се мобилизира, ако Русия продължи военните си приготовления, руският външен министър „остро отговори: „Вече не се съмнявам в истинската причина за австроунагрската неотстъпчивост“.

При това граф Пурталес рязко става и също остро възразява: „Протестирам с всички сили, господин министър, срещу това невярно твърдение.“ Сазонов, както е записал Шилинг, „сухо отговори, че Германия все още има възможност да докаже погрешността на казаното от него“. След това двамата се разделят „студено“.³⁸¹

В седмицата на нарастващо напрежение между Пурталес и Сазонов, това е най-катастрофалната им среща досега. Следващите часове в Петербург са изпълнени с инциденти. Малко преди 20,00 ч. царят се обажда на Сазонов, за да му сподели телеграмата от предната нощ от кайзера, която току-що е прочел. Сазонов от своя

---

³⁷⁹ Сапари до Берхтолд, 29 юли 1914 г. (23,00 ч.), съобщава за разговор със Сазонов, в който Сазонов е научил (по телефона) за бомбардировката, № 11003 в ОеЕ-У, том 8. За подробно описаната тук поредица от събития, вижте запис в дневника на Министерството на външните работи за 16/29 юли 1914 г., в Schilling, 47–48.

³⁸⁰ Пурталес до Ягов, 29 юли 1914 г. (20:00 ч.), № 378 в DD, том 2.

³⁸¹ Schilling, 48–49.

страна информира своя суверен за предупреждението на Бетман и последвалата неприятна конфронтация с германския посланик, която току-що е станала.³⁸²

Царят е озадачен от привидното противоречие и изпраща спешна телеграма до Вили в 20,20 ч., изисквайки разяснения: Благодаря Ви за помирителната и приятелска телеграма, но официалното съобщение от вашия посланик до моя министър, беше съобщено с много различен тон. Моля обяснете разликата. Ще е правилно да представим австро-сръбския въпрос, на Хагския трибунал. Доверявам се на вашата мъдрост и приятелство. Ваш любящ Ники.³⁸³

Сякаш желаяйки да надмине германците в „разминаването“ на собствените си сигнали, малко преди да напише тази молба за мир и докато все още разговаря по телефона, според дневника на Шилинг, царят е дал „разрешение на С. Д. Сазонов да обсъди незабавно въпроса за нашата мобилизация с военния министър и началника на Генералния щаб“.

Владимир Сухомлинов

Сазонов незабавно извиква Сухомлинов и Янушкевич на Певчески мост. Тримата се срещат в кабинета на Янушкевич в министерството, а помощният персонал чака в съседната стая, за да изпълни спешните заповеди. По-рано същия ден царят подписва заповеди за частична, но и за обща мобилизация, въпреки че нито една от тях все още не е влязла в сила. Янушкевич носи и двете заповеди по цял

Николай Янушкевич

ден в джоба си, въпреки че лично е уверен, че освен колебанието на царя, общата мобилизация е неизбежна.

Всъщност Янушкевич стигна дотам, че телеграфира на Тифлиското командване да мобилизира руската Кавказка армия въз основа на „вариант 4“ на „война с коалиция“, в която участието на Великобритания, и Франция е гарантирано, война в която „Турция първоначално не участва“.³⁸⁴

Сазонов и Сухомлинов виждат нещата по един и същи начин. Въпреки че тримата „разгледали ситуацията от всички гледни точки“, дискусията им не продължава дълго. Малко след 21,00 ч. Сазонов се обажда на цар Николай II (по-малко от час след като последният пише на кайзера да предложи на австроунгарския си съюзник, международен арбитраж в Хага), за да поиска разрешение от своя суверен да нареди обща мобилизация както срещу Австро-Унгария, така и срещу Германия (вариант 4, както уточнява Янушкевич). Царят се съгласява веднага. Решението му, бързо е предадено на всички във външното министерство, и според Шилинг, е „прието с ентузиазъм“.³⁸⁵

Генерал Добrorолски, началник на мобилизационния отдел на армията, отива в Централната телеграфна служба на Санкт Петербург, за да издаде съдбоносната заповед. „В мое присъствие“, спомня си Добrorолски, операторите на телефонната централа „щракнаха телеграмата на няколко пишещи машини, за да я изпратят

³⁸² Запис от 16/29 юли, в Шилинг, 49; а за времето (което Шилинг грешно вижда телеграмата на Ники-Уили от 20,20 ч., цитирана непосредствено след това.

³⁸³ Ники до Вили от Петерхоф, 29 юли 1914 г. (20,20 ч.), получена в Потсдам в 20,42 ч., № 366 в DD, том 2.

³⁸⁴ „Разрешение до С. Д. Сазонов...“: Запис за 16/29 юли, в Шилинг, 49–50. „Война с коалиция“: Янушкевич до Юденич, 16/29 юли 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дял 3796, списък 19. „Заповедите за мобилизация, носени в джоба му“: Albertini, vol. 2, 547.

³⁸⁵ Запис за 16/29 юли, у Шилинг, 49–50.

едновременно по всички жици, които свързваха Санкт Петербург с главните центрове на империята... Съществуваше специална инструкция за изпращане на мобилизационната телеграма. По време на предаването не можеха да се изпращат други телеграми от какъвто и да е вид.³⁸⁶

Докато заповедите за мобилизацията се пишат, в Петерхоф се разиграва драматична сцена. В 21,40 ч. е доставена втора телеграма „Вили-Ники“, в отговор на първата на царя (не втората му, за Хага, която кайзерът все още не е получил, когато изпрати тази телеграма от Потсдам в 18,30 ч.).

Царят, разбираемо, си помисля, че Вили отговаря на телеграмата, която е изпратил само час по-рано, а не на тази, която е изпратил предната вечер.

„Споделям вашето желание“, информира кайзерът цар Николай II, „да се запази мирът“. Въпреки че оспорва описанието на царя за започването на военните действия на Австро-Унгария срещу Сърбия като „долнопробна война“, кайзерът се съгласява с необходимостта от „пряко разбирателство между вашето правителство и Виена“ и „с готовност приема“ апела на царя, основаващ се на приятелството му, да действа като посредник (няма споменаване на Хага, което трябва да подсказва на царя, че второто му послание все още не е получено). Кайзерът заявява, че ролята му на посредник обаче ще бъде „застрашена“, ако Русия продължи военните си приготовления, което лесно може да „предизвика бедствие, което и двамата искаме да избегнем“.³⁸⁷

Руският суверен е развълнуван (и също така объркан: той наистина си мисли, че кайзерът е отговорил в рамките на минути на спешната му телеграма, изпратена час по-рано). Извиквайки министъра на императорския двор, царят му казва, „в изключителна възбуда“, че „трябва да се направи всичко възможно, за да се спаси мирът. Няма да бъде отговорен за чудовищната касапница“.

След това царят се обажда на Певчески мост и иска да го свържат със Сухомлинов. Ужасен, че неговият колебаещ се суверен ще провали работата по общата мобилизация на Русия, Сухомлинов се опитва да го разубеди. „Мобилизацията“, аргументира военният министър, „не е механичен процес, който човек може да спре по желание, както може да спре каруца, и след това да я пусне отново в движение.“

След това царят пита Янушкевич, който изразява същото мнение. Събирайки всичките си сили, цар Николай II заявява суверенния си контрол над армията и иска заповедта за обща мобилизация да бъде отменена.³⁸⁸

Обратно в телеграфната станция, Доборолски, все още чакащ печатните копия на заповедта за обща мобилизация да бъдат разпространени из цялата империя, е повикан на телефона. Янушкевич е на линията и му каза да отмени заповедите, защото царят е променил решението. В последния възможен момент – около 22 ч. вечерта в сряда, 29 юли, европейската война беше избегната.³⁸⁹ Поне засега...

В Берлин нервите на Бетманса изпънати до краен предел. В сряда следобед той е извикан в Потсдам, заедно с началник-щаба Молтке, военния министър Фалкенхайн и военноморския секретар Тирпиц. Изглежда, че всички са единодушни за едно нещо: Канцлерът е виновен. Тирпиц си спомня, че кайзерът „се изрази безрезервно относно

³⁸⁶ Dobrorolskii, 25 и сл.

³⁸⁷ От Вили до Ники, 29 юли 1914 г. (18,30 ч.): дешифрирана в 21,20 ч. и доставена в двореца Петерхоф в 21,40 ч., според Шилинг, 55.

³⁸⁸ Albertini, vol. 2, 558–559.

³⁸⁹ Доборолски твърди, че всичко това се е случило в 21:30, но тъй като царят не е прочел телеграмата на Вили до 21:40, това е твърде рано; 22:00 е по-вероятна оценка. Dobrorolskii, 25.

некомпетентността на Бетман“. Времето за дипломатическо решение изтича. След като подобно решение е невъзможно, тогава германската армия и нейният флот, нямат време да се подготвят за войната. И все пак, колкото и неумела да е била политиката на канцлера досега, висшите военни (с изключение на Фалкенхайн) се съгласяват, че докато инициативата „Спиране в Белград“ продължава, е твърде рано да се обявява *Kriegsgefahrzustand* (Военна опасност).

Ерих фон Фалкенхайн

Безсилен да държи Великобритания далеч от европейската война, канцлерът „предложи, за да запазим Англия неутрална, трябва да пожертваме германския флот за да сключим споразумение с нея“.

Тирпиц е ужасен, но не изненадан. Бетман вече многократно обсъжда тази идея, по-рано в миналото, да предаде целия германски флот на британското адмиралтейство,

за да отдели Англия от Антантата.³⁹⁰

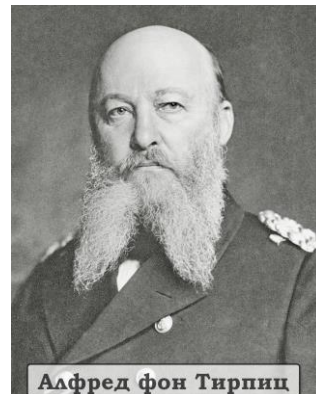
За облекчение на Тирпиц, кайзерът, не е съгласен да жертва любимия си флот в открито море, и отказва предложението. Бетман отново е объркан. След като приключва с вечерята за 10 минути, той напуска Новия дворец в сериозно униние, изглеждайки пред свидетелите, сякаш „напълно се е сринал“.³⁹¹

Стигайки до Вилхелмшрасе някъде между 19 и 20 ч. вечерта, канцлерът има нови непирятности. Телеграмата на Пурталес, декодирана около 15 ч. следобед, съобщава за частичната мобилизация на Русия. Само минути по-късно пристигна телеграма от Хелиус, военния аташе в Петербург, съобщаваща, че след като Австро-Унгария обяви на война на Сърбия, „в обкръжението на царя, всеобщата война се смята за почти неизбежна“.³⁹²

Около 16,00 ч- германският генерален щаб предава на Вилхелмшрасе обема доклад за руските военни приготовления, посочвайки „концентрации на войски близо до границата с всички родове войски, достигачи до много полкове, призоваване на запасните и подготовка на железопътния подвижен състав“.³⁹³

Това е съпроводено от обезпокоителната новина, че Белгия също призовава три класа запасници, укрепва граничната отбрана, въоръжава крепости и подготвя мостовите за разрушаване в случай на влизане на френски³⁹⁴ или германски войски.³⁹⁵

Идват и две телеграми от Лихновски които обрисуват обезпокоителната, но двусмислена, картина на британските намерения. В първата той съобщава, че според британските дипломати, със сигурност Италия никога няма да воюва заедно с Австро-Унгария и Германия.³⁹⁶

Алфред фон Тирпиц

³⁹⁰ Tirpitz, 287–288.

³⁹¹ Albertini, vol. 2, 500.

³⁹² Хелиус до Ягов, 29 юли 1914 г. (14,30 ч., получено в Берлин в 15,15 ч.), № 344 в DD, том 2.

³⁹³ Zuber, 157.

³⁹⁴ Неточност, мерките са насочени изцяло срещу германските войски. Белгия, въпреки показния си фалшив неутралитет, отдавна е влязла в съюз с Франция и Англия и нейните военни планове са съобразени с френския и английския. Също Белгия се подготвя като плацдарм за десант на английския сухопътен контингент. (б. пр.).

³⁹⁵ Германски генерален щаб до Вилхелмшрасе, 29 юли 1914 г. (16,00 ч.), № 372 в DD, том 2, 91–94.

³⁹⁶ Лихновски до Ягов, 29 юли 1914 г. (14,10 ч., получена в Берлин 16,34 ч.), № 355 в DD, том 2.

Във втората, Лихновски предава впечатлението, „че тук има твърдо убеждение... ако Австро-Унгария не е готова да влезе в дискусия по сръбския въпрос, световната война ще бъде неизбежна“.³⁹⁷

Тази нова порция лоши новини оказват още по-голям тежест върху Бетман. Тъй като дори „частичната мобилизация“ в Русия има сериозни последици за графика на мобилизацията на Германия, канцлерът трябва да свика висшите военни, заедно с външния министър Ягов, на спешна среща на Вилхелмштрассе. Войната сега изглеждаше по-вероятна от всякога, което постави въпроса за британския неутралитет на преден план.

Бетман смята, че е наложително отговорността за започване на конфликта да бъде поставена върху Русия.³⁹⁸ Сазонов твърди пред Пурталес, че руската мобилизация „не означава война“. Каквато и да е имал предвид руснака, Фалкенхайн, ясно казва, че това е „директна лъжа“.

Бетман иска да провери, като вземе предвид британското обществено мнение. „Англия“, твърди той, „няма да застане на страната на Русия, ако Русия започне всеобщата война с нападение срещу Австро-Унгария и така поеме върху себе си вината за целия сблъсък (Kladderadatsch)“.

Поради тази причина канцлерът настоява все още да не се обявява Kriegsgefahrzustand (непосредствена военна опасност), за да стане ясно в Лондон, че Русия, а не Германия, започва войната. Молтке и Фалкенхайн, неохотно, се съгласяват да изчакат.³⁹⁹

Бетман залага много на надеждата си за британски неутралитет. След като години наред основава външната си политика на сближаване с Англия, той иска въздържане от военни приготовления, за да не предубедят английското обществено мнение. Той е готов да се впусне във всичко. Въпреки тревожния тон на следобедните телеграми на Лихновски, има някои основания за оптимизъм. В Потсдам канцлерът научава за окуражаващото изявление, направено няколко дни по-рано от крал Джордж V до брата на кайзера, принц Хайнрих, че „ще направим всичко възможно да не се намесваме в това и ще останем неутрални“.

Принцът пристига в Потсдам в сряда следобед; той уверява кайзера, че това изявление „е направено съвсем сериозно“ и че Англия почти сигурно ще бъде неутрална в началото на войната, като бъдещото ѝ отношение ще зависи от съдбата на Франция.⁴⁰⁰

Това е само неофициално мнение на един монарх, но кайзерът отказва на Бетман да размени германския флот за британски неутралитет, и уверението на английския крал е всичко, което канцлерът има. Държейки се за тази тънка клонка на надежда, Бетман се впуска в опасен път. В 22,30 ч., в сряда вечерта канцлерът вика британския посланик, сър Едуард Гошен. Същата вечер, вероятно Бетман не е напълно в здрав разум, след изтощителния ден, през който е укорен от своя суверен пред военните и след това получава тревожни и лоши новини⁴⁰¹, които отново го противопоставят на неодобрителните погледи на Фалкенхайн и Молтке.

---

³⁹⁷ Лихновски до Ягов, 29 юли 1914 г. (14,08 ч., получена в Берлин 17,07 ч.), № 357 в DD, том 2.

³⁹⁸ Което е самата истина, не трябва да се забравя другият отговорен виновен – Франция! (б. пр.).

³⁹⁹ Записки на Фалкенхайн от срещата на 29 юли 1914 г., Albertini, 502.

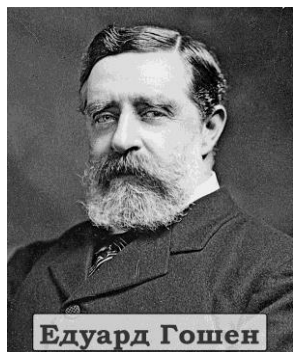
⁴⁰⁰ Принц Хайнрих Пруски до кайзер Вилхелм II, 28 юли 1914 г., № 374 в DD, том 2, 96–97. Относно времето на пристигането на принца в Потсдам, виж Fay, том 2, 500.

⁴⁰¹ Разстроеният канцлер, по това време все още не е получил доклада на варшавския консул, че „Русия вече е в пълна подготовка за война... Войските, разположени срещу Германия, се събират между Ломжа и Ковно по протежение на река Неман“, който бе дешифриран едва в четвъртък. Ако Бетман знае за това в сряда вечерта, вероятно щеше да се срина напълно.

Началото на разговора, Бетман започва разумно. Въпреки че „продължава усилията си да поддържа мира“, канцлерът казва на Гошен, че ако Германия бъде принудена да се мобилизира поради „руско нападение срещу Австро-Унгария“, това може, „за негово голямо съжаление, да направи европейски пожар неизбежен“. В този случай Бетман „се надява, че Великобритания ще остане неутрална“. Ако бе приключил дотук, Гошен няма да има за какво да възрази.

Как Англия ще оправдае това, и няма да остане неутрална (т.е., ще обявява война на Германия), ако *casus foederis* е руското нападение срещу Австро-Унгария? Това наистина е логично и Бетман току-що предлага на Фалкенхайн и Молтке: Германия да се въздържа от контрамобилизация, за да прехвърли тежестта на започването на войната върху Русия.

Бетман обаче не спира дотук. Мислейки, че трябва да предложи на Англия нещо осезаемо, за да получи истинско, всеобхватно обещание за неутралитет, и неспособен да ѝ предаде германския флот, както желае, канцлерът издава вътрешна информация. В замяна на британския неутралитет той обещава на Гошен, че „в случай на победоносна война Германия не се стреми към териториални придобивания за сметка на Франция“.

Едуард Гошен

Само по себе си това обещание е безобидно, но самото му формулиране поставя Бетман пред широк кръг от въпроси относно германските намерения.

„Ако не Франция, тогава какво да кажем за нейните колонии?“, пита Гьошен. Канцлерът, глупаво признава, че не може да гарантира, че Германия няма да ги вземе.

„А Холандия?“ – пита посланика. Бетман „казва, че е... готов да увери британското правителство, че Германия ще уважава неутралитета и целостта на Холандия, стига тя да бъде уважавани от противниците на Германия“.

Сега Гошен стигна до въпроса: Ще уважи ли Германия неутралитета на Белгия, гарантиран от всички сили от създаването на държавата (изцяло под британска егида) през 1839 г.?

„Що се отнася до Белгия“, отговаря Бетман, без да се замисля, той „не може да каже към какви операции ще бъде принудена Германия, от действията на Франция, но може да заяви, че при условие че Белгия не заеме страна срещу Германия, нейната целост ще бъде уважена след края на войната.“⁴⁰²

Това е голяма дипломатическа грешка. Поради напрежението, сега Бетман казва нещо, което не трябва. Вместо да увери Лондон в мирните намерения на Германия, неговият наивно желание за неутралитет, издава желание за война. След като сам отвори опасна линия от въпроси, Бетман мълчаливо призна, че Германия има имперски планове за френските колонии (ако не и за самата Франция). Най-лошото е, че в отговорите си на въпросите за Холандия и Белгия той несъзнателно издава най-чувствителната тайна на военния план на Германия: похода през Белгия. Защо иначе обещава да уважава холандския, но не и белгийския неутралитет?

Всъщност, както сър Еър Кроу, старши чиновник в британското външно министерство, отбелязва за доклада на Гошен, че „Германия на практика признава намерението си да наруши белгийския неутралитет“. Единственият необходим

---

⁴⁰² Гошен до Грей, 30 юли 1914 г. разговор с Бетман в 22,30 ч., № 293 в BD, том 11. (Б. пр. Питането за Белия е британска уловка, Лондон изобщо не смята да уважава белгийския неутралитет, а да използва Белгия като плацдарм за своя десант. (б. пр.).

коментар по тези „изумителни предложения“, сухо отбелязва Кроу, „е, че дискредитират държавника, който ги прави“.⁴⁰³

Премиерът Аскуит, когато научава за предложението, почти съжاليا Бетман, отбелязвайки, че „има нещо много непохватно и почти детинско в германската дипломация“.⁴⁰⁴

Бетман осъзнава грешката си почти веднага щом я прави. Само минути след като разговорът с Гошен приключва, канцлерът получава трета телеграма от Лихновски, която му показва колко напразно се е надявал на британски неутралитет.

След дни на объркващи опити за посредничество, външният министър Грей най-накрая събира смелост да отправи истинско предупреждение към Германия. Докато все още се надява, че конференция на четири сили, включително Германия, ще посредничи между Австро-Унгария и Сърбия, Грей за пръв път прави намек за това, каква ще бъде политиката на Англия, ако това не се случи.

Той казва на Лихновски около 18 ч. в сряда вечерта, че „Ако въоръженият австроунгаро-руски сблъсък за Сърбия въвлече Франция и Германия в европейска война, британското правителство ще бъде принудено да вземе бързи решения. В този случай няма да стоим настрана и да чакаме.“⁴⁰⁵ Така че смътното успокоение на крал Джордж се оказва фалшиво.

В крайна сметка Великобритания няма да остане неутрална. Последната телеграма на Лихновски нанася съкрушителен удар на Бетман. Но тя е и полезна, защото го принуждава да се откаже от самозаблудата, на която основава политиката си.

Тук трябва да се каже, че Грей не прави почти нищо преди 29 юли, за да обезкуражи това предположение. Още в петък, 24 юли, сър Джордж Бюканън настоятелно призовава външния министър да направи ясно изявление в Берлин и Виена, „че ако войната стане всеобща, ще бъде трудно за Англия да остане неутрална“.⁴⁰⁶

Ако Грей беше направил това през уикенда или дори в понеделник, 27 юли, Бетман нямаше да има илюзии за британския неутралитет. Тогава той можеше да предупреди австроунгарския външен министър Берхтолд да не обявява война на Сърбия във вторник, или поне да предаде, без редакция предложението на кайзера за „Спиране в Белград“, според което Австро-Унгария щеше да преговаря въз основа на сръбския отговор. Ако Грей беше отправил завоалираната си заплаха дори в сряда сутринта (навреме, за да може Бетман да я научи преди съдбоносната си среща с Гошен в 22,30 ч.), канцлерът ще спести на всички неудобството от възвишено глупавия си опит, да изпроси британския неутралитет.

Вместо това Грей последователно поддържа фалшива поза на незаинтересованост, дори когато Чърчил (признава че без знанието на Грей) подготвя британския флот за война срещу Германия, а Русия започва широкообхватна подготовка за война без никакво неодобрение от британска страна.

Като оставя германците в неведение за британските намерения толкова дълго, Грей подхранва илюзиите на Бетман, което го насърчава да настоява за безразсъдното поведение на Австро-Унгария. Сър Едуард Грей, е изправен пред своите собствени болезнени дилеми. Смелите подготвителни маневри на Чърчил са възможни само защото той не ги ръководи чрез кабинета, на фалшивите основания, че преместването на флота е негов прерогатив като пръв лорд на Адмиралтейството и не означава

---

⁴⁰³ Сър Еър Кроу, протокол от Гошен до Грей, 30 юли 1914 г. (1,20 ч. сутринта).

⁴⁰⁴ Asquith, 30 July 1914, 136.

⁴⁰⁵ Лихновски до Ягов, 29 юли 1914 г. (18,39 ч., получена в Берлин в 21,12 ч.), № 368 в DD, том 2.

⁴⁰⁶ Бюканън до Грей, 24 юли 1914 г. (17,40 ч.), № 101 в BD, том 11.

непременно политическо решение. Като външен министър, всяко изказване на Грей по същество е декларация за политика, и затова той е толкова внимателен какво казва. Кабинетът е дълбоко разделен, с тънка прослойка от франкофилски либерални империалисти – Аскуит, Грей, Чърчил, които ръководят външната политика, докато вътрешните „миролюбиви англичани“, са подозрителни към всички външни заплитания – особено тези с Франция и Русия.

На заседание на кабинета, проведено по-рано в сряда, Грей не се решава да говори категорично срещу Германия, знаейки, че той и Аскуит „са изправени пред ясно неутралното мнозинство“.⁴⁰⁷

Самият Чърчил смята, въпреки собствените си самоволно проведени маневри, че ако Грей беше поставил истински ултиматум на Германия, либералният кабинет щеше да се „разпадне“.⁴⁰⁸

И обратно, ясната декларация за неутралитет, ще постави Франция в затруднено положение, и ще предизвика шумни оставки на либерално-имперските войнолюбци (започвайки с Чърчил). Поради страх от срыв на кабинета, политиката на Грей е да няма такава, докато най-накрая не събира смелост да отправи закъснялото си предупреждение към Лихновски (дори тогава доста завоалирано, за да не предизвика опозиция в кабинета).

Сър Едуард Грей всъщност насади Бетман върху собствената политическа дилема на британците. Изправен пред дипломатическо, а сега и военно обкръжение от разрастващата се Тройна антанта, Бетман най-накрая прави това, което трябваше да направи дни (ако не и седмици) по-рано: телеграфира на Берхтолд във Виена, настоявайки „спешно и категорично“ Виенският кабинет да приеме посредничеството на четирите сили относно Сърбия, без резерви или условия. Ако Германия и Австро-Унгария не преговарят въз основа на „почетните условия“, които Грей първоначално предложи, те ще да бъдат „изправени пред пожар, в който Англия ще се изправи срещу нас, а Италия и Румъния, очевидно няма да се присъединят към нас и ние ще бъдем две срещу четири велики сили“.⁴⁰⁹

В 2,55 ч. сутринта в четвъртък, Бетман изпраща тази историческа телеграма до Виена.⁴¹⁰ Пет минути по-късно той изпраща друга телеграма до посланик Чиршки, настоявайки Австро-Унгария да възобнови преките преговори с Русия, подчертавайки, че германците са „готови да изпълнят задълженията си като съюзници, но ще откажат да бъдат въввлечени от Виена, която без да се съобразява със съветите ни, безразсъдно ни вкарва в световен пожар. По Италианския въпрос Виена също пренебрегва съветите ни. Моля, говорете с граф Берхтолд незабавно с голям натиск и най-сериозно.“⁴¹¹

Така Бетман, най-накрая, вечерта на 29 срещу 30 юли 1914 г., отменя празния чек, който безразсъдно предложи на Австро-Унгария три седмици по-рано.

Твърде късно, в полунощ Сазонов вика посланик Пурталес за спешна среща на Певчески мост. Това е неудобен момент за руския външен министър. Само три часа по-рано той, Сухомлинов и Янушкевич убедиха царя да нареди обща мобилизация, въпреки че царят, за техен ужас, промени решението.

---

⁴⁰⁷ Jannen Jr., 198.

⁴⁰⁸ Churchill, vol. 1, 216.

⁴⁰⁹ Не е ясно дали Бетман има предвид Италия или Румъния като четвъртата „велика сила“, присъединяваща се към Англия, Франция, Русия (и Сърбия). Но основният момент е достатъчно ясен: Централните сили отстъпват на противника числено и по въоръжение. (Б. пр. Италия е смятана за велика сила, независимо че е комична по своята същност, очевидно е, че Бетман има предвид точно нея.) Румъния е изостанала второразрядна държава, като Балканските си съседи.

⁴¹⁰ Бетман до Чиршки, предавайки телеграмата на Лихновски от 18,39 ч. с коментар, 30 юли 1914 г. (2,55 ч.), № 395 в DD, том. 2.

⁴¹¹ Бетман до Чиршки, 30 юли 1914 г. (3,00 ч. сутринта), № 396 в DD, том. 2.

Очевидно Сазонов не може да информира Пурталес за случилото се. Но трябва да заблуди германците с нещо, което да ги накара да не се подготвят. Смело Сазонов предлага всякакви идеи за това как германците могат да посредничат във Виена, като същевременно отказва да бъде въвличен в дискусия за собствените военни приготовления на Русия. Пурталес възразява, че е „трудно, ако не и невъзможно“ за Германия да окаже натиск върху съюзника си „сега, когато Русия е направила съдбовната стъпка към мобилизация“.

Сазонов отново сменя темата за Сърбия, само за да може Пурталес да я върне към „опасността от всеобщ европейски пожар“. Осъзнавайки, че не успява да постигне нищо по отношение на Сърбия, Сазонов се изправя срещу Пурталес с „противоречието“ между телеграмите, получени в сряда от канцлера и кайзера, като първият почти заплашва с война, а вторият обещава да посредничи във Виена.

Пурталес е готов с отговора си. Дори всички сили да се мобилизират, настоява той, все още е пълноценно желание на кайзера е да работи за мир. Всичко, което телеграмата на Бетман съдържа, е „приятелско предупреждение“ за съюзническите задължения на Германия: ако Русия се мобилизира срещу Австро-Унгария, Германия е обвързана по договор да се мобилизира срещу Русия от името на своя съюзник. Чувайки това отново, Сазонов губи самообладание. Малко преди 1,30 ч. сутринта в четвъртък, руският външен министър заявява направо на Пурталес, че „отмяната на [руската] заповед за мобилизация вече не е възможна“ и че „австроунгарската мобилизация е виновна“.⁴¹²

По забележително съвпадение, в двореца Петерхоф, царят признава почти същото нещо почти по едно и също време. Телеграмата на кайзера от 21,40 ч., за която Николай смята, че е изпратена в отговор на спешната му молба от 20,30 ч. за разсейване на германските намерения, го разтревожи толкова много, че той отмени общата мобилизация. Все още разтревожен, когато съставя отговора си в 1,20 ч. сутринта, надявайки се да успокои кайзера относно руските намерения, Ники каза на Вили, очевидно забравил репликите си под емоционалното напрежение на нощта, че „военните мерки, които вече са влезли в сила, са решени преди пет дни“.⁴¹³

Дори когато Бетман решава, в малките часове на сряда вечерта, да обуздае австроунгарците, точно както Русия изисква от дни, дори когато съвестта на царя го принуждава да отмени общата мобилизация, руският външен министър и нейният мълчалив суверен признават за тайните военни приготовления на Русия срещу Австро-Унгария и Германия, и че тези приготовления са в ход от събота. Бетман може само да се надява, че няма да е близо до кайзера, когато той научи това.

Глава 20. Това е касапница.

ЧЕТВЪРТЪК, 30 ЮЛИ. Докато пристигат новините през нощта в Берлин и Потсдам, германците започват да осъзнават, че са измамени. Бетман разкрива тайните на германската политика на британския посланик в своеобразна дипломатическа пародия, малко преди да научи от Лихновски, че британският неутралитет е фалшив.

Преструвката на руския външен министър, че желае директни преговори с Виена, или че приема конференцията на Грей с четирите сили, е разбита от собственото признание на Сазонов, че мобилизацията на Русия „вече не може да бъде спряна“. Франция започва да се готви за война само няколко дни след Русия, като същевременно

⁴¹² Пурталес до Бетман Холвег, 30 юли 1914 г., 4:39 сутринта (получена в Берлин в 7,10 ч. сутринта), в PAAA, R 19873.

⁴¹³ Ники до Вили от двореца Петерхоф, 30 юли 1914 г. (1,20 ч., получена в Потсдам в 1,45 ч.), № 390 в DD, том 2.

се преструва, че има интерес към британските посреднически усилия. Британската военноморска подготовка също се ускорява.

Бетман се обръща в полза на истинско германско посредничество във Виена едва в сряда вечерта, 29 юли, след като получи разтърсващата новина от Лондон. Но след това рискува в опита си за английския неутралитет, оттеглянето в последния момент на пълната подкрепа за Австро-Унгария, и възпира германската армия да започне предмобилизационни мерки, подобни на вече предприетите в Русия и Франция, въпреки възраженията на Фалкенхайн и Молтке, че германският мобилизационен план разчита повече от всеки друг на скоростта на изпълнението му.

В дипломатическо-стратегически план германците са хванати „със свалени гащи“. Никой не усеща това по-силно от кайзер Вилхелм II. След като току-що приема молбата на царя да посредничи пред Виена, Вили се събужда малко след 6 ч. сутринта в четвъртък, 30 юли, за да прочете признанието на Ники, че „военните мерки, които сега са влезли в сила, са били решени преди пет дни“.

„Значи това е почти седмица пред нас“, надрасква ядосан кайзерът в полето на телеграмата; „царят тайно се мобилизира зад гърба ми.“⁴¹⁴

В подкрепа на това мнение, Вилхелм прочита след това телеграма от Пурталес, изпратена в сряда следобед, в която се съобщава за „частичната мобилизация“ на Русия на четирите военни окръга, насочена срещу Австро-Унгария във вторник, уж предприета в отговор на обявяването на война на Сърбия. В тази втора телеграма кайзерът отбелязва, че мобилизационните мерки на Русия, според царската телеграма от 29 юли, всъщност са започнали 5 дни по-рано, тоест на 24-ти, веднага след връчването на ултиматума на Сърбия, следователно много преди царят да телеграфира с молба за посредничество. В първата му телеграма изрично се казва, че вероятно ще бъде принуден да предприеме мерки, които ще доведат до европейска война... в действителност мерките вече са в разгара си и той просто лъже... Считам посредничеството си за погрешно, тъй като, без да чака да влезе в сила, царят, без да ми намекне, се мобилизира зад гърба ми. Това, означава за Вили, съвсем просто: „че и аз трябва да се мобилизирам!“⁴¹⁵

Кайзер Вилхелм II е строго съден за импулсивното си поведение в този и други ключови моменти през юли 1914 г. Но в този случай, интуитивната му реакция не е далеч от истината. Точно както е написал, мерките за мобилизация срещу Австро-Унгария са наредени от Министерския съвет на Русия на 24 юли, след което са подписани като заповед от царя в събота, 25 юли, с уговорката, че ще бъдат оповестени публично едва след като Австро-Унгария нападне (или обяви война на) Сърбия. Царят лично потвърждава в нощта на 29 срещу 30 юли, че всичко това е „решено пет дни по-рано“, каквато е самата истина. Също така „пет дни по-рано“ (въпреки че царят не споменава това) започва подготвителният период на Русия за война, който, съдейки по нарастващите доклади от германските консули от място, е насочен към Германия и Австро-Унгария, заедно. Това намеква кайзерът, когато е написал два пъти, вълху телеграмите на „Ники“ и на Пурталес, че царят „мобилизира зад гърба ми“. И очевидно е действал просто по интуиция. Какъвто и да е коренът на разсъжденията на кайзера, те са основателни.

Само часове след като е написал това, пристига телеграмата на консул Брюк от Варшава, в която се съобщава, че „Русия вече е в пълна подготовка за война...“

---

⁴¹⁴ Коментар на кайзера на телеграмата от Ники до Вили, от двореца Петерхоф, 30 юли 1914 г. (1,20 ч., получена в Потсдам в 1,45 ч.), № 390 в DD, том 2.

⁴¹⁵ Коментар на кайзера, върху бележките на Бетман до Кайзер Вилхелм II, написани на 29 юли 1914 г. и изпратени до Новия дворец в 6,00 ч. на 30 юли 1914 г., като се предават телеграмите на Пурталес от предишния ден, отбелязани като прочетени от кайзера в 7,00 ч., 30 юли, № 399 в DD, том 2.

Войските, разположени срещу Германия, се събират между Ломжа и Ковно по протежение на Неман, докато тези, разположени срещу Австрия, се събират в Люблин и Ковел“. Всичко това става преди цар Николай II, под натиск от собствените си генерали, да нареди обща мобилизация в сряда вечерта (преди да промени решението си въз основа на погрешно тълкуване на телеграма от Потсдам). Преценката на кайзера за естеството на тайната мобилизация на Русия съвпада добре с фактите и е по-добро от пожелателното мислене на неговия канцлер, който се доверява на думата на Сазонов.

Предвид трудните им отношения, канцлерът и кайзерът не са на едно мнение в четвъртък сутринта. След като получава телеграмата на Лихновски, съдържаща завоалираната заплаха на Грей от Лондон, Бетман започва да се застъпва за дипломатическо решение през нощта, дори когато неговият суверен, получавайки неволно разкриващата телеграма на царя, решава да изостави дипломацията и да се мобилизира. Веднага щом канцлерът препрати телеграмата на Лихновски до Вилхелм по обяд обаче, с придружаващия я коментар за необходимостта да се принуди Австро-Унгария да седне на масата за преговори, кайзерът се отдръпва. Той и Бетман съставят отговор на телеграмата на царя, който (по настояване на канцлера) не съдържа никакъв намек, че той ще се откаже от „посредническата си роля“, или ще се мобилизира срещу Русия. Вместо това Вили се опитва да изясни очевидното противоречие, което Ники го помоли да изясни в по-ранната си телеграма от сряда вечерта. Неговият канцлер, обяснява кайзерът, просто е казал на Пурталес „да привлече вниманието на вашето правителство към опасността и тежките последици, свързани с мобилизацията; казах същото в телеграмата си до вас“. След това той напомня на царя, че Австро-Унгария е мобилизирала само срещу Сърбия и само част от армията си. Ако според съобщението от вас и вашето правителство, Русия се мобилизира срещу Австро-Унгария, моята роля на посредник, която любезно ми поверихте и която приех по ваша изрична молба, ще бъде заструднена, ако не и провалена. Цялата тежест на решението сега е изцяло върху вас и трябва да поемете отговорността за мира или войната.⁴¹⁶

Последният напрегнат ред, категорично заявяващ, че Русия носи единствената отговорност за „мира или войната“, вероятно е идея на Бетман. Канцлерът, с остър поглед върху британското обществено мнение, от дни се фокусира върху това да прехвърли отговорността за започване на войната върху Русия.

Въпреки че Грей разби надеждите му за британски неутралитет, Бетман все още трябва да създаде впечатление за руската отговорност, така че могъщите социалдемократи на Германия да подкрепят войната, ако се стигне до нея. Той няма да си свърши работата като канцлер, ако не го направи. Репликата обаче не е изцяло политическа. Както се посочва в последната телеграма на кайзера, руско правителство е обявило, че се е мобилизирано срещу Австро-Унгария.

Според условията на австроунгар-германския съюз, това може да бъде *casus foederis* (условие от договора) за война, както Молтке посочва в меморандума си до Бетман: „освен ако Германия не възнамерява да наруши думата си и да позволи на съюзника си да бъде победен от превъзхождащата сила на Русия, тя също трябва да се мобилизира.“

В сряда вечерта канцлерът отхвърля този спор с Молтке и Фалкенхайн, като отчаяно се вкопчва в съмнителното уверение на Сазонов, че руската мобилизация „не означава война“.

Сазонов и цар Николай II предоставят убедителни доказателства, че това твърдение е фалшиво, когато неволно разкриват, че Русия е решила да се мобилизира

---

⁴¹⁶ Вили до Ники, 30 юли 1914 г. (15,30 ч.), № 420 в DD, том 2; Бетман до кайзер Вилхелм II, Грей/Лихновски от предната нощ, 30 юли 1914 г. (изпратено до Потсдам в 11,15 ч. с кола), № 407 в DD, том 2.

срещу Австро-Унгария пет дни по-рано и че тази мобилизация, след като веднъж е започнала, „не може да бъде отменена“.

И все пак, дори сега, когато военните намерения на Русия са разкрити от нейния собствен суверен и външен министър, дори сега, когато Грей разби надеждите на Бетман за британски неутралитет, канцлерът не се позова на *casus foederis* за германска мобилизация или дори предварителна мобилизация, което с пълно право би могъл да направи. Бетман, изправен пред провала на политиката си, иска да даде на Русия последен шанс да отстъпи. Същото прави и кайзерът, който според характера си, след изблик на войнственост, губи самообладание веднага щом „кучетата на войната“ започнаха сериозно да вият.

Молтке, губейки време по отношение на мобилизацията на Русия с всеки изминал час, не е толкова оптимистичен. Вярно е, че той капитулира пред Бетман в сряда, докато Фалкенхайн настоява силно за обявяването на *Kriegsgefahrzustand* (Военна опасност). Чак в четвъртък сутринта, Молтке казва на капитан Флайшман, австроунгарския офицер за свръзка в германския генерален щаб, че „мобилизацията на Русия все още не е причина за нашата мобилизация. Не и докато не се установи състояние на война между Австро-Унгария и Русия... Не обявявайте война на Русия, а изчакайте нападението на Русия.“⁴¹⁷

Около обяд в четвъртък, 30 юли, обаче Молтке прави драматична промяна към войнствено поведение, и в 13 ч. отива неканен на Вилхелмщрасе и иска среща с канцлера.⁴¹⁸

Молтке не обяснява защо е променил решението си, но почти сигурно е от същите две телеграми – от Пурталес и царя, които разгневяват кайзер Вилхелм II. Молтке е смаян да научи, дори повече от своя суверен, че Русия е започнала подготовка за войната пет (сега шест) дни по-рано. Тази подробност, му обяснява, защо германското военно разузнаване съобщава, че периодът на руската подготовка за война, е „много напреднал“.

В четвъртък паниката му се засилва, когато Молтке научава от Виена, че Конрад „възнамерява стриктно да се придържа към план Б“ – тоест да се мобилизира единствено срещу Сърбия, а не срещу Русия.

След като Русия току-що беше признава, че отдавна е започнала мобилизацията си срещу Австро-Унгария и по всичко личи, че тайно се мобилизира и срещу Германия, Молтке се сблъсква с перспективата руснаците да концентрират всичките си сили срещу Германия и да смажат германската 8-ма армия, която според последния германски военен план трябва сама да защитава Източна Прусия.⁴¹⁹

Не знаем точно какво е казано на тази среща на Вилхелмщрасе, но е ясно, че Молтке, в новото си състояние на духа, е помолил канцлера незабавно да обяви *Kriegsgefahrzustand*. Бетман, все още придържащ се към инициативата „Спиране в Белград“, отказва.

Австроунгарският военен аташе, подполковник Бинерт, когото Молтке извиква веднага след срещата си с Бетман, намира началник-щаба „изключително развълнуван, тъй като никога преди не го бях виждал“. Както Бинерт докладва на Конрад, „Молтке каза, че смята ситуацията за критична, ако Австроунгарската монархия не се мобилизира незабавно срещу Русия [тоест, отказва се от План Б и активира План Р]. Започнатата от Русия мобилизацията, прави необходими контрамерките на Австро-Унгария и което трябва да бъде цитирано в публичното обяснение... Твърдата позиция

⁴¹⁷ Conrad, vol. 4, 151–152; Fay, vol. 2, 506–507, 507№62.

⁴¹⁸ Albertini, vol. 3, 6.

⁴¹⁹ Turner, 108–109. „Много напреднал“: Zuber, 157.

в европейска война е последният шанс за спасяване на Австро-Унгария. Германия ще бъде с нея безусловно.⁴²⁰

Очевидно емоционалното послание на Молтке до Конрад се разглежда като моментът, в който „политиците“ губят контрол над събитията и „военните“ поемат властта. Неговата намеса със сигурност подкопава последните опити на Бетман да накара Берхтолд да приеме дипломатическо посредничество. Както самият Берхтолд пита, след като научава за инструкциите на Молтке, от Конрад, „Кой управлява в Берлин, Молтке или Бетман?“⁴²¹

Известно е, че Молтке не постигна своето в четвъртък. Той не успява да постигне нито една от двете си основни цели: (1) да накара германския канцлер да обяви *Kriegsgefahrzustand* (Военна опасност), за да навакса закъснението с военните приготовления на всички останали; или (2) да убеди Конрад да се откаже от План Б и да концентрира австроунгарските сили срещу Русия.

Молтке проваля дипломацията на своя канцлер, но след това Бетман прави същото с опитите на Молтке да повлияе на военните шансове в полза на Германия.

Истинският провал в сряда е на кайзера. Като суверен, той трябва да не допуска конфликт и да създаде обща държавна политика между началник-щаба на армията и канцлера. Дълбоко тревожните новини от Русия от нощта го а разтърсват за кратко, преди да се оттегли в обичайната си изнервяща пасивност.

По свой начин, цивилните лидери на Франция са също толкова озадачени, колкото и германските, от ранната мобилизация на Русия. В сряда вечерта посланик Палеолог е информиран веднага за решението на царя за обща мобилизация.

Николай Базили, директор на канцеларията (или политическия отдел) на Министерството на външните работи, снове между Певчески мост и френското посолство, за да предаде лично важната информация. Връща се на Певчески мост от посолството, придружен от секретаря на Палеолог, Шарл дьо Камбрюн, за уточняване на важна подробност. за да се осуети германското разузнаване, е договорено телеграмите до Париж, обявяващи общата мобилизация, да бъдат изпращани с руски шифри (които са по-трудни за разбиване от френските). Както Базили обяснява задачата си на Юрий Данилов, архитект на руския мобилизационен „план 19“ срещу Централните сили: „Господин Палеолог трябва да съобщи тази новина незабавно в Париж, защото не може да чака до следващата сутрин, когато ще бъде публикувана заповедта [за обща мобилизация]; но трябва да пазим новината в тайна от враговете.“⁴²²

Първоначалното съобщение, което Базили кодира за Париж, съдържа фразата „и тайно да започне обща мобилизация“ (тоест, да я започне в четвъртък, 30 юли, както първоначално е решено), само за да може секретарят на френското посолство да го изтрие, след като научи, че царят е променил решението си. Вместо това, руско-шифрованата телеграма, изпратена по телеграф до Париж в 1,00 ч. сутринта, съобщава само за частичната мобилизация на „тринадесет корпуса, предназначени да действат срещу Австро-Унгария“.⁴²³

Палеолог е много критикуван за ролята си в насърчаването на тайните военни приготовления на Русия, без съгласуването им с Вивиани и Поанкаре, намиращи се все още в морето, когато заявява във вторник, за „пълната готовност на Франция да изпълни задълженията си като съюзник“.⁴²⁴

---

⁴²⁰ Conrad, vol. 4, 152.

⁴²¹ Turner, 109.

⁴²² Danilov, *La Russie dans la guerre mondiale*, 39.

⁴²³ Albertini, vol. 2, 586–587.

⁴²⁴ Запис за 15/28 юли 1914 г. у Шилинг, стр. 43.

Също е обвинен в умишлено подвеждане, относно критичните събития в сряда, 29 юли. За да изпълни основното си задължение като посредник за френско-руския военен съюз, посланикът трябва да информира Париж, че царят е взел решение за обща мобилизация, дори ако по-късно е променил решението си. Но е твърде далеч от истината, обаче да се твърди, че Палеолог е действал напълно на своя глава.

Той и генерал Лагиш държат началник-щаба на армията Жофър и военния министър Месими напълно информирани за периода на подготовката за война в Русия от края на седмицата и няма причина да се съмняваме, че те от своя страна са информирали подробно Поанкаре, който проявява много по-голям интерес към военните въпроси от Вивиани, при пристигането им в Париж в сряда. Що се отнася до мълчаливото му одобрение за преминаването на Русия от частична към обща мобилизация, Палеолог действа по изричните инструкции на френския Генерален щаб

(ако не и на цивилното правителство) да отклони всяка руска тенденция за мобилизация единствено срещу Австро-Унгария, както той признава в следващо интервю.⁴²⁵

В комуникацията си с Ке д'Орсе относно руските мобилизационни мерки, посланикът наистина е с основание предпазлив. Обявяването на общата руска мобилизация е толкова експлозивна новина, че руснаците предлагат да не използва собствения си шифър, а руския, уж за да държат германските криптографи в неведение. Но Палеолог, подобно на Сазонов, следи внимателно и британското обществено мнение, и Вивиани, далеч по-малко отдаден на френско-руската кауза, в сравнение с пламения Поанкаре.

Колкото по-дълго се отлага новините за руската мобилизация до политиките в Лондон, и до собствения си колеблив премиер, толкова по-трудно, те ще могат да я спрат.

Сазонов е също толкова внимателен, когато информира Париж за мобилизацията на Русия. В и съобщението си до посланик Изволски (изпратено и до посланик Бенкендорф в Лондон, което изисква още по-голяма съдържаност на тона), руският външен министър напуска само косвено за драмата, която се разиграва в сряда вечерта в Петербург.

⁴²⁵ Schmidt, 334.

„Германският посланик“, пише Сазонов, „ме информира днес за решението на правителството си да мобилизира силите си, ако Русия не прекрати военните си приготовления. Тъй като не можем да се съобразим с желанието на Германия, ни остава само да ускорим въоръжаването си и да считаме войната за неизбежна.“⁴²⁶

Изволски осъзнава значението на това загадъчно, но многозначително съобщение веднага щом го получава малко след 2 ч. сутринта в четвъртък на 30 юли. Той веднага изпраща секретаря си до Ке д'Орсе за спешни консултации, като същевременно нарежда на руския военен аташе граф Игнатиев, да предаде съобщението на Сазонов до френското военно министерство на улица Сен Доминик, с изрична инструкция военният министър да бъде събуден с новината. За по-сигурно, Игнатиев отива у дома на Месими, облечен във военна униформа, за да попита как Франция ще реагира на частичната мобилизация на Русия.

След това Изволски лично предава телеграмата на Сазонов на премиера Вивиани, събуждайки го по пътя. Месими от своя страна се обаждат по телефона на Вивиани и го заварват буден, но не в добро настроение. „Боже мой!“, възкликва премиерът. „Тези руснаци страдат повече от безсъние отколкото пият.“ След това Вивиани събужда Поанкаре. Президентът, осъзнавайки сериозността на момента, се облича бързо и извиква Вивиани и Месими в Елисейския дворец в 4 часа сутринта.⁴²⁷

Не знаем какво е било казано на срещата, но не е трудно да се досетим. В неделя Жул Камбон, посланикът на Франция в Берлин, съобщава, че „всякакви заповеди за мобилизация, издадени в Русия, със сигурност ще са последвани от заповеди за мобилизация в Германия“.⁴²⁸

Сазонов току-що потвърждава истинността на доклада на Камбон, като информира френското правителство, за предупреждението на посланик Пурталес, че ако Русия се мобилизира, Германия също ще трябва да го направи. След това Сазонов намеква, че Русия е на път да направи („остава ни само да ускорим въоръжаването си“). Независимо дали Вивиани и Поанкаре са одобрили руските мерки за мобилизация, предприети след уикенда, сега трябваше да се изкажат. В телеграма, изпратена до „Палеолог“ в Санкт Петербург в 7 ч. сутринта в четвъртък, 30 юли, Вивиани разказва какво е научил от телеграмата на Сазонов и от Изволски, за „неизбежността на войната“ (*l'imminence de guerre*) и необходимостта от „ускоряване на въоръжаването [на Русия]“, коментирайки, че Русия очевидно „разчита на подкрепата на своя съюзник Франция и смята за желателно Англия да се присъедини към Русия и Франция без по-нататъшно забавяне“.

Вивиани инструктира Палеолог да каже на Сазонов, че макар „Франция да е решена да изпълни всички задължения на своя съюз, в интерес на общия мир и с оглед на предстоящия разговор между по-малко заинтересованите сили, аз смятам, че е уместно, що се отнася до предпазните и отбранителни мерки, които Русия смята за необходимо да приеме, тя да не предприема незабавно никакви стъпки, които ще дадат на Германия претекст за пълна или частична мобилизация на силите ѝ.“⁴²⁹

В това двусмислено съобщение има няколко противоречиви нотки. Фразата „в интерес на общия мир“ очевидно е на Вивиани (той напомня, че е писал на Палеолог в този дух още в понеделник, 27 юли, от борда на „Франция“). Няма причина да се

⁴²⁶ Сазонов до Изволски, 17/30 юли 1914 г., в LN, 289.

⁴²⁷ Най-добрата документация за хронологията на събитията е в Schmidt, 231–232. За „Good God!...“, вижте цитатите в Jannen Jr., 182–183, и Tuchman, 109 (нейният превод от френски е малко по-цветист). Tuchman обаче драстично греши в датата на тези срещи: с два дни. Вижте също епилога.

⁴²⁸ Жул Камбон до Биенвеню-Мартен, 25 юли 1914 г., 1,15 ч. сутринта, получен в Париж в 2,50 ч. сутринта, в QO Autriche-Hongrie, том. 32.

⁴²⁹ Вивиани до Палеолог, 30 юли 1914 г. (7,00 ч.), № 305 в DDF, серия 3, том 11; също № 294 в BD, том 11. За по-нататъшен анализ на това критично послание вижте Albertini, vol. 2, 604n1; Schmidt, 319.

съмняваме в искреността на Вивиани в желанието му да предотврати европейската война, независимо колко неефективна е политиката му досега в постигането на тази цел. Също толкова ясно можем да открием действията на Поанкаре и Месими в мълчаливото одобрение на телеграмата за „предпазните и отбранителни мерки“, предприети от Русия, обусловени само от лек намек, че тя трябва да внимава, да не предостави на германците твърде очевиден *casus belli*.

В дневника си от този ден Поанкаре обяснява, че идеята при „предупреждението“ на руснаците не е да се предотврати избухването на война, а да се избегне „даването претекст на Германия“, „поради двусмисленото отношение на Англия“ (*à cause de l'attitude ambiguë de l'Angleterre*).⁴³⁰

Мълчаливото одобрение на Поанкаре за предстоящата обща мобилизация на Русия е допълнително потвърдено в телеграма, изпратена от Изволски до Сазонов в четвъртък сутринта, съобщавайки, за личното си уверение, че „френското правителство няма желание да се намесва във военните ни приготовления“.⁴³¹

Както Бетман в Берлин се опитва (и не успява) да прехвърли дипломатическата отговорност върху Русия, така и Поанкаре иска руснаците да не се разкрият пред Англия, като обявят намеренията си твърде рано. Като се има предвид докъде е стигнала руската мобилизация до четвъртък, това е по-лесно да се каже, отколкото да се направи.

Но все пак, независимо че ядоса военния министър Сухомлинов и началник-щаба Янушкевич, решението на царя да отмени заповедта за обща мобилизация отворя своеобразен дипломатически спасителен пояс.

Намесвайки се, и отменяйки собствената си заповед за обща мобилизация в сряда вечерта, цар Николай II дава кратка отсрочка не само на германците, но и на собствените си френски съюзници. Докато Русия се въздържа от разлепването на червените плакати за обща мобилизация, остава слаб лъч надежда, че всички ще се дръпнат от ръба на пропастта.

Руският император, обаче трябваше да се съобразява със собствените си съветници. Не само военните са смаяни от отмяната на заповедта за обща мобилизация. До четвъртък сутринта става ясно, че по-голямата част от министерския съвет също е срещу него. Кривошеин, войнственият министър на земеделието, е гневен. Същото важи и за М. В. Родзянко, председателя на Думата.

Общоприетото мнение както в Русия, така и в чужбина, представя Николай II като за лековата личност⁴³², но трябва да се отбележи, че в този критичен ден той се изправя сам срещу всички останали, подобно на Тиса срещу военната партия във Виена.⁴³³ Сазонов е в центъра на бурята. Именно той пръв тласва Русия към подготвителния период за война през уикенда и убеждава Николай II да нареди обща мобилизация в сряда вечерта (преди царят да промени решението си).

И в двата случая той действа решително, опровергавайки обвиненията за колебание и страхливост. Тъй като Сазонов отдавна е смятан за предпазливо умерен в кабинета, Николай II сега се доверява на съветите му повече, отколкото на който и да е друг съветник. Царят категорично отказва да се срещне с Кривошеин. Следващите, които опитават късмета си, са Сухомлинов и Янушкевич, които се обаждат по телефона

---

⁴³⁰ Запис от дневника на Поанкаре, 30 юли 1914 г., цитиран у Schmidt, 322.

⁴³¹ Изволски до Сазонов, 30 юли 1914 г., в LN, 290.

⁴³² Вярно е, че записите в дневника на царя за тези знаменателни дни са белязани от тривиалност. Така, в сряда, 29 юли: „играх тенис; времето беше великолепно“. В четвъртък, 30 юли: „Времето беше горещо... Изкъпах се с удоволствие в морето“. Но тези записи не казват нищо за душевното му състояние, когато е вземал ключовите решения.

⁴³³ Цар Николай II, Дневник от 16 (29) и 17 (30) юли 1914 г., в ГАРФ, фонд 601, опис 1, дял 261, списък 158–160.

в двореца около 11 ч. сутринта и се опитват да убедят своя суверен, че „е наложително да се пристъпи към обща мобилизация“, за да се „подготвим за сериозна война без загуба на време“. След като чува началник-щаба да излага същата теза като военния министър, всъщност същата теза, която и двамата излагат предната вечер, царят рязко заявявал, че „разговорът е приключил“.

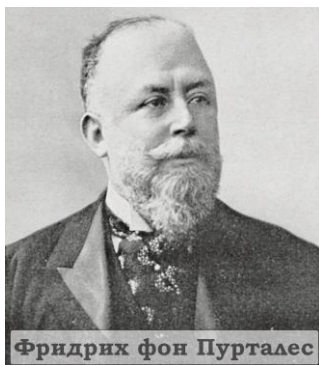
Янушкевич, мислейки бързо, казва, че Сазонов също е в стаята: Дали царят ще изслуша поне външния си министър? След „дълго мълчание“ той се съгласява.

Осъзнавайки, че разговорите за мобилизация са безсмислени, Сазонов иска аудиенция, за да може да „представи доклад относно политическата ситуация, който не допуска забавяне“. След още една пауза царят се съгласява да го види в 15,00 ч.⁴³⁴

Сазонов има малко повече от три часа преди срещата си със съдбата, и не си губи времето. Първо, се среща с Янушкевич, за да обсъдят стратегията си как да убедят царя да продължи мобилизацията. Началник-щаба мисли за това цяла нощ, но царят го прекъсва по телефона, преди да успее да изложи аргументите си.

Той казва, че Сазонов е внушил на руския император „изключителната опасност, която ще възникне за нас, ако не сме готови за война с Германия“. Общата мобилизация, „ще е много сериозно нарушена от вече наредената частична мобилизация; това нарушено положение може да бъде избегнато само чрез незабавна обща мобилизация“.

Всеки час, всяка минута са от значение. Ако царят продължи да възразява срещу техническите аргументи, казва Янушкевич, Сазонов трябва да премине към политически подход и да предупреди императора, че ако продължи да се колебае, хитрия германски кайзер ще „измъкне от французите обещание за неутралитет“, оставяйки Русия сама да се изправи срещу германската военна машина. Предполагайки, че този порой от аргументи ще бъде достатъчен, Янушкевич иска Сазонов да му се обади по телефона от двореца, след като царят вземе решение. Веднага щом заповедта е получена, Янушкевич казва: „Ще си тръгна, ще счупя телефона си и ще предприема мерки, така че никой да не ме намери за да ми даде противни заповеди.“

Фридрих фон Пурталес

За облекчение на Янушкевич, Сазонов „се съгласил напълно“. След това началник-щаба се обажда на Доброролски, началника на мобилизационния отдел, и му нарежда „да бъде готов да дойде при него с всички документи веднага след като го извика по телефонна следобед“.⁴³⁵

След като освободил Янушкевич, Сазонов извиква германския посланик Пурталес, който настоява за аудиенция след драматичната им среща от предната нощ.

Според външния министър посланикът „се обърнал към него с молба да му предложи последна възможност, да направи някакво предложение, което той да телеграфира на правителството си“.⁴³⁶

След това Сазонов бързо съставя следната „формула“ на френски: „Ако Австро-Унгария, признавайки, че австроунгаро-сръбският въпрос е приел характера на въпрос от европейски интерес, и обяви готовност да премахне от ултиматума си точките, които нарушават суверенитета на Сърбия, Русия се ангажира да спре военните си приготовления.“

⁴³⁴ Запис за 17/30 юли 1914 г., у Шилинг, 62–63.

⁴³⁵ Пак там, 63–64. За „измъкване от французите обещание за неутралитет... го извика по телефона следобед“: цитирано във Фей, том 2, 469–470.

⁴³⁶ Както е съобщено от Бюканън на Грей, 30 юли 1914 г. (13,15 ч.), № 302 в BD, том 11.

Въпреки че, както Пурталес отбелязва оптимистично в доклада си до Берлин, Сазонов не е поискал, както преди, Австро-унгария да преустанови собствените си военни приготовления, и по централния въпрос за ултиматума той не е мръднал нито сантиметър.⁴³⁷

Много по-важно от това, което Сазонов е казал или не е казал в набързо измислената си „формула“, обаче е фактът, че именно посланикът на Германия, а не външният министър на Русия, моли да се запазят дипломатическите канали отворени.

По обяд Сазонов вика Бюканън и Палеолог. Запознава ги със същността на разговора си с Пурталес, но нарочно им казва, че срещата се е състояла в 2 часа сутринта, а не минути по-рано (срещата, в която казва, че мобилизацията на Русия „не може да бъде отменена“).⁴³⁸

Причината, поради която руският външен министър ги излъгва, става ясна, когато прочетем разказа на Бюканън за събитието: именно по време на „аудиенцията в 2 часа сутринта“, твърди Сазонов, Пурталес, „виждайки войната като неизбежна, се срина напълно“ и го помолил да състави неговата мирна формула като „последна възможност“. За да подкрепи твърдението си, че именно германците са тръгнали по пътя на войната, Сазонов казва на Бюканън и Палеолог, че Русия има „абсолютни доказателства за военните и военноморски приготовления, извършвани от Германия срещу Русия, по-специално в посока към Финския залив“ (независимо ще не може да има такива доказателства, тъй като германските приготовления не са започнали и той не представя доказателства за тях).⁴³⁹

Тъй като германският посланик е този, който смята войната за неизбежна, а германците са замисляли, нещо „в посока Финския залив“, следователно е ясно, казва Сазонов на Бюканън и Палеолог, че „Русия няма да отложи преминаването от частичната в обща мобилизация сега, когато знае, че Германия се подготвя, и вълнението в [Русия] е достигнало такава степен, че не може да се въздържа, ако Австро-Унгария откаже да направи отстъпки“.⁴⁴⁰

Така Сазонов гениално прикрива дипломатическия си фланг, предлагайки инициатива в последния момент на Германия (колкото и измамно да е скалъпена и неточно докладвана) като доказателство за мирните намерения на Русия, заедно с (непотвърдените) доказателства за военните намерения на врага, за да оправдае заповедта за обща мобилизация, която ще поиска от цар Николай II, да подпише. Ако Бюканън е имал някакви подозрения относно намеренията на Сазонов, той не ги изразява, нито докладва в Лондон.

Палеолог също не възраза срещу предположението на Сазонов, че руската обща мобилизация е на път да започне, но тъй като през цялото време е в течение на военните приготовления на Русия, няма причина да се очаква, че ще го направи.

Окуражен от подразбиращото се одобрение от френския и британския посланици, Сазонов обядва с Кривошеин и Шилинг. Ако руският външен министър е обзет от някакви останали съмнения, винаги готовият за война Кривошеин е направил всичко възможно да ги разсее. Шилинг пише в дневника си, че атмосферата „беше напрегната

---

⁴³⁷ Пурталес до Ягов, 30 юли 1914 г. (13,01 ч.), № 421 в DD, том 2.

⁴³⁸ Фактът, че срещата се е състояла между 11 и 12 ч. на обед, се потвърждава от номерацията на телеграмите на Пурталес до Берлин.

⁴³⁹ Ако Сазонов е имал предвид завръщането на германския балтийски флот от Норвегия в Кил, наредено от кайзера в понеделник, това не е „в посока към Финския залив“ намиращ се на почти 1000 мили от Кил.

⁴⁴⁰ Бюканън до Грей, 30 юли 1914 г. (13,15 ч.), № 302 в BD, том 11. Телеграмата на Пурталес от 30 юли 1914 г. (13,01 ч.) е № 192, непосредствено след № 191, изпратена в 11,00 ч.; тази, съобщаваща за срещата със Сазонов от предната нощ, за разлика от нея, е № 189, изпратена в 4,30 ч. За повече информация относно времето на тези срещи вижте Пурталес, 46–47.

и разговорът се въртеше почти изцяло около необходимостта от настояване за обща мобилизация във възможно най-ранен момент, предвид неизбежността на войната с Германия, която с всеки изминал момент ставаше все по-ясна.⁴⁴¹

След като се връща на Певчески мост, Сазонов заварва Сухомлинов да го чака, за да го разпали, заедно с председателя на Думата Родзянко, който му връчва меморандум за царя. „Като глава на представителите на руския народ“, се казва в меморандума, Родзянко, говорейки от тяхно име, „никога няма да прости забавянето, което ще хвърли страната във фатално объркване.“⁴⁴²

Братовчедите Вили и Ники

Укрилен от този единодушен хор от цивилните и военните лидери на Русия, Сазонов се отправя към Петерхоф, пристигайки, както е поискано, в 15,00 ч. Николай II, опитвайки се да не бъде притиснат в ъгъла, настоява на срещата да присъства генерал Татищев, на който трябва да бъдат връчени заповеди за спешно назначение като лична връзка на царя с кайзер Вилхелм II (както Ники беше информирал Вили в зле обмислената си телеграма от 1,20 ч. сутринта, в която призна, че мерките за мобилизация на Русия са били „решени преди пет дни“).

Руският външен министър ще трябва да представи аргументите си за войната в присъствието на човека, командирован в Потсдам, за да работи за мира.

За щастие на Сазонов, генерал Татищев е толкова обзет от сериозността на момента, че мълчи, докато външният министър говори. Очевидно забравил инструкциите на Янушкевич, или осъзнал, че те няма да проработят върху царя, Сазонов пропусна всички технически подробности за частичната и общата мобилизация и се съсредоточи върху германските намерения. „На всички беше ясно“, заявява той, според дневника на Шилинг, „че Германия е решила да предизвика сблъсък, тъй като в противен случай нямаше да отхвърли всички направени мирни предложения и лесно да вразуми съюзника си.“ По-добре беше, продължи Сазонов, „да отхвърлим всякакви страхове, че нашите военни приготовления ще доведат до война, и да ги продължим внимателно, отколкото от страх да бъдем изненадани от войната.“ Приемайки, че войната вече е неизбежна, външният министър обобщава позицията си с език, подобен на този от телеграмата си до Изволски от предната вечер: „остана само да направим всичко необходимо, за да посрещнем войната напълно въоръжени и при най-благоприятните за нас условия.“⁴⁴³

Към края на изложението на Сазонов царят е „смъртоносно блед“. Като суверен, той усеща тежка тежест на раменете си. Накрая отговоря „с развълнуван глас“: „Само си помислете за отговорността, която ме съветвате да поема! Не забравяйте, че става въпрос за изпращането на хиляди мъже на смърт.“⁴⁴⁴

Последва още едно дълго мълчание. Докато съдбата на Европа виси на косъм, внезапно и без предупреждение, генерал Татищев проговаря. Въпреки очевидната важност на задачата му, той е игнориран и пренебрегнат. Или е искал да помогне за

⁴⁴¹ Запис за 17/30 юли 1914 г., у Шилинг, 64.

⁴⁴² Albertini, vol. 2, 570.

⁴⁴³ Запис за 17/30 юли 1914 г., у Шилинг, 64–65.

⁴⁴⁴ Paléologue, vol. 1, 45.

облекчаване на агонията на своя император. Татищев казва замислено: „Да, трудно е да се реши“. Императорът отговоря „с груб и недоволен тон: „Аз трябва да реша“, като ясно заяви, че няма да търпи по-нататъшна намеса. Най-накрая, малко преди 16,00 ч. в четвъртък, 30 юли, цар Николай II се съгласява да нареди общата мобилизация.

Сазонов, по сигнал, се втурва към телефона в двореца, извиква Янушкевич и и му казва известните думи: „Сега може да счупиш телефона си!“⁴⁴⁵

След като Янушкевич изчаква министрите да подпишат новата заповед за мобилизация на царя, Доброролски се отправя към Главната телеграфна служба: „Всеки оператор, седеше до апарата си и чакаше копието на телеграмата, за да изпрати до всички краища на Руската империя знаменателната новина за призоваването на руския народ. Няколко минути след 18 ч., докато в стаята цареше абсолютна тишина, всички апарати започнаха едновременно да щракат. Това беше началният момент на великата епоха“.⁴⁴⁶

Този път, за разлика от предната вечер, не постъпват противни инструкции. Царят е взел решение. Няма връщане назад.

ОБРАТНОТО БРОЕНЕ за европейската война вече започва. Според съвместните споразумения между френския и руския генерален щаб, френско-руските операции срещу Германия трябва да започнат до М+15 (14 август). Освен ако не иска да остави съюзника си в затруднено положение, Франция също ще трябва да се мобилизира.

Германия, изправена пред враждебните сили, мобилизираци се както по източната, така и по западната ѝ граница, ще отговори с мобилизация, както публично се е зарекла да направи. За да спечели време срещу германците и с поглед към Великобритания, Сазонов настоява пред Янушкевич, че Русия трябва „да пристъпи към обща мобилизация, доколкото е възможно, тайно и без да прави никакви публични изявления“.⁴⁴⁷

Официално общата мобилизация на Русия ще започне в полунощ, когато според директивата на царя, армията и флотът ще бъдат „поставени на бойна нога“ – но няма причина Централните сили да бъдат информирани за тези действия преди това (или дори след това).⁴⁴⁸

Що се отнася до френския съюзник на Русия, Сазонов изпраща на Изволски друга загадъчна телеграма, в която обявява само, че „докато не получим напълно задоволителен отговор от Австро-Унгария чрез германското правителство като посредник, ще продължим военните си приготовления“.⁴⁴⁹

Сазонов информира Палеолог какво е решено в Петерхоф, но с внимателен обрат. Поради „тревожна информация за приготовленията на германската армия и флот“, Палеолог изпраща подвеждаща телеграма до Париж в 21,15 ч. на 30 юли, „вследствие на което руското правителство реши тайно да пристъпи към първите мерки за обща мобилизация“.⁴⁵⁰

До посланик Бенкендорф в Лондон Сазонов изпраща още по-загадъчна телеграма, чието значение може да бъде разгадано само ако приемем, че Русия е решила да влезе

---

⁴⁴⁵ Запис за 17/30 юли 1914 г., у Шилинг, 65–66.

⁴⁴⁶ Dobrorolskii, 28.

⁴⁴⁷ Запис за 18/31 юли 1914 г., у Шилинг, 69.

⁴⁴⁸ Директивата за мобилизация на царя от 30 юли 1914 г., която да влезе в сила в полунощ, цитирана в Шмит, том 2, 245.

⁴⁴⁹ Сазонов до Изволски, 17/30 юли 1914 г., в LN, 292.

⁴⁵⁰ Този критичен пасаж на Палеолог е премахнат от оригиналната „Жълта книга“, публикувана от френското правителство след войната, за да се опровергават германските обвинения, че Париж е знаел предварително за „тайното“ решение на Русия за обща мобилизация. Палеолог до Вивиани, 30 юли 1914 г. (21:15 ч.), № 359 в DDF, серия 3, том 111. Относно премахването на ключовото изречение от тази телеграма от Жълтата книга вижте Албертини, том 2, 620.

във война: „Въпрос от най-голяма важност е Турция да не получи двата дредноута „Рио де Жанейро“ [известен още като „Султан Осман I“] и „Решидие“ [„Решид V“], които се строят за нея в Англия. Строителството на тези кораби е толкова напреднало, че първият да бъде изпратен в Турция в рамките на седмици... Моля, уведомете английското правителство за изключителната важност на този въпрос за нас и енергично им внушете, че тези кораби трябва да бъдат задържани в Англия“.⁴⁵¹

След като взема решение за война, Сазонов трябва да се увери, че Русия ще може да завземе Константинопол и Проливите, което става невъзможно, ако Турция получи тези дредноути.

Междувременно все още секретната обща мобилизация на Русия започва. В 19,00 ч. първите потвърдителни телеграми от руските военни окръзи са изпратени обратно до Доброролски. Командирите във Варшавския окръг (руска Полша), изправени пред Австро-Унгария и Германия, получават заповедите за обща мобилизация в 20,00 ч. и действат незабавно по тях.⁴⁵²

Почти в същия час френското правителство прави решителна стъпка към войната. Доклад от френското военно разузнаване в четвъртък сутринта убеждава началник-щаба на армията генерал Жофр, че германците придвижват „прикриващи сили“ към границата и че той трябва да отговори. Докладът е фалшив, но Жофр му вярва. Следобед германският вестник „Berliner Lokal-Anzeiger“ съобщава погрешно, че Германия вече се е мобилизирала. Въпреки че Жул Камбон, посланикът на Франция в Берлин, бързо предава в Париж, отричането на информацията от държавния секретар Ягов, историята допълнително засилва напрежението във френската столица.

След като се съпротивляват на исканията на Жофр през целия ден, малко преди 17,00 ч. (19,30 ч. руско време), Вивиани и Поанкаре се съгласяват Франция да въведе кувертюра, или прикриване на границата, с едно важно условие: Вивиани настоява, че френските прикриващи войски трябва да бъдат инструктирани да се държат на 10 км (около 6 мили) от границата, за да се избегнат гранични инциденти.

Прехваленото „оттегляне на 10 км“ на Франция е фалшиво. Според телеграма, която Вивиани изпраща в четвъртък вечерта до посланика си в Лондон, Камбон трябва да каже на сър Едуард Грей, че германците вече са изпратили прикриващи войски „на няколкостотин метра“ от границата, докато Франция ще задържи собствените си „прикриващи войски“ и „по този начин ще остави ивица от националната ни територия незащитена срещу внезапна агресия“. Любопитно е, че в това подвеждащо съобщение, нито в заповедите, предадени на френската армия в 16,55 ч., не се споменава за „десетте километра“, които постановяват само, че „никакви войски или патрули под никакъв предлог не трябва да се приближават до границата или да преминават отвъд [една] линия“, обозначена от петдесет гранични села“.⁴⁵³

Това била изцяло конвенционална предмобилизационна маневра, включваща пет армейски корпуса, на които е наредено да „прикриват“ германската граница (а не да се оттеглят от нея). Вивиани разкрива истинската цел на „десетте километра“ в последния ред на телеграмата си до Камбон: „Правейки това, нямаме друга причина освен да докажем на британското обществено мнение и британското правителство, че Франция, подобно на Русия, няма да стреля първа.“⁴⁵⁴

Моментът на всичко това е необичаен. Дори когато френската армия получава заповеди да прикрие германската граница, Русия нареждаше обща мобилизация срещу

---

⁴⁵¹ Сазонов до Бенкендорф, 17/30 юли 1914 г., бр. 281 в ИБЗИ, кн. 5.

⁴⁵² Dobrorolskii, 28.

⁴⁵³ Fay, vol. 2, 491.

⁴⁵⁴ Вивиани (чрез Абел Фери) до Камбон, 30 юли 1914 г.: възпроизведено като № 319 в BD, том 11. Schmidt, 344–345.

Германия и Австро-Унгария. И все пак, ако британците вярват на протестите на Вивиани, германците са тези, които се мобилизират първи!

Френско-руските измами гарантират, че германските дипломати ще се изправят пред трудна борба да осветлят Лондон какво всъщност се случва по източните и западните граници на Германия. Прикриването на Сазонов, заедно с хитростта на Вивиани за десеткилометровото отстъпление, спечелват ценно време за Франция и Русия в мобилизационната надпревара срещу Германия. Докато новината за общата мобилизация на Русия остава в тайна, в Берлин ръцете на Молтке ще останат вързани, тъй като началник-щаба на армията няма основание да нареди *Kriegsgefahrzustand* (военна опасност), да не говорим за обща германска мобилизация. Толкова голяма тайна обаче не може да остане скрита за дълго...

Глава 21. Салон „Последен шанс“.

ПЕТЪК, 31 ЮЛИ. В петък сутринта Молтке се събужда в неспокойно състояние. Около 23 ч. в четвъртък вечерта той получава тревожни съобщения за руските военни приготовления близо до пруската граница, но няма потвърждение за общата мобилизация.

Бетман, все още чака ясен отговор от Берхтолд, относно приемането на посредничество по инициативата „Спиране в Белград“, и е достатъчно разтревожен, когато сподели с Молтке тази информация, за да отложи последните си спешни инструкции до посланика си във Виена.⁴⁵⁵

Канцлерът обещава да даде отговор на Молтке за обявяването на *Kriegsgefahrzustand* (военната опасност) до обяд в петък.

Преди да направи окончателната крачка, Бетман иска доказателство, че Русия е направила съдбоносната стъпка към войната. В 7 ч. сутринта Молтке се обажда на генерал Хел, командир на германския 20-ти армейски корпус при Аленщайн, за да получи последните разузнавателни данни за границата.

„Имате ли впечатление, че Русия се мобилизира?“, пита той. Хел отговаря бързо: „Да, мисля така е от няколко дни.“

Молтке иска доказателства. „Границата е херметически затворена“, отговаря Хел и „никой не я преминава в нито една посока. От вчера горят граничните караулни будки, а в Млава се говори, че са поставени червени мобилизационни обяви.“

Това е новината, която Молтке чака, само че иска не слух, за залепените, а действителен плакат за доказателство. „Защо не сте се добрали до една от обявите?“, пита той.

Отговорът е прост: границата е затворена. Затова Молтке нарежда на генерал Хел: „Трябва да ми доставите една от тези червени обяви; трябва да се уверя дали се мобилизират срещу нас. Дотогава не мога да обявя заповед за мобилизация.“⁴⁵⁶

---

⁴⁵⁵ Първите спешни инструкции на Бетман до Виена: Бетман до Чиршки, 30 юли 1914 г. (21,00 ч.), получено във Виена в 3,00 ч. на 31 юли, № 441 в DD, том 2. Бетман до Чиршки, 30 юли 1914 г. (23,20 ч.), № 450 в DD, том 2. Отново променени инструкции: Бетман до Чиршки, 31 юли 1914 г. (2,45 ч.), пристигнала във Виена в 9,00 ч., № 464 в DD, том 2. Объркващо е, че в четвъртък в 21,00 часа Бетман препоръчва „най-спешно Австро-Унгария да приеме предложението на Грей“, а след това в 23,20 ч. изпраща телеграма до Чиршки да пренебрегне това съобщение поради новините за руските военни приготовления; след като получава миролюбивата телеграма от крал Джордж V около полунощ, Бетман отново променя инструкциите си. Но след тревожното послание на Молтке до Конрад в четвъртък следобед, ефектът върху Берхтолд е точно обратен, Бетман е нерешителен, следователно няма нужда Австро-Унгария да отстъпва.

⁴⁵⁶ Albertini, vol. 3, 33.

Тук трябва да направим няколко сравнения. Първо, Молтке, четейки разузнавателните данни за мобилизацията на Русия, е решил, че войната е неизбежна. Това вече е очевидно от телеграмата му до Конрад в четвъртък следобед, в която иска Австро-Унгария да премине към мобилизационен „план Р“ срещу Русия.

Искането на доказателства за руската мобилизация е да получи претекст за обявяване на германската мобилизация, възможно най-скоро.

Второ, въпреки дипломатическото неподчинение при директната комуникация с Конрад във Виена, Молтке все още зачита гражданската власт в Берлин. Той се нуждае от червен плакат като неоспоримо доказателство, за да може Бетман и кайзерът, да му позволят да обяви *Kriegsgefahrzustand* (военна опасност), нещо, което не може да заповяда сам. Дори в 7 ч. сутринта в петък, близо шестнадесет часа след като царят най-накрая се подчини на руската военна партия в Петербург и дванадесет часа след като французите покриха германската граница, германското правителство не е започнало дори предварителна мобилизация на въоръжените си сили. Само слуховете за това, което Русия е направила, получени в четвъртък вечерта, не са достатъчни, нито пък доклада от първа ръка по телефона от командващият корпус в Аленщайн⁴⁵⁷. Германските стандарти за доказване са по-взискателни.

Трето, решението на Сазонов да пази в тайна общата мобилизация на Русия, е дипломатически и стратегически обосновано. Германците се оплитат в гадаене, опитвайки се да разберат какво се случва, губейки ценно време.

Междувременно, всякакви протести, които германците биха могли да организират пред Лондон, щяха да се провалят, стига самите британски дипломати да не знаят за важните събития от изминалата нощ. Последното става болезнено ясно по време на първата аудиенция на Бетман в петък сутринта с британския посланик сър Едуард Гошен. Гошен пристига на Вилхелмштрассе без да е подканен малко преди 10 ч., въпреки че, както му казва канцлерът, е смятал да го повика. Намерението на Гошен е да предаде категоричния отказ на Грей от смущаващото предложение на Бетман за „неутралност“ отпреди две нощи, но Бетман, мислейки се за по-належащи въпроси, не обръща внимание на това. Той каза на Гошен, че току-що е получил „новини от руската граница, и ако се потвърдят, създават много сериозна и опасна ситуация, изискващи от Германия да направи опит за сериозна комуникация с руското правителство“. Новината е следната: руснаците „са разрушили митническите си пунктове на германската граница и са откарали касите с парите от митническите такси пари във вътрешността на страната“.

Гошен, невпечатлен, отвъря, че „тези действия, ако са верни, не са заплаха за Германия, колкото предпазни мерки... за справяне с всички извънредни ситуации“.

Бетман възразява: „Напротив, взети заедно с другите доклади, които има от Русия, и Швеция, горните новини заплашват с обща мобилизация.“⁴⁵⁸ След това канцлерът отправя остро предупреждение, което Гошен предава в Лондон: „Ако новината, която е получил, се окаже вярна за [руските] военни мерки предприети срещу Германия... той не може да остави страната си беззащитна, докато други сили печелят време. Сега той отива да се види с императора и иска да ви кажа, че е напълно възможно в много кратко време, може би дори днес, да се предприеме много сериозна стъпка.“⁴⁵⁹

---

⁴⁵⁷ Днес Олшин в Полша. (б. пр.).

⁴⁵⁸ Гошен до Грей (с частно писмо), без дата, но вероятно 31 юли 1914 г., № 677 в BD, том 11.

⁴⁵⁹ Гошен до Грей, 31 юли 1914 г. (11,55 ч.), № 337 в BD, том 11. Тази точно датирана депеша потвърждава същността на разговора, описан в по-дългото писмо, тук с по-малко подробности.

Както знаем днес, Бетман е прав в подозренията си, а британският посланик, поради седмицата с подвеждащи доклади от лековерния Бюканън⁴⁶⁰ в Петербург, е грешал. И понеже не разполага с документ – екземпляр от руските червени мобилизационни плакати, като доказателство, Бетман няма как да убеди Гошен или Грей.

След като Гошен си тръгва, Бетман се среща с Молтке и Фалкенхайн. Преди собствените източници на Молтке да успеят да потвърдят новината от Русия, в 11,40 ч. сутринта е декодирана телеграма от Пурталес, в която се съобщава: „Заповядана е обща мобилизация на армията и флота.“ „Първи ден на мобилизацията е 31 юли.“⁴⁶¹

Ето най-накрая доказателството. Бетман се съгласява да се обяви *Kriegsgefahrzustand* (военна опасност), при условие че кайзерът я одобри.

Канцлерът веднага се свързва с Вилхелм по телефона и прочита телеграмата на Пурталес. След това кайзерът веднага тръгва от Потсдам за Берлин и подписва заповедта за въвеждане на *Kriegsgefahrzustand* или „Непосредствена военна опасност“, влизаща в сила от 15,00 ч.

Това постави германските железници под пълен военен контрол; въвежда се военно положение и военна цензура; отменят се всички отпуски, войсковите части се връщат в гарнизоните си; засилва се граничната отбрана; и се спира пощенския трафик през границата.⁴⁶²

Kriegsgefahrzustand е еквивалент във всяко отношение на руския период на подготовката за война, но го превъзхожда с германската си ефективност. Въпреки че руснаците имат шестдневна преднина в предварителната мобилизация, по-строгий график на *Kriegsgefahrzustand* означава, че вероятно ще имат само 2-3 дни предимство в общата мобилизация. Ако не се случи чудо, германската обща мобилизация и война, ще да последват след два дни.

Бетман, Фалкенхайн и Молтке разбират това, но не е ясно дали техният суверен го е разбира. Кайзер Вилхелм II, склонен към промени в настроението си дори в най-добрите времена, се лута напред-назад между жаждата за война и отчаянието за мир.

Малко след 19,00 ч. в четвъртък вечерта, след като прочита (след близо 24 часа закъснение) телеграмата на Пурталес, в която Сазонов заявява, че мобилизацията на Русия „вече не може да бъде върната назад“, кайзерът изпада в една от най-гневните си тиради досега. „Англия, Франция и Русия“, написал той в полетата, „са в съюз, за да водят унищожителна война срещу нас, използвайки австроунгар-сръбския конфликт като претекст.“ Заклучавайки (отново), че всяка надежда за мир е загубена, той написва: „Сега цялата тази измама трябва да бъде безмилостно разкрита и маската на християнското миролюбие грубо и публично свалена от лицето [на Англия]!... И нашите консули в Турция и Индия, агенти и т.н., трябва да подтикнат целия мюсюлмански свят към яростен бунт срещу тази омразна, лъжлива, безпринципна нация от търговци; защото, ако ще воюваме до смърт, Англия поне ще трябва да загуби Индия.“⁴⁶³

Като оставим настрана крайната реторика (и виденията за ислямска свещена война), основната интуиция на кайзера е напълно правилна. Точно както гневните му коментари от четвъртък сутринта, точно отгатват хронологията на военните

---

⁴⁶⁰ Дали Бюканън е наистина лековерен, или просто играе роля в услуга на военнлюбците в Лондонския кабинет, в синхрон с Палеолог и Сазанов!? (б. пр.).

⁴⁶¹ Пурталес до Ягов, 31 юли 1914 г. (10,20 ч.), получено в Берлин в 11,40 ч., № 473 в DD, том 2.

⁴⁶² Подробности относно *Kriegsgefahrzustand* у Albertini, том. 3, 38; относно времето вижте Fay, vol. 2, 523.

⁴⁶³ Кайзер Вилхелм II, коментари върху телеграмата на Пурталес до Ягов, 30 юли 1914 г. (4,30 ч.), получена в Берлин в 7a10 ч., прочетена от кайзера в 19,00 ч. на 30 юли 1914 г., № 401 в DD, том 2.

приготвления на Русия, така и сега, в четвъртък вечерта, той схваща същността на тежката стратегическа ситуация по-добре в трескавото си състояние на ума, отколкото по-късно, когато се успокоява.

Точно когато пише своя гневен коментар, в 19 ч. вечерта в четвъртък 30 юли, общата мобилизация на Русия срещу Германия и Австро-Унгария тайно се задейства, въпреки че нито кайзерът, нито неговите съветници ще научат това до следващата сутрин.

В същия час, междувременно, Франция заповядва на войските си да покрият германската граница. Колкото и нестабилна да е антианглийската избухливост на кайзера, позата на неутралитет на Великобритания („хитрост... маска на християнско миролюбие“) наистина е фалшива, както се потвърждава от нейната предубедена преговорна позиция, непознаването на руския език, военните приготовления и неотдавнашната заплаха на Грей (за разлика от честите му но лъжливи обещания за неутралитет).

Именно когато вътрешните му демони поемат контрола, кайзер Вилхелм II вижда нещата най-ясно. Но петък сутринта, германският суверен отново става жертва на щастливи илюзии. Малко преди да научи за общата мобилизация на Русия около обяд, той написва още една телеграма до Петерхоф, предупреждавайки царя, че е получил „автентични новини за сериозни приготовления за война на моята източна граница“. Отново доверявайки се на добрата воля на Ники, Вили завърши с молба „мирът в Европа все още може да бъде поддържан от вас, ако Русия се съгласи да спре военните мерки, които заплашват Германия и Австро-Унгария“.⁴⁶⁴

Дори след като научава за общата мобилизация на Русия, кайзерът пише на Джордж V в Бъкингамския дворец (преглъщайки пламенния си гняв срещу коварния Албион от предната нощ), благодарейки на краля за „любезната му телеграма“ от предната нощ и обещавайки, че все още „работи за“ посредничество във Виена.

Усилията му обаче са затруднени от факта, че „тази нощ Ники е заповядал мобилизация на цялата си армия и флот“. С забележително и подвеждащо подценяване, кайзерът след това информира английския суверен, че „отива в Берлин, за да предприеме мерки осигуряващи безопасността на източните граници, където вече са разположени силни руски войски“.⁴⁶⁵

Разбира се, тези „мерки“ отиват много по-далеч от „осигуряване на безопасността“ на източната граница на Германия. Предварителната мобилизация на Германия, ако не бъде прекъсната, ще да доведе неминуемо до обща мобилизация, насочена и към западната ѝ граница – срещу Франция и Белгия. Кайзерът не разбира напълно това, но неговият канцлер го разбира.

Бетман казва на Тирпиц и Фалкенхайн в четвъртък, „обявяването на непосредствената опасност от война означава мобилизация, а при нашите обстоятелства – мобилизация и на двата фронта, означава война“.⁴⁶⁶

Именно защото знае, че обявяването на Kriegsgefahrzustand (военна опасност) е равносилно на война, канцлерът отлага толкова дълго заповедта за нея. След като решението е взето, Бетман не губи време да го предава на посланиците си.

За разлика от Сазонов, който продължава да се преструва дори пред Изволски, най-високопоставения дипломат на Русия, след като царят обявява обща мобилизация, Бетман просто казва истината.

---

⁴⁶⁴ Вили до Ники, 31 юли 1914 г. (14,04 ч.), № 480 в DD, том 3.

⁴⁶⁵ Вили до крал Джордж V, 31 юли 1914 г. (12,55 ч.), № 477 в DD, том 2.

⁴⁶⁶ Протокол от заседанието на Пруското държавно министерство на 30 юли 1914 г., № 456 в DD, том 2.

До 15,30 ч. в петък той информира посланиците си във Виена, Петербург, Париж, Рим и Лондон за обявяването на Kriegsgefahrzustand и че Германия е принудена да предприеме тази мярка в отговор на руската обща мобилизация. Бетман допълнително информира посланиците си, че изпраща на Русия 12-часов ултиматум за отмяна на общата мобилизация и демобилизация (считано от полунощ и изтичащо на обяд в събота, 1 август), в противен случай Германия ще се мобилизира. Канцлерът инструктира дипломатите си, че това трябва да бъде публично достояние.

Шьон, който е в Париж, трябва да разбере до обяд в събота каква е позицията на Франция в случай на европейска война. Така Европа за първи път е уведомена, че войната е на път да започне, не от руснаците, които са първите, които се мобилизираха, а от германците, които информират всички тайно за руската мобилизация, а след това, за по-голяма сигурност, и за собствения си отговор.⁴⁶⁷

И все пак, слуховете се разпространят. Въпреки забавянето на Русия в обявяването на мобилизацията, паническите продажби започват в петък на всички европейски борси; тези в Санкт Петербург, Виена, Берлин, Будапеща и Брюксел затворят. Лондонското Сити преживява най-лошите панически продажби, тъй като финансовите фирми, изложени на пазара в Европа, виждат, че стойността на акциите им се срива. В 10,15 ч. сутринта на Лондонската фондова борса служители в „копринени шапки със златни оплетки“ поставят съобщението за затваряне на вратите. Скоро разносвачи на вестници започват да викат новината по улиците: „Фондовата борса е затворена!“ Това е първото пълно затваряне на Лондонската борса от 1773 г. насам. Има и банково теглене, въпреки че малко банки остават отворени достатъчно дълго, за да могат вложителите да изтеглят парите си.

В ранния следобед на улица „Треднийдъл“ пред Английската банка се образува огромна опашка, последната институция в Лондон, която все още може да обменя банкноти със златни монети.⁴⁶⁸

Настроенията в лондонското Сити и в Камарата на общините са почти единодушни против британската намеса във войната. Както отбелязва министър-председателят Аскуит в този ден, „общото мнение в момента... е да се стои настрана на всяка цена“.⁴⁶⁹

Благодарение на Чърчил, флотът е готов в Скапа Флоу. Освен войнствения първи лорд на Адмиралтейството обаче, никой в кабинета не знае какво да прави. На теория Аскуит и Грей споделят мнението на Чърчил за необходимостта да защитават Франция от евентуална германска агресия. Но те знаят, че в кабинета няма либерално мнозинство за тази позиция, поради което сър Едуард Грей е толкова внимателно през цялата седмица, към каквото и да е политическо изявление. За късмет на външния министър, в четвъртък не се състои заседание на кабинета, и той използва ситуацията, като удобно извинение да се въздържа, когато френският и германският посланици го питат за позицията му.

В петък сутринта, дори когато Лондонското Сити изпада в криза от военен страх, Грей продължава спокойно да говори за планове за мирно посредничество с германския англофилски посланик, като и двамата са в блажено неведение, за започналата вече руската обща мобилизация. Малко след като Лондонската борса затвора поради военната истерия, Грей неочаквано казва на Лихновски: „Днес за пръв път имам

---

⁴⁶⁷ Телеграмите на Бетман от 31 юли 1914 г. до неговите посланици с № 479, 488, 490–492 в DD, том 2 и том 3. Тази до Шьон е № 491, изпратена в 15,30 ч. Тези до Петербург, Рим и Лондон са изпратени между 15,10 и 15,30 ч. № 479, до Чиршки във Виена, е изпратена малко по-рано (13,40 ч.), така че в нея се споменава всичко освен 12-часовия краен срок даден на Русия за изпълнение.

⁴⁶⁸ Подробности в Marcus, 244, и Liaquat Ahamed, „Lords of Finance“, 29–30.

⁴⁶⁹ Asquith, 31 July 1914, 138.

впечатлението, че поради подобрените отношения с Германия през последните години и някои приятелски чувства към Германия в кабинета, в случай на война, Англия вероятно че заеме позиция на бдително чакане.⁴⁷⁰

Грей се преструва, но не греша относно кабинета, който се събира в петък следобед. Французите настояват цял ден, цяла седмица, той да заеме позиция. Всички в кабинета знаят това; всъщност основната тема на дебата в петък е какво трябва да каже Грей на френския посланик Пол Камбон след края на заседанието.

Нямаме препис от петъчната среща, но няма съмнение, че „миролюбивите англичани“ отново спечелват за деня. Лорд Морли, водещ антивоенно настроен член на кабинета, „потупа [Чърчил] по рамото“, за да каже: „Уинстън, все пак те победихме.“

Грей докладва на посланика си в Париж, „никой тук не смята, че в този спор, докдето е стигнал досега, са замесени британски договори или задължения“. Грей не можеше да предложи на Франция „категорично обещание за намеса във войната“.⁴⁷¹ Грей казва това на френския посланик в петък вечерта, но добавя няколко неточности. Срещите му с Камбон винаги са трудни. Говоримият френски на Грей е толкова лош, колкото и говоримият английски на Камбон, така че и двамата разговарят бавно на собствения си език, а не на един общ език.⁴⁷²

В настоящия случай това работи в полза на Грей, тъй като, без да има разрешение да даде на Камбон исканото обещание за подкрепа, целта на британеца е да го обърка. И така Грей уверява французина смътно, че „не сме напуснали Германия с впечатлението, че ще стоим настрана“. Всъщност, той е казал на Лихновски в петък сутринта, че в случай на война „ще бъдем въввлечени в нея“ (това не е вярно, въпреки че Грей говори с Лихновски в този смисъл в сряда).

Когато Камбон иска твърд ангажимент, Грей уклончиво отговоря, че „не може да даде никакъв ангажимент в момента“. Френският посланик „изразил голямо разочарование“ от този отговор и се опитва да накара Грей да отговори „дали ще помогнат на Франция, ако Германия я нападне“. Отговорът на Грей е същият: „в този момент, не можем да поемем никакъв ангажимент“. След това Грей му съобщава изумителна новина. Сякаш за да смени темата, Грей информира Камбон, че току-що е научил, че „Русия е наредила пълна мобилизация на флота и армията си“.⁴⁷³

Действията на Русия, казва Грей на Камбон в рядък момент на яснота, „ще предизвикат криза и ще създадат впечатление, че германската мобилизация е наложена от Русия“. Връщайки се към обичайния си начин на объркване, Грей изоставя темата и завършва, като обеща на Камбон, че „кабинетът със сигурност ще бъде свикан веднага щом има някакво ново развитие, но в момента единственият отговор, който мога да дам, е, че не можем да поемем никакъв окончателен ангажимент“.⁴⁷⁴

Руската обща мобилизация срещу Австро-Унгария и Германия, очевидно, не се квалифицира като „някакво ново развитие“.

Камбон, недоволен от уклончивите отговори на външния министър, отива и споделя това със сър Артър Никълсън, постоянния заместник-държавен секретар, с когото е в много по-добри отношения. Никълсън, загрижен, че Великобритания не

---

⁴⁷⁰ Jannen Jr., 252.

⁴⁷¹ Грей до Бърти, 31 юли 1914 г. (19:30 ч.), № 352 в BD, том 11. „Потупа по рамото... все пак те победихме“: цитирано в Marcus, 235–236.

⁴⁷² Jannen Jr., 253.

⁴⁷³ Грей не споменава източника си, но можем да потвърдим от източници на Министерството на външните работи, че секретарят на германското посолство се е обадил в 17,00 ч. съобщавайки телеграмата на Бетман от Берлин, за общата мобилизация на Русия. Със сигурност Грей не е научил това от Камбон или Бенкендорф; нито французите, нито руснаците биха признали вината си.

⁴⁷⁴ Грей до Бърти, 31 юли 1914 г., № 367 в BD, том 11, 226–227. Относно източника на Грей за руската мобилизация вижте Albertini, vol. 3, 373.

предлага нищо на Франция, търси външния министър, за да види какво може да направи за Камбон. Грей напомня на Никълсън, че е изпратил телеграма до Париж и Берлин, изисквайки обещание от всяка сила, че е „готова да се ангажира да уважава неутралитета на Белгия, стига никоя друга сила да не го наруши“. Ако германците откажат, Грей ще използва това в кабинета, за да защити необходимостта от намесата.⁴⁷⁵

Но не се досеща, че непровокираната с нищо обща мобилизация на Русия срещу Германия може да бъде използвана от британските политици, като аргумент срещу намесата.

Междувременно Чърчил продължава да подготвя британския флот за война, независимо от настроенията на кабинета. В петък той надминава себе си, като заповядва на британските военноморски екипажи да се качат на борда и да завземат двата дредноута, „Султан Осман I“ и „Решид V“, предназначени за османския флот.

Въз основа на хронологията, знаейки че Сазонов е поискал от Великобритания да задържи точно тези военни кораби в четвъртък вечерта, на е трудно да се досетим, че Чърчил е знаел за руска обща мобилизация, преди да научи официално за нея. Все пак няма налични доказателства, че когато Чърчил, извършва това провокативно действие (което е замислил в сряда), е знаел, че Русия се е мобилизирала, или че Сазонов е поискал да задържи корабите в пристанището.

Във всеки случай, задържането им е далеч от целта на Чърчил, а руско-османското военноморско съперничество в Черно море едва ли го е интересувало. Той реквизира тези свръхмодерни дредноути за британския флот, като допълнителна стратегическа застраховка срещу германския флот в открито море.⁴⁷⁶

В Париж събитията вървят по-бързо. Франция, очаквайки да понесе основната тежест на германското нападение, не може да си позволи „бдителното чакане“, което сър Едуард Грей е възприел. „План 16“ за мобилизация предвижда Франция да завърши концентрацията на войските до М + 10 или М + 11, което оставя малка вероятност за грешки, тъй като се очаква германците да завършат концентрацията до М + 12 и да преминат в настъпление до М + 13.

План 17, приет през май 1913 г., отрязва целия ден, което теоретично позволява на френските армии да започнат основното си настъпление два дни преди германците да са готови да започнат своето (и с пет дни резерв, спрямо задълженията на Франция към Русия), стига Молтке да не изпревари своя колега Жофр, като се мобилизира пръв.⁴⁷⁷

В известен смисъл френските и германските военни планове са огледални образи един на друг. План 17 предвижда удари в „окупираната“ Лотарингия вляво и вдясно от германската укрепена зона при Мец (има гъвкавост по отношение на това коя посока ще бъде използвана, в зависимост от действията германците). Ако французите, както се надяват, пробият по-слабото ляво крило на германските армии и се обърнат на север, те ще отрежат германското дясно крило. Молтке се надява да направи същото, като изпрати дясното си крило през Белгия, обгръщайки френските армии в тил, с гигантска флангова маневра. Макар френският план да не е толкова подробен, колкото германския и да има по-голяма гъвкавост, основната идея е същата. Съгласно динамичната, насочена към настъпление доктрина, преобладаваща и в двата генерални

---

⁴⁷⁵ Грей до Бърти, 31 юли 1914 г. (17,30 ч.), № 348 в BD, том 11. Jannen Jr., 254.

⁴⁷⁶ McMeekin, Berlin-Baghdad Express, 107. Б.пр. Съвпадението с искането на Сазонов, и бързата реакция на Чърчил, е показателно, естествено за тези неща, няма как да има документално доказателство!

⁴⁷⁷ Резервните войски на Франция ще изостават с близо пет дни (въпреки че част от тях ще са готови до М + 11). Германците са решили да хвърлят резервните си дивизии директно на фронтната линия, което ще им позволи да се придвижват по-бързо и да заобиколят много по на север (през Белгия), отколкото французите предполагат. Това е сериозен недостатък на План 17. Жофр, получава достоверни разузнавателни доклади за германските планове за разполагане на резервите, но не им вярва.

Вивиани, след като се консултира с Поанкаре за това каква линия да предприеме, разпуска кабинета и побърза към Ке д'Орсе, за да приеме посланика. Шьон не се плаши: в отговор на „пълната мобилизация на сухопътните и морските сили“ на Русия, той информира френския премиер, че Германия обявява „непосредствена военна опасност“ в петък в 15,00 ч. Руското правителство, продължава той, беше помолено да се демобилизира на германската и австроунгарската граница в рамките на дванадесет часа, от полунощ до обяд в събота. В противен случай Германия ще се мобилизира, което означаваше война.⁴⁸²

Вивиани твърди, че „изобщо не е имал информация за предполагаемата пълна мобилизация на руската армия и флот“. Тази очевидна лъжа не впечатлява Шьон. Продължавайки напред, той пита премиера какво ще е „отношението на Франция“ „в случай на война между Германия и Русия“. Вивиани все още уклончиво отговаря. Подобно на Грей в отношенията си с френския посланик, френският премиер казва, че все още не може да даде отговор. Кога, пита Шьон, ще даде такъв? Вивиани казва, че ще отговори до събота в 13,00 ч. Парижко време (14,00 ч. германско време или два часа след изтичане на крайния срок на Русия за демобилизация).

В един последен ход, за да разгадае намеренията на Франция, Шьон го пита дали трябва да си приготви паспортите. Вивиани му каза да изчака.⁴⁸³

Последвалите събития са озадачаващи. Вивиани, връщайки се у дома за вечеря след срещата си с Шьон, се натъква на Жофр и го информира за ултиматума на Шьон към Франция. Тогава Жофр настоява военния министър Месими „да даде заповеди за обща мобилизация без никакво забавяне, е а наложително. Месими ми обеща да настоява за тази стъпка, когато кабинетът се събере вечерта.“⁴⁸⁴

В 20,30 ч. вечерта, докато Вивиани вечеря у дома, на Ке д'Орсе е получена телеграма от Палеолог, в която се съобщава, че „е издадена заповед за обща мобилизация на руската армия“.⁴⁸⁵

Въпреки че това не може да е новина в Париж, това лаконично съобщение от един ред все пак има отрезвяващ ефект, тъй като заплашва да подкопае правдоподобното отричане. Когато кабинетът се събира отново в 21 ч. вечерта, първата точка по важност, съставянето на внимателно съобщение до Палеолог, в което Вивиани моли посланика „да докладва спешно за реалността на предполагаемата обща мобилизация на Русия“.

Като се има предвид, че Палеолог е съобщил в четвъртък вечерта, че Русия „е решила тайно да пристъпи“ към обща мобилизация, а след това е изпратил телеграма

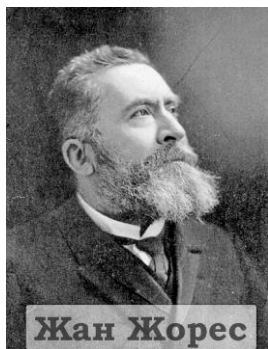
⁴⁸² Albertini, vol. 3, 76–80. Вивиани и Поанкаре по-късно твърдят, че Шьон не е уточнил, че германската мобилизация е равностойна на война. Шьон настоява, че е уточнил това като „последен спешен призив за сътрудничество за спасяването на мира, който беше в тежка опасност“. Независимо дали Шьон е казвал истината, трудно е да се разбере какво искат да докажат Вивиани и Поанкаре: посланикът ясно е отправил много сериозно предупреждение, без да го пресилва. Самият Вивиани потвърждава това, по-късно същата вечер пред британския посланик, че „германското посолство си събира багажа“. Б. пр. Изобщо не е трудно да се разбере лъжата на Поанкаре и Вивиани, те не разбрали, че са предупреждени за опасността от война, защото след войната целта е да се прехвърли цялата вина върху най-малко виновния – Германия.

⁴⁸³ Вивиани до Палеолог, 31 юли 1914 г. (21,30 ч.), № 438 в DDF, серия 3, том 11; и, за обещанието на Вивиани да отговори до 13,00 ч. в събота, Шьон до Ягов, 31 юли 1914 г. (20,17 ч., получено на 1 август в 00,30 ч.), № 528 в DD, том 3.

⁴⁸⁴ Albertini, vol. 3, 91.

⁴⁸⁵ Палеолог до Вивиани, 31 юли 1914 г. (10,43 ч., получена в 20,30 ч.), в QO Autriche-Hongrie, vol. 32. Телеграмата е изпратена по телеграфа от Петербург в 10,43 ч. сутринта в петък, което означава, че е пътувала 12 часа, до Париж (изпратена е 18 часа след като царят е заповядал общата мобилизация!). По-късно Палеолог измисля сложна история, обясняваща защо сее забавил с 13 часа, за да съобщи тази толкова важна и съдбоносна новина на Париж: видял е плакатите по улиците само в петък сутринта; пратеникът му се изгубил по пътя към телеграфа; накрая телеграмата е изпратена през Скандинавия вместо през Берлин. Рядко лъжата на „правдоподобното отричане“ е толкова показна и явна.

отново в петък сутринта, потвърждавайки, че мобилизацията вече е официална, тази телеграма, изпратена до Петербург в 21,30 ч., е изглежда на Палеолог като риторичен въпрос.⁴⁸⁶

Единственото логично обяснение е, дипломатическия камуфлаж, тъй като Франция иска да удължи правдоподобното отричане още малко. Едва кабинетът съставя тази скалъпена история, отричаща че знаят за руската обща мобилизация, когато от улиците започва вълнение. Жан Жорес, великият пацифистки оратор, току-що се завръща в Париж, след като е говорил на антивоенния конгрес на Социалистическия интернационал в Брюксел, на който се е прегърнал с Хуго Хаазе, лидер на Германската социалдемократическа партия, в жест на интернационалистическа солидарност.

Обръщайки се към журналисти в Камарата на депутатите, Жорес „избухва“ от гняв заради злонамереното влияние на Русия върху френската външна политика: „Ще разпалим ли световна война, защото Изволски все още е бесен заради измамата на Ерентал по Босненския въпрос [от 1908–1909 г.]?“⁴⁸⁷

В 21,00 ч. Жорес отива да вечеря с приятели в кафене „Кроасан“ в Монмартър. В 21,40 часа млад националистически фанатик Раул Вилен, решил да отмъсти за убийството на Гастон Калмет от мадам Кайо се приближава до отворения прозорец и стреля два пъти в гърба на Жорес. Към 21,45 ч. Жорес е мъртъв.²⁹

Новината за ужасното престъпление на Вилен се разпространява из Париж. Кабинетът е информиран в 21,50 ч. Каквито и да са възгледите им за социалистическия оратор, всички са смаяни от новината, която изглежда като ужасна поличба. Дори Поанкаре, заклетият противник на Жорес по отношение на Закона за тригодишната служба, отделя време да напише трогателно послание до вдовицата на Жорес, изразявайки „голямото си възхищение“ от съперника си.⁴⁸⁸

Но не всичко е прегръдки и целувки. Общественото вълнение около процеса срещу госпожа Кайо най-накрая е утихнало; сега то заплашваше да започне отначало. Префектът на полицията се обажда, за да предупреди, че „след три часа в Париж ще има революция“. Социалистите се споразумяват на поредица от международни конгреси, да организират обща стачка, за да саботират всяка европейска война.

Самият Жорес е най-известният привърженик на идеята, но винаги внимава да избягва директни призови за подстрекателство към бунт.

Сега става удобно, правителството да използва прословутият „списък Б“, с имената на антивоенни агитатори, анархисти, пацифисти и шпиони, които трябва да бъдат арестувани в деня на мобилизацията.

Вивиани, бивш социалист, който познавае някои от хората в списъка, предвидимо се противопоставя на идеята като възмутителна. В крайна сметка кабинетът, надявайки се да охлади напрежението след убийството на Жорес и да запази националното

⁴⁸⁶ Вивиани до Палеолог, 31 юли 1914 г. (21,30 ч.), № 438 в DDF, серия 3, том 11. По въпроса за декодирането, отнемащо само няколко минути: Albertini, vol. 3, 89. Телеграмата на Палеолог съдържа само един ред от 13 думи. Дешифрирането ѝ не отнема повече от 5 минути. Предвид важността ѝ, е невероятно, че Вивиани не е уведомен за съдържанието ѝ веднага, което обяснява спешността, с която кабинетът одобрява странното му обратно запитване до Палеолог.

⁴⁸⁷ Beatty, 244. Престъпникът е целял да убие и Кайо. Той е надписал два пистолета които са открити у него, единият с „J“ за Жорес, а другият с „C“ за Кайо. За подробности относно пистолетите, Беренсън, „Процесът срещу мадам Кайо“, 242.

⁴⁸⁸ Albertini, vol. 3, 87–88.

единство, се съглася да не прилага „списък Б“ срещу френски граждани (а само за чужденци, заподозрени в шпионаж).⁴⁸⁹

Като допълнителна предпазна мярка Жофр оставя в столицата, два кавалерийски полка, които трябва да заминат за границата.

Въпреки нетърпението на Жофр, Вивиани отказва да разреши общата мобилизация, настоявайки всички да размислят по въпроса още една нощ. Технически въпросът е без значение: вече е твърде късно да се издават заповеди, които да влязат в сила до полунощ в петък. Затова, ще влязат в сила в полунощ в събота, и до тогава има време до 16,00 ч. на следващия ден, да се подготвят заповедите.

Жофр предварително телеграфира на командирите на корпусите да се подготвят за войната.⁴⁹⁰

В 22,30 ч. вечерта британският посланик, сър Франсис Бърти, пристига в Елисейския дворец, изисквайки отговор на въпроса на Грей относно зачитането на белгийския неутралитет. Вивиани отговаря със собствен контравъпрос: Какво ще направи Великобритания? За да подсказе как стоят нещата, той казал на Бърти, че „германското посолство си опакова багажа“ (все още не е станало, но Шьон вече го е попитал за това).⁴⁹¹

След като се консултира с колегите си в кабинета, Вивиани изпраща Бруно дьо Маржери, своя политически директор, да даде отговор на Бърти. Посланието за Грей е категорично: „Френското правителство е решено да зачита неутралитета на Белгия и само в случай че някоя друга сила наруши този неутралитет, Франция може принудена... да действа по друг начин.“ Поанкаре е обещал лично да повтори това уверение на крал Алберт Белгийски.⁴⁹²

Френският кабинет не обсъжда в петък вечерта, толкова важен въпрос като руската мобилизация. Освен любопитното риторично „запитване“ изпратено до Палеолог, никакво съобщение за избягване на провокативни руски военни мерки на германската граница не е адресирано до Изволски или Сазонов, дори не толкова меко предупреждение, като изпратеното от Вивиани в четвъртък сутринта.

След това всички са събудени в 3 часа сутринта, за да отговорят на загадъчното послание на Сазонов, че Русия „не е в състояние да се съобрази с желанието на Германия [да прекрати мобилизацията си], и ни остава само да ускорим въоръжаването си и да считаме войната за неизбежна“. Сега, след като самите германци обявяват *Kriegsgefahrzustand* в отговор на руската обща мобилизация, вече няма нужда от драматични късни консултации между Русия и Франция. Франция ще нареди мобилизация, когато тя (т.е. Вивиани, последната спънка) е готова, или вероятно в 16,00 ч. в събота.

Месими е изпратен да предаде на руския посланик лично уверение „с тържествен, сърдечен тон за твърдата решимост на [френското] правителство да воюва“. В замяна френският военен министър „умолява“ Изволски „да потвърди надеждата на френския генерален щаб, че всички усилия [на Русия] ще бъдат насочени срещу Германия, и че Австро-Унгария ще се счита за второстепенна цел“.⁴⁹³

Това не е категорична гаранция за съюзната воюваща страна, но е близо до нея. Нито пък е имало обсъждане за посредничество от страна на френския кабинета към Виена. Австроунгарският посланик в Париж, граф Сечени, посещава Ке д'Орсе малко след 10,00 ч., приблизително по същото време, когато кабинетът реагира на убийството

---

⁴⁸⁹ „Carnet B“: Tuchman, 108.

⁴⁹⁰ Jannen Jr., 274.

⁴⁹¹ Бърти до Грей, 1 август 1914 г. (1:10 ч.), № 380 в BD, том 11.

⁴⁹² Бърти до Грей, 1 август 1914 г. (1:12 ч.), № 382 в BD, том 11.

⁴⁹³ Изволски до Сазонов, 1 август 1914 г. (1 сутринта), Albertini, vol. 2, 85.

на Жорес. Неговата задача е да информира френското правителство, че Австро-Унгария официално е заявила пред Русия, че не възнамерява да анексира сръбска територия или да нарушава сръбския суверенитет. Сечени уверява Филип Бертело, директор на Министерството на външните работи, който се среща с него вместо Вивиани, че „е възможно все още да се реши въпросът, тъй като [австриоунгарската] мобилизация не е война и остават още няколко дни за разговори“.

Посланикът казва, че „Сърбия може също да поиска условия от Австро-Унгария“. Не е изненадващо, че Бертело отхвърля предложението с мотива, че вече е „изключително късно“ и „задминато от събитията“. Сечени не възразява особено, признавайки пред Берхтолд в изпратения доклад за срещата, че поради германската *Kriegsgefahrzustand* (военна опасност), наредена в отговор на общата руска мобилизация, „сръбският въпрос вече е останал изцяло на заден план“.⁴⁹⁴

Със сигурност френският кабинет вижда нещата по този начин, тъй като в петък вечерта няма обсъждане за Сърбия. Въпреки че Берхтолд катализира цялата криза седмица по-рано с ултиматума към Белград, с решителните събития от петък в Петербург, Берлин и Париж, Виена вече става второстепенна.

Австро-Унгария обаче подготвя още една изненада за всички. В петък сутринта във Виена се събира военен съвет, този път под председателството на император Франц Йозеф. Конрад, както обикновено, е готов да действа и да обяви обща мобилизация. Берхтолд е готов да изчака, за да угоди на Бетман, но противоречивите сигнали, идващи от германския канцлер, предизвикват презрението му. В крайна сметка натискът от Молтке, изпратил още две съобщения до Конрад през деня, молейки го да се мобилизира срещу Русия, сломяват съпротивата на Тиса, Берхтолд и императора, които се съгласяват да наредят обща мобилизация малко след обяд.

Странно, макар и напълно в съответствие с поведението на Австро-Унгария досега, мобилизацията всъщност няма да започне до 4 август и все още не е ясно по задоволителен начин за Молтке дали Конрад ще следва План Б („Балканите“, насочен срещу Сърбия) или План Р (за Русия).⁴⁹⁵

Това е още една австроунгарска грешка, която работи в ущърб на Германия. Като обявява обща мобилизация в петък, 31 юли, пет дни преди реалното ѝ начало, Виена предоставя още една възможност за Франция и Русия в целта им да въвлекат Великобритания във войната.

В действителност решението е толкова незначително, че почти никой в Петербург, Берлин, Лондон или Париж не му обръща внимание в началото, с любопитното изключение на Жул Камбон, френския посланик в Берлин, научил за общата мобилизация на Русия приблизително по същото време. В същата телеграма, с която официално информира Вивиани за общата мобилизация на Русия, Камбон погрешно съобщава, че „Русия току-що е решила за пълна мобилизация в отговор на пълната мобилизация на Австрия“, въпреки че решението на Русия е предшествовало австроунгарското с 20 часа.⁴⁹⁶

Никой в Париж не обръща внимание на съобщението в петък общата мобилизация на Австро-Унгария и това не е спомената в телеграмата от 21,30 ч. до Палеолог, в която Вивиани иска разяснения за руската мобилизация. Това показва колко малко някой е мислил за Австро-Унгария през този ден. Но тя скоро щенапомни за себе си.

Уикендът ще се превърне в битка за британската намеса или неутралитет, в която всяко ново разкритие, независимо дали е истинско или не, заплашва да наклони везните.

---

⁴⁹⁴ Albertini, vol. 3, 94–95.

⁴⁹⁵ Fay, vol. 2, 518–519.

⁴⁹⁶ Жул Камбон до Вивиани, 31 юли 1914 г. (14,17 ч., получено в 15,30 ч.).

Глава 22. „Сега можете да правите каквото искате“.

СЪБОТА, 1 АВГУСТ, в 8 ч. сутринта, Жофр връчва на Месими мемурандум, в който се очертава „наложителната необходимост от започването на мобилизацията“. Пзовавайки се на доклади за германските мобилизационни мерки (всъщност предмобилизация), призоваване на запасниците, реквизиции и закупуване на коне, началникът на френския щаб настоява, че за да не се даде преднина на Молтке, „последният възможен срок за обявяване на заповедта ще изтече в 16,00 часа“.

За да подчертае твърдението си, Жофр заплашва да подаде оставка, ако Франция не се мобилизира в събота. Ако правителството се забави още повече, той казва на Месими: „Не мога да продължа да нося смазващата отговорност на високата длъжност, която ми е поверена.“

Месими, съчувстващ, но неспособен да обещае нищо, предлага на Жофр лично да дойде в Елисейския дворец, за да представи аргументите си. Жофр приема.

В 9 ч. сутринта френският кабинет се събира. Жофр представя аргументите си за незабавна мобилизация. Според спомените на Месими „нямаше протест, нямаше коментари“.⁴⁹⁷ Няма и голяма спешност, тъй като германският ултиматум към Русия изтича след няколко часа и както Жофр признава, правителството има време до 16,00 ч., за да вземе решение.

Междувременно от Рим пристигат важни новини. Камий Барер, френският посланик, съобщава, че италианският външен министър Антонио Сан Джулиано му е казал „в най-пълна тайна“, че „италианското правителство разглежда австроунгарското нападение срещу Сърбия като акт на агресия, който да го освобождава от отговорност за действия в полза на Австро-Унгария“. Освен това, членовете на Тройния съюз „са такива, че дават възможност на Италия... да се въздържа от участие във всеки конфликт“ – тоест и от името на Германия. Единственото условие, което Сан Джулиано поставя към това обещание за неутралитет, Франция и Русия да проявят „сдържаност“.⁴⁹⁸

Без забавяне, Жофр е упълномощен да изпрати на армията „допълнителни инструкции... предписващи, че в случай на мобилизация, прикриващите войски, определени за югоизточната граница, трябва да останат в мобилизационните си центрове, готови да се отправят към североизтока“.

Кабинетът на Сан Джулиано е толкова уверен в обещанието си за неутралитет, че Франция ще остави италианската си граница незащитена.⁴⁹⁹

По същото време британският кабинет заседава в Лондон. Учудващо е, че заседанието се състои в събота сутрин. За британците уикендите са времето, когато човек си почива, отива на село. Премиерът Аскуит обича да играе голф, Грей – да хваща риба, Чърчил – да играе с децата си. Други, като консервативните депутати Артър Балфур и Андрю Бонар Лоу, предпочитали тенис на трева. Това, което никой не обича да прави, е да стои в града и да работи. Но тази събота е различна. Разрастващият се разрыв в кабинета, нараства с всеки ден и заплашвала да го разкъса. През нощта от Париж и Берлин пристигат още по-тревожни новини, които опровергава заявената от Грей позиция на „бдително чакане“.

Френското комюнике е съставено в петък в 12,30 ч., въпреки че е доставено на Даунинг стрийт едва в полунощ. Вивиани съобщава, че „германски патрули са проникнали два пъти на нашата територия“ и твърди (отново невярно), че „нашите предни части са се оттеглили на 10 км зад нашата граница“. „По този начин

⁴⁹⁷ Albertini, vol. 3, 99–100.

⁴⁹⁸ Барер до Вивиани, 31 август 1914 г., № 411 в DDF., сер. 3, том. 11.

⁴⁹⁹ Albertini, vol. 3, 100.

населението, изложено на вражеска атака, протестира“, продължава той, „но [френското] правителство е решено да покаже на английското обществено мнение и на [британското] правителство, че агресорът в никакъв случай няма да бъде Франция.“⁵⁰⁰

Това съобщение е достатъчно тревожно, и сър Артър Никълсън е събуден, за да го получи. Той от своя страна събужда Аскуит и странно защо, не сър Едуард Грей.⁵⁰¹

Новините от Германия, които идват само минути по-късно, са още по-тревожни. След като разказва събитията от последните няколко дни, включително телеграмите между Вили и Ники и усилията на кайзера да посредничи във Виена, Бетман съобщава, че поради общата мобилизация на Русия, започнала в петък, „бяхме принудени, освен ако не искахме да изоставим безопасността на Отечеството, да отговорим на това действие, което може да се счита само за враждебно, със сериозни контрамерки. Затова казахме на Русия, че ако не спре военните си мерки срещу Германия и Австро-Унгария в рамките на 12 часа, трябва да се мобилизираме и това ще означава война. Попитахме Франция дали в руско-германска война ще остане неутрална.“⁵⁰²

Независимо дали твърдението на Вивиани, че Германия вече е нахлула във Франция, е вярно (не е със сигурност), собственото послание на германците предполага, че руско-германска война ще започне в събота. И е трудно да се избегне разрива на кабинета заради това.

Въпреки това, Николсън и Аскуит праят всичко възможно. Докато Грей спи, те викат личния му секретар, сър Уилям Тирел, вместо него. Решавата първо да се заемат с германския въпрос, защото е по-спешен. Показвайки, че отдават доверие на съобщението на Бетман за руската обща мобилизация (която забелязват едва сега, ден и половина след като е започнала), Тирел, Николсън и Аскуит съставят апел от името на крал Джордж V до цар Николай II, предавайки нотата на Бетман за руската мобилизация и молейки неясно царят „да премахне недоразумението, което според мен е станало“.⁵⁰³

В 1 ч. сутринта с такси отиват в Бъкингамския дворец и събуждат краля. Аскуит, който никога преди не е правил нещо подобно, е доста смутен да види монарха „в кафяв халат върху нощницата си, намръщен и сънен.“⁵⁰⁴ Въпреки това кралят прави както му е казано и подписа телеграмата. В 2 ч. сутринта, след като всички се прибрат, секретарят на Аскуит се обажда в германското посолство, за да информира Лихновски, че до царя е изпратено директно обръщение с искане към Русия да „спре мобилизацията“ (въпреки че телеграмата е изпратена едва в 3,30 ч. сутринта; тя не е изпратена директно до Царско село, а до Бюканън в посолството в Петербург; и което е по-важно, в нея не се казва абсолютно нищо за спиране на руската мобилизация).⁵⁰⁵

В съботна, в 7 ч. сутринта, Николсън най-накрая посещава Грей, който е на гости у лорд Халдейн, бившия държавен секретар по военните въпроси (сега лорд-канцлер). Той е придружен от генерал сър Хенри Уилсън, директор на военните операции, отговарящ за връзката с френската армия (именно Уилсън изготвя планове за изпращане на Британските експедиционни сили във Франция в случай на война).

---

⁵⁰⁰ Вивиани до Камбон, 31 юли 1914 г., бр. 338 в BD, том. 11. Б. пр.: Гузен негонен бяга!

⁵⁰¹ Albertini, vol. 3, 379.

⁵⁰² „Съобщение“ на Бетман, както е преведено и предадено на британското външно министерство, 31 юли 1914 г., № 372 в BD, том 11.

⁵⁰³ Крал Джордж V до цар Николай II, предадено от Грей до Бюканън, 1 август 1914 г. (3,30 ч.), № 384 в BD, том 11.

⁵⁰⁴ Asquith, 1 August 1914, 140.

⁵⁰⁵ Лихновски, „На път към бездната“, 13, в сравнение с писмото на крал Георг V до цар Николай II, 1 август 1914 г. (3,30 ч. сутринта).

Идеята на Николсън е, че Уилсън, запален военнoлюбец по очевидни причини, може да втвърди позицията на Грей. Но Грей, както обикновено муден, все още е в леглото. Николсън се отказва да го събуди.⁵⁰⁶

Той се връща във Външното министерство и написва още едно обръщение, което кралят да подпише, този път до Франция. То е не по-малко уклончиво, обещавайки на президента Поанкаре „можете да бъдете сигурни, че моето правителство ще продължи да обсъжда откровено и свободно с г-н Камбон всички точки, засягащи интересите на двата народа“.⁵⁰⁷

Когато Грей най-накрая се събудил, първият му приоритет преди заседанието на кабинета, насрочено за 11,00 ч., е да посети германския посланик. Преди още да се пригответи след ставането, изпраща секретаря си, сър Тирел, в посолството. Идеята на Грей за ограничаване (ако не и за предотвратяване) на войната, съдейки по „забележка на сър У. Тирел“, е докладвана от Лихновски в Берлин в 11,14 ч., е следната, „в случай че не атакуваме Франция, Англия също ще остане неутрална и ще гарантира пасивността на Франция“. Повече подробности, казал Тирел на посланика, ще бъдат предоставени след заседанието на кабинета.

Докато Лихновски обмисля това зашеметяващо предложение, Грей му се обаждат и го пита, както посланика докладва на държавния секретар Ягов, „дали смята, че може да даде гаранция, че ако Франция остане неутрална във война между Русия и Германия, ние няма да атакуваме французите“.

Лихновски, настроен еуфорично от това невероятното предложение, предполага че то ще бъде също така еуфорично прието в Берлин, уверява Грей, че „може да поеме отговорност за такава гаранция“ и че външният министър може да използва тази германска гаранция в кабинета. След това Тирел „настойтелно умолява“ Лихновски да използва „влиянието си, за да предотврати нарушаването на френската граница от [германските] войски. Всичко зависело от това“.⁵⁰⁸

След като изпращат послания, призоваващи за умереност до Петербург, Париж и Берлин, Грей и Аскуит прикриват фланга си с вътрешната антиваенна опозиция, преди началото на заседанието на кабинета. Но те все още трябва да задоволят военнoлюбците, най-вече Чърчил. През последните няколко дни войнственният първи лорд прави предложения на консервативните и юнионистките опозиционни лидери⁵⁰⁹, в случай че либералният кабинет се раздели заради войната. Чърчил по-рано е бил консерватор и все още е има добри контакти в партията. Сред тях е Ф. Е. Смит (бъдещият лорд Биркенхед), който го уверява в петък вечерта, че „е безрезервно за подкрепата на Франция и Белгия“.

След консултация с Андрю Бонар Лоу, лидер на консервативната опозиция, Смит дава писмено уверение на Чърчил, че „при допускането (което разбираме като сигурно), Германия наруши белгийския неутралитет, правителството може да разчита на пълната подкрепа на юнионистката партия която ще бъде оказана най-ефективно“.⁵¹⁰

След това Чърчил показва тази бележка на Аскуит. По време на заседанието на кабинета Чърчил тихо предава бележки на Дейвид Лойд Джордж, финансов министър, който му е бил ментор в Либералната партия.

---

⁵⁰⁶ Albertini, vol. 3, 379.

⁵⁰⁷ Крал Джордж V до президента Поанкаре, № 550 в DDF, серия 3, том 11.

⁵⁰⁸ Лихновски до Ягов, 1 август 1914 г. (11,14 ч., получено в 16,23 ч.), № 562 в DD, том 3, 66.

⁵⁰⁹ Старите Консервативна (торите) и Либерална юнионистка партия, първоначално сформират коалиция в опозиция на либералите на Гладстон, по въпроса за самоуправлението през 1886 г. на Ирландия, се обединяват през 1912 г., за да образуват „Консервативно-юнионистка партия“ – единна политическа партия с две имена. Съкратено ги наричам взаимозаменяемо консерватори и юнионисти.

⁵¹⁰ Churchill, vol. 1, 229–230.

Въпреки че е против намесата, Лойд Джордж все още не е взел решение. Чърчил го „умолява“ да „дойде, за да предостави могъщата си помощ за изпълнение на нашия дълг“. Въпросът за войната или мира, казал той на Лойд Джордж, „е цялото ни бъдеще, дали ще сме приятели или противници“.

След като закрепва позицията си и спечелва (както се е надява) министър-председателя и финансовия министър, Чърчил събира цялата си „демонична енергия“ и иска „незабавно извикване на запасниците във флота и завършване на военноморските ни приготовления“.

Но кабинетът каза „не“. Чърчил избухна в „порой от реторика“, който според Аскуит е продължил повече от час. Кабинетът все още казва „не“.⁵¹¹

За да подкрепи Чърчил и военнлюбците, Грей предупреждава всички, че ще подаде оставка, ако според лорд Морли и фракцията на „миролюбивите англичани“, която той ръководи, „бъде приета категорична и безкомпромисна политика на ненамеса на всяка цена“. Последниците са ясни: тъй като Аскуит и Чърчил почти сигурно ще го последват, оставката на Грей ще свали правителството. Дори Морли все още не иска да рискува това. Така кабинетът остава в патова ситуация. Няма подкрепа за войнствената позиция на Чърчил, но и няма, кой да наложи гласуване за безусловен неутралитет.⁵¹²

Решаващият въпрос, изглежда, ще е неутралитетът на Белгия. Докато твърдо ядро от либерални депутати в парламента настояват този следобед Англия да стои настрана от войната, „каквото и да се случи в Белгия“, миролюбците в кабинета не са толкова сигурни. Морли не харесва идеята за намеса от името на Белгия, но признава, че въпросът е сложен. „Имаше“, спомня си той за това историческо заседание на кабинета, „общо, но неясно съгласие с нашите задължения по договора от 1839 г., но нямаше съгласие за използването на сухопътни сили.“

В един момент от обсъждането на белгийския въпрос Грей вижда своята възможност. Той иска разрешение да отправи предупреждение към Лихновски, че ако Германия не е в състояние да даде същата гаранция на Белгия, каквато дава Франция, „ще бъде много трудно да се обуздаят обществените чувства в нашата страна“.⁵¹³

Това е странно предупреждение: заплахата към Германия с гнева на английското обществено мнение. Но то предлага на Грей възможен изход от безизходицата на кабинета. Той се възползва от него.

Обратно в Париж, заседанието на кабинета е прекъснато в 11,00 ч. сутринта, когато посланик Шьон пристигна на Ке д'Орсе, за да поиска отговор относно френския неутралитет в руско-германската война. Вивиани е изпратен да даде отговора, предварително уговорен от кабинета в петък вечерта: „Франция ще действа в съответствие със своите интереси.“ Шьон не се съмнява особено какво означава това, но все пак трябва да попита. „Признавам“, казва той, „че въпросът ми е доста наивен. Но все пак, нямате ли договор за съюз [с Русия]?“ Вивиани отговоря, отново двусмислено: „Изглежда е така“ (Évidemment). Търсейки някакъв отговор, който може да бъде тълкуван недвусмислено в Берлин, Шьон настоява отново, но всичко, което Вивиани му казва е, че „ситуацията се промени от вчера“. За това какво се е променило, той информира Шьон, че „предложението на сър Ед. Грей всички страни да прекратят военните приготовления е прието по принцип от Русия и че Австро-Унгария е обявила, че няма да нарушава сръбската цялост и суверенитет“.⁵¹⁴ Последното твърдение е

---

⁵¹¹ Fromkin, 237–238. „Демоничната енергия“ Морли за Чърчил, цитирано у Такман (Tuchman, 113.)

⁵¹² Asquith, 1 August 1914, 140.

⁵¹³ Albertini, том 3, 388. „Каквото и да се случи в Белгия“: цитирано в Tuchman, 113.

⁵¹⁴ Шьон до Ягов, 1 август 1914 г. (13:05 ч., получено в 18:10 ч.), № 571 в DD, том 3. За Évidemment: цитирано в Tuchman, 110.

вярно; първото „разкритие“ – че Русия се е съгласила да прекрати военните приготовления, е напълно невярно, и Шьон не знае това.

Това е впечатляващо представяне на Вивиани, който за първи път влиза в ролята си на външен министър. Той не издава нищо, докато създава доста дипломатическа мъгла във въздуха. Вивиани отбелязва в доклада си за срещата, изпратен до френските посланици, че барон Шьон „не знае за развитието на този въпрос през последните 24 часа, и в тях може би има „лъч надежда“ за някакво споразумение... и ще иска повече информация.“⁵¹⁵

Германският посланик е достатъчно озадачен от двусмислените отговори на Вивиани, и че не е поискал паспортите му (т.е. прекратяване на дипломатическите отношения). Подвеждащите забележки на Вивиани, предадени от Шьон в Берлин, оставят германците да гадаят какви са френските намерения. Възможно е самият Вивиани все още да таи съмнения. От протокола не е съвсем ясно кога пацифистки настроеният премиер най-накрая преминава на позицията на реваншистите войнолюбци. Съдейки по отказа му да отправи дори половинчати предупреждения за руската мобилизация в петък, 31 юли, или да настоява по-усилено за посредничество с Австро-Унгария, вероятно вече се е отказал от надеждата за мирно решение.

Тази промяна може би е към пасивна оставка, отколкото към активна войнственост. Вивиани не се съгласява да обяви мобилизация в петък вечерта. Нито пък го прави на съботното сутрешно заседание на кабинета, въпреки добре дошлите новини от Италия. Независимо дали взема решението предварително, последната съпротива на Вивиани, пада след срещата му с Шьон.

Враждебната общественост може да го е стреснала, или е потвърдила подозренията му, които вече таи относно германските намерения.

Според Жофр, когато Вивиани „се върна на мястото си“ на заседанието на кабинета, „той вече беше напълно убеден, че съм прав, и предвид опасните приготовления, вече направени от германците, беше готов да подпише заповедта за обща мобилизация“.⁵¹⁶

Единственото условие на Вивиани той и Поанкаре да изготвят манифест до френския народ, в който да обяснят защо е взето решението (т.е. по чисто отбранителни причини), да настояват за национално единство, да оставят настрана партийните различия и да твърдят с поглед към британската общественост и правителство, че „мобилизацията не е война“. Заповедта за обща мобилизация на Франция е подписана от Поанкаре, Вивиани, Месими и военноморския министър.⁵¹⁷

В 15,30 ч. помощникът на Месими, генерал Ебнер, заедно с двама офицери, определени да предадат заповедта до телеграфната служба, пристигат на улица „Сен Доминик“, за да изпълнят дълга си. Месими им връчва заповедта за мобилизация „с мълчание“. Всеки, спомня си той, „съзнавайки гигантските последици, които ще предизвика това малко листче хартия... усети как сърцата ни се свиват.“⁵¹⁸

В 15,45 ч. заповедта е доставена до централния телеграф в Париж и бързо изпратена до всички военни командири. В 16,00 ч. първите мобилизационни плакати са разлепени из Париж. Оркестри из целия град свирят „Марсилезата“ редом с руския и сякаш с тъжна надежда, британския химн. Допринасяйки за атмосферата на веселие, булевардите са празни, няма автомобили, Месими вече ги е реквизирил за армията.

Тълпи от патриотично настроени французи изпълват улиците. Първите запасници са видени да маршируват към гара „Изток“, откъдето ще се качат на влакове за

---

⁵¹⁵ Вивиани до посланиците, 1 август 1914 г., бр. 505 в DDF, сер. 3, кн. 11.

⁵¹⁶ Albertini, vol. 3, 103.

⁵¹⁷ Albertini, vol. 3, 103.

⁵¹⁸ Tuchman, 110–111.

границата, и френските цивилни граждани ги изпращат с аплодисменти. Английски и други чуждестранни туристи се тълпяна гара „Север“ с надеждата да се измъкнат от Франция преди началото на войната. Влаковете, спомня си един британец, „бяха претъпкани до задущаване“. Реймон Рекули си спомня момента, когато в е публикуван „малък син вестник“, обявяващ мобилизация: „Безбройната тълпа изпълва улиците и се движи напред-назад“.

„Мобилизацията не е война“, казва г-н Поанкаре в посланието си към народа. Истината е, че никой не му вярва. Ако все още не е война, със сигурност е ужасно близо до нея.“⁵¹⁹

Войници се завръщат от отпуск в гарнизоните си, а Париж, и Франция се мобилизират през 1914 г.

Самият Вивиани има подобно тревожно предчувствие. Малко преди 16,00 ч. той се обажда на Месими, за да попита дали мобилизацията може

да бъде отложена за малко.

Единствената новина, която получава от обяд, е съобщение от Палеолог, в което се твърди, че Германия ще започне мобилизацията си в неделя. Това потвърждение, че предстои една ужасна война, вероятно е събудило съвестта на Вивиани.⁵²⁰ За негово съжаление Месими отговоря, че „заповедта вече е издадена, и първите мерки се изпълняват. Твърде късно е, механизмът е задействан.“⁵²¹

В БЕРЛИН Бетман все още има надежди, също толкова невъзможни, колкото и тези на Вивиани. Въпреки че крайният срок за ултиматума на Германия към Русия ще изтече едва по обяд, когато се събужда в събота сутринта, Бетман получава тревожено предварителен отговор. След като получава ултиматума в 23,10 ч., Пурталес го представя на Сазонов в полунощ. Руският външен министър повтаря думите си, казани по-предната вечер, че „е невъзможно по технически причини да се спрат военните приготовления на [Русия]“. Печелейки време, Сазонов настоява, че „значението на руската мобилизация не може да се сравни с [германската]“, тъй като тя може да спре преди войната.⁵²²

⁵¹⁹ Rescouly, цитирано в Albertini, том 3, 107. „Натъпкани до задущаване“: цитирано в Marcus, 253. Други подробности: Tuchman, 110–111.

⁵²⁰ Вивиани казва на Месими, че току-що е провел втора среща с германския посланик, която „дала лъч надежда за споразумение“. Но това не е вярно, защото той не се среща отново с Шьон до 17,30 ч. Възможно е Месими да е сбъркал времето на тази среща и тя да се е състояла в събота вечерта, а не малко преди 16,00 ч. Това изглежда малко вероятно, защото Жофр и Месими многократно заявяват на Вивиани, че заповедта за мобилизация ще бъде издадена в 16,00 ч. До вечерта той ще знае, че заповедта е необратима.

⁵²¹ Albertini, vol. 3, 103.

⁵²² Пурталес до Ягов, 1 август 1914 г., № 536 в DD, том. 3.

Бетман не е впечатлен от софизма на Сазонов за общата мобилизация, която не означава война. Обръщайки се към Бундесрата в събота сутринта – висш парламентарен орган, чието одобрение, за разлика от това на Райхстага, е конституционно необходимо преди обявяването на война, канцлерът информира депутатите, че „Русия се опитва да представи мобилизацията си като акт, който не е проява на враждебност срещу нас“. И информира Бундесрата, че Франция също предприема сериозни военни приготовления. Ако Германия приеме уверението на Сазонов за чиста монета, предупреждава Бетман, тя ще „загуби предимството на по-голямата ни скорост на мобилизация, което ще ни постави в опасност в близко бъдеще да имаме напълно мобилизирани, бойно готови вражи армии на източните и западните си граници“, готови да превземат „цели провинции на Източна Прусия, а на запад Рейнланд също е застрашен“. Поради тази причина канцлерът информира Бундесрата, че е изпратил 12-часов ултиматум до Русия и нота до Париж, изискваща разяснения относно френските намерения. *„Ако руският отговор е незадоволителен“, заявява той, „и няма абсолютно недвусмислена декларация за неутралитет от Франция“, тогава кайзерът ще информира руското правителство, че трябва да се счита за намиращо се в състояние на война с Русия, предизвикано от самата Русия, а на Франция ще заяви, че сме във война с Русия и понеже Франция не гарантира неутралитета си, трябва да приемем, че сме и в състояние на война и с Франция... Ние не сме искали войната, тя ни е наложена“.* Бундесратът гласува единодушно в подкрепа на канцлера. „Ако сега трябва да се търкалят железните зарове, тогава нека Бог ни е на помощ“, завършва Бетман.⁵²³

Крайният срок изтича до обед без допълнителен отговор от Русия. След това държавният секретар Ягов, изготвя (на френски език) декларация за обявяването на война на Русия, която изпраща по телеграфа на Пурталес в 12,52 ч.

Освен някои предварителни пояснения, свързани с провала на посредническите усилия, документът е сравнително ясен, посочвайки общата мобилизация на Русия и неспособността ѝ да я спре като *casus belli*. Тъй като не е ясно дали Сазонов ще представи официален отговор (полунощният му отговор е двусмислен) или просто ще запази мълчание, е включена своеобразна клауза, където Пурталес може да посочи „отказал“ или „не счете за необходимо да отговори“ като основания за прекратяване на дипломатическите отношения. И в двата случая посланикът трябва да информира Сазонов, че „Негово Величество Императорът, моят августейши суверен, от името на Империята, приема войната, която му е наложена“.

За да се даде време както за предаване, така и за декодиране, и евентуално, за размисъл от Сазонов или царя, на Пурталес е наредено да предаде нотата на руското правителство в 17,00 ч. централноевропейско време (18,30 ч. руско време). Така че да има все още малко време, до изтичането на крайния срок.⁵²⁴

Френският срок от 13,00 ч. (14,00 ч. берлинско време) също изтича без отговор, освен неясното заявление на Вивиани, че „Франция ще действа в съответствие със своите интереси“. Въпреки, че Бетман и Ягов не могат да видят в този отговор или в очаквания отговор на Сазонов, основание за надежда, те все пак решават да се въздържат.

Бетман телеграфира до Шьон, че Франция, ще има още два часа за отговор: до 15,00 ч. (16,00 ч. берлинско време).⁵²⁵

Има основателна причина германците да изчакат събитията. Франция и Русия успяват да се мобилизират предварително срещу Германия, твърдейки, че това не

⁵²³ Протокол на Бундесрата, 1 август 1914 г. (сутрин), № 553 в DD, том 3.

⁵²⁴ Ягов до Пурталес, 1 август 1914 г. (12:52 ч.), № 542 в DD, том 3.

⁵²⁵ Бетман до Шьон, 1 август 1914 г. (13:05), бр. 543 в DD, том. 3.

„означава война“, но според плана на Молтке, общата мобилизация на Германия е по-сериозна. Ако Германия се мобилизира в събота следобед, войските от 16-та дивизия в Трир трябва да завземат неутрален Люксембург (Белгия все още не) за една нощ, за да завземат контрола над железопътните линии (които вече по договор са под германско управление) и да не допуснат там французите.

До германския посланик в Брюксел вече е изпратен ултиматум, с който се изисква Белгия да позволи свободно преминаване на германските войски, но да не бъде представен на белгийското правителство до следващата нощ, давайки на Брюксел време да отговори, преди германците да преминат белгийската граница по графика М+3.

Съпреки, че нито една германска войска част, няма да наруши белгийската територия в продължение на три дни и френската територия в продължение на още две седмици, преминаването през Люксембург щ бъде недвусмислен акт на война (дори и да не е пряко срещу Франция или Русия). Следователно мобилизацията на Германия е решение с огромна сериозност. Бетман се надява, че все още имаше време някой в Париж или Петербург да се разубеди.

Но Бетман е авторът на собствените си сегашни проблеми. Не просто неговата политика на „свършен факт“ спрямо Виена доведе нещата дотук. Канцлерът настоява и германската мобилизация да бъде съпроводена с обявяване на война. Парадоксът на мобилизационния план на Молтке е, че той изисква незабавни действия по посока на Франция и само отбранителна позиция на руската граница. Но тъй като Русия е силата, предоставяща *casus belli*, е необходимо да се обяви война първо на нея, преди Франция, въпреки че германските войски нямат непосредствени планове да нахлуят в Русия.

След това Германия трябва да обяви война на Франция, преди да започне реални военни действия срещу нея. Обявяването на война пръв е дипломатическо самоубийство, както самият Бетман осъзнава след войната: „по този начин ние се представихме като агресори“, особено за Великобритания.⁵²⁶

Всъщност е по-лошо, както обяснява военноморският секретар Тирпиц на Бетман, Италия и Румъния имат договори с Германия от времето на Бисмарк, които ги задължават да ѝ се притекат на помощ, ако тя бъде нападната. „С обявяването на война на Русия“, посочва Тирпиц, германците „дават на румънците правото да ни оставят сами във войната“. По същия начин, обявяването на война на Франция позволява на Италия да поеме по свой собствен път. Предвид неизбежността на войната с Русия, обявявайки война първа, Германия дава основания на пропагандата да „вдъхнови [руския] мужик, че кайзерът и нападнал Белия цар“.

Тирпиц пита „защо обявяването на война трябва да съвпадне с нашата мобилизация“. Отговорът на Бетман е, че мобилизацията изисква Германия да „изпрати войски през границата“, което по дефиниция е акт на война.

В един вид *reductio ad absurdum* (довеждане до абсурд) на германското благоприличие, чрез което дипломатията и станала слугиня на военната необходимост, канцлерът свежда въпроса за обявяването на войната до тавтология. Трябва да се направи, защото трябва да се направи. Бетман знае, че това означава стратегическа гибел за Германия. Но логиката остава неоспорима.⁵²⁷

С напредването на деня без вест от Париж или Петербург, напрежението в Берлин нараства. Тълпи се събират из града. Въздухът, отбелязва един журналист, „беше наелектризиран от слухове. Хората говореха, че Русия е поискала удължаване на срока. Борсата е обхваната от паника. Следобедът премина в непоносима тревожност.“⁵²⁸

---

⁵²⁶ Bethmann, vol. 1, 165.

⁵²⁷ Tirpitz, 290–291.

⁵²⁸ Tuchman, 94.

Тревожността в Генералния щаб се засилва от последните разузнавателни данни от Източния фронт. До събота мобилизацията на Русия е толкова напреднала, че

германското разузнаване успя да идентифицира конкретни руски части в боен строй.⁵²⁹

Руската пехота в марш през руска Полша към западната граница, в навечерието на войната.

В 16,00 ч. Фалкенхайн, пруският военен министър, търси Бетман, учуден

защо мобилизацията все още не е обявена четири часа след изтичането на крайния срок даден на Русия. Той иска канцлерът да убеди кайзера да обяви мобилизацията незабавно.

„След ожесточен спор“, спомня си Фалкенхайн, „той се съгласи и ние се обадихме на Молтке и Тирпиц.“ След това кайзерът свика всички в двореца в Шарлотенбург. В 17,00 ч. в събота, 1 август, германският суверен подписа заповедта за обща мобилизация, последният от четирите основни воюващи страни, който прави това.

Той се ръкува дълго с Фалкенхайн. Фалкенхайн си спомня, че и двамата „имахме сълзи в очите“.⁵³⁰

Едва е взето това важно решение, когато се появява Ягов идвайки от Вилхелмщрасе, за да каже на всички, че „от Англия е пристигнала много важна депеша, която скоро ще бъде декодирана и донесена“.⁵³¹

Това е телеграма на Лихновски от 11,14 ч., получена в 16,23 ч. Не желаейки да даде на Бетман и кайзера още един шанс да отстъпят, зачервеният от напрежение Молтке, тръгва с Фалкенхайн, за да предаде заповедта за мобилизация на армията, без да чака новините на Ягов от Лондон.⁵³²

Десет минути по-късно те са извикани обратно. За всеобщо учудване, Ягов информира всички, че сър Едуард Грей е обещал, „че ако не нападнем Франция, Англия също ще остане неутрална и ще гарантира пасивността на Франция“.

Новината, спомня си генерал Линкер, началник на военния кабинет, „удари всички като бомба“. Изведнъж се оказва, че Германия ще трябва да се бие, по думите на Линкер, само с „един противник вместо с трима“.⁵³³

Нищо чудно, че при завръщането си в двореца, Молтке заварва всички „в радостно състояние на духа“. Кайзерът, обзет от облекчение, възкликва: „Сега можем да воюваме само срещу Русия. Просто ще поведем цялата си армия на изток!“⁵³⁴

⁵²⁹ Zuber, 157.

⁵³⁰ „Бележки на Фалкенхайн“, № 1000a в Geiss, vol. 2.

⁵³¹ „Бележки на Тирпиц“, № 1000d в Geiss, том 2.

⁵³² Jannen Jr., 297.

⁵³³ „Запис от дневника на Линкер“, № 1000b в Geiss, том 2.

⁵³⁴ „Бележки за Молтке“, № 1000c в Geiss, том 2.

Молтке онемява. Планът му не предвижда обръщане посоката на германската мобилизация на 180° от запад на изток. Сложният му график, който един историк елегантно описва като „прецизен до броя на осите на влаковете, които биха преминали по даден мост в рамките на дадено време“, ще бъде провален.⁵³⁵

Обявяването на германската мобилизация, 1 август 1914 г.

След като се съвзема, Молтке, протестира: „Ваше Величество, азполагането на армия от милион души не може да бъде импровизирано... Ако Ваше Величество настоява да поведе цялата армия на изток, това няма да бъде армия, готова за

битка, а дезорганизирана тълпа от мъже без никакви мерки за снабдяване. Освен това Франция ще остане напълно мобилизирана на западната ни граница и едва ли ще остави Германия на мира, ако нападне Русия.

Кайзер Вилхелм II отговори гневно, „Вашият чичо“⁵³⁶, щеше да ми даде различен отговор!“

Тази забележка „ме нарани дълбоко“, спомня си по-късно Молтке, отговаряйки смутено на кайзера, че никога не се е смятал „за равен на фелдмаршала“.

Въпреки настойчивите възражения на Молтке, кайзерът настоява началник-щаба му да подпише заповед до командира на 16-та дивизия в Трир, отменяща предстоящият му поход към неутрален Люксембург. Молтке отказва да подпише, но неофициална заповед е дадена от неговите помощници по телефона в 18,40 ч.⁵³⁷

И разгорещената дискусия относно британското предложение продължава. Фалкенхайн дръпва Молтке настрана, за да го успокои. Той се съгласява с началник-щаба, че няма начин да се отмени мобилизацията срещу Франция, но настоява да се съобразят с кайзера, стига предложението на Англия да е действително.

Молтке, след като смъррен от кайзера, се съгласява да обмисли предложението. Тирпиц посочва на всички, че независимо дали предложението на Грей „е блъф или не“, ако германците откажат да преговарят, отказът им ще бъде използван от Лондон, „което ще ни постави в явна несправедливост“. Кайзерът се съгласява.

Независимо дали Грей е искрен или не, изглежда наложително да се отговори, за да се покаже добросъвестност.⁵³⁸

И така, Бетман и Ягов, с помощта на Молтке и Фалкенхайн, започват да пишат спешни ноти до Лондон въз основа на предложението на Грей. Първата е апел от

⁵³⁵ Tuchman, 95.

⁵³⁶ Хелмут Молтке (1800 – 1891 г.), началник-щаба на пруската и после на германската армия по времето на кайзер Вилхелм I и Бисмарк. (б. пр.).

⁵³⁷ „Бележки на Молтке“; заповедта по телефона, „Бележки на Фалкенхайн“, № 1000a в Geiss, том 2, 556n4

⁵³⁸ „Бележки на Тирпиц“, в Geiss, vol. 2.

суверен към суверен, в която кайзер Вилхелм II информира крал Джордж V, че „току-що е получил съобщението от вашето правителство, предлагащо френски неутралитет под гаранция от Великобритания. Към това предложение, е добавено запитването дали при тези условия Германия ще се въздържа от нападение над Франция“.

Кайзерът признава, че мобилизацията на Германия срещу Франция и Русия вече не може „по технически причини“ да бъде спряна, но обещава, че „ако Франция ми предложи неутралитет, който трябва да бъде гарантиран от британския флот и армия, разбира се, ще се въздържа от нападение над Франция и ще използвам войските си другаде“. Като залог за добросъвестност на Германия, кайзерът уверява крал Джордж, че „войските на моята граница са в процес на спиране по телеграфа и телефона, за да не преминат във Франция“.⁵³⁹

Последно не е вярно. Не се очаква германските войски да преминат френската граница почти още две седмици и затова няма нужда кайзерът да ги „спира“.

Бетман мълчаливо признава това в собствената си телеграма до Грей, в която, за да даде време на Англия да преговаря с Париж, обещава, че германските войски ще се въздържат от преминаване на френската граница до понеделник, 3 август, в 19,00 ч.⁵⁴⁰ (Това също е подвеждащо – във вторник сутринта щяха да преминат границата на Белгия, а не на Франция.)

Двете телеграми на Бетман и на кайзера, са изпратени почти едновременно, с намерението очевидно да демонстрират, че германските войски са „спряни по телеграфа“, и няма да влязат във Франция. Всъщност тези обещания не означават нищо, тъй като просто отразяват прерогативите на мобилизационния план на Молтке.

Но кайзерът вече предприема стъпки за „спиране на войските“ от преминаване на граници, 16-та дивизия, която трябва да завземе Люксембург е спряна, но естествено не трябва това да се разкрива пред британците, тъй като издава намерението на Германия да наруши неутрална територия. Нито успява да накара началник-щаба да подпише заповедта (въпреки че е дадена устна заповед по телефона).

Не успявайки да получи съгласие от Молтке, кайзерът го уволнява малко преди 20,00 ч. Началник-щаб „съкрушен“, когато напуска двореца „избухнал в сълзи от крайно отчаяние“. Прибирайки се вкъщи, в крайно лошо настроение.⁵⁴¹

Ако беше се забавил малко повече, Молтке щеше да се утеши, от следващия обрат. Втората телеграма от Лихновски идва само минути след тръгването на Молтке, и е по-изумителна от първата. Сър Уилям Тирел дошъл в посолството рано в събота следобед, уж за да докладва за заседанието на кабинета, и информирал германския посланик, че „сър Е. Грей е направил предложение този следобед за неутралитет на Англия, дори в случай че воюваме с Русия, както и с Франция“. Чувайки това, кайзерът поръчва шампанско за всички. Великобритания ще остане неутрална, независимо какво направи Германия!?⁵⁴²

Разбира се, все още имаше Франция и Русия, за които трябва да се тревожат. В 20,45 ч. вечерта Ягов телеграфира на Шьон в Париж, предавайки предложението на Грей, „с което Англия ще гарантира неутралитета на Франция, ако не нападнем Франция“. Ягов обещава, че „от наша страна не се предвиждат враждебни действия срещу Франция, освен мобилизацията“, и иска Шьон да даде това уверение на Вивиани, за да „запази французите тихи засега“.⁵⁴³

---

⁵³⁹ Кайзер Вилхелм II до крал Джордж V, № 575 в DD, том 2.

⁵⁴⁰ Бетман до Лихновски, 1 август 1914 г. (19:15), № 578 в DD, том 3.

⁵⁴¹ „Бележки на Молтке“...

⁵⁴² Лихновски до Ягов, 1 август 1914 г. (14,10 ч., получено в Берлин в 18,04 ч., отбелязано като прочетено от кайзер Вилхелм II в 20,30 ч.), № 570 в DD, том 3. Шампанско за всички: Jannen Jr., 299.

⁵⁴³ Ягов до Шьон, 1 август 1914 г. (20:45 ч.), № 587 в DD, том 3.

Ситуацията с Русия е още по-странна. След изтичането на 12-часовия срок на ултиматума, обявяването на война от Германия е изпратено до Пурталес в 12,52 ч., с инструкции да не го връчва до 17,00 ч. централноевропейско време (18,30 ч. в Петербург). Така че почти сигурно е съществувало състояние на война между Германия и Русия, когато предложенията за неутралитет на Грей са обмисляни в Шарлотенбург, въпреки че при липса на нов доклад от Пурталес никой не може да бъде съвсем сигурен в това. Най-новата новина от Русия е последната телеграма „Ники-Вили“, получена в Берлин малко след 14,00 ч. В нея царят изразява разбиране, че кайзерът е „задължен да се мобилизира“, но иска „същата гаранция от вас, каквато ви дадох и аз, че тези мерки не означават война и че ще продължим преговорите“.⁵⁴⁴

Германският суверен всъщност вече е отговорил отрицателно на този въпрос, като е изпратил обявяване на война до Петербург, въпреки че не е бил сигурен, дали все още е връчено. В стремежа си да обхване всички възможности, Бетман написва отговор от името на кайзера, изпратен по телеграфа до Пурталес в 21,45 ч.

„Въпреки че поисках отговор до обяд днес“, започва телеграмата на Вили, „все още не съм получил телеграма от моя посланик, предаваща отговор от вашето правителство. Следователно бях принуден да мобилизирам армията си.“ След като не получава задоволителен отговор относно демобилизацията на Русия, той „не можа да обсъди темата на вашата телеграма“ (т.е. дали германската мобилизация означава война). „Незабавният утвърдителен, ясен и недвусмислен отговор от вашето правителство“, заключава Вили, „е единственият начин да се избегнат огромните страдания.“⁵⁴⁵ Това е неудобна и ненужна комуникация. Както Бетман сигурно е знаел, докато стигне до Петербург малко преди полунощ, въпросът за мира или войната вече ще е решен от германския посланик. Въпреки че отнема няколко часа, за да бъдат предадени и дешифрирани заповедите му от Берлин, Пурталес има обявяването на война в ръцете си и в 17,45 ч. руско време и се отправя към Певчески мост, с около час и петнадесет минути закъснение. Сазонов го приема в 19,00 ч. (17,30 ч. Берлинско време), приблизително по същото време, когато Молтке и Фалкенхайн са извикани обратно в двореца поради сенсационната новина от Лондон. Без да знае нищо за това, Пурталес спокойно пита още веднъж дали „императорското правителство е съгласно да му даде благоприятен отговор на нотата му от вчера“ (т.е. 12-часовия ултиматум, с който се иска Русия да се демобилизира). Сазонов казва „не“, че не е в състояние да изпълни искането на Германия. Пурталес вади от джоба си обявяването на война и повторя въпроса си втори път, подчертавайки „сериозните последици“, които ще последват от отказ. Сазонов потвърждава отказа си. „С нарастващо вълнение“ Пурталес повторя въпроса си трети път. Сазонов, сякаш за да му помогне, отговаря: „Нямам друг отговор, който да ви дам“. Посланикът, „дълбоко развълнуван и поемайки дълбоко въздух“, връчва обявяването на война „с треперещи ръце“ на Сазонов.

Двамата развълнувани се прегърнали (въпреки че разказите им се различават по отношение на това кой кого е прегърнал).⁵⁴⁶

Според Пурталес последвал кратък разговор, в който един друг се обвиняват за започването на войната. Сазонов обвинява Чиршки, посланика на Германия във Виена, че е подтикнал австроунгарската агресия срещу Сърбия. Пурталес отвърща, че отговорните са „тези, които са насърчили царя да се мобилизира срещу нас“. На това обвинение Сазонов отговоря с въпрос: „Какво можех да направя аз като министър на външните работи, когато военният министър [Сухомилинов] обяснил на царя, че мобилизацията е необходима?“

⁵⁴⁴ Ники до Вили, 1 август 1914 г. (14,06 ч., получено в Берлин в 14,05 ч.), № 546 в DD, том 3.

⁵⁴⁵ Вили до Ники, 1 август 1914 г. (21:45 ч.), № 600 в DD, том 3.

⁵⁴⁶ Шилинг, 76–77; сравнете Сазонов, 212–213 и Пурталес, 73–74.

Пурталес отговоря, че именно работа на Сазонов, като министър на външните работи, „знаейки от предишните ни преговори какви непременно ще бъдат последствията от тази мобилизация... да възпре царя от тази съдбова стъпка“.

Ако Пурталес знае, че самият Сазонов, в съгласие със Сухомлинов и Янушкевич, е убедил царя да се мобилизира, ще е още по-ядосан.

Въпреки че историческият обмен на реплики на Певчески мост приключва, Пурталес поисква паспортите си веднага. Той трябваше да напусне Петербург в 8 ч. сутринта.⁵⁴⁷

Сазонов незабавно съобщава новината за обявяването на войната на своите посланици и след това отива да вечеря с Бюканън и Палеолог. След като всички разбират, че Германия е обявила война, последната телеграма на кайзера може да изглежда само като умишлена провокация. Бетман връчва на Франция и Русия още един дипломатически подарък.

В Шарлотенбург, без да знае какво се случва в Петербург, кайзер Вилхелм е в еуфорично настроение. След като се отпуска за малко със семейството си в градината, той се оттегля в леглото. Едва задрямал, кайзерът е събуден със спешна телеграма от крал Джордж V (въпреки че Грей е истинският ѝ автор). „В отговор на току-що получената ви телеграма“, пишеше в нея, „мисля, че има някакво недоразумение относно предложението възникнало в приятелски разговор между принц Лихновски и сър Едуард Грей този следобед, когато те обсъждаха, как да се избегнат реалните бойни действия между германската и френската армии, докато все още има шанс за споразумение между Австро-Унгария и Русия.“⁵⁴⁸

Нedorазумение със сигурност има, но не от страна на Лихновски. Сър Едуард Грей наистина прави и двете предложения за неутралитет през деня. Забележително е, че той дори казва на френския посланик Пол Камбон за първото си предложение и го препраща на сър Франсис Бърти в Париж, (както Бърти го тълкува, след като го прочита внимателно), че Великобритания „ще остане неутрална, докато германските войски останат в отбрана и не преминават френската граница, а французите се въздържат от преминаване на германската граница“ и е прието с още по-голямо (но тревожно) учудване, отколкото в Берлин.⁵⁴⁹

Самият Грей е изумен, когато е повикан в Бъкингамския дворец в 20,00 ч., и прочита телеграмата на кайзера от Берлин. Той не е обмислил какво означава „да се гарантира пасивността на Франция“ и да се обещае британската армия и флот да поддържат френския неутралитет, дори докато Германия воюва с най-близкия съюзник на Франция. „Сигурно е станало недоразумение“ казва Грей, за да се отрече от собствените си предложения, след като осъзна колко глупави са те.⁵⁵⁰

Кайзерът е силно разочарован от тази кратка телеграма от братовчед му. Дългоочакваната британска маслинова клонка се оказва мираж. Той става и изпраща призовката на Молтке, дори не се облека, а просто наметва шинела върху пижамата си. В това състояние, най-висшият военачалник приема началник-щаба, малко след 23 ч. пред нощта. Молтке, очаквайки да получи поредната невъзможна заповед за спиране на

---

⁵⁴⁷ Pourtalès, 73–74.

⁵⁴⁸ Крал Джордж V до кайзер Вилхелм II, 1 август 1914 г., № 612 в DD, том 3.

⁵⁴⁹ Бърти до Грей, 2 август 1914 г. (2,15 ч.), № 453 в BD, том 11, отговор на Грей до Бърти, 1 август 1914 г. (17,25 ч.), № 419 в BD, том 11. За Грей, споменаващ предложението към недоверчивия Пол Камбон: Грей до Бърти, 1 август 1914 г. (20,20 ч.), № 426 в BD, том 11.

⁵⁵⁰ Лихновски, който е близък със сър Едуард Грей, по-късно защитава репутацията на приятеля си, като „признава“, че го е разбрал погрешно. Но двете телеграми на Грей до сър Франсис Бърти в Париж, и двете датирани от 1 август 1914 г., опровергават това. Грей не е обмислил сериозно каквото е казал, но така или иначе, го е казал.

мобилизацията, вместо това получа телеграмата от Бъкингамския дворец за да я прочете.

„Сега можете да правите каквото искате“ е всичко, което успява да му каже кайзерът. Молтке, въздъхва с облекчение, „веднага се прибра вкъщи и телеграфира на 16-та дивизия, да завземе Люксембург.“⁵⁵¹ Германия първа обявява война на Русия, но сега ще започне войната ѝ срещу Франция.

Обявяването на мобилизацията в Мюнхен, Бавария на 2 август 1914 г. Сред възторженото множество се вижда и никому неизвестният беден и безработен самоук художник, емигрант от Австро-Унгария, Адолф Хитлер. Той ще се запише доброволец в баварският полк на полковник Лист. Войната коренно ще промени живота му, а от 1933 г. нататък той ще промени историята на Германия, Европа и света. (доп. пр.).

Глава 23. Великобритания се събужда изправена пред опасността.

НЕДЕЛЯ, 2 АВГУСТ. След като кайзерът се оттегля за почивка, съветниците му се събират, за да обсъдят какво да правят по-нататък. Във вечерната драма около предложението на Грей за неутралитет, Русия почти е забравена. Пурталес е инструктиран да предаде обявяването на война от Германия в 17,00 ч.

Девет часа по-късно не са получени новини от Петербург. Дали Германия е във война с Русия, или не? Никой не знае. И както твърди Бетман, странното е, че ако не е във война с Русия, едва ли ще може да оправдае войната с Франция.

Фалкенхайн отхвърля това като празни приказки, твърдейки, че „войната все пак има и въпросът за обявяване на война на Франция е без значение“. Молтке се съгласява: „Война има и това е всичко.“

---

⁵⁵¹ „Бележките на Молтке“.

Но Бетман не отстъпва. Той не иска Германия да обяви война на Франция, докато не получи „някакво потвърждение съгласно международното право“, че сме във война с Русия.

Молтке се ядосва. Руснаците се мобилизираха първи, напомня той на Бетман; има инциденти по границата с Източна Пруссия; очевидно вече сме във война, независимо дали Германия я обявила или не.

Следва „напрегната сцена“, спомня си Тирпиц, „последвана от взаимни извинения за загуба на самообладание“. Канцлерът най-накрая признава, че ако руснаците наистина са стреляли първи, тогава случаят е „ясен, това означава, че руснаците са били първите, които са започнали, и аз ще накарам обявяването на война [на Русия] да бъде предадено през границата от най-близкия генерал“.

Някой може да си помисли, че това е ненужно, като се има предвид, че обявяването на война вече е изпратено до Санкт Петербург. Но Бетман не знае дали Пурталес го е предал на Сазонов. Той се нуждае от правно доказателство.⁵⁵²

Аргументът, на пръв поглед странен, е много важен. С безупречна немска логика Бетман настоява, че войната не може да започне, докато не е обявена. Така изисква Женевската конвенция от 1907 г.

Франция или Русия могат тайно да започнат война, без да я обявят, но Германия е твърде честна за това. Молтке и Фалкенхайн, за разлика от него, се тревожат само за това как войната да започне възможно най-гладко. Войната си е война; декларациите са излишни и само могат да пречат. На никой от тримата не му хрумна, че дипломатическо-стратегическият въпрос на часа и на последвалата история е: Коя страна започва войната?

Единственият човек, който мисли трезво, е Тирпиц. Това се дължи и на естеството на работата му. Молтке и Фалкенхайн смятат Англия за страна, способна да изпрати малка шепа дивизии във Франция, едва достатъчни, за да забавят германските армии.

Началникът на военноморския щаб, за разлика от тях, е обсебен от въпроса за британската намеса, защото британският флот е неговият основен стратегически противник. Дори сега, когато е твърде късно, Тирпиц възразява, че не разбира „защо обявяването на война на Русия е обявено преди [германската] мобилизация“.

Той също „не вижда смисъл в обявяването на война на Франция, преди действително да сме навлезли във Франция“. Преди всичко той не разбира защо военният план изискваше германската армия да премине през неутрална Белгия.

Молтке отговоря, „че няма друг изход, трябва да го направим докрай“. В такъв случай Тирпиц информира всички, „трябва веднага да мислим за война с Англия“. Най-малкото, умолява той, Германия трябва да отложи обявяването на война на Белгия, за да забави британската мобилизация. По това време Бетман губи интригата. Тирпиц, който слуша случващото се с нарастваща загриженост, си спомня сцена, граничеща с фарс. Криге, ръководител на правния отдел на Министерството на външните работи, яростно възразява срещу нахлуването в Белгия, само за да бъде „остро отхвърлен“ от Молтке. Бетман сякаш вече почти не слуша; на Тирпиц му се струва, че „юздите са се изплъзнали напълно от ръцете на имперския канцлер“.

Тирпиц предполага от изражението на канцлера, че Бетман или „не е знаел предварително за похода през Белгия, или се е опитал [но не е успял] да го предотврати“.⁵⁵³

След това някой казва мимоходом, че Австро-Унгария все още не е обещала да „се воюва срещу Русия“, което е доста голям пропуск. Нито Италия, военен съюзник от

---

⁵⁵² Tirpitz по Albertini, vol. 2, 195.

⁵⁵³ Бетман е знаел в общи линии за планирания поход през Белгия, но е научил за нападението на М+З в посока към Лиеж едва в петък, 31 юли.

1882 г., е информирана, че Германия обявява война на Русия. Нито пък Румъния, друга страна, с която Германия е имала съюз за взаимна отбрана. Когато научават всичко това, Молтке и Фалкенхайн са „ужасени“. Трайното впечатление на Тирпиц от тази историческа нощ е, че „политическото ръководство на Германия е загубило напълно разсъдъка си“.⁵⁵⁴

Поне в една област германците мислят напред. След като научава от докладите в 4 и 6 ч. сутринта, че руските войски са преминали границата с Източна Прусия, Бетман успява да го потвърди на кайзера, германската общественост (чрез прессъобщение), Виена и Рим, че съществува „действително военно положение“ с Русия. Да се убеди Австро-Унгария да подкрепи Германия чрез обявяване на война не трябва да е трудно (но поради нежеланието на Конрад да се откаже от План Б, насочен върху Сърбия, Австро-Унгария не го прави още четири дни). Никой в Берлин все още не знае това, но Италия е загубена кауза още преди Бетман и Ягов да ѝ дадат възможност да се измъкне, като обявяват първи война на Русия. Румъния също вероятно няма да се присъедини. Поне с Османска Турция има основания за надежда. На 22 юли, точно преди ултиматумът на Австро-Унгария да бъде предаден в Белград, Енвер паша, османският военен министър, предлага открит военен съюз на германския посланик Ханс фон Вангенхайм, но посланика отхвърля идеята. След като научава това, кайзер Вилхелм II категорично нахоква Вангенхайм и заповядва преговорите за съюза да бъдат възобновени. До петък вечерта, 31 юли, преговорите стигнали дотам, че Бетман пита Вангенхайм дали Турция е готова да „предприеме някакви действия, достойни за името си, срещу Русия“.

В събота в 14,30 ч., след като ултиматумът на Русия за демобилизация изтича, Бетман е отчаян, и се отказва от последните си резерви спрямо Турция, като телеграфира на Вангенхайм, че е упълномощен да подпише съюзническия договор, стига военният аташе Лиман фон Сандерс, да го увери, че турската армия има необходимата бойна готовност. Вангенхайм също разсъждава в този дух, като едновременно с това предлата, в телеграма, едновременно с тази на канцлера, Германия да изпрати единия си средиземноморски дредноут, „Гьобен“, в Константинопол. След като премине през пролива, информира той Бетман, той ще защититава както България, така и Босфора от руски десантни операции, като същевременно ще охранява подводната кабелна линия, свързваща Германия и Австро-Унгария с Константинопол (през Румъния), срещу руски саботаж. Това ще помогне и за включване на Турция във войната.⁵⁵⁵

Сега, когато войната с Русия е в ход, Германия се нуждае от всякаква помощ, която може да получи, а Турция има общи граници както с Русия, така и с британски Египет и е в идеална позиция да я окаже.

В 16,00 ч. в неделя, 2 август, Вангенхайм и османският велик везир Саид Халим паша подписват таен съюзнически договор, валиден до края на 1918 г., съгласно който Германия се ангажира да защитава османската територия в замяна на турския ангажимент да обяви война на Русия, ако тя нападне Германия, съгласно същия *casus foederis*, който се прилага за Австро-Унгария. Не е толкова голям обрат, колкото можеше да е британският неутралитет, но все пак беше нещо.⁵⁵⁶

---

⁵⁵⁴ Turner, “Schlieffen Plan,” 213.

⁵⁵⁵ Вангенхайм до Бетман, 1 август 1914 г. (12:20 ч.), № 652 в DD, том. 3.

⁵⁵⁶ Германската дипломация е толкова некомпетентна, че този договор беше невалиден още преди Вангенхайм да го подпише. Тъй като Германия обявява война на Русия (а не обратното), *casus foederis* технически не се отнася за никой от нейните съюзници, дори за Австро-Унгария. Умният османски велик везир е знаел това: Турция не обявява война на Русия месеци по-късно, въпреки острите протести на Берлин.

Мобилизацията на Германия се задейства методично. Малко след полунощ в неделя, 2 август, германските войски влизат в Люксембург през мостовете при Васербилиг и Ремих. Те продължават да обезопасяват основните железопътни линии, които по договор са под германско управление. Не е оказана съпротива, въпреки че министър-председателят на Люксембург Паул Айшен, изпрати официален протест до Берлин в 8 ч. сутринта в неделя. Серия телеграми са изпратени от Вилхелмштресе до Париж, Лондон и Хага, обяснявайки действието като предпазна мярка „за осигуряване на железопътните линии под наше управление от френско нападение“.

Германците твърдят, че имат сведения за враждебни френски маневри на територията на Люксембург (което не е истина). Берлин дори иска експулсирането на френския посланик от Люксембург. Айшен се съгласява, поради очевидния натиск.⁵⁵⁷

На френско-германската граница между Страсбург и Мец ситуацията остава неясна. И Жофр, и Молтке, с погледи към Лондон, издават заповеди войските да не преминават границата или да стрелят първи, но се разпространяват слухове за гранични инциденти. Френското посолство в Лондон например протестира пред Грей, че „20 000 германски войници са нахлули във Франция близо до Нанси“.⁵⁵⁸

Германците, от своя страна, съобщават, че френски самолети бомбардират „около Нюрнберг“, че френски кавалерийски патрул е преминал границата, че двама френски саботьори са хванати да се опитват да взривят тунел и че френски пилот е свален на германска територия.⁵⁵⁹

Съответно нито едно от тези съобщения не е вярно. Дори и да бяха верни, те няма да повлияят решително на британското мнение. В кабинета всички погледи са насочени към белгийската граница, която германските войски се очаква да да преминат по пътя си към Франция.⁵⁶⁰ Белгийската армия започва мобилизация три дни по-рано, независима от дрегите сили. До петък мостовете на Маас са подготвени за взривяване; До събота градът-крепост Лиеж е укрепен, а източните пътища и тунели, в посока към германските градове Трир и Аахен, също да подготвени за взривяване. Докато мобилизацията на Белгия теоретично е „призив без разполагане на войски“, насочен нито към Франция, нито към Германия, съобщенията, че германците са нахлули в Люксембург, които достигат до белгийското външно министерство в 6 ч. сутринта в неделя, са тревожни. Германският посланик в Брюксел, Клаус фон Белов-Селаске, е повикан за обяснение. Отговорът му не е напълно успокояващ: „Покривът на вашия съсед може да се запали, но вашата собствена къща ще бъде в безопасност.“⁵⁶¹

Английските ривържениците на ненамесата силно се надяват това да е вярно. Въпреки драматичните събития от последните няколко дни, много британци остават самодоволни в неделя сутринта, щастливи в незнанието си. Благодарение на непалните доклади на сър Джордж Бюканън от Санкт Петербург, представата, която дори вътрешните лица на кабинета има за събитията в Европа, е неясна и непълна. Вярно е, че Бюканън съобщава навреме за обявяването на война от Германия в събота вечер, но пропуска да спомене, че Русия провокира това, с общата се мобилизация в четвъртък (и

---

⁵⁵⁷ Бетман до германския консул в Люксембург, 11,30 ч., № 640 в DD, том. 3, и отговорът на Айшен до Бетман и Ягов, 3 август 1914 г. (10:14 ч.), №. 730 в DD, том. 3.

⁵⁵⁸ Съобщение от френското посолство, 2 август 1914 г. (16,40 ч.), № 486 в BD, том 11.

⁵⁵⁹ Ягов до Флотов, 2 август 1914 г. (16,35 ч.), № 664 в DD, том 3, и, за сваления френски пилот, Лихновски до Тирел, 3 август 1914 г. (00:25 ч.), № 539 (и приложенията) в BD, том 11.

⁵⁶⁰ Любопитно е, че никой в Лондон не е разтревожен от нарушаването на неутралитета на Люксембург, гарантиран от договор, също подписан в Лондон през 1867 г. Люксембург е малък и без излаз на море, докато Белгия е основният континентален буфер на Великобритания по протежение на Ламанша. Дори и да има симпатии към Люксембург, те не засягат националния интерес.

⁵⁶¹ Tuchman, 121.

подготвителния период за войната, пет дни преди това). Французите също умишлено дезинформират Лондон с въпроса за отстъплението от 10 км.

В събота Поанкаре стига дотам, като казва на сър Франсис Бърти, умишлената лъжа, че „императорът на Русия не е наредил обща мобилизация, докато не е издаден указ за обща мобилизация в Австро-Унгария“ (а руска мобилизация е предшества австроунгарската с 20 часа; руската мобилизация конкретно срещу Австро-Унгария предшества общата австроунгарско мобилизация с 3 дни).⁵⁶²

С такава изкривена картина на събитията е разбираемо, че в Лондон не е взет курс на твърда политика. Предвид успешното манипулиране на британското обществено мнение от а Франция и Русия, кабинетът, изненадващо, все още е против намесата. Министър-председателят Аскуит записва в неделя сутринта, „3/4 от нашата партия са за абсолютна ненамеса на всяка цена“. Грей запитва един либерален депутат, какво ще направи, ако Германия нахлуе в Белгия.

Отговорът е „Тя няма да го направи“.

Грей го провокира: „Не предполагате че ще го направи, но да предположим, че все пак го направи.“

„Няма да го направи“, опонентат повторя същия отговорът.

Заети с Ирландия, зле информирани за събитията на континента, повечето либерали не искат да чуят за задължения към Франция, още по-малко към Русия. Дори Аскуит, въпреки франкофилските си симпатии, уверява германския посланик в неделя сутринта, че поведението му много да зависи от това какво ще се случи с Белгия, но като цяло „нямаме желание да се намесваме“.⁵⁶³

По същото време Пол Камбон се среща със сър Едуард Грей. Представяйки доклад от Вивиани за германското нахлуване в Люксембург, посланикът иска Грей да използва това в кабинета, за да обоснове необходимостта от намеса.

За негово разочарование, дори тази новина не успява да разколебае външния министър на Негово Величество. Грей твърди, че целостта на Люксембург е потвърдена „колективно“ от силите в Лондонския договор от 1867 г., докато Англия е гарантирала Белгия „поотделно и индивидуално“ в договора от 1839 г. Така че случаите са различни.

След тази елиптична софистика на Грей, Камбон споделя пред Хенри Уикъм Стийд, чуждестранния редактор на London Times: „Не знам дали тази вечер думата „чест“ няма да бъде заличена от английския речник.“⁵⁶⁴

Сякаш потвърждавайки думите на френския посланик, консервативната опозиция подтиква либералния кабинет по подобен начин в неделя сутринта. Бонар Лоу, лидер на юнионистите в Камарата на общините, и лорд Ландсдаун, от името на лордовете, излизат с декларация, че „ще е фатално за честта и сигурността на Обединеното кралство да се колебае да подкрепи Франция и Русия в този момент“. Сякаш предлагат помощ, но с очевиден намек за заплаха към колебливите либерали в кабинета, те добавят, че „ние предлагаме безусловната си подкрепа на правителството във всички мерки, които то може да сметне за необходими за постигането на тази цел“.⁵⁶⁵

Кабинетът е сериозно разделен, когато се събира в 11 ч. предиобед. Ако срещите в събота са рядкост, свикването в неделя е нечувано; никой не можеше да си спомни кога за последен път се е случвало това. С Германия и Русия във война, а Франция и Германия на ръба на войната, изглежда наложително да се обяви някаква политика.

---

⁵⁶² Бърти до Грей, 1 август 1914 г. (12,30 ч.), № 403 в BD, том 11. За анализ на дезинформацията на Поанкаре към Бърти, вижте Албертини, том 3, 112–117.

⁵⁶³ Asquith, 2 August 1914, 146. Grey, vol. 1, 327–328.

⁵⁶⁴ Albertini, vol. 3, 401–402.

⁵⁶⁵ Albertini, vol. 3, 399.

Аскуит знае, че има „силна партия... срещу всякакъв вид намеса при каквото и да е събитие“, водена от фракцията на лорд Морли и достопочтения Джон Бърнс, президент на Търговския съвет. Лойд Джордж, канцлерът на хазната, все още се колебае, но изглежда, че клони към фракцията на Морли.

От другата страна, Чърчил е готов да подаде оставка, ако кабинетът се колебае повече, като Бонар Лоу и консерваторите го окуражават отстрани, готови да сформират ново правителство, ако това падне. „На ръба сме на разцепление“, ще напише Аскуит след обедното заседание.⁵⁶⁶

Самият Чърчил е убеден, че правителството ще падне, като мнозинството подаде оставка при всеки намек за намеса: „Със скръбта и съжаление наблюдавам толкова много способни колеги.“⁵⁶⁷

За да отложи открития разрыв, Грей представя позицията си възможно най-предпазливо. Той осъжда лицемерието на Централните сили, които са провалили усилията му за посредничество (но липсата на положителни отговори за тях, от Франция или Русия не е спомената) и „което стабилно води към война“. Грей избягва, както през цялата седмица, всякакво обсъждане на тайните ранни военни приготовления на Русия или на обстоятелството, че Санкт Петербург е първата сила, която се мобилизира (ако е повярвал на съботния доклад на Бърти, Грей е помислил погрешно, че австроунгарците се мобилизират първи). Той напомня на колегите си, че поради съвместните споразумения с Париж, френският флот е съсредоточен в Средиземно море, а британският флот покрива Ламанша. Французите са оставили северозападното си крайбрежие незащитено срещу германците. Когато тези споразумения са договорени от Грей и Камбон през 1912 г., Морли и „миролюбците“ настояват, че този ангажимент не е „основан на никакво споразумение за сътрудничество във войната“.

Сега те осъзнават, както със сигурност е трябвало да знаят през цялото време, че точно това французите са целяли да постигнат със споразуменията. Защо трябва да се разделят моретата на сфери на военноморско покритие, ако не за да се осигури сътрудничество във военно време?

Най-накрая Грей намера въпроса, по който да се сплоти или разпадне кабинетът. „Ако Ламаншът е затворен за Германия“, твърди той, „това е в полза на Франция и не можем да предприемаме половинчати мерки, или трябва да се обявим за неутрални, или да сме в него.“

Ако е неутрален, тогава Грей ще подаде оставка; ако не, тогава очаква други оставки. Затова той „иска ясно решение“.⁵⁶⁸

Той не разбира съвсем. Около 14,00 ч., точно когато всички огладняват, кабинетът приема компромис. Дори Морли признава, че „ние дължим на Франция“ да защитим Ламанша. И така Грей е упълномощен да каже на Пол Камбон, че „ако германският флот влезе в Ламанша или в Северно море, за да предприеме враждебни действия срещу френските брегове и корабоплаване, британският флот ще предостави цялата си защита“. Изявлението е достатъчно условно, за да не разпадне кабинета, въпреки че предизвиква една оставка. По думите на Морли със „забележителна енергия, сила и настоятелност“, Бърнс от Търговския съвет настоява, че гаранцията за защита на

⁵⁶⁶ Аскуит, 2 август 1914 г., 146.

⁵⁶⁷ Churchill, vol. 1, 232.

⁵⁶⁸ Jannen Jr., 327–328.

френското крайбрежие е „нито повече, нито по-малко от предизвикателство към Германия, равносилно на обявяване на война срещу нея“.⁵⁶⁹

Неговото тълкуване на изявлението на Грей съвпада с това на самия френски посланик. Камбон телеграфира до Париж: „Всъщност една велика страна не води война наполовина. След като реши да води войната по море, тя непременно ще бъде въввлечена и във войната на сушата.“⁵⁷⁰

Истинските последици започват да се осъзнават сред останалите миролюбци по време на обяда. Лорд Морли вечеря с Лойд Джордж и сър Джон Саймън, главния прокурор. Според общото мнение, спомня си Морли, „Бърнс е бил прав“: кабинетът „е доста хитро привличан стъпка по стъпка към намеса във войната в полза на Франция и Русия“. Тримата решават да заемат по-силна позиция, когато кабинетът се събере отново в 18,30 ч. След като се съгласява по настояване на Аскуит да присъства въпреки оставката си, Бърнс, ще засили позициите им.⁵⁷¹

Въпреки нарастващата опозиция, Аскуит и Грей не отстъпват. След като спечелват всички освен Бърнс за военноморския ангажимент за защита на френското крайбрежие, те сега настояват за въоръжена намеса, ако германците нарушат белгийския неутралитет. За да задържи колебливите, Грей се съгласява да представи аргументите си за намесата в Камарата на общините в понеделник само ако германците извършат „съществено нарушение“ на целостта на Белгия, а не просто преминат през малката част от белгийската територия, граничеща с Люксембург.

Подразбира се, че Великобритания ще се намеси само ако самите белгийците окажат съпротива на германско нашествие, въпреки че не е директно заявено. Както се изразяв Аскуит, Великобритания няма да бъде „по-белгийска от белгийците“, воювайки с Германия, ако Брюксел не го направи.⁵⁷²

Мненията далеч не са единодушни. Морли заплашва да последва Бърнс и да подаде оставка. Сър Джон Саймън се оплаква, че „Тройното съглашение е ужасна грешка. Защо трябва да подкрепяме страна като Русия?“

На предупреждението на Грей, че Франция ще бъде победена, ако Великобритания остане настрана, Лойд Джордж отвръща: „Как ще се чувствате, ако видите Германия победена и унищожена от Русия?“⁵⁷³

Докато кабинетът върви към разпад вечерта, и правителството изглежда готово да падне, британската военна намеса виси на косъм.

Докато Британският кабинет обсъжда какво да прави в случай, че германците нарушат границите на Белгия, Клаус фон Белов-Селаске е на път към белгийското външно министерство, за да върчи германската нота.

В 14,05 ч. Ягов му изпраща телеграма, съобщаваща му да отвори запечатания плик, изпратен му няколко дни по-рано. Аргументирайки се с лъжливи предупреждения, че французите се готвят да атакуват Германия през долината на река Маас, нотата изисква Белгия да отговори в рамките на 12 часа - до 8,00 ч. сутринта в понеделник, дали ще се съпротивлява на преминаването на германските войски през нейна територия. Въпреки че Германия „не възнамерява да предприема враждебни действия срещу Белгия“ и обещава да евакуира територията си „веднага щом бъде сключен мир“, нотата постановява, че ако се срещне съпротива, тя ще бъде посрещната със сила.⁵⁷⁴

---

⁵⁶⁹ Morley, Memorandum on Resignation, 12–15.

⁵⁷⁰ Albertini, vol. 3, 406–407.

⁵⁷¹ Morley, Memorandum on Resignation.

⁵⁷² Albertini, vol. 3, 410.

⁵⁷³ Jannen Jr., 332.

⁵⁷⁴ Ягов до Белов-Селаске, 29 юли 1914 г. (да бъде отворено по-късно), № 376 в DD, том 2.

Хитростта е прозрачна. Това е ултиматум. Белгийският кабинет се събра в 21,00 ч., председателстван от самия крал Алберт. Той е изправен пред ужасна дилема. Подчинението на германския ултиматум означава да се откаже от националната си чест. Белгия разполага само с шест пехотни и една кавалерийска дивизия, за да се изправи срещу мощта на Германия, дори срещу няколко десетки германски дивизии. След като германците нахлуят, Белгия можеда разчита на френска и евентуално британска помощ, но това ще стане твърде късно, за да повлияе на резултата. Самият крал Алберт е убеден, че „нашият отговор трябва да бъде „не“, каквито и да са последствията. Наш дълг е да защитаваме териториалната си цялост.“

Но той осъзнава, че враждебно германско нашествие ще донесе опустошение на неговия народ. Това едва ли е решение, с което трябва да се бърза. В 22 ч. вечерта повечето членове на кабинета са освободени и висшите военни са повикани за мнение. Въпреки че продължавае значителен дебат за плана за разполагане на войските, мнението по ултиматума е единодушно: отговорът ще бъде само „не“.⁵⁷⁵

В полунощ министрите се разотиват и редакционна комисия започва да работи по отговора. Белов-Селаске, очакващ с нетърпение отговора, се явява в Министерството на външните работи в 1,30 ч. сутринта, съобщавайки, че френската армия е преминала германската граница „в нарушение на международното право“ (тоест, преди да бъде обявена война; германците са фанатици по този въпрос).⁵⁷⁶

Тъй като се съобщава, че френските войски са преминали на германската, а не на белгийската територия, твърдението на Белов-Селаске е отхвърлено като неуместно.

Очевидно е, че германецът просто иска отговор на въпроса, по кой път ще поемат белгийците.

В 1,30 ч. сутринта окончателният текст на отговора е одобрен: „Нарушаването на независимостта [на Белгия], с което германското правителство я заплашва, ще представлява грубо нарушение на международното право. Никой стратегически интерес не оправдава подобно нарушение. Ако приеме представените му предложения, белгийското правителство ще пожертва честта на нацията, и същевременно няма да изпълни задълженията си към Европа.“

Изразявайки надеждата, че германците може да променят решението си, нотата заключава, че „ако тази надежда бъде разочарована, белгийското правителство е твърдо решено да отблъсне всяко нарушение на правата си с всички средства, с които разполага“.⁵⁷⁷

Докато всички си лягат в неделя вечерта, политиците в Берлин, Лондон и Париж очакват новини от Белгия с голяма тревога. До сутринта ще ги получат.

Глава 24. Големият момент на сър Едуард Грей.

ПОНЕДЕЛНИК, 3 АВГУСТ. До понеделник сутринта, новината за германския ултиматум към Брюксел достига до Лондон, въпреки че все още не е ясно какъв е отговорът на Белгия. Бонар Лоу и лорд Ландсдаун се срещат с Аскуит, за да потвърдят отново подкрепата на консерваторите за намесата във войната. Общественото мнение се измества в тяхна посока. Както си спомня Лойд Джордж, „войната беше увеличила популярността си между събота и понеделник... заплахата за нахлуването в Белгия беше подпалила нацията от море до море“.

---

⁵⁷⁵ Tuchman, 130.

⁵⁷⁶ Ягов до Белов-Селаске, 2 август 1914 г. (18,55 ч.) и Белов-Селаске обратно до Ягов, 3 август 1914 г. (3,05 ч.), № 677 и 709 в DD, том 3.

⁵⁷⁷ Белгийският отговор в: Белов-Селаске до Ягов, 3 август 1914 г. (12,55 ч.), № 779 в DD, том 4.

Министърът на финансите, винаги умел да чете промените в общественото настроение, сега се присъединява към партията на войната.⁵⁷⁸

Не всички мислят така. Морли и Саймън изпращат писма за оставката си, на премиера Асквит в понеделник сутринта (но обещава да присъстват на заседанието на кабинета този ден). Дори сър Едуард Грей сякаш се колебае. Той иска да се обърне към Камарата на общините следобед, и остава до късно предната вечер, за да подготви речта си.

Когато пристига в Министерството на външните работи около 10 ч. часа сутринта, германският посланик го чака нетърпелив и тревожен, за да научи, по кой път ще поеме Великобритания. Грей почти се извинява, оставяйки у Лихновски впечатлението, че дори Великобритания „да не може спокойно да приеме нарушаването на белгийския неутралитет“, той лично „би искал, ако е възможно, да остане неутрален“.

Лихновски, надявайки се да даде основание на Грей да го направи, обещава, че Германия „дори в случай на конфликт с Белгия... ще запази целостта на белгийската територия“ и ако Англия остане неутрална, германският флот няма да атакува северното крайбрежие на Франция. Грей слуша учтиво, но не обещава нищо.⁵⁷⁹

Кабинетът се събира в 11 ч. предиобед и самата сериозност на момента разсейва разногласията от уикенда. Всички знаят, че Грей ще се обърне към Камарата на общините в 15,00 ч. и горе-долу, какво ще каже за задълженията на Великобритания по отношение на Белгия. Бърнс вече си е тръгнал; Морли и Саймън също си отиват. Сега първият секретар по строителството, лорд Уилям Бошам или „Скъпата“, както го нарича Аскуит, също обявява, че и ще подаде оставка.⁵⁸⁰

Лойд Джордж, сменил „страната“, отправя „силен апел“ към колебаещите се „да не си отиват или поне да го отложат“.

Аскуит пише след заседанието, че „това е доста трогателна сцена, в която всички наоколо казват нещо“.⁵⁸¹

Обикновено такава вълна от оставки ще е достатъчна, за да събори правителство, но с предстоящата европейска война те имат обратния ефект, убеждавайки останалите министри да бъдат твърди. След като палубата е изчистена от най-шумните миролюбци, кабинетът най-накрая одобрява предишната, неразрешена мобилизация на британския флот от Чърчил. Когато пристига новина, потвърждаваща германския ултиматум, и че „Белгия категорично е отказала“, Аскуит (във временната си роля на държавен секретар по военните въпроси) нарежда на армията също да се мобилизира. Най-важното е, че Грей е упълномощен да заяви пред Камарата на общините същия следобед, че Великобритания ще защитава френското крайбрежие срещу германско нападение и ще предприеме действия, ако Германия нахлуе в Белгия.

Саймън и Бошам, обзети от емоции, оттеглят оставките си (но Морли не го прави). Дори се съгласява „да не казва нищо днес“, да присъства на дебата в Камарата на общините и да не напуска в знак на протест, когато външният министър на Негово Величество излага своите аргументи.

В 14,00 ч. кабинетът се разделя, за да даде време на всички да се нахранят и да позволи на Грей да събере енергия за речта си.⁵⁸²

---

⁵⁷⁸ Lloyd George, vol. 1, 61.

⁵⁷⁹ Лихновски до Ягов, 3 август 1914 г. (13,02 ч.), № 764 в DD, том 4.

⁵⁸⁰ Хомосексуалността на лорд Бошам е публична тайна. Смята се, че той е първообраз за литературният герой лорд Марчмейн в „Завръщане в Брайдсхед“ на Евелин Уо. В английски Sweetheart (скъпа) е обръщение към любима жена, в случая намек за хомосексуалност.

⁵⁸¹ Asquith, 3 August 1914, 148.

⁵⁸² За новината, потвърждаваща германския ултиматум и отказа на Белгия: Писмо от сър Ф. Вилерс до сър Едуард Грей (от Брюксел), 3 август 1914 г. (9,31 ч., получено в 10,55 ч.), № 521 в BD, том 11.

Очакването на голямото събитие се натрупва през целия ден. От 1871 г. насам първият понеделник на август е официален празник в Англия. През повечето години това означава, че градът ще бъде празен до 3-ти.

Но с кабинета в постоянно заседание поради военната криза, няма напускане на града, а се наблюдава обратното. Много хора се стичат към Лондон, жадни за новини. Времето е превъзходно, хората се наслаждават на открито. До следобед тълпата от миновачи в Уестминстър, спомня си Лойд Джордж, „беше толкова гъста, че никоя кола не можеше да мине през нея“. „Ако не беше намесата на полицията“, пише той, „не можеше да изминем и метър по пътя си.“⁵⁸³

Към 15,00 ч. Камарата на общините е „претъпкана до покрива и напрегната от съмнение и тревожно очакване“, спомня си историкът Г. М. Тревелиан.

За пръв път от 1893 г. насам присъстват всички депутати. Дипломатическата зала е препълнена (но Лихновски не е там). Толкова много посетители искат да станат свидетели на историческият момент, и се налага да се внесат допълнителни столове в коридора. Всички погледи са насочени към сър Едуард Грей, докато той става, за да говори – особено посланиците Бенкендорф и Камбон, са изключително тревожни за да научат най-накрая дали Англия ще се присъедини към Русия и Франция.

Голямото напрежение в тези кризисни срещи се отразяват сериозно на Грей, който обикновено е свикнал да възстановява силите си в провинцията всеки уикенд. За тези, които са достатъчно близо, виждат че той е „блед, измъчен и изтощен“.⁵⁸⁴

В своите спомени за този момент Грей го е описал със странно пасивен тон, сякаш просто се подчинява на съдбата, вместо да покаже воля, в това особено важното събития: „Не си спомням да съм се чувствал нервен. В такъв момент не може да има нито надежда за личен успех, нито страх от личен провал. В голямата криза човек, който трябва да действа или говори, стои оголен и лишен от избор. Той трябва да прави това, което е по силите му; точно това ще трябва да направи, и не може да направи нищо друго.“⁵⁸⁵

Елиптичният⁵⁸⁶ начин на говорене на Грей, неспособността му просто да излезе и да каже това, което има предвид, отдавна вбесява посланиците, опитващи се да измъкнат информация за британската политика. Тази реч няма да бъде по-различна. „Не е възможно да се осигури мирът в Европа“, започва той, като използва характерният за него непряк език, но „не иска да се спира на това“. За да разсее подозренията, че тайно вече е ангажирал Великобритания да воюва, Грей заявява, че „не е дал обещание за нищо повече от дипломатическа подкрепа“ (на кого е дадено обещанието за дипломатическа подкрепа, Грей не каза).

Грей прочита пред Камарата нотата, което е написал до посланик Камбон, през ноември 1912 г., отнасяща се до разположението на британския и френския флот, но настоява, че буквално то не представлява „ангажимент за сътрудничество по време на война“. Що се отнася до френско-руския съюз, Грей настоява, че „ние не сме страна и дори не знаем условията на този съюз“. След половин час безцелно, неинформативно лутане, членовете на Камарата, вече се питат защо Грей изобщо се обръща към тях.

Най-накрая Грей стига до същината – или поне така изглежда. „В продължение на много години“, отбелязва той, сякаш констатирае незабележителен факт, „ние имаме дългогодишно приятелство с Франция.“ („И с Германия!“; чу се да вика един депутат.)

Сякаш обезкуражен от този протест от задните скамейки, Грей отново започва да отстъпва. „Но това приятелство е свързано с задължение“, продължи той, „и нека всеки

---

⁵⁸³ Lloyd George, vol. 1, 60.

⁵⁸⁴ Tuchman, 137–139. Trevelyan: цитирано по Jannen Jr., 344.

⁵⁸⁵ Grey, vol. 2, 14.

⁵⁸⁶ Т.е. с непълни изречение, където смисълът се схваща от контекста. (б. пр.).

човек погледне в собственото си сърце и чувства... Аз самият го тълкувам така, както го чувствам, но не искам да се натрпам на никой и нека всеки да пъстъпи както му диктуват собствените чувства, относно това задължение.“

След това Грей обяснява собствените си „чувства“ за това, какво Великобритания дължи на Франция. Поради концентрацията на френския флот в Средиземно море – концентрация, дължаща се, на „чувството за доверие и приятелство, което съществува между [нашите] две страни“ – „френските брегове са абсолютно незащитени“.

Излагайки хипотетична ситуация, Грей обяснява, че неговото собствено „чувство е, че ако чужд флот се включи във война, която Франция не е искала и в която не е била агресор, влезе в Ламанша и обстрелва незащитените френски брегове, ние не можем да останем настрана“.

Развивайки хипотетичната ситуация, Грей предлага, че ако Великобритания остане настрана, Франция ще трябва да изтегли флота си от Средиземно море, което ще остави там слабата британска ескадра изложена на атака от Италия, в случай че тя се откаже от сегашната си позиция на неутралитет и се присъедини към Централните сили. Това, казва той пред Камарата с много слаба убеденост, ще наруши „нашите търговски пътища в Средиземно море“. Сякаш за да подкопае собствения си аргумент, Грей разкрива, че посланикът на Германия го е уверил, че „ако се ангажираме с неутралитет, [Германия] ще се съгласи, нейният флот да не атакува северното крайбрежие на Франция“.

На този етап аргументът на Грей за намесата се основава на военноморска атака срещу френския бряг на Ламанша, която германците изрично обещава да не извършват, ако Англия остане неутрална, и на пресилена хипотеза, включваща италианска заплаха за средиземноморските корабни интереси на Великобритания.

Не е чудно, че лорд Дерби⁵⁸⁷, военнлюбвец от партията на торите, е чут да казва гневно: „За Бога, те ще изоставят Белгия!“

Точно когато изглежда, че Грей е загубил мисълта си, той събира кураж за кроа на речта си. До сега избягва да споменава Белгия повече от час. Сега, сякаш хвърляйки коз, го прави. След като прочита положителния отговор на Франция на въпроса му за зачитане на белгийския неутралитет, заедно с уклончивия отговор на Германия, Грей най-накрая хвърля бомбата си: Германия е отправила ултиматум към Брюксел предната вечер. Засега тази новина, признава той, е непотвърдена („Все още не съм съвсем сигурен докъде е стигнала ситуацията“). След това Грей заявява: „От голям и жизненоважен интерес е целостта на Белгия“.

Най-накрая Грей, припомня думите на Гладстон, великия моралист, който беше попитал, ако някоя европейска сила наруши целостта на Белгия, дали Великобритания „ще стои тихо и наблюдава безучастно извършването на това най-ужасно престъпление, което ще петни страниците на историята, и би станала негов съучастник“.

Вярно, Гладстон е обсъждал хипотетична ситуация, но сега изглежда, че тя е на път да стане реалност. И ако Белгия падне и Франция бъде „повалена на колене“, предсказва Грей, „ще последва независимостта на Холандия“, последвана от Дания: скоро Германия ще доминира над цялото крайбрежие на Ламанша и Англия ще зависи от нейната милост. В това неразумно пророчество Грей твърди, че „ще страдаме, страхувам се, много от тази война, независимо дали сме в нея или стоим настрана“.

Ако Великобритания стои настрана, отказвайки се от „задълженията си по Белгийския договор“, тогава тя ще „жертва уважението, доброто си име и репутация пред света“.

---

⁵⁸⁷ Едуард Дерби, племенник на лорд Дерби, външен министър в правителството на Дизраели лорд Биконсфилд, по време на Източната криза 1875-78 г. (б. пр.).

След като слуша напрегнато Грей в продължение на близо час и половина, Камарата на общините, както си спомня един очевидец, „избухна в бурни аплодисменти, симпатизирайки на своя отговор“.⁵⁸⁸

Грей надделява. Той обаче не е спечелил всички. Тревелиан, разочарован, се оплаква, че Грей не е дал „нито един аргумент защо трябва да подкрепим Франция“ – което всъщност не е направил. Нито пък се споменава за тайните ранни военни приготовления на Русия, нито за това, че тя е била първата сила, която се мобилизира – тези разкрития, не са достигнали довършния министър, поради френска и руска измама и собственото му незаинтересованост.

Най-странното от всичко, предвид целта на речта му, е че въпреки намекна за германския ултиматум до Брюксел, отправен предната вечер, не Грей отбелязва, че Белгия вече го е отказала и заявила че ще воюва, въпреки потвърждението от британския посланик в телеграма, получена от Министерството на външните работи в 10,55 ч.⁵⁸⁹

Въпреки че обърканата реч на Грей продължава 90 минути, е удивително колко много важни факти, той не споменава. Не е чудно, че Лейбъристката партия изразява несъгласие с аргумента на Грей за намеса.

Неговата партия също има подобни резерви. 28 депутати либерали, се събират във фоайето, и приемат резолюция, заявяваща, че той не представил сериозни аргументи за намесата във войната.⁵⁹⁰

Грей също не отговаря ясно на Германия, че Великобритания ще се намеси във война. Не желаейки да бъде център на внимание за военнлюбците, Лихновски не присъства на заседанието на Камарата на общините. След като осмисля само основните моменти от забележките на Грей, той докладва на Ягов в понеделник вечерта, че „речта е белязана от дълбоко недоверие към нашите политически намерения, но от нея може да се заключи, че британското правителство няма непосредствено намерение да участва в конфликта или да се откаже от неутралитета, който спазва досега“.

Лихновски отбелязва, че вече е разсеял опасенията на Грей за германско нападение срещу френските брегове в Ламанша и по отношение на Белгия, всичкото което Грей заявява ясно „Англия ще се противопостави на всяко посегателство върху белгийската територия или суверенитет“. Като цяло, заключава той, „можем да считаме речта за задоволителна... Убеден съм, че британското правителство ще се стреми да остане неутрално“.⁵⁹¹

Ако оптимистичното тълкуване на Лихновски се окаже вярно, това ще е добре дошла новина в Берлин. Но тогава никой не може да каже със сигурност какво е казал Грей. Докато не го формулира ясно, британската политика ще остане загадка.

След като получава два дни съобщения за нарушения на границата от френски войски – повечето, но не всички, преувеличени или неверни, Бетман инструктира барон Шьон да връчи на Вивиани нотата за обявяване на война в 18,00 часа.

Шьон пристигна на Ке д'Орсе с близо час закъснение, поради трудности при дешифрирането на инструкциите от Берлин, и заради нападението на колата му по пътя от двама френски националисти-фанацити (след което му е осигурен ескорт от парижката полиция).

---

⁵⁸⁸ Този спомен (и цитатът от Дерби) е цитиран в Tuchman, 140–141. За пълния текст на речта на Грей (включително вметките от публиката): Grey, *Speeches on Foreign Affairs*, 297–315.

⁵⁸⁹ В мемоарите си Грей твърди, че е получил доклада „след като речта е приключила“. Ако е така, това показва ужасяваща некомпетентност в Министерството на външните работи. Ако Грей е настоявал за намеса, последният доклад от Брюксел е трябвало да бъде основната тема на речта му.

⁵⁹⁰ Тревелиан и несъгласие на либералите/лейбъристите: цитирано в Jannen Jr., 348.

⁵⁹¹ Лихновски до Ягов, 3 август 1914 г. (22:00 ч.), № 801 в DD, том 4.

Така в 19,00 ч. в понеделник, 3 август, Шьон тържествено връчва на Вивиани нотата, която заявява, че в отговор на различните нарушения на германската граница от френските войски „Германската империя се счита за във война с Франция“.⁵⁹²

След това той иска паспортите си и напуска Париж с влак. В Берлин Жул Камбон получава паспортите си по-късно в понеделник вечерта и си заминава през Дания (накаран е да плати билета за специалния влак, което приема като обида, въпреки че по-късно германците му възстановяват парите чрез испанското посолство).

Франция и Германия вече са във война. Като оставим настрана спорните гранични инциденти, истинската причина за момента на обявяването на война от Германия е, планът, германските войски да преминат в Белгия още вторник сутринта, за да осигурят железопътния възел в Лиеж. Това е поредната германска грешка, породена от твърдата структура на мобилизационния план на Молтке, който по думите на един военен историк, изисква да се „прокарат над 600 000 войници през тесния коридор на Лиеж“.⁵⁹³

Военната концентрация на Франция на границата е много по-напреднала от тази на германците, първите битки на елзаския фронт ще се водят на германска, а не на френска земя, Бетман отново обявява пръв прибрзано война. Това не е начин да се впечатлят британците.

Въпреки общото усещане, че обществеността подкрепя войната, перспективата в Лондон, далеч не е ясна. В историческите трудове, се твърд, че има драматичен обрат, след речта на Грей в Камарата на общините в понеделник, но е трудно да се каже какъв точно е той. Чърчил пита Грей след речта му: „Какво ще стане сега?“

Грей му казва, че до Берлин ще бъде изпратен ултиматум, предупреждаващ германците да не нарушават белгийския неутралитет (което той очевидно не споменава пред парламента).⁵⁹⁴

На френския посланик Грей дава същото уверение, заедно с обещанието, че британският флот ще защитава френското крайбрежие от германско нападение.

Но когато кабинетът се събира в 18,00 ч., не е л изготвен ултиматум до Берлин. Грей не вика Лихновски, за да го информира. Единственото „предупреждение“, което кабинетът дава, е телеграма до сър Едуард Гошен, който трябвало да информира Берлин, че „правителството на Негово Величество е длъжно да протестира срещу нарушението на договор, по който Германия е страна заедно с тях, и трябва да се откаже от искането, отправено към Белгия, и нейният неутралитет ще бъде уважаван от Германия“. Дори този беззъб протест, който не съдържа дори намек за въоръжена намеса, е изпратен едва във вторник сутринта.⁵⁹⁵

Грей уж убеждава Камарата на общините да се обяви за намеса във войната в понеделник, но той все още не е убедил себе си. Сър Едуард Грей винаги е по-склонен към размисъл, отколкото към действие. След като цяла седмица не успява да окаже и най-малко влияние върху събитията в Европа, той не бърза да го направи и сега. Остава потънал в мисли, след като се връща в кабинета си на Уайтхол. Наблюдавайки как се

---

⁵⁹² Според инструкциите на Ягов, Шьон трябва да спомене, че френски пилот е бил свален над Германия, което е вярно. Поради трудности с предаването (или поради френско заглушаване?), тази част не е предадена, а инцидентите, цитирани от Шьон, са неверни. Schoen, „In Paris überreicht Text der Kriegserklärung“, 3 август 1914 г., № 734b в DD, том. 3; сравнете с оригиналите на Бетман, № 734 и 734a.

⁵⁹³ Мълниеностният удар над Лиеж на М + 3 е идея на Молтке. Целта е да се разчисти път за дясното крило и да се избегне прекосяването на холандска територия, според оригиналния замисъл на Шлифен. Като се имат предвид последствията, това е най-голямата грешка на Молтке. Turner, „Schlieffen Plan,” 213.

⁵⁹⁴ Churchill, vol. 1, 235.

⁵⁹⁵ Грей до Гошен, 4 август 1914 г. (9,30 ч.), № 573 в BD, том 11.

палят лампите в парк „Сейнт Джеймс“, Грей е чут да казва, че „лампите гаснат в цяла Европа; няма да ги видим отново, докато сме живи.“⁵⁹⁶

Глава 25. Световната война: Няма връщане назад.

ВТОРНИК, 4 АВГУСТ В 8:02 ч., първите германски части преминават през белгийската граница при Гемених. В Берлин Молтке все още се надява, че белгийците ще окажат символична отбрана за чест и след това ще се съгласят на условията.

Вместо това, веднага щом научава, че германските войски са преминали границата, крал Алберт отива на кон до Парламента и открива историческото заседание в 11,00 ч., облечен в обикновена полева униформа. Той пита депутатите дали желаят „да запазят непокътнат свещения дар на нашите предци“. Отговорът е единодушен. Белгия ще се бие.⁵⁹⁷

Германските сили, състоящи се от шест пехотни бригади и три кавалерийски дивизии, трябва да превземат Лиеж, на около 5 км (30 мили) от границата, с мълниеносна атака. Германското разузнаване знае още в събота, че в Лиеж гарнизонът е мобилизиран и готов, а в понеделник, белгийската армия е изпратила подкрепления в града, е изненадващо че Молтке не е отменя атаката. Подобно на канцлера Бетман, който преследва политиката си на свършен факт в дипломатическа забравя, началник-щаба на армията игнорира предупрежденията и праща войските в директна атаката, завършила с провал. Въпреки че полевата обсадна артилерия на германците разрушава основните крепости, никой не се предава. Белгийците взривяват мостовете на Маас, които германците разчитат да превземат непокътнати. Не очаквайки да срещнат такава съпротива, не са предвидени понтони, за да преодолеят реката, и затова германските части са принудени да се върнат обратно. Една пехотна бригада успява да влезе в града, но е принудена бързо да се оттегли.⁵⁹⁸

В това стратегическо харикири, без да се съобрази с бретонските предупреждения, Молтке осъществява първият военен сблъсък в неутрална Белгия, две седмици преди концентрацията на основните германски сили срещу Франция да приключи, и германците понасят първоот си поражение от белгийците.

Резултатът от глупостта на Молтке се разкрива почти веднага. Малко след като новината за германското нападение над Белгия пристига в Лондон, британският кабинет се събира и провежда според Аскуит „интересно заседание“. Не знаем точно какво е казано там във вторник сутринта, но на краля не е изпратено резюме, както е обичайно, защото според Аскуит новините от Белгия „опростяват нещата“.⁵⁹⁹

Всички се съгласяват да изпратят ултиматум до Берлин, и е оставено на Грей да формулира точните му условия. Позовавайки се на германския ултиматум, предаден на Брюксел в неделя, факта, че Германия е „отказала да даде същата гаранция по отношение на Белгия, каквато Франция дава миналата седмица“, и новината, че „белгийската територия е била нарушена при Гемених“, Грей информира сър Едуард Гошен, да даде на германското правителство срок до полунощ, за да промени курса си и да възстанови неутралитета на Белгия. При липса на задоволителен отговор Гошен трябва да поиска паспортите си. Ултиматумът на Грей е изпратен по телеграф до Берлин в 14,00 ч., което означава, че предвид времето за предаване, декодиране и

---

⁵⁹⁶ Jannen Jr., 348.

⁵⁹⁷ Tuchman, 148. Schmitt, vol. 2, 391.

⁵⁹⁸ Zuber, 158.

⁵⁹⁹ Asquith, 4 August 1914, 150.

посещението на Гошен на Вилхелмшрасе, германците ще имат 5-6 часа, за да се съобразят.⁶⁰⁰

Обявяването на войната между Франция и Германия, подразбираща се от заминаването на посланиците Шьон и Камбон, очаква ратифициране в парламентите на двете страни. В Париж във вторник сутринта се състои публичното погребение на Жорес. Въпреки че сънародник убива великия социалистически оратор, възпоменателната служба служи за обединяване на общественото мнение около левицата, стояща зад правителството: сякаш Жорес е първата жертва на войната.

Леон Жуо, лидер на конфедерацията на френски профсъюзи, говори от името на „всички работници“, заявявайки, че „ние излизаме на бойното поле с решимостта да отблъснем агресора“.⁶⁰¹

В 15,00 ч. двете камари на френския парламент се срещат на съвместно заседание, за да обсъдят войната – тоест дали да я финансират чрез гласуване за „военни кредити“. Президентът Поанкаре се обръща първо към депутатите, заявявайки, че „Франция е обект на брутална и преднамерена агресия“. Това не е изобщо вярно, тъй като агресията на Германия досега се състои само от обявяване на война на Франция и Русия и нарушаване целостта на Люксембург и Белгия, но не и на Франция. Обстоятелството, че Германия обявява война на Париж първа, прави „самозащитата“ лесна за употреба. Вивиани, следвайки президента, твърди, че германската армия е преминала френската граница на три места и отрича германските твърдения, че Франция е направила същото. По-полезно е, че информира депутатите, за позицията на Италия, обещала неутралитет, което ще освободи четири френски дивизии от необходимостта да охраняват южните граници. Това съобщение получава най-големите овации през цялата сесия.

Нито Вивиани, нито Поанкаре споменават и дума за руската мобилизация или нейния график, твърейки, че Русия е продължила преговорите до последния момент. В стремежа си да си осигури подкрепа отляво, Вивиани разглежда случая от морална гледна точка, като въпрос на „право и свобода“. Той умолява депутатите и френския народ „да ни помогнат да понесем бремето на тежката ни отговорност, утехата на чистата съвест и убеждението, че сме изпълнили дълга си“.⁶⁰²

Аплодисментите са оглушителни. Сенатът и Камарата на депутатите гласуват единодушно за военни кредити, дори социалистите, се отказват от предвоенните си обещания, че ще предотвратят или саботират война, като организират обща стачка (идеята на починалия Жорес). Така Франция изковава *union sacrée*, или свещен съюз, в който всички партии са обединени зад военните усилия. Поанкаре си спомня по-късно: „Никога не е имало толкова великолепен спектакъл, колкото този, в който те току-що участваха... В паметта на човечеството никога не е имало нещо по-красиво във Франция.“⁶⁰³

Сцената в Райхстага в Берлин е също толкова драматична, когато Бетман Холвег се качва на подиума в 15,30 ч., за да поиска военни кредити.⁶⁰⁴ По-лиричен от колегите си в Париж, канцлерът заявява, че „само в защита на справедлива кауза нашият меч ще излезе от ножницата си... Русия подпали дома ни. Ние сме във война с Русия и Франция – война, която ни е наложена.“

---

⁶⁰⁰ Грей до Гошен, 4 август 1914 г. (14,00 ч.), № 594 в BD, том 11.

⁶⁰¹ Jouhaux, по Albertini, vol. 3, 225.

⁶⁰² Поанкаре и Вивиани пред френския парламент, 4 август 1914 г., цитирано в Albertini, vol. 3, 225–228.

⁶⁰³ Jannen Jr., 355. Б. пр.: За сметка на това купищата трупове при Марна, Сом и Вердюн, не са красива гледка, но за хората като Поанкаре и Николай II, наблюдаващи войната от кабинетите си броят на убитите е въпрос на статистика.

⁶⁰⁴ Докато не е получил ултиматума на Грей, Бетман все още таи надежда, че може да защити идеята за справедлива, отбранителна война, която да впечатли Лондон.

Излагайки германския случай, той казва, че целта му през цялото време е била локализиране на австроунгар-сръбския конфликт, но Русия започна своята мобилизация. Подобно на Вивиани и Поанкаре, той пропуска обстоятелствата, които усложняват случая – едностранното обявяване на война от Австро-Унгария на Сърбия, неискрените опити на Германия за посредничество, докато не става твърде късно, за да принуди Австро-Унгария да промени курса си. И все пак, предвид преднината, която Русия има в мобилизирането срещу Австро-Унгария и Германия, не е трудно да се убеди Райхстагът, че Русия е „подпалила дома им“. Нито пък, предвид (по-малко драматична) мобилизационна преднина на Франция, депутатите са не се съгласяват, когато Бетман ги пита: „Сега трябва ли да чакаме търпеливо, докато враговете от двете ни страни изберат момента за атаката си?“ (Последват „силни викове „He! He!“ – овации.“) За да бъде убедителен в аргументите си за война с Франция, Бетман се позова на мита за „10-те километра“, отбелязвайки, че въпреки обещанието да се въздържат, френските войски, кавалерийските патрули и пилотите преминават германската граница, без да обявят война, в „нарушение на международното право“. Най-деликатната част от представянето на Бетман се отнася до Белгия. Тук аргументът се основава на фалшивото твърдение, че „Франция е готова за нахлуване“ и че поради обкръжението на Германия „Франция може да чака, ние не можем“. Затова Бетман обяснява неловко, „бяхме принудени да игнорираме законните протести на правителствата на Люксембург и Белгия“. В зашеметяващо признание, канцлерът на Германия признава, че нарушаването на белгийската територия е „нарушение на международното право“ – същото „международно право“, на което току-що се е позовал, за да осъди френското поведение. След това Бетман отива още по-далеч, обещавайки, че тази „грешка (unrecht) – говоря открито – греха, който по този начин извършваме, ще се опитаме да поправим веднага щом военните ни цели бъдат постигнати“.

За да обясни защо Германия е „принудена“ да извърши греха, Бетман твърди, че „този, който е заплашен като нас и се бори за най-висшите си ценности, може само да обмисли как да си проправи път“ (sich durchhaut).

Тирпиц, например, смята, че неудобната честност на това признание за неправомерно деяние представлява „най-голямата грешка, изречена някога от германски държавник“, но депутатите от Райхстага не се съгласяват: те избухват в „бурни и многократни аплодисменти“.

След като се справя с най-трудния въпрос, канцлерът засяга въпроса за британския неутралитет. Цитирайки речта на сър Едуард Грей пред Камарата на общините, Бетман повтаря обещанието на Лихновски, че германският флот няма да „атакува северното крайбрежие на Франция и че няма да нарушим териториалната цялост и независимост на Белгия“ – тоест, при никое следвоенно споразумение. Тези уверения, продължава канцлерът, „сега повтарям пред света“. След това заключава: сега е ударил великият час на изпитание за нашия народ. Но с ясно убеждение ние вървим напред, за да го посрещнем. Нашата армия е на бойно поле, нашият флот е готов за битка, зад тях стои цялата германска нация, цялата германска нация, обединена до последния човек.

Аплодисментите са оглушителни. Сред „неистови аплодисменти и най-висок ентусиазъм“, лидерите на партиите в Райхстага се изправят като един, за да гласуват за военни кредити, дори и Хуго Хаазе, от името на социалдемократите.⁶⁰⁵

---

⁶⁰⁵ Бетман Холвег до Райхстага, 4 август 1914 г. (15,30 ч.), № 1146 в Geiss, том 2. Тирпиц за „най-голямата грешка“: цитирано в Tuchman, 152. „Неистови аплодисменти и най-висок ентусиазъм“: цитирано в Albertini, том 3, 224.

Точно както във Франция, социалистическият интернационализъм се изпарява от патриотичния пристъп.

По указания на Бетман, пасажът от речта му, адресиран до Великобритания, е незабавно изпратен по телеграфа на Лихновски в Лондон – en clair (ясно), британците сами да го прочетат.⁶⁰⁶

Дори сега канцлерът не се е отказал от мечтите си за помирение с Англия. Вярно е, че Бетман не е мислил трезво, както подсказват отчаяните му и самообвинителни разкрития пред Райхстага. Смазан седмица по-рано, когато става очевидно безумието на политиката му „fait accompli“ (свършеният факт), според Тирпиц, канцлерът е имал за вид на „удавник“.⁶⁰⁷

Илюзията обаче не е изцяло по вина на Бетман. Надеждите му за британски неутралитет са насърчавани през цялото време от Грей, който два пъти обещава неутралитет в събота и казва на Лихновски в понеделник сутринта, че Великобритания „иска, ако е възможно, да остане неутрална“. Дори след уж решителната му реч в Камарата на общините в понеделник следобед, телеграмата на Грей до Гошен във вторник сутринта, съдържахше само формален протест срещу нарушаването на белгийския неутралитет от страна на Германия, без да дава никакъв намек за въоръжена намеса. Едва ли може да се вини Бетман, че се е надявал, британците да останат настрана.

След като се колебае няколко дни, сър Едуард Грей най-накрая се овладява. За разлика от по-ранните си неясни или подвеждащи разговори с германците, ултиматумът, който той изпраща телеграф до Берлин в 14,00 ч. във вторник, не съдържа основания за неясноти. Сър Едуард Гошен пристига на Вилхелмштрассе в 19,00 ч., и информира Ягов спокойно и ясно, че ако германските войски не напуснат Белгия до полунощ, ще бъде принуден да поиска паспортите си, което означава, че Великобритания ще обяви война. Държавният секретар отговаря, че не може да даде такава гаранция, дори ако на Германия се дадат 24 (а не 5) часа за отговор. Гошен докладва на Грей, „Тогава Ягов, изрази дълбоко съжаление за пропадането на цялата му политика и тази на канцлера, която се стремеше към приятелство с Великобритания“. След това той „умолява“ Гошен да се обади на Бетман, човекът, който е заложил и загубил толкова много на миража на британския неутралитет. Сър Едуард Гошен е достатъчно джентълмен, за да изпълни желанието на Ягов, въпреки че почти веднага съжали за решението си. Посланикът намира Бетман „много развълнуван“. Гошен знае, че канцлерът е заложил политиката си и самата си репутация на сближаване с Англия, политика, която сега се е „срутила като къща от карти“. Ултиматумът на Гошен, повтаря Бетман, е „ужасен, ужасен“. Само заради думата „неутралитет“, оплака се той – „дума, която във военно време толкова често е била пренебрегвана, само заради късче хартия Великобритания ще обяви война на сродна нация, която не желае нищо повече от това да бъде приятелка с нея“.

Вдигането на оръжие срещу Германия в настоящата война от страна на Великобритания, беснее той, „беше като да удариш човек в гърба, докато той се бори за живота си срещу двама нападатели“. Гошен възразява, че „тържественият ангажимент“ на Великобритания да защитава неутралитета на Белгия е също толкова „въпрос на живот и смърт за честта на Великобритания“, колкото е „въпрос на живот и смърт за Германия да настъпи през Белгия“. Бетман от своя страна пита „на каква цена ще бъде спасен този договор? Британското правителство помислило ли е за това?“ По това време Бетман е „толкова развълнуван, толкова очевидно съкрушен от новината за

⁶⁰⁶ От германското външно министерство до германския посланик, Лондон, 4 август 1914 г. (16,38 ч.), № 612 в BD, том 11.

⁶⁰⁷ Albertini, vol. 3, 225.

нашите действия и толкова малко склонен да чуе разума“, че Гошен решава да прекрати срещата, за да не „добавя масло в пламъка с по-нататъшни спорове“.

Според Бетман, Гошен е съкрушен и „се разплакал“. Възможно е и двамата да са го направили.⁶⁰⁸ След четири часа двете най-големи военни сили в света, Германия и Великобритания, щяха да бъдат във война.

Когато тези събития се случват, в Средиземно море се разиграва драма около съдбата на „Гьобен“, дредноута, за който германският посланик Вангенхайм иска да се отправи към Константинопол. Целта на Вангенхайм е да достави боеприпаси на военната група в османското правителство, която въпреки подписването на съюзническия договор с Берлин в неделя, все още не е обявила война на Русия. В 9,30 ч. сутринта във вторник, докато Грей е упълномощен от кабинета да изпрати ултиматум до Берлин, „Гьобен“, командван от адмирал Вилхелм Сушон, и неговият поддържащ крайцер „Бреслау“ влезат в обсега на превъзхождащите ги британски дредноути „Индомигъбъл“ и „Индефатигабъл“. Тъй като Великобритания не е във война, нейните кораби не могат да стрелят. През целия ден, докато Грей чака отговора си от Берлин, Сушон бърза през Средиземно море към неутрална Сицилия, при което четирима от огнярите на кораба, умират от топлинен удар в августовската жегата. В 17,00 ч., точно когато посланик Гошен получава инструкциите си от Лондон, Сушон се измъква от обсега на британските военни кораби.

В 19,00 ч., когато Гошен пристига на Вилхелмштрассе, за да предаде ултиматума на Грей, мъгла се спуска над сицилианския бряг. В 21,00 ч., когато сълзливатата среща на посланика с германския канцлер приключва, само три часа преди Великобритания да обяви война, „Гьобен“ и „Бреслау“ изчезват от погледа на британците в сгъстяващата се мъгла.⁶⁰⁹

Въпреки че никой още не го знае, щастливото бягство на Сушон ще позволи на дредноута „Гьобен“ скоро да стигне в Константинопол, като замени реквизирания „Султан Осман I“ от Чърчил в полза на Великобритания и прави почти сигурно влизането на Османската империя във войната като съюзник на Германия. Така войната се разпространява в Близкия изток, чиито последици се усещат и днес.⁶¹⁰

ЕПИЛОГ: ВЪПРОСЪТ ЗА ОТГОВОРНОСТТА.

ИЗБУХВАНЕТО НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА, както пише Уинстън Чърчил, е „никога ненадмината драма“, но първият ѝ месец е все още малко драматичен.⁶¹¹

След първоначалният неуспех при Лиеж, германците се прегрупират, прегазват Белгия, окупират Северна Франция, и почти достигат Париж, преди да бъдат спрени от френските армии (с помощта на британците) в битката при Марна в началото на септември.

На Източния фронт, по-ранно от очакваното, офанзивите на Русия срещу австрийска Галиция и Източна Прусия позволява на Молтке най-накрая да убеди Конрад да се откаже от „План Б“ и да пренасочи австроунгарската 2-ра армия на север към Галиция в решаващият етап от сръбската кампания.

---

⁶⁰⁸ Гошен до Грей, 6 август 1914 г., № 671 в BD, том 11. това как Гошен се разплаква: Бетман, том 1, 180.

⁶⁰⁹ Tuchman, 176.

⁶¹⁰ Не само там, а в цяла Европа и дори в световен мащаб. Със сигурност може да се каже, че ПСВ е краят на политическият XIX век. (б. пр.).

⁶¹¹ Чърчил, предговор към Edward Spears, Liaison 1914.

В края на август, Русия получава своето възмездие при Таненберг в Източна Пруссия, когато по-голямата част от 2-ра армия на генерал Самсонов е обкръжена и унищожена от германците. Въпреки възможностите, възникнали в първите месеци на войната, нито една от двете воюващи коалиции не успява да постигне решително предимство. На Запад, числено превъзхождащите германци се окопават зад укрепени позиции; на Изток руснаците доказват, че могат да победят австроунгарците, но не и германците. Тъй като и двете страни се надяват на бърза победа, за мирни преговори са неуспешни. Воюващите коалиции са толкова равностойни, че набирането на съюзници – Турция и България за Централните сили; Италия, Румъния и Гърция за Антантата – не нарушават безизходицата.

Едва през 1917 г., когато САЩ се намесват, а Русия се оттегля, има перспектива за победа и за двете страни – но тогава двете събития почти се неутрализират, и касапницата продължава още една година.

До 1918 г. войната носи близо 9 милиона убити и още толкова ранени, и доведе до края на империи, просъществували векове. Милиони други загиват в Руската революция и Гражданската война, в кръвопролитията около разпадането на Османската и Хабсбургската империи и разбира се, във Втората световна война, родена от амбицията на Хитлер да се пребори с наследството на Първата.

Защо се случва всичко това? Както се учи от стандартните учебници, редица дългосрочни структурни фактори правят възможна катастрофата от 1914 г.

Масщабността и огромните жертви на конфликта изискват появата на масовите армии, наборната военна служба, заедно с индустриализацията и усъвършенстването на оръжията, което създава онази странна разлика между „тежест и мобилност“, която затруднява армиите да маневрират достатъчно бързо, за да се възползват от съвременната огнева мощ, и която дава толкова решително предимство на окопаните защитници.

В дипломатията човек трябва да се върне към австрийско-руския разрыв в Кримската война, за да разплете нишката от причинно-следствени връзки, довела до създаването в началото на XX век на два съюзнически блока с почти еднаква сила, като Великобритания се накланя (но не съвсем, избягвайки присъединяването) към едната страна поради неразумните военноморски амбиции на Германия.

Нито един от тези структурни модели обаче не е достатъчен, за да обясни какво се е случило през 1914 г.

Всеобщата военна повинност и надпреварата във въоръжаването не са различни от време на Първата Босненска криза в 1908–09 г. и Балканските войни от 1912–13 г. Франция и Русия са също толкова свободни да решат дали да воюват през 1914 г., колкото и през всички предишни години на военния си съюз, датиращи от 1894 г.

Австро-Унгария е има също толкова голям интерес да намали размера на Сърбия през 1912 и 1913 г., както и през 1914 г.; германците нямат особен интерес към Балканите, през нито една от тези години.

Русия може да намери причина да започне война заради Сърбия – или заради Проливите – през 1908, 1909, 1912–1913 г. или през зимата на 1913–1914 г., по време на кризата с мисията на Лиман фон Сандерс.

Великобритания, след като убедително печели военноморската си надпревара с Германия до 1914 г., лесно можеше да остане извън тази Балканска бъркотия, както го е правила във всички предишни.

Ако не беше атентатът в Сараево, войната между велики сили можеше да избухне поради някакъв друг кризисен момент през 1914 г. или след това. Но има основателни причини да мислим другояче.

Без дипломатическата криза, породена от Сараево, Франция щеше да остане погълната от аферата Кайо през юли 1914 г., докато мадам Кайо не бъде оправдана, което ще проправи пътя за триумфалния кабинет Кайо-Жорес.

Кайо и Жорес, за да дискредитират президента, най-вероятно щяха да разкрият пред обществеността, тайните руски субсидии за предизборната кампания на Поанкаре. Независимо дали ще успеят да се откажат от френско-руския съюз в полза на разведряването с Германия, борбата им с президента щеше да освети политическия небосклон. Френският политически и стратегически пейзаж от 1915 г. ще изглежда много по-различно от този през юли-август 1914 г.

Това се отнася също толкова вярно и за Великобритания. Преди Юлската криза, предизвикана от Сараево, британската дипломация се насочва към сближаване с Германия и нарастващо напрежение с Русия заради Персия. Без атентата в Сараево тази тенденция щеше да продължи. По-важното е, че кризата със самоуправлението на Северна Ирландия достига кулминацията си през лятото на 1914 г. Няма никаква представа как щеше да завърши. Католическа Ирландия можеше да се вдигне оръжие срещу протестантите Ълстърмени или обратното. Заплахата от ирландска гражданска война можеше да раздели британската армия на враждебни фракции, както почти се случва след Къра. Или Чърчил можеше да изпрати отново флота, този път гневно (през март той е готов да „бомбардира Белфаст, и да го превърне в руини“), за да наложи самоуправлението.

Без Сараево и войната, която атентата предизвика, ирландските дела щяха да занимават британските държавници в продължение на години.

Идеята на Франц Фердинанд за федерализиране на империята според етническия състав на населението.

Без убийството на престолонаследника през 1914 г. Австро-Унгария ще кипи от етническо напрежение. Тя обаче нямаше да влезла във война със Сърбия по една много проста причина: Франц Фердинанд, който е против плановите на Конрад за война със Сърбия, и му попречва винаги, както става през 1913 г.⁶¹², щеше да остане жив.

Ерцхерцогът, не се интересува от мнението на другите, и е много упорит. Можем да си го представим как ще се ядосва, ако беше оцелял след покушението в Сараево – ако, колата му не поема по грешната посока към „Франц-Йозефштрасе“. Почти сигурно щеше да намрази Сърбия и сърбите, след като научи кой стои зад заговора. Той вече мрази сърбите, но не е привърженик на идеята за война със Сърбия. Ако не друго, оцеляването му след опита за убийство щеше да затвърди убеждението му, че Унгария е виновна за злините, измъчващи Двойната монархия, поради потискането на неунгарското население в границите на Унгария (б. пр. Транслейтания). Ерцхерцогът вероятно щеше да осъществи дългоочакваното помирение с Румъния, успокоявайки напрежението на Балканите. Или пък ожесточеният му спор с Тиса, щеше да предизвика Монархия в остра криза между Унгария и Австрия. Или по-скоро някаква комбинация от двете възможности. Но това, което Монархията нямаше да направи, е да води война със Сърбия.

Що се отнася до германците, ако не беше атентатът в Сараево, може да се предполага, че Молтке ще настоява за превантивна война с Русия, преди завършването на голямата руска програма, която е предвидена да завърши до 1917 г. Но той не успява, както и другите „ястреби“ в Генералния щаб и на Вилхелмштрасе да наложат идеята си и преди 1914 г.,. Молтке не е такъв отговорен фактор който може да промени курса на държавата. Няма абсолютно никакви доказателства, че Бетман, или кайзер Вилхелм II – „двете стари жени“, както ги наричат подигравателно германските ястреби, са се застъпвали за превантивна война преди Сараево, нито пък след него.⁶¹³ Идеята, че стратегическото положение на Берлин е изключително благоприятно за война през 1914 г., е абсурдна.

До 1912 г. Германия сериозно губи военноморската надпревара с Великобритания. До 1911 г. позицията ѝ спрямо Франция и Русия е сравнително силна, но закона за 3-годишната военната служба във Франция и подобряването на разчетите за мобилизация на Русия под френски натиск, вече заличават всяко предимство, което Германия има, още преди руската програма за превъоръжаване да влезе в сила.

През 1914 г. австроунгаро-германската стратегическа позиция, по думите на военния историк Терънс Зубер, „се приближаваше към „най-лошия възможен сценарий“.

Германският щаб осъзнава, че германската армия е значително превъзхождана числено и на двата фронта (т.е. срещу Франция и срещу Русия), се надява да създаде нови шест корпуса към мирновременната армия до 1915 г. (ако Райхстагът гласува бюджет за това), което ще постигне някакъв, тъй като Франция с повишаването на военната служба на три годони, ангажира близо 90% от наличния си човешки ресурс.

Увеличаването на армията може да даде на германците решително превъзходство на западния фронт, и да осигури достатъчно прикриващи войски на изток, за да съдържат всяка руска атака.⁶¹⁴

---

⁶¹² Тук авторът не е съвсем прав, основният фактор който спира Австро-Унгария да се намеси във Втората Балканска война, в полза на България, е Германия поради страха от избухването на общоевропейска война, заради очакваната намеса на Русия. Тогава кайзерът действа мъдро, за разлика от юли 1914 г. (б. пр.).

⁶¹³ Кайзер Вилхелм II се стреми да подобри отношенията с Русия постоянно до 1914 г., но среща пълното руско безразличие и зле прикрита враждебност. (б. пр.).

⁶¹⁴ Zuber, 177.

Това може да стресне дори Поанкаре по стратегическия въпрос за съюза с Русия. Другата възможност е настъпването на истинско разведряване, при един кабинет на Кайо-Жорес в Париж, който да сложи край на френско-германската надпревара във въоръжаването.

Ако някой, всички или нито един от тези сценарии се бе осъществил, Молтке – или войнственият пруски военен министър Фалкенхайн – все още можеха да настояват пред кайзера за превантивна война. Но те нямаше да бъдат чути. Разговорите за превантивна война (Präventivkrieg) сред германските генерали не се различават от френския стремеж за реванш в Елзас-Лотарингия, желанието на Конрад, Австро-Унгария да смаже Сърбия или руските планове за завладяването на Константинопол. Разговорите са си разговори, но не са война.

Що се отнася до Санкт Петербург, е по-лесно да си представим алтернативните сценарии, водещи към войната през 1914 г. С планираното пристигане на „Султан Осман I“ в Босфора през юли, времето изтича. Веднага щом Турция придобие дори един дредноут, „прозорецът на Проливите“ за Русия ще се затвори за обозримо бъдеще. Този страх, по-голям от кризата с Лиман фон Сандерс, подтиква през февруари 1914 г., провеждането на конференцията за стратегическо планиране на руския управленчески елит, фокусирана върху Османската империя, и след атентата в Сараево, искането на Сазонов, за актуализиране на плана за десантно завземане на Константинопол.

Дори и без убийството на австроунгарския наследник, историята около турските дредноути, предизвиква криза в Русия, достигнала кулминацията си през лятото на 1914 г. Това обаче не означава, че всяка криза между Русия и Турция ще доведе до общоевропейски пожар.

Източният въпрос е пораждал войни и кризи и преди, но всички те са следвали собствената си логика, в зависимост от обстоятелствата. Руско-турската война от 1877–78 г. не предизвиква по-голяма война, поради дипломатическата изолация на Русия⁶¹⁵ и изтощението на войските ѝ, когато достигат до Константинопол; това дава повод и на двете страни да започнат преговори.

Първата Босненска криза от 1908–09 г. почти предизвиква австроунгарско-руски сблъсък, но Русия се отдръпва поради слабостта си след революцията си от 1905 г.

Двете Балкански войни от 1912–13 г. заплашват европейското равновесие още по-сериозно. Тогавашният председател на Министерския съвет Коковцов блокира военната партия, и не допуска руската мобилизация през ноември 1912 г. която можеше да накара Германия също да се мобилизира⁶¹⁶.

И все пак, без провокацията на австроунгарското нападение срещу Сърбия (б. пр. от самата Сърбия), както стана след Сараево (но не и по време на Балканските войни), Петербург трудно щеше да спечели френска подкрепа за война с Централните сили, да не говорим за британската.

Криза около пристигането на първия дредноут на Турция през юли 1914 г. можеше да прерасне във война. Но преди Сараево, по-голямата част от дипломатическите разговори в Европа обсъждат възможността за друга война между Турция и Гърция, а не между Турция и Русия. Гърците, стремящи се към изграждане на собствен военноморски флот, можеха да нанесат превантивен удар, преди Османската империя да пусне „Султан Осман I“.

---

⁶¹⁵ За дипломатическата си изолация, Русия е сама виновна, тъй като не използва изключително благоприятното положение създадено от Съюза на тримата императори и провежда съвсем глупава дипломация. (б. пр.).

⁶¹⁶ Тогава Германия също спира Австро-Унгария. Така началото на общоевропейската война е отложено с една година. (б. пр.).

Гръцко-турски сблъсък можеше да доведе до Трета Балканска война, тъй като България щеше да се възползва от кризата, за да компенсира загубите си във Втората Балканска война.⁶¹⁷ Но нямаше да подпали Европа.

Това, което стана през юли 1914 г. е различно, тъй като имаме прякото участие на една велика сила Австро-Унгария, в първоначалния сблъсък, срещу друга – Русия, подкрепяща протезето си Сърбия.

Ако самата Русия беше предприела десант в Константинопол през лятото на 1914 г., това щеше да доведе до война между великите сили. Но предвид обективните обстоятелства и независимо от стратегическите замисли, е трудно да се види какъв претекст би използвал Сазонов, за да я оправдае.

Гръцко-турска война можеше да даде искрата, но ако Петербург се възползва от трудностите на Турция, за да завземе Проливите, тогава Русия нямаше да може да разчита на подкрепа от Франция, още по-малко на Великобритания.

Както Сазонов пише в мемоарите си, решението на конференцията през февруари 1914 г. е, че руските лидери „считат офанзивата срещу Константинопол за неизбежна, само в случай че избухне европейска война“.

Европейската война, трябваше да дойде на първо място. И тази война може да даде на Русия претекст да завладее Константинопол, но тя не можеше да я започне, за да не изпадне в същото положение на изолация, както през 1878 г., или, още по-лошо, през 1853 г., когато Великобритания и Франция се противопоставиха на нея в Кримската война.⁶¹⁸

Въпреки наличието на двустранни споразумения между Лондон с Париж и Петербург, тази необичайна тристранна военна коалиция никога преди не е съществувала и няма да се появи отново.⁶¹⁹

И все пак, колкото и случаен и очевидно предотвратим да е бил Сараевският атентат, той се случва, а след него последвалата Юлската криза и избухването на световна война през август, с всички ужасяващи и дълготрайни последици, споменати по-горе. Всички тези трагични събития разтърсвали света до основи, са причинени от човека. Следователно те подлежат напълно основателно на човешка преценка.

КОГАТО РАЗГЛЕЖДАМЕ ключовия морален въпрос от 1914 г. – отговорността за избухването на Европейската, прераснала в Първа световна война – е важно да се имат предвид степените на отговорност. Греховете на бездействието са по-малки от греховете на активното действие. По същия начин действията не са еквивалентни на реакциите, които предизвикват.

Преди всичко намеренията са важни, но най-трудни за разгадаване, защото не можем да надникнем в съзнанието на хората.

---

⁶¹⁷ Много хипотетично и на практика невероятно. Гърция сама никога нямаше да воюва с Турция, а в такъв конфликт е ясно че България ще действа в съюз с Турция, но има и друг възпиращ фактор, Сърбия и Румъния които отнова щяха да нападнат България, така че този вариант е твърде съмнителен. Въпреки това през есента на 1913 г. има български сондаж в Константинопол за сключване на двустранен българо-турски военен съюз, но турците поставят неизпълними условия – претенции за Западна Тракия до р. Места, и той не се осъществява. (б. пр.).

⁶¹⁸ Повторението на Кримската война в 1914 г. е фантастично и невъзможно, нито Франция, нито Англия държат на целостта на Турция, Германия изобщо не би рискувала война с Русия заради Турция! По-скоро Франция и Англия щяха да се договорят с Русия за подялба на османското наследство, отколкото да се противопоставят. При една такава ситуация, ако Русия е заета с Турция, Австро-Унгария в съюз с България, лесно щяха да поделят наглата Сърбия, без Русия да може да реагира адекватно. (б. пр.).

⁶¹⁹ През Втората световна война, Франция е разгромена още през 1940 г., когато Съветският съюз е съюзник на Германия. Единствено ако приемем „Свободна Франция“ на дьо Гол за суверенен съюзник, може да се каже, че британско-френско-руската военновременна коалиция се е повторила след 22 юни 1941 г.

Да започнем отначало: Гаврило Принцип и неговите съучастници в заговора за атентата носят крайната отговорност за провокирането на Юлската криза чрез убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд. Не е имало намерение от страна на Принцип, нито на организаторите на „Черната ръка“ в Белград, да предизвика световна война⁶²⁰, но е очевидно че се стремят да провокират конфронтация с Австро-Унгария.

Историците продължават да спорят за различните мотиви на сръбските лидери. Апис е искал да провокира криза с Виена, за да предостави възможност за държавен преврат, или просто да zlepостави министър-председателя Пашич достатъчно, за да бъде победена партията му на изборите през юли. Пашич почти сигурно не е одобрил заговора, когато е научил за него, но е направил само неефективен, половинчат опит да осуети убийството, защото се е страхувал от преврат, или от реакцията на Виена, ако разкрие какво е замислила „Черна ръка“.

Единствените неща, които знаем със сигурност са, че висши сръбски служители са съучастници в престъплението и че Пашич нито го е предотвратил, нито е оказал на австрийците каквато и да е реална помощ при разследването му.⁶²¹

Австрийците трябва да следващи да седнат на подсъдимата скамейка. Очевидно е намерението на Конрад, Берхтолд и всеки друг имперски министър, с изключение на Тиса, да използват Сараевското престъпление като претекст за наказателна война срещу Сърбия. Император Франц Йозеф I, като върховен арбитър и подписващ всички ключови решения, също носи сериозна отговорност, въпреки че не е автор на този политически курс – той просто го е потвърждава.

Разбира се, лесно може да се твърди, че престъплението в Сараево, е достатъчен правен *casus belli* за война със Сърбия: войната, започната от САЩ и техните съюзници срещу Афганистан през 2001 г. (ако не и войната в Ирак през 2003 г.), е оправдана с много сходни условия („укриването на терористи“).

Между двата случая обаче има съществени разлики. Сръбското правителство, за разлика от Осама бин Ладен, не е признало (още по-малко публично да се е похвалило) за извършването на престъплението и се е съгласило да арестува поне някои от заговорниците, като майор Танкосич, докато талибаните отказват категорично да предадат бин Ладен (въпреки че Сърбия предоставя убежище на Апис). По-важното е,

---

⁶²⁰ Запитан на смъртния си одър от затворнически психиатър дали съжалява за деянието си, Принцип отговорил: „Ако не го бях направил, германците щяха да намерят някакво друго извинение.“ (Б. пр. Авторът греши, непознавайки сръбския шовинизъм. Целта на „Черна ръка“ която действа и със знанието на принца-регент Александър Караджорджич е точно такава, да предизвика конфликт между Русия и Австро-Унгария, защото само така, Сърбия може да придобие Балканските владения на Двойната монархия, след като ограби България в 1913 г. Хартвиг и Артамонов са знаели и одобрявали извършването на убийството. Дали Сазонов и управленческият руски елит са знаели, или Хартвиг, подобно на Игнатиев в 1877 г. провежда своя политика, не може да се каже. Но този сценарий Сърбия веднъж вече го осъществява в 1876 г. започвайки войната с Турция, провокирайки нашата Априлска авантюра и в крайна сметка, хода на събитията принудили Русия да воюва, въпреки нейното нежелание. И Сърбия спечели, в 1876 г. е спасена от Русия, а в 1877-78 г. окупира Нишкия санджак, със съгласието на Русия. Сега за Белград ситуацията също е максимално благоприятна. България е сразена, а в Русия, за разлика от 1876-77 г., антиавстроунгарските и антигерманските настроения са докарани до степен на масова обществена психоза, в допълнение към панславистката шизофрения.

⁶²¹ За обобщение на най-съвременните изследвания върху сръбското съучастие и политика вижте Williamson and May, „Identity of Opinion,” 351–353. Princip quote footnoted: in Stone, World War One, 19. (Уилямсън и Мей, „Идентичност на мнението“, 351–353. Цитат на Принцип, бел. под линия: в Стоун, Първа световна война, 19.) Бел. пр. също Въпросът за вината в Първата световна война. автор Удо Валенди, 1984 г. (Udo Walendy. Die Schuldfrage des Ersten Weltkrieges, Historische Tatsachen Nr. 20, 1984.)

че САЩ имат широка (но не съвсем универсална) международна подкрепа за действията си в Афганистан.⁶²²

Никоя велика сила⁶²³ не изразява ясно твърдото си противопоставяне на наказателния удар на САЩ през 2001 г., докато Русия ясно го демонстрира пред Австро-Унгария през 1914 г.

Вярно е, че Берхтолд и Конрад не знаят в началото на юли каква ще бъде реакцията на Русия. До края на месеца те ясно я разбират, но въпреки това продължават натиска си срещу Сърбия. Следователно австрийският грех е едновременно умисъл и поръчителство, дори и с уговорката, че целта на Виена е локална война със Сърбия, а не европейска война с участието на Русия, да не говорим за Франция, Великобритания и всички останали. Това става драматично ясно, когато Австрия, въпреки че катализира Юлската криза, отказва да обяви война на Русия до 6 август – два дни след като дори Великобритания се намесва.

Въпреки че това закъсняло обявяване на война понякога се разглежда като вина на Германия, допълнение към „цялата военна вина“ в която я обвиняват, защото германците притискат австроунгарците да я направят, всъщност ясно показва, че във Виена нямат никакво желание да воюват с Русия. Като се има предвид слабото представяне⁶²⁴ на австроунгарците срещу руските войски в Галиция в началото на войната, лесно може да се разбере защо.

Тиса също носи значителна отговорност за окончателната форма на Юлската криза и нейния краен момент. Поради отпуската за жътвата, двете седмици, които Австро-Унгария „загубва“ след Министерския съвет на 7 юли, не са толкова важни, колкото твърдят историците. Конрад вероятно трябваше да изчака, преди да започне мобилизацията.

По-скоро в самото начало противопоставянето на Тиса има значение. Ако Австро-Унгария се беше мобилизирала на 1 юли (както Конрад иска) или след няколко дни дипломатическа подготовка (както Берхтолд и императорът искат), тогава можеше да изненада Европа, поставяйки я пред свършен факт – окупация на Белград, удобно разположен, на граничната р. Дунав. Но предвид нерешителността на Австро-Унгария по време на Балканските войни и нейното прословуто некомпетентно военно представяне през 1914 г., трябва да се разглежда този контрафактуален сценарий със скептицизъм.

Една от причините за лошото представяне на австроунгарците в Галиция е, че истинската цел на Конрад, споделяна от всички във Виена, е да смаже Сърбия, а не да се бие с Русия. Ако Австро-Унгария беше започнала мобилизацията си срещу Сърбия през първата, а не през последната седмица на юли прилагайки План Б без прекъсване, не се знае как щеше да се развие кризата. Тя все още можеше да доведе до европейска война или до някакъв компромис, спасяващ австроунгарската репутация, подобен на „Спиране в Белград“.

---

⁶²² Основната разлика е, че САЩ тогава са абсолютен световен лидер, никоя друга сила не може да му се противопостави, и затова може да разпалва войни по света където си иска и по свое усмотрение. Австро-Унгария е в много по-неизгодна позиция – второстепенна сила, разтърдвана от сериозни вътрешни противоречия и притисната от превъзхождащата е враждебна сила Русия. Т.е. рискът от европейски усложнения е очевиден, докато през 90-те год. на XX в., и началото на XXI в. никой не смееше да се опълчи на световният тиранин САЩ. Днес ситуацията се променя, звездата на САЩ залязва, и изгрява тази на евразийският съюз Китай-Русия, светът вече не е еднополюсен. (б. пр.).

⁶²³ Тогава няма такива, единствената велика сила е САЩ. (б. пр.).

⁶²⁴ „Слабо“ е много силна дума, представянето на австроунгарците е катастрофално, нито една победа, не само срещу Русия, но на Балканите и срещу Италия! В ПСВ Австро-Унгария се превръща в тежък камък вързан за Германия, който постоянно я дърпа назад. (б. пр.).

Основно Тиса е виновен, че Австро-Унгария не представя ултиматума си, в месеца след Сараево. Мотивацията му да блокира Конрад е почтена: той иска, поне до 14 юли, да предотврати войната, а не да я предизвика. Ако има някакъв грях в поведението на Тиса, той е негативен – бездействие, водещо до непредвидени последици.

Германският грях по време на мисията на Хойос от 5-6 юли е по-сериозен. Като дават на Австро-Унгария празен чек срещу Сърбия, кайзер Вилхелм II и Бетман Холвег правят възможна по-широка ескалация на Балканската криза. Предвид противопоставянето на Тиса, може да смятаме, че Конрад изобщо нямаше да получи възможност за война със Сърбия, без германска намеса. Не само германската подкрепа променя мнението на Тиса, но и собственото му отвращение към Сърбия нараства постепенно през първите две седмици на юли, докато научава повече подробности за убийството на Сараево. Но също без германската подкрепа, Берхтолд нямаше да убеди императора да продължи напред, каквито и да бяха възгледите на Тиса.

Дипломатическата изолация и военната слабост на Австро-Унгария означават, че германската подкрепа е незаменима. Германците я дават недвусмислено.

Артур Цимерман, заместник-държавният секретар, и много висши военни в Берлин са привърженици на идеята за „превантивна война“, докато кайзер Вилхелм II и Бетман не очакват Русия да воюва. Те осъзнават рисковете и са готови да ги поемат, но не възнамеряват да провокират европейска война.

Истинският им грях на този етап от кризата е, че не успяват да определят конкретен австрийски курс на действие и да установят по-твърда координация на стратегията между Виена и Берлин. „Празният чек“ е недомислица, със саморазрушителен ефект. Това насърчава Берхтолд да провежда възможно най-безразсъдното поведение, под погрешното впечатление, че това германците искат от него. Самият Берхтолд трябва да поеме най-голямата вина за довеждането на кризата до опасната точка на 23 юли.

След като загубва възможността за бърз военен удар в „свършения факт“, австроунгарският външен министър приема дипломатически подход, но съставя взривопасния си ултиматум, без да уточни текста с германските си съюзници.

За това вина има Бетман, тъй като оставя Берхтолд сам да направи най-лошото, без да може да получава от Виена повече информация, докато не е станало твърде късно. Все пак Ягов иска да види текста, във вид на „чернова“ изпратена от Берхтолд и подлежаща на обсъждане, също да се завърши изследването за сръбската вина, което да се използва като доказателство, и да се увери в подкрепата на Италия, или каква ще е нейната позиция.

Берхтолд не прави нищо подобно. След като изпраща ултиматума запечатан до Белград, той дори лъже германския посланик, че все още не го е приключил. Това е съзнателно намерение да се заблуди не само враждебна сила като Русия, но дори и най-близкият съюзник.

От всички „ами ако“-та на Юлската криза, това е сред най-големите. Ако Берхтолд беше направил това, което германците поискаха, и беше убедил Европа в коварството на Сърбия, той щеше да прехвърли дипломатическата отговорност обратно върху Русия, която активно се застъпва за виновното си протеже.

С това, което знаем днес за сръбското съучастие в престъплението в Сараево, е удивително, че австроунгарските власти не успяват да представят убедителни аргументи дори месец след престъплението.

Но колкото и сериозни да са грешките на Берхтолд, не той започва обратното броене до европейската война. Неговите гафове предизвикват изолирането на Австро-

Унгария и обвиненията към Германия за подкрепата ѝ, но действията му не принуждават Русия да се мобилизира, последвана от Франция, и накрая Германия.

Тук времевата линия става изключително важна. От дневника на Шилинг в руското външно министерство знаем, че Сазонов е взел решение за военна намеса, преди още Сърбия да е отговорила на ултиматума в събота, 25 юли, преди всъщност да бъде прочетен самия ултиматум в петък. Вярно е, че решението му трябва да бъде ратифицирано в Министерския съвет в петък следобед и от цар Николай II на следващия ден. То трябваше да бъде подкрепено и от Франция. Но дори преди решението му да бъде ратифицирано от някой друг, до 11 ч. предиобед в четвъртък, 24 юли, Сазонов вече инструктира руския финансов министър да изтегли руските финансови средства от Германия, и началник-щаба на армията, да подготви мобилизацията. Сазонов знае за предстоящия австроунгарски ултиматум (знае приблизително за съдържанието му, дори да не е виждал точната му форма) още от предходната събота. След като той, царят, президентът на Франция и премиерът/външен министър провеждат четиридневни срещи от неделя до сряда, Сазонов има основателна причина да вярва, че има тяхната подкрепа за действията си.

Най-новите изследвания категорично показват (макар и да не доказват), че Поанкаре и Палеолог са дали на Сазонов устна подкрепа за силово поведение срещу Виена по време на срещата в Петербург. Писмените доказателства доказват, че Палеолог е дал тази подкрепа впоследствие, със или без изрично разрешение от Поанкаре. Същото правят и генерал Лагиш (офицерът за свръзка с руското командване), генерал Жофр и военния министър Месими в Париж.

Цар Николай II подписа обявяването на подготвителния период за война по обяд в събота, 25 юли, преди да научи за отговора на Сърбия на ултиматума, и преди Сърбия или Австро-Унгария да се мобилизират. Подготвителният период за война започва в полунощ на 25 срещу 26 юли. За разлика от германският му аналог (*Kriegsgefahrzustand*), или непосредствена военна опасност, е въведен и изпълнен тайно, историците премълчават военни намерения на Русия, приемайки оправданията на Сазонов пред посланик Пурталес, че предварителните мобилизационни мерки „не означават война“. Някои отиват дори по-далеч, казвайки, че дори общата мобилизация на Русия, наредена в 16,00 ч. на 30 юли, не „означава война“.⁶²⁵

И в двата случая твърдението е съмнително, въпреки че съвпада с подготвителния период за война. Мерките, въведени в неделя, 26 юли, разглеждани сами по себе си, очевидно не са обявена война. Но е напълно очевидно, че представляват подготовка за война. Това всъщност е основната причина, поради която планът за тайния подготвителен период за война е разработен през 1912–13 г.: за да се даде на Русия предимство в мобилизацията срещу австроунгаро-германците. Законът приет на 2 март 1913 г. ясно заявява, че „Подготвителният период за война означава периода на дипломатически усложнения, предхождащи започването на военните действия“. Или, както е посочено в директивата на царя от ноември 1912 г., „ще бъде изгодно да се завърши концентрацията, без да се започват военните действия, за да не се лиши безвъзвратно врагът от надеждата, че войната все още може да бъде избегната. Нашите мерки за това трябва да бъдат прикрити с формални дипломатически преговори, за да се приспят, доколкото е възможно, страховете на врага“.

Доброролски, началник на мобилизационния отдел на руската армия, разбира това като война. Същото важи и за военния министър Сухомлинов, и за началник-щаба на армията Янушкевич. Сазонов се преструва, че вярва в обратното, но това е неговата

---

⁶²⁵ По този въпрос вижте дискусията, Макмикин, „Руските корени на Първата световна война“, глава 2 (и бележки).

задача: да се справи с „дипломатическите усложнения“. Единствено в този смисъл, подготвителният период за война, не е война.

Колкото и неискрена да е, дипломатията можеше да продължи. В любопитен огледален образ на подхода на Сазонов, австроунгарският външен министър, уморен от неискрените „дипломатически усложнения“, обявява война на Сърбия, с телеграма, във вторник, 28 юли. При това, след като Конрад ме у казал, че армията ще бъде готова за военни действия, едва след 12 август. Така действията на Берхтолд предизвикват обратен и отрицателен за неговата политика ефект. Той предоставя дипломатически козове на Русия и Франция в играта им да спечелят Великобритания и други неутрални страни. Мотивацията на Берхтолд обаче е учудваща, той иска да пресече понататъшните усилия за външно посредничество. Войната отменя дипломатията. Ето още един грях на действието. Но освен неблагоприятните стратегически последици, особено за Германия, ходът на Берхтолд доказва малко повече от това, че австроунгарските лидери искат локална война само със Сърбия, нещо което вече знаем.

Обявяването на война на Сърбия от Австро-Унгария обикновено се разглежда като повратната точка в началото на Първата световна война, моментът, в който Юлската криза ескалира в реален конфликт. Но това повърхностно мнение. И отново, трябва да бъдем внимателни с хронологията.

Истина е, че прибързаните действия на Берхтолд дават на Русия претекст да ескалира военните си приготовления, но те са вече във в ход от близо три дни, преди Австро-Унгария да обяви война на Сърбия.

Като запазва в тайна подготвителния период за войната и след това е забавя обявяването на частичната, след това и обща мобилизация, Сазонов успява да заблуди сър Едуард Грей, заедно с поколения историци, че Русия е започнала мобилизацията си, едва след австроунгарското обявяване на война на Сърбия.

Това не е вярно: австрийски, германски, френски и най-вече руски източници потвърждават, че мобилизационните мерки на Русия срещу Австро-Унгария и Германия са доста напреднали до 28 юли, и още повече до 29 юли. Всичко, което телеграмата на Берхтолд прави, е да даде на Русия публичен *casus belli* за военните приготовления, които тя вече тайно е предприела. Дългогодишният спор за частичната срещу общата мобилизация на Русия в крайна сметка се основава на измислица. Както Коковцов посочва през ноември 1912 г., а Доброролски през юли 1914 г., частичната мобилизация, насочена единствено към Австро-Унгария, без да се използва Варшавският железопътен възел и да се обхване Полша, е технически невъзможна. Нито пък е била напълно осъществена. „Частичната мобилизация“ е дипломатически маниакален акт, предназначен да покаже на Франция и още повече на Великобритания, че Русия не дава претекст за войната.

Решението за европейската война е взето от Русия в нощта на 29 юли 1914 г., когато цар Николай II, единодушно посъветван от своите съветници, подписва заповедта за обща мобилизация. Общата мобилизация – както той знае, както Сазонов, Шилинг, Кривошеин, Родзянко и лидерите на Думата знаят; както Сухомлинов, Янушкевич и Доброролски знаят – означава единствено и саво война. Царят е знаел това толкова ясно, че след като е подтикнат от телеграма от кайзер Вилхелм II, е променил решението си. „Няма да бъда отговорен за чудовищната касапница“ е ключовата реплика на цялата юлска криза, защото показва, че царят, въпреки цялата си простодушност, е знаел точно какво прави, когато го е направил. Той е знаел точно какво прави, когато го е направил отново, шестнадесет часа по-късно, след като се е мъчил цял ден преди това да се върне назад. Сазонов го е знаел, поради което е казал на Янушкевич да „счути телефона си“, за да не може царят да си промени решението отново. Французите също го знаят. Въпреки че окончателното решение и времето е

трябвало да бъдат внимателно обсъдени заради британските колебания, Поанкаре, Жофр и Месими са знаели, че Русия е решена да започне войната много преди общата ѝ мобилизация да бъде потвърдена от телеграмата на Палеолог в петък вечерта.

В потвърждение важността на хронологията, Барбара Такман в класическата си книга „Оръдията през август“ разказва драмата в полунощ, когато президентът Поанкаре е събуден и питан от руския посланик Изволски: „Какво ще направи Франция?“. След това Месими събужда Вивиани, който възкликва: „Боже мой! Тези руснаци страдат повече от безсъние, отколкото пият.“ Това е чудесен сценичен момент, но Такман греша датата с два дни. Тази сцена се е случва не в петък вечер, 31 юли срещу 1 август, след като Германия е въвела *Kriegsgefahrzustand* и е изпратила своите ултиматуми на Русия и Франция, а в сряда вечер, 29 срещу 30 юли. Катализаторът за късната нощна драма не е, както предполага Тухман, натискът от Берлин – в сряда и четвъртък Германия все още не е предприела сериозни военни приготовления от какъвто и да е вид, а получаването от Изволски на загадъчната телеграма на Сазонов от Санкт Петербург, в която се съобщава, че поради неспособността на Русия „да се съобрази с желанието на Германия“ да прекрати мобилизацията си, „ни остава само да ускорим въоръжаването си и да считаме войната за неизбежна“. В същата нощ, Сазонов казва на германския посланик, че мерките за мобилизация на Русия „вече не могат да бъдат отменени“. Вивиани, все още е таил илюзии, че Русия може да спре войната, и се колебае по-дълго от останалите, преди да одобри общата мобилизация на Франция в събота. Но Поанкаре и Месими са знаели отлично какво има предвид Сазонов в сряда вечерта, затова свикават кризисната среща от 4 до 7 ч. сутринта, за да изготвят отговор. Отговорът на Франция, както видяхме, е внимателно калибриран, за да манипулира британското обществено мнение. В нито едно от съобщенията, изпратени от Вивиани до Палеолог в Санкт Петербург на 30 или 31 юли, няма пряко одобрение за мобилизацията на Русия, която е спомената само косвено, но също така няма и искане за спирането ѝ. Жофр, Месими, Лагиш и Палеолог вече са одобрили и насърчили ускоряването на военните приготовления на Русия.

Франция, дори повече от Русия, настоява публично, че мобилизацията не е война. „Оттеглянето от десет километра“, за да се даде възможност на германците да имат инициативата, е отличен пропаганден ход тогава, и продължава дори днес да заблуждава историците.

Освен разумните заповеди на Жофр да се избягват гранични инциденти, докато концентрацията на войските не бъде завършена (заповеди, почти идентични с тези, дадени от Молтке), останалото е безсмислица. Но член 2 от френско-руската военна конвенция уточнява, че след като има *casus foederis*, „Франция и Русия... без да е необходимо предварително споразумение, ще мобилизират всичките си сили незабавно и едновременно и ще ги транспортират възможно най-близо до границите“. Както обяснява генерал Н. Н. Обручев, подписал от страна на Русия, „тази мобилизация на Франция и Русия ще бъде последвана незабавно от военни действия, с една дума, ще бъде „агресия“.“ Или както френският колега на Обручев, генерал Раул дьо Боадефр, се изразява след подписването на споразумението, „мобилизацията е равностойна на обявяването на война“. Същото казва и генерал Доброролски, отговарящ за руската мобилизация през 1914 г., „след като моментът е избран, всичко е решено; няма връщане назад; той определя механично началото на войната.“⁶²⁶

След този момент – полунощ на 30 срещу 31 юли, когато влиза в сила общата мобилизация на Русия – се очаква Франция и Русия да предприемат офанзива срещу Германия до М + 15 дни. Точно както казва Доброролски, мобилизацията се движи като

---

⁶²⁶ Schmitt, vol. 2, 250–251.

часовник. Първите битки на Великите сили през 1914 г. се стават на германска територия, и французите точно на руската М + 15, нахлуват в Елзас на 14 август. Русия също печели първия си сблъсък на германска земя при Щалупонен/Гумбинен на 17–20 август 1914 г.⁶²⁷

Разбира се, може да се твърди, че австроунгарците са стреляли първи, по Сърбия на 29 юли. Австро-Унагрия също обявява война първа, на 28 юли (но само срещу Белград). Трябва да помним обаче, че Австро-Унгария, въпреки цялата си войнственост срещу Сърбия, няма желание да воюва с Русия, дотолкова, че Молтке трябва многократно да настоява пред Конрад да го направи. Въпреки всички пакости на Берхтолд с ултиматума и обявяването на война, очевидно неговото намерение, както и на Конрад е война само със Сърбия.

Няма съмнение, че са осъзнавали, че Русия ще се намеси, но са очаквали германците да се справят с Русия. Доказателствата показват, че в началото почти няма реална координация между Берлин и Виена, и голяма разлика в разбирането какво прави другата страна. Германците са много неприятно изненадани, когато научават за обявявената от Берхтолд война на Сърбия на 28 юли, въпреки че малко преди това, от Виена ги информират, войната нама да започне стане преди 12 август, а австроунгарците са изненадани когато научават, че Германия ще нахлуе в Белгия, вместо да концентрира силите си срещу Русия. Нищо от това не освобождава никого в Берлин и Виена от отговорност за груби грешки в политическия процес.

Но прави напълно нелепо, обвинението в хладнокръвно, съвместно предварително обмисляне.

Германците са отговорни за стратегическата грешка на нахлуването във Франция през Белгия. Последните изследвания поставят под съмнение идеята, за неизменяемостта на плана Шлифен, и самият Молтке носи отговорност за решението си и атаката срещу Лиеж на М + 3.⁶²⁸

Колкото и съмнителна да е германската окупация на Люксембург, фактът, че железниците по договор са под германско управление, смекчава част от значението на това действие, в допълнение, че Великобритания не вижда окупацията като правдоподобен *casus belli* срещу Германия.

Белгия има значение за особено за Великобритания; французите разбират това толкова добре, че Поанкаре се намесва, въпреки мнението на Жофр през 1912 г., за да гарантира, че първоначалното Франция няма да наруши нейната територия.

Решението на Германия да наруши белгийския неутралитет - на М + 3, две седмици преди да бъде завършено съсредоточаването на армиите ѝ, е политическа, дипломатическа, стратегическа и морална грешка от първа величина. За това Молтке е пряко виновен, въпреки че Бетман, Ягов или кайзерът е трябвало да му потърсят отговорност. Колкото и важно да е германското посегателство над Белгия, то не предизвиква Първата световна война. И вероятно намаше да въвлече Великобритания в нея. Докато германците не подариха на Грей, след неуспеха си при Лиеж на 4 август, козове в ръцете, срещу миролюбците в кабинета, предвид неформалното военноморско споразумение с Франция, което той лично уговоря с Камбон през ноември 1912 г., за което Камарата на общините (но не и кабинетът) не е известна. Именно заради този въпрос, а не заради Белгия, Морли и Бърнс подават оставка.

---

⁶²⁷ Zuber, 159.

⁶²⁸ Strachan, First World War, and Williamson and May, "Identity of Opinion." Авторът пропуска обстоятелството, че Белгия не е неутрална, а подчинена на англо-френските планове за война срещу Германия, и е приготвена за плацдарм на английските сухопътни сили. Ако германците бяха нахлули само във Франция, то през Белгия, щяха да бъдат заобиколени в тил от френските и британски войски, т.е. обратен вариант на „Шлифен“. (б. пр.).

Морли и Бърнс, както някои историци, представят Грей в макиавелистическа светлина, като майстор манипулатор, който е заставил собствената си партия, против волята ѝ, до споразумението с Франция (насърчавайки я да премести флота си в Средиземно море и да остави брега на Ламанша незащитен) и след това, да воюва съвместно с нея и Русия.⁶²⁹

Макар, че тук има доза истина, доколкото полусекретното френско военноморско споразумение е насърчило френските ястреби и е връзва ръцете на Великобритания в случай на война между Франция и Германия, Грей едва ли е имал намерение да подстрекава такава война. Греховете му по време на Юлската криза са от бездействие, а не от целенасочени действия.

Като не успява да разработи ясна политика (поради липсата на мандат от кабинета или Камарата на общините, въпреки че е можел да прояви повече смелост), Грей пропуска шанса си да всее страх в Берлин, че Великобритания ще се намеси, докато не е станало твърде късно германците да издърпат Виена от ръба на пропастта.

Подвеждащо позитивните сигнали на Грей, включително странните му обещания за неутралитет от 1 август и двусмислената му реч в Камарата на общините на 3 август, оставят германците в недоумение, докато накрая той не изпраща ултиматума си на Берлин на 4 август. Преструвайки на неутрален, но ясно заел френско-руската страна, той не забелязва тайната ранна мобилизация на Русия и но осъжда Австрия и Германия за „насочване по пътя към войната“, Грей насърчава руската, а след това и френската безразсъдност, защото това едностранно пасивно поведение създава впечатлението у Сазонов и Поанкаре, че те го държат в ръцете си.

Той може да бъде обвинен в заблуждаване на кабинета и Камарата на общините и в това, че не е предотвратил войната, като не е взел по-рано решение за по-твърда и ясна политика, предизвикването на война между великите сили е много далечне от намерението на Грей и на някои други министри от кабинета (дори Чърчил, който иска флотът да е готов и е ентузиасиран военнoлюбец, всъщност не желае да избухне европейска война).

Ролята на Великобритания в разпалването на Първата световна война се дължи на слепота и грешки, и не е целенасочена. Същото можем да кажем за ролята на Германия, с изключение на много по-големия грях на нахлуването в Белгия.

За тази колосална грешка в преценката на ситуацията, германските лидери заслужават порицанието, с което са обсипвани от 1914 г. насам. Подобно на „празния чек“, това е грях на действието, а не на бездействието. Но дори и с нахлуването в Белгия, грехът на Германия не е в намерението за световна война. В Берлин най-много се страхуват именно от намесата на Англия във войната, но Германия има вина за провала на дипломатическите инициативи, преди избухването на европейската война.

Русия се мобилизира напълно два дни преди Германия да започне; тя започва тайните си военни подготовки срещу Централните сили, пет дни по-рано. Франция също се е мобилизира преди Германия (макар и с по-малка преднина). Австро-Унгария изобщо не се беше мобилизирала срещу Русия.

Но преобладаващото мнение в Лондон на 3-4 август е, че Австро-Унгария и Германия са започнали войната с Франция и Русия. Нападението над Лиеж не е причината за тази грешка в британската преценка, а френско-руската измама, неумелите доклади на сър Джордж Бюканън и подвеждащите обобщения на Грей. Но Лиеж само затвърди британските предразсъдъци срещу Германия.

---

⁶²⁹ Отново, най-доброто обобщение на аргументите относно Грей е у Williamson and May, “Identity of Opinion.”

Този акт даде на дипломатите от Антантата и на проантантските историци готовият аргумент за германската военна вина – идеята, че Германия е „причинила“, „предназначила“ или „пожелала“ Първата световна война.

Този аргумент не се подкрепя от доказателствата. Както докзват по-ранните мобилизации на Франция и особено на Русия, през 1914 г., именно тези две сили, са много по-нетърпеливи давоюват с Германия, отколкото самата Германия и много, много повече от Австро-Унгария, предвид нейния неминуем сблъсък с Русия, а не със Сърбия.

Германия обяви война първа на Франция и Русия заради погрешното убеждение за правната коректност на Бетман, но се мобилизира последна и дори тогава колебливо, като нейните лидери (с изключение на Молтке и Фалкенхайн) отчаяно търсят и други изходи, когато така нетърпеливо кайзерът, Бетман и Ягов се хващат за предложенията на Грей за британски неутралитет в последния момент.

Причината за нежеланието на Германия става ясна, когато разгледаме бойния ред на армиите. Германските сили, са превъзхождани по численост и въоръжение и на двата фронта, а Великобритания е готова да се намеси с експедиционни сили и морска блокада, френските и руските генерали очакват, че ще спечелят, стига мобилизацията на Русия да започне достатъчно рано. Това е пределно ясно от разговорите по време на избухването на войната, които показват широко разпространено (но не единодушно) настроение на оптимизъм във френския и руския генерален щаб. Затова Сухомлинов пише в дневника си на 9 август 1914 г., когато бойното сглобяване на армиите завършва, „изглежда, че германският вълк бързо ще бъде спрял: всички са срещу него.“⁶³⁰

Германците, за разлика от тях, влязата във войната с очакването, че ще загубят, и затова толкова много искат да се измъкнат от нея в последния момент. Нереалистичният и в крайна сметка самоубийствен военен план на Молтке, включващ поход през Белгия, отразява германската слабост, а не германската сила. Не е трудно да се разбере защо сър Едуард Грей успява да убеди Камарата на общините (или поне по-голямата част от депутатите), че Германия е агресорът през 1914 г.: тя наистина е силата, която първа нарушава неутралната територия в Люксембург, а след това и на Белгия. Тя го прави обаче от отчаяние, от убеждението на Молтке, че само нокаутиращ удар срещу Франция ще ѝ даде и най-малкия шанс за победа. Далеч от това да „желаят войната“, германците влизат в нея ритайки и крещейки, докато австрийското въже се стяга около вратовете им. ...

---

⁶³⁰ Оптимизмът на Сухомлинов е основателен. Първоначалното руско разузнаване, завършено до 10 август, разкрива, че германците имат само четири пехотни корпуса в Източна Прусия, плюс няколко резервни дивизии. Срещу тях руснаците разполагат с девет армейски корпуса. Всяка руска дивизия съдържа 16 батальона срещу 12 германски, численото предимството на руския батальон в личен състав е 480 към 130. В артилерията разпределението е особено неравномерно: 5800 руски оръдия срещу 774 германски.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Често цитирани източници

По-долу е даден списък с често цитирани източници, подредени по азбучен ред по съкращението, използвано в бележките.

- Albertini   Albertini, Luigi. *The Origins of the War of 1914*. 3 vols. Translated by Isabella M. Massey. New and updated edition, with introduction by Samuel R. Williamson Jr. New York: Enigma Books, 2005. First published by Oxford University Press, 1952–1957. Page references are to the 2005 edition.
- Asquith   Asquith, H. H. *Letters to Venetia Stanley*. Edited by Michael and Eleanor Brock. Oxford: Oxford University Press, 1982.
- AVPRI   Arkhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Imperii. Moscow, Russia.
- BD   *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*. Edited by G. P. Gooch and Harold Temperley. 13 vols. London: H. M. S. O., 1926–1938.
- Beatty   Beatty, Jack. *The Lost History of 1914: How the Great War Was Not Inevitable*. London: Bloomsbury, 2012.
- Bethmann   Bethmann Hollweg, Theobald von. *Betrachtungen zum Weltkrieg*. Edited by Jost Dülffer. 2 vols. Essen: Reimar Hobbing, 1989.
- Churchill   Churchill, Winston. *The World Crisis*. 6 vols. New York: Charles Scribner's Sons, 1951–1959.
- Conrad   Conrad von Hötzendorf, Franz. *Aus meiner Dienstzeit*. 4 vols. Vienna: Rikola Verlag, 1921–1925.
- DD   *Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch*. Edited by Karl Kautsky, Max Montgelas, and Prof. Walter Schücking. 4 vols. Charlottenburg, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1919.
- DDF   *Documents diplomatiques français (1871–1914)*. 41 vols. Paris: Imprimerie Nationale, 1929–1959.
- Dobrorolskii   Dobrorolskii, Sergei. *Die Mobilmachung der russischen Armee 1914*. Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922.
- Erenyi   Erenyi, Gustav. *Graf Stefan Tisza, ein staatsmann und märtyrer*. Vienna: E. P. Tal, 1935.
- Fay   Fay, Sidney Bradshaw. *The Origins of the World War*. 2 vols. New York: Macmillan, 1935. All translations Fay's, unless otherwise noted.
- Fromkin   Fromkin, David. *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914?* New York: Alfred A. Knopf, 2004.
- GARF   Gosudarstvennyi Arkhiv Rossiiskoi Federatsii. Moscow, Russia.
- Geiss   *Julikrise und Kriegsausbruch 1914*. 2 vols. 2nd ed. Bonn-Bad Godesberg: Verlag Neue Gesellschaft GmbH, 1976.
- Grey   Grey, Edward, Viscount ("of Fallodon"). *Twenty-Five Years, 1892–1916*. 2 vols. New York: Frederick A. Stokes, 1925.
- Hantsch   Hantsch, Hugo. *Leopold Graf Berchtold, Grandseigneur und Staatsmann*. Graz: Verlag Styria, 1963.
- HHSA   Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Vienna.
- IBZI   *Internationale Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus*. Edited by M. N. Pokrovskii. 8+ vols. Berlin: R. Hobbing, 1931–.
- Jannen Jr.   Jannen Jr., William. *The Lions of July: Prelude to War, 1914*. Novato, CA: Presidio, 1996.
- Jarausch   Jarausch, Konrad. *The Enigmatic Chancellor: Bethmann Hollweg and the Hubris of Imperial Germany*. New Haven, CT: Yale University Press, 1973.

- Kokovtsov *Out of My Past: The Memoirs of Count Kokovtsov, Russian Minister of Finance, 1904–1914, Chairman of the Council of Ministers.* Edited by H. H. Fisher. Translated by Laura Matveev. Stanford, CA: Stanford University Press, 1935.
- Lloyd George LN Lloyd George, David. *War Memoirs of David Lloyd George.* 6 vols. Boston: Little, Brown, 1933–1937.
- LN *Un livre noir: Diplomatie d'avant-guerre d'après les documents des archives russes, Novembre 1910-Juillet 1914.* Preface by René Marchard. Paris: Librairie du travail, 1922.
- Marcus Marcus, Geoffrey Jules. *Before the Lamps Went Out.* London: Allen & Unwin, 1965.
- Neiberg Neiberg, Michael. *Dance of the Furies: Europe and the Outbreak of World War I.* Cambridge, MA: Harvard University Press / Belknap, 2011.
- Nikitsch-Boulles Nikitsch-Boulles, Paul. *Vor dem Sturm: Erinnerungen an Erzherzog Thronfolger Franz Ferdinand.* Berlin: Verlag für Kulturpolitik, 1925.
- Oe-U *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914.* Edited by Ludwig Bitter et al. 9 vols. Vienna: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930.
- PAAA Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes. Berlin.
- Paléologue Paléologue, Maurice. *An Ambassador's Memoirs.* Translated by F. A. Holt. 3 vols. London: Hutchinson, 1923–1925.
- PBM Peter Bark Memoirs. Rare Book and Manuscript Library, Columbia University, New York.
- Pharos *Der Prozeß gegen die Attentäter von Sarajewo.* Edited by Professor Pharos. Berlin: R. v. Decker's Verlag, 1918.
- Poincaré Poincaré, Raymond. *Memoirs of Raymond Poincaré.* Translated by Sir George Arthur. 3 vols. London: William Heinemann, 1930.
- Pourtalès Pourtalès, Friedrich. *Meine Letzten Verhandlungen in St. Petersburg, Ende Juli 1914: Tagesaufzeichnung und dokumente.* Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927.
- PRO National Archives of the United Kingdom. Kew Gardens, London.
- QO Quai d'Orsay Archives. Paris. Correspondence politique et commerciale dite "nouvelle série," 1896–1918.
- RGVIA Rossiiskii Gosudarstvennyi Voenno-Istoricheskii Arkhiv. Moscow.
- Sazonov Sazonov, S. D. *Fateful Years, 1909–1916: The Reminiscences of Serge Sazonov, Russia's Minister for Foreign Affairs.* London: J. Cape, 1928.
- Schilling Schilling, M. F., Baron, ed. *How the War Began in 1914: Being the Diary of the Russian Foreign Office from the 3rd to the 20th (Old Style) of July, 1914.* Translated by Major W. Cyprian Bridge. London: G. Allen & Unwin, 1925.
- Schmidt Schmidt, Stefan. *Frankreichs Aussenpolitik in der Julikrise 1914: Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges.* Munich: Oldenbourg, 2009.
- Schmitt Schmitt, Bernadotte E. *The Coming of the War, 1914.* 2 vols. New York: Charles Scribner's Sons, 1930.
- Tirpitz Tirpitz, Alfred Peter Friedrich von. *Mémoires du Grand-Amiral von Tirpitz.* Paris: Payot, 1930.
- Tuchman Tuchman, Barbara Wertheim. *The Guns of August.* New York: Macmillan, 1962.
- Turner Turner, L. C. F. *Origins of the First World War.* London: Edward Arnold, 1970.
- Würthle Würthle, Fritz. *Die Spur führt nach Belgrad: Die Hintergründe des Dramas v.*

- Sarajevos 1914. Vienna: Molden, 1975.
- Zuber   Zuber, Terence. *The Real German War Plan 1904–1914*. Gloucestershire: History Press, 2011.

Други цитирани трудове

- Ahamed, Liaquat. *Lords of Finance: 1929, The Great Depression, and the Bankers Who Broke the World*. London: Windmill/Random House, 2009.
- Aksakal, Mustafa. *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Balfour, Michael. *The Kaiser and His Times*. London: Cresset, 1964.
- Berenson, Edward. *The Trial of Madame Caillaux*. Berkeley: University of California Press, 1992.
- Buchanan, Sir George William. *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memories*. 2 vols. London: Cassell, 1923.
- Bülow, Bernhard von. *Memoirs*. 4 vols. London: Putnam, 1932.
- Churchill, Winston. *The World Crisis: The Eastern Front*. London: Thornton Butterworth, 1931.
- Danilov, Yuri. *La Russie dans la guerre mondiale, 1914–1917*. Translated by Alexandre Kaznakov. Paris: Payot, 1927.
- Erdmann, Karl Dietrich, ed. *Kurt Riezler: Tagebücher, Aufsätze, Dokumente*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972.
- Ferguson, Niall. *The Pity of War*. New York: Basic Books, 1999.
- Fischer, Fritz. *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des Kaiserlichen Deutschland, 1914–1918*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1961.
- . *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*. Düsseldorf: Droste Verlag, 1969.
- Fromkin, David. *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914?* New York: Alfred A. Knopf, 2004.
- . *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914–1922*. New York: H. Holt, 1989.
- Fuller, William C., Jr. *Civil-Military Conflict in Imperial Russia 1880–1914*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.
- . *Strategy and Power in Russia, 1600–1914*. New York: Free Press, 1992.
- Geiss, Imanuel. *Der lange Weg in die Katastrophe: die Vorgeschichte des Ersten Weltkrieges, 1815–1914*. Munich: Piper, 1990.
- . *July 1914: The Outbreak of the First World War; Selected Documents*. New York: Scribner, 1967.
- Geyer, Dietrich. *Russian Imperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy, 1860–1914*. New Haven, CT: Yale University Press, 1987.
- Gilliard, Pierre. *Thirteen Years at the Russian Court*. Translated by F. Appleby Holt, O.B.E. London: Hutchinson, 1921.
- Gooch, G. P. *Recent Revelations of European Diplomacy*. London: Longmans, Green, 1940.
- Grey, Edward, Viscount (“of Fallodon”). *Speeches on Foreign Affairs, 1904–1914*. London: G. Allen & Unwin Ltd., 1931.
- Hamilton, Richard, and Holger Herwig, eds. *Decisions for War, 1914–1917*. New York: Cambridge University Press, 2004.
- . *The Origins of World War I*. New York: Cambridge University Press, 2003.

- Hayne, M. B. *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914*. Oxford: Clarendon, 1993.
- Hoeniger, Robert. *Russlands Vorbereitung zum Weltkrieg auf Grund unveröffentlicher Russischer Urkunden*. Berlin: E. S. Mittler, 1919.
- Hull, Isabel. *The Entourage of Kaiser Wilhelm II*. New York: Cambridge University Press, 1982.
- Jarausch, Konrad. “The Illusion of Limited War: Chancellor Bethmann Hollweg’s Calculated Risk, July 1914.” *Central European History* 2, no. 1 (March 1969): 48–76.
- Keiger, John F. V. “France.” In *Decisions for War, 1914*, edited by Keith Wilson. New York: St. Martin’s, 1995.
- . *France and the Origins of the First World War*. New York: St. Martin’s, 1983.
- . *Raymond Poincaré*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Kennan, George. *Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War*. New York: Pantheon Books, 1984.
- Kennedy, Paul, ed. *The War Plans of the Great Powers, 1880–1914*. London: Allen & Unwin, 1979.
- Krasnyi Arkhiv: *Istoricheskii zhurnal*. 106 vols. Moscow: Gospolitizdat, 1922–1941.
- Krivoshein, K. A. A. V. Krivoshein (1857–1921 g.) *Ego znachenie v istorii Rossii nachala XX veka*. Paris: s.n., 1973.
- Lichnowsky, Karl Max. *Heading for the Abyss: Reminiscences*. London: Constable, 1928.
- Lieven, D. C. B. *Nicholas II: Emperor of All the Russias*. London: J. Murray, 1993.
- . *Russia and the Origins of the First World War*. New York: St. Martin’s, 1983.
- Linke, Horst Günther. *Das Zaristische Russland und der erste Weltkrieg: Diplomatie Und Kriegsziele 1914–1917*. Munich: Wilhelm Fink Verlag, 1982.
- Massie, Robert K. *Nicholas and Alexandra*. New York: Atheneum, 1967.
- McDonald, David MacLaren. *United Government and Foreign Policy in Russia, 1900–1914*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- McMeekin, Sean. *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany’s Bid for World Power, 1898–1918*. London: Penguin/Allen Lane, 2010.
- . *The Russian Origins of the First World War*. Cambridge, MA: Harvard University Press / Belknap, 2011.
- Menning, Bruce. *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861–1914*. Bloomington: Indiana University Press, 1992.
- . “The Offensive Revisited: Russian Preparation for Future War, 1906–1914.” In *Reforming the Tsar’s Army: Military Innovation in Imperial Russia from Peter the Great to the Revolution*, edited by Bruce Menning and David Schimmelpenninck van der Oye. New York: Cambridge University Press, 2004.
- Messimy, Adolphe. *Mes Souvenirs*. Paris: Plon, 1937.
- Moltke, Helmuth Johann Ludwig von. *Erinnerungen, Briefe, Dokumente 1877–1916: Ein Bild vom Kriegausbruch, erster Kriegsführung und Persönlichkeit des ersten militärischen Führern des Krieges*. Stuttgart: Der kommende Tag, 1922.
- Mombauer, Annika. *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus*. New York: Longman, 2002.
- Morley, John, Viscount. *Memorandum on Resignation, 1914*. New York: Macmillan, 1928.
- Morton, Frederick. *Thunder at Twilight: Vienna 1913/1914*. London: Peter Owen, 1989.

- Neilson, Keith, with Roy Arnold Prete. "Russia." In *Decisions for War, 1914*, edited by Keith Wilson. New York: St. Martin's, 1995.
- Poincaré, Raymond. *Au service de la France: Neuf années de souvenirs*. 10 vols. Paris: Plon, 1926.
- Pokrovskii, M. N., ed. *Drei Konferenzen (zur Vorgeschichte des Krieges)*. Berlin: Arbeiterbuchhandlung, 1920.
- . *Tsarskaia Rossiia v mirovoi voine*. Vol. 1. Leningrad: 1926.
- Rauchensteiner, Manfred. *Der Tod des Doppeladlers: Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*. Vienna: Verlag Styria, 1993.
- Reynolds, Michael A. *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Siegel, Jennifer. *Endgame: Britain, Russia, and the Final Struggle for Central Asia*. London: I. B. Tauris, 2002.
- Smith, C. Jay, Jr. *The Russian Struggle for Power, 1914–1917: A Study of Russian Foreign Policy During the First World War*. New York: Philosophical Library, 1956.
- Smith, David James. *One Morning in Sarajevo: 28 June 1914*. London: Phoenix, 2009.
- Sondhaus, Lawrence. *Franz Conrad von Hötzendorf: Architect of the Apocalypse*. Boston: Humanities, 2000.
- . *Naval Warfare, 1815–1914*. New York: Routledge, 2001.
- Spears, Sir Edward. *Liaison 1914: A Narrative of the Great Retreat*. London: W. Heinemann, 1930.
- Spring, Derek. "Russia and the Coming of War." In *The Coming of the First World War*, edited by R. J. W. Evans and Hartmut Pogge von Strandmann. Oxford: Clarendon / Oxford University Press, 1983.
- Steinberg, John W. *All the Tsar's Men: Russia's General Staff and the Fate of Empire, 1898–1914*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2010.
- Steiner, Zara. *Britain and the Origins of the First World War*. New York: St. Martin's, 1977.
- Stevenson, David. *Cataclysm: The First World War as Political Tragedy*. New York: Basic Books, 2004.
- . *The First World War and International Politics*. New York: Oxford University Press, 1988.
- Stone, Norman. *The Eastern Front 1914–1917*. New York: Charles Scribner's Sons, 1975.
- . *Europe Transformed, 1878–1919*. Glasgow: Fontana, 1983.
- . *World War One: A Short History*. London: Allan Lane, 2007.
- Strachan, Hew. *The First World War*. New York: Viking, 2004.
- Sukhomlinov, Vladimir Aleksandrovich. *Erinnerungen*. Berlin: R. Hobbing, 1924.
- Tuchman, Barbara W. *The Proud Tower: A Portrait of the World Before the War, 1890–1914*. New York: Macmillan, 1966.
- Turner, L. C. F. "The Russian Mobilization in 1914." *Journal of Contemporary History* 3, no. 1 (January 1968): 65–88.
- . "The Significance of the Schlieffen Plan." In *The War Plans of the Great Powers, 1880–1914*, edited by Paul Kennedy. London: Allen & Unwin, 1979.
- Viviani, René. *As We See It*. Translated by Thomas R. Ybarra. New York: Harper & Brothers, 1923.
- Wilhelm II (Emperor of Germany). *Reden des Kaisers: Ansprachen, Predigten, und Trinksprüche*. Edited by Ernst Johann. Munich: Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1966.
- Williamson, Samuel R., Jr. *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*. London: Macmillan, 1991.

———, with Ernest R. May. “An Identity of Opinion: Historians and July 1914.” *Journal of Modern History* 79 (June 2007): 335–387.

Yasamee, F. A. K. “Ottoman Empire.” In *Decisions for War, 1914*, edited by Keith Wilson. New York: St. Martin’s, 1995.

Zweig, Stefan. *The World of Yesterday: An Autobiography by Stefan Zweig*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1943.